23.183

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

SZERKESZTETI

SCHEDEL FERENCZ,

ORV. DR. RENDKIV. KIR. PROF. A' M. TUD. TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

ÖTÖDIK KÖTET.

EGY KŐMETSZETTEL.

(IId. év) 1835. (I. szám)

☞ E' folyóirásból évenként négy, leg lább tizenöt ívnyi kötet jelenik meg, midőn a' szükség kívánja, réz- vagy kőmetszetekkel. Előfizetés egy illy évi folyamatra *könyvárosi úton* közönséges papiroson 4 for., finom pap. 6 f. conv. p., *postán* pedig kőz. pap. 5 f. 36 kr, fin. pap. 7 f. 36 kr. — A' megbizott könyvárus, kihez minden könyvkereskedők és vevők utaltatnak, EGGENBERGER JÓZSEF Pesten.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

Elkészült aprilis' 24., kijött május' 28.

A' magyar tudós társaság' 4dik nagy gyülése 1833-ban Novemberben, azt találta a' magyar literatura' mostani állásához képest legczélirányosabbnak, hogy a' Tudománytár folyóirat ekképen jelenjen meg: 1) Tartalma tudományos, encyclopaediai legyen, kiterjeszkedjék az emberi tudás' minden ágaira, leginkább azonban a' jelen idő' haladásaira; 's az előadás' formája ne bírálgató és vitatkozó hanem inkább értesítő 's közlő lenne; irányul pedig az vétessék, hogy azon hazánkfiai, kik külföldi folyóiratokat nem tarthatnak, miveltségi szükségüknek ebben némi pótlékát leljék. 2) A' megjelenendő kötetekbe tehát ezen kitűzött czélnak megfelelő, akár eredeti, akár fordított czikkelyek vétessenek. 3) Mivel pedig a' társaság' tagjai, vagy ülésekbeli egyéb tárgyakkal, vagy külön dolgozással vagynak elfoglalva, ide való munkálódásra minden tag nem köteleztethetik, 's így a' folyóiratot az egész társaság nem is a' maga saját munkájának nyilatkoztatja, hanem a' szerkeztetőnek csak úgy leszen segédére, a) hogy ő, a' kezéhez jövő eredeti dolgozatokat héti ülésben bemutatván, azok közül mindenik' megvizsgálására az ülés, tagot nevez, kinek javaltára a' kéziratot a' szerkeztető kiadja, vagy ellenkező esetben az elmarad. b) A' társaság által járatandó külföldi folyóiratokból az érdekesebb czikkelyek' lefordítására a' szerkeztető, társaságbeli tagot vagy nem tagot megbíz, 's ezen segédek' nyelvbeli előadásaért is irójukkal együtt ő kezeskedik 4) A' könyvismertetési 's minden egyéb miveltségi tudósitások' összegyüjtése, egybeállítása a' szerkeztető' gondja. Egyébiránt: 5) A' fő felügyelés folyvást a' heti üléseké. Illy értelemben levő utasítások mellett hagyta meg a' 4d. nagy gyülés is a' szerkeztetést Dr. Schedel Ferencz rendes tagnál, ki szerkeztetőnek az 1832b. volt 3d. nagy gyülésben választatott. Ő hozzá ne sajnálják tehát a' Tudománytárba dolgozni kivánók eredeti értekezéseiket, vagy annak tárgyaihoz számítható fordított apróbb czikkelyeiket tisztán készült kéziratban megküldeni. Bírálat alá lesznek illyenek véve, és ha jók, elfogadva, akár tagjától a' társaságnak akár nem tagjától, mivel a' felebb érintett elrendelés szerint e' folyóiratban nem egyedül a' tudós társaság kiván előlépni, hanem mint középpont ohajtja eszközleni a' külföldi miveltség' haladása' megismertetését, 's ébreszteni a' honi jobb elméket, tudományos miveltség' közebb terjesztésére. — Felvehető dolgozatok között, a' társaság' igazgatósága' határozatához képest, egyegy ívnyi eredetiért az irónak járandó tiszteletdíj 8 pengő; fordításért 6 pengő forint.

A' titoknok által.

TUDOMÁNYTÁR.

KÖZRE BOCSÁTJA

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

406

SZERKESZTETI

SCHEDEL FERENCZ,

ORV. DR. RENDKIV. KIR. PROF. A' M. TUD. TÁRSASÁG' RENDES TAGJA.

ÖTÖDIK KÖTET.

EGY KÖRE METSZETT TÁBLÁVAL.

BUDÁN,

A' MAGYAR KIR. EGYETEM' BETŰIVEL.

1835.

HORVÁT ÁRPÁD KÖNYVTÁRA
Szentiváni
Dr. Mészáros Károly
ajándéka
1896.

M. N. MÚZEUM
KÖNYV-
TÁRA

TARTALOM.

I. FÉTEKEZÉSEK.

Philosophia.

		Lap
Az emberi nem' tökéletesedhetése. Francz.	VAJDA PÉTER.	3
A' társi észjog' alapvonatjai	WARGA JÁNOS.	83

Tudománytörténet.

Szellemi mozgás Angliában 's annak haladása tekintettel más europai nemzetekre. Ném.....	CZUCZOR GERGELY.	28

Nyelvtudomány.

Származtatások.....	KÁLLAY FERENCZ.	147

Historia 's népismeret.

Napoleon' kora. Francz.....	TASNER ANTAL.	21
Az europai éjszak, politicai és erkölcsi tekintetben. Ném.	JAKAB ISTVÁN.	60
A' mostani europai országok' első alapulása. Robertson és Remer után.....	KIS JÁNOS.	91

II. LITERATURA.

Classicai régiség. I. Vaticani kéziratok, l. 175. 2. Nepotianus, l. 176. 3. Isaeus, l. 176. 4. Régi grammaticusok.... 177

Olasz literatura. *Szépliteratura.* 5. Tasso, l. 179. 6. Graziani, l. 181. *Historia.* 7. Sforzosi, l. 182. 8. Ghiberti..... 183

Franczia literatura. *Szépliteratura.* 9. Ófranczia népdalok, l. 184. 10. Quinet, l. 189. *Philosophia.* 11. Lerminier, l. 193. 12—14. Saint-Simon, l. 195. 15. Új szemle, l. 199. *Historia.* 16. Régi történetirók' gyűjteménye.... 200

Lap

Angol literatura. *Szépliteratura.* 17—19. Cooper, l. 201. 20. W. Irving, l. 202. 21. Bulwer, l. 202. *Természettudomány.* 22. Londoni kir. társaság' évkönyvei 204

Német literatura. 23. Az 1834diki szentmihályi könyvvásár Lipcsében 206

Dán literatura. 25. Legujabbak 209

Finn literatura. 26. Népdalok 210

Cseh literatura. 27, 28. Dobrowsky 212

Lengyel literatura. *Szépliteratura.* 28. Niemcewicz, l. 214. 29. Mickiewicz 215

Szerb literatura. 30. Népdalok, l. 217. 31. Ujabb szellemi mozgások Szerbiában 220

Oroszország. 32. Természettudományi út 222

Magyar literatura. 33. Legújabb jelenetek a' pesti novemberi vásár óta 227

III. VEGYES KÖZLÉSEK.

Hidépités. A' lugosi ivlánczhid Krassóban, képpel 231

Historiai nevezetességek. Hunn maradék a' helvetiai havasokban, 2d. közlés ..... S. F. 237

Az érsekujvári békekötés. Magyar nyelv' országos divata. GÉVAY ANTAL. 240

Levelezések. Petrovics Fridriknek a' külföldről irt leveleiből töredékek 244

Természettudományi nevezetességek. Az éjszaki magnesi földsark 254

Magnesi tünemények Magnesiában ..... GARAY 255

Magyar tudós társaság 256

Jutalmak. T. társaságéi, Marczibányi-intézetéi, Schwartner-félék. 258

Necrolog. 261

Elegy birek. 263

A' szerkeztető' figyelmeztetése, 's a' Tudománytár' első évének rendszeres átnézete 265

TUDOMÁNYTÁR.

ÖTÖDIK KÖTET.

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár

TUDOMÁNYTÁR.

ÖTÖDIK KÖTET.

AZ EMBERI NEM' TÖKÉLETESEDHETÉSÉRŐL.

Még nem folyt le egy század, mióta a' bölcselkedési fürkészések' végtelen mezején egy fontos társasági problema megpendítetett. Az jött ugyan is kérdés alá, valljon képes-e az emberi elme végetlen tökéletesedés' elfogadására, 's eljuthat-e a' miveltség, előhaladási fokokon által, ollyan álláspontra, melly az ember' erkölcsi 's természeti tehetségeit öszvehangzólag 's teljesen ki hagyja fejleni. Turgot bizonyítá be első 1754ben az emberiség' örök előmenetelét. Szerinte Condorcet, Staëlné, Saint-Simon, Cousin, Francziaországban; Price, Priestley, Fergusson, Angliában; Kant, Lessing, Herder, Schelling, Németországban, különböző lehozásokkal és másmás utakon hasonló resultatumot nyertek, mellyet Portalis, de Maistre és Ancillon tagadtak és megtámadtak. Ezen termékeny eszme általment a' tudományos ismeretek' köréből a' tudós és politicus világba. Visszahangozni hallók ezt mind azon másodrangu kérdésekben, mellyeket az elmék' mozgása és a' történetek' gyors egymást-üzése közöttünk meghányatott. A' haladás' hite valami határozatlan, ingadozó hitnemet teremte, millyent sokan vallanak megvizsgálás nélkül, csupán mások' tekinteténél fogva. Végre némelly kalandos ujítók egy új vallás' alapjául akarák azt használni, minek legkisebb következetlensége az volt, hogy olly társasági állapotot kivántak teremteni,

melly a' miveltséget (polgárisodást) a' keleti társaságok' ős formáira visszavezetné.

A' dolgok' és elmék' jelen állapotjában hasznos lehet gondosan megvizsgálni ezen tömérdek és merész theoriát, melly a' tizennyolczadik századról maradt reánk. Előre halad-e az emberiség, vagy egy körben kereng, 's új Sisyphusként arra van-e kárhoztatva, hogy idő mulva lerontsa azt, mit előbb egészen kiépített, hogy azon dolgot viszont újra ismételje? Ezen kérdés annak vizsgálatára vezet ismét: melly rendeltetése van itt alant az embernek és emberiségnek? — nehéz és nagy föladás, 's nem könnyen megfejthető. Sok próba és vizsgálat tételék, és sok fog még tétetni, míg teljes, meghatározott föloldását megérjük. De az út megnyílt, a' vezérkarók leverettek; és ha bár eddig czélt nem érénk is, legalább azon vándorként, ki sűrű erdőn által törekszik egy meredek bércz' tetejére, hogy végre átölelhesse a' lábai alatt kiterjedő nagy látkört: már némelly részét megpillanthatni ezen látkörnek, 's következtetést hozhatni a' látmány' nagyságáról, végetlenségéről.

Az ember mint állat, alantabb áll a' földön találtató egyéb életműves lényeknél. Nála csak igen kevessé van kifejlve azon titkos ösztön, mellyet a' latin instinctusnak nevez, melly a' többi állatrendeket csalhatlan törvényként kormányozza, 's ezen rendek' számos individuumaival szigorú pontossággal tölteti be azon műveleteket, mellyekre a' természet őket teremté. Természeti alkotása többnyire nem bir azon sok physicai elsőséggel, mellyek által a' külön nemű emlősök jeleskednek. Nem bir az oroszlánnak sem erejével sem rugékonyságával, nem a' ló' gyorsaságával, nem a' tigris' izom-hatalmával. Nem födeték, mint a' medve, farkas és eb, természeti ruhával, melly őt védhetné a' hideg' szigorúsága ellen. Érzékei, a' tapintást kivéve, tökéletlenebbek. Csecsemősége még nem végződik a' szopással, és hosszú évsoron által, hogy élhessen, családi segedelemre szorúl. De hát honnan van még is, hogy ezen gyöngéd, erőtlen állat uralkodik a' többi

felett, mint a' teremtésnek valóságos királya? Onnan, kétség kivűl, hogy a' gondviselés olly tehetségeket ada neki, mellyek őt különös, elválasztott lénynyé teszik a' többi lények' sorában. Észszel ruházta föl: 's innen képes megismerni az igazat és valót *) és fölfogni minden igaznak és valónak forrását. Értelmes és szabad: következésképen, emlékező ereje', képzelete' 's elmélkedése' segedelmével eszméket képezhet, azokat követheti, magát elválaszthatja a' külvilágtól, ezt vizsgálhatja 's törvényeit tanulhatja, az okot megkülönbözteti a' sikertől, a' sikertől az okra emelkedik fel, végre öntudattal választhat 's teljes szabadsággal hajthatja véghez akaratja' határozatait. Érzékeny: igy a' magához hasonlók iránt szerelem', rokonszenv', egykedvüség' vagy irtózás' mozdulatait érzi, mik hatalmasan kényszerítik társasági törvény alatt élni. Ezen értelmi 's erkölcsi tehetségek olly bőven pótolják ki azon aránylagos alsóbbságot, mellyen az ember physicai tekintetben áll, hogy az hódolni készti azon számtalan akadályt, mellyel a' külvilág 's az életmüves természet bekeríté, 's czéljaira használni kényszeríti még a' lételét fenyegető csapásokat is.

De az elme-tehetség, ezen isteni ajándék, melly az embert az isteniség' gyönge képévé teszi, nem úgy nyerhető mint az állatok' ösztön-tehetségei. Különbségül ezektől, mellyek természetesen azonnal gyakorlásba jőnek, mihelyt az állat maga kielégítheti szükségeit, az csak rendkivüli lassusággal szereztetik, 's bár melly hosszú legyen az ember' pályája, még sem elegendő annak teljes kifejtésére. Ezen kifejlődés, mint a' gondolkozási mívelet' következése, nagyon elősegítetik más emberek' tett vagy gyüjtött gondolatai', és tapasztalásai' közlése által, melly a' beszélt, irt vagy nyomtatott nyelv' segedelmével történik. Ezen közlés

*) Megjegyeztetik, hogy ezen értekezés' folyamatjában az *igaz iustus*, a' *való* pedig *verus* értelemben vétetett, 's így igazság = iustitia, valóság = veritas.

teszi a' nevelést. Az észnek ezen gyakorlásával kezdődik az, 's csak azzal együtt lát véget. Egész életében nem tesz az ember egyebet, hanem kapcsolja észrevételeit az előtte és vele együtt élőkéihez, 's eszméinek ezen örökös egybeöntése által a' mások' eszméivel, nagyobbítja ismeretei' tömegét, igazítja itéletét. Innen következik, hogy nagy mértékben tökéletesíthető, mivel minden nap, minden órában képes, tanulás és elmélkedés által, az igazságról és valóról mind kevesbbé és kevesbbé tökéletlen képet szerezni, az igazat, a' valót kiválasztani magának: melly, örökké keresett, soha el nem ért czél után törnek nemünk' kezdetétől fogva az emberi elme' minden iparkodásai.

Az ember tehát erkölcsi- 's értelmileg tökéletesülhető, 's tökéletesülhető főképen azért, mivel hasznára fordíthatja az előtte lefolyt évek' embereinek minden tapasztalását is. Ezen következtetést tagadni annyit tenne, mint erősíteni, hogy a' gondolkozás' munkája hálátlan, meddő munka, hogy az értelmi tehetségek' egész készülete haszontalan ajándék, mivel az embert nem vezethetné tovább, mint a' hol már előtte voltak. Bár melly szeretettel legyünk a' mult iránt elfogulva, kételkedem, hogy ezen állítás' védelmére elhatároznók magunkat.

Vegyük állandónak ezen ismereteink' szünetleni nevelésének 's magunk' hátrálatlan javitásának lehetségét, és lássuk valljon nem kell-e ezen lehetséget az individualis emberről egy más mezőre átvinni. A' társaság elly emberek' öszvesége, kik hasonló eredet, eszmék, érdekek, indulatok, ugyan azon hit, nyelv és közös czél által egyesítettek. Ezen nagy közönség tetemes hasznot húz mind azon részintes előmenetelből, mellyet egyes tagjai tesznek, tudásokat, értelmi 's erkölcsi cselekvésöket emelendők. De az ember' élete korlátozott, a' társaságé végetlenül kevesbbé az. Az individuum meghal; ugy szinte a' társaság is, de sokkal lassabban, midőn mindazon indító eszközök, mely-

lyek az egyesülés' okai voltak, elveszték összefüggési erejöket. Míg az fenn volt, visszasugárzá az őt képző emberek' erkölcsi 's értelmi állapotját. Ezek pedig külön természetöknél fogva külön individualis nevelést nyertek, 's többé kevesbbé messze vivék személyes tökéletesedésöket. A' status szükségképen újra tenyésztè mind ezen egyes munkák' sikerét, 's pedig egymás utáni folyásokban tenyésztè újra, melly, mint mondók, nem lehet egyéb előre haladónál. A' társaság azon mértékben haladott elő, a' mellyben a' jelen nemzetségek a' multak' munkáihoz adakozólag járultak. Ez tagadhatatlan logicai következés; és midőn a' föloldás bekövetkezett, az nem a' tudatlansághoz visszatérés által történt, nem a' tudás' és tapasztalás' hiányából; hanem mivel az emberi gondolkozás' és szabadság' örökös tovább fejlése új eszméket, új képzeleteket hozott forgásba, új tetteket létesített, össze nem férhetőket azon cselekvési erővel, melly az egyesület' köteléül szolgált közös gondolkozáshoz szükséges: ekkor vagy a' feldarabolt status, nem állhatván ellent egy másik' erőszakos megtámadásának, elfoglaltatott, vagy az új eszmék és érdekek, nem türvén, hogy erő és önkény uralkodjék felettök, mértéken túl fölhevítik az emberek' indulatait, mindent zavarba hánynak, 's ezen fejetlenségi viaskodásból új kötelékek, új szerkezetek, új népek állnak elő.

Már most, az embernyomok' (generatiók) végetlen lánczában ez egész földtekén a' statusok és népek csak gyönge töredékek. Egy dolog van, melly nem egyes ember, nem város, nem ország, nem nép; hanem mind ezt együtt ábrázolja: 's ez az emberiség, egy elvont (abstract) lény, az ész' lénye, mint maga a' status, és még is igen valódi, realis. Közte, 's az ember és népek közt ugyan azon viszony látható, ugyan azon előhaladási egybefüggés, melly a' polgár és város vagy ország között van. Valamint tartásának nincs egyéb határa, mint a' melly az egész emberi nemé, valamint magában foglalja a' földet ellepő minden nemzetek' és fajok' számtalan

változatait; ugy előhaladó kifejlése sem áll meg soha, minden részintes kifejlődéseket térben és időben ujra tenyésztve. Az individualis vagy nemzeti haladás erőszakosan félbe szakasztatik ugyan azon mező' elrontása által, mellyen történt; de az emberiség' pályája mindig nyitva marad, míg a' földön ember és nemzet lesz.

Illy módon kapcsolatban van minden a' társasági sorban, melly törvényünk mindenre. A' lángeszü ember örökségben hagyja hazájának azon új következtetéseket, mellyeket örök elvekből, a' külső világ' mély tanulásából levont. E' vagy ama' haza előbb utóbb birtokába ejti ezen termékeny következéseket 's a' nemzet' érdekében használja. Az emberiség pedig a' maga részéről átülteti azokat saját végetlen színpadára, 's velök a' társasági életet gazdagítja meg. Egy szóval, abból, hogy az ember értelmi 's erkölcsi tökéletesülésben részesül, melly csak vele együtt szűnik meg, 's mellynek sikere a' maradékra hagyatva, el nem veszhet, szükségképen következik, hogy az emberiség olly privilegiummal bir, melly vele kezdődött 's csak vele fog végződni.

Voltak magas elmék, nagy gondolkozók, kik tetszettek magoknak annak megmutatásában, hogy az emberi nem, társasági állapotjában, elhajlott eredeti rendeltetésétől, melly véleményök szerint, keveset különbözik az oktalan állatok' kevessé változó állapotjától. Ugy vélem, ezek megkimélheték ritka tehetségeiket illy haszontalan törekvéstől, ha meg akartak volna arról győződni, mi utóbb történt, hogy bár melly távolra térjünk is vissza az idők' éjében, a' földteke' akármelly félre fekvő, ismeretlen zugát keressük fel, az ember mindenütt magához hasonlókkal társaságban élve találtatik. Mi tehát az annyira követelt természeti állapot, melly épen az, millyenben az ember soha nem találtatott, 's nem is tud létezni? Szinte ugy van az ember, sorsa által, társasági életre szánva, mint a' méh az elmés sejt-épitésre, a' hód a' maga csodálatos hajlékai' rakására, a' vándormadár az éghajlatok' cseré-

lésére az évszakok' változásai szerint. De kezdet óta változatlanul állnak társaságban a' méhek, hódok, fecskék és vándorgalambok, és kiszabott czélból, az individuum' 's a' faj' föntartása végett. A' mi fajunk ellenben a' miveltséget ezerképen módosítja, melly egy részt az ő munkája, 's mellyre behatás engedteték neki értelmi előmenetelének fokai szerint. A' tenyésztési nagy czélhoz, mellyet közösen birunk az állatokkal, politicai társaságaink egy másikat, sokkal nehezebben elérhetőt kötnek, összetett természetünknél fogva, melly, mint Bossuet mondja: *az életnek kényelmessé, a' népnek boldoggá tevése.* Ezen társasági boldogság, melly után minden ember vágy, melly mind egyre tünelgni látszik előlünk, baj nélkül el fog általunk éretni, mihelyt olly társasági szerkezet leszen feltalálva, melly kitkit szabad és teljes gyakorlásába tesz minden erkölcsi 's természeti tehetségeinek. Mint juthatni el *a' politica' ezen valódi czéljához?* Folyvásti tapogatás és próbálgatás által. Ezen próbák, szünetlenül megújítva, 's ötezer év után is még távol a' biztos sikertől, világossá teszik a' társaságos állapotbeli előhaladás' szükséges voltát: mert különben vádolnunk kellene a' fő valóság' igazságos létét, ki az emberbe elégtelen tehetségek mellett mindig-újjá-születési vágyakat öntött volna, ki megmutatva neki vándorlása' végét, megtagadná tőle az odaérhetés' eszközeit. Elménk illy kiáltó rendetlenséget nem engedhet meg annak örök terveiben, ki mindent a' legszorosb és legcsodálatosb renddel szerkeztetett és szabályozott.

Ha mind azon kérdéseknél, mellyek a' társaságot illetik, a' logicával beérhetnők, semmi sem állana ellent, hogy itt megállapodjunk. De ezen az úton csak igen tökéletlen 's következőleg hibás föloldást nyernénk. Először csak egy elemét vizsgáltuk volna meg a' feladásnak; továbbá a' tökéletesedhetés' föltalált törvénye nem vezetne annak tudására, hogy millyen ezen tökéletesedhetés' szoros természete, vagy kell-e határának lenni 's lehet-e vége? Nyomozzuk tehát ezt tovább is.

Figyelmesen elmélkedvén ez ügyben, azt leljük, hogy három mély vizsgálatu tárgy van előttünk, három tömérdek mező, mellyen mindig gyakorlá és gyakorlandja az ember értelme' munkásságát: először is maga az *ember*, az ő bonyolt természete 's viszonyai a' magához hasonlók iránt; másodszor a' physicai *világ*, a' természet, az őt nyomó, magába záró, éltető és egyszersmind folyvást fenyegető; végre a' világnak 's magának is főoka, az az *örök erő*, melly az egészet előhozá, melly mindent szabályoz, intéz, mellyel ember és világ szükséges viszonyokban állanak. Tehát, lelki 's testi természetünket biztos és pontos módon megismerni, az igazság', erkölcsiség' és társiság' elveit föltalálni 's alkalmazni ollyképen, hogy a' gonoszság' hatalma korlátoltassék az emberek között, őket testvérileg részeltetve számos hasznokban, 's szorosan azon arányban, mellyben mindenik hozzá járult a' társaságba világot, munkát és anyagos segédeszközöket hozni a' társas jólét' előmozdítására; a' physicai világ' minden törvényeit föltalálni, 's ezen föltalálást az embernek a' természetre hatása által arra használni, hogy szaporítassék azon gazdagságok' tömege, mellyet ez az emberiségnek nyújt; végre az istent pontosan és ész szerint megismerni, az ő valóságában, rólunk való terveivel; kötelességeinket iránta, 's hatása' minőségét az egész teremtésre: íme ez, ha a' szóval itt élhetek, az emberi elmének roppant hívatása. Nemünk' előhaladási tehetségét megállapítván, ugy tetszhetnék, hogy annyi évek' hosszú sora után az emberiségnek nem lehet el nem jutni ezen hivatás' minden föltételei' betölthetésére 's hogy kifejtend minden benne rejtező titkokat. De ki nem látja első pillantásra, hogy ez lehetetlen? Ha az ember teljesen 's pontosan ismerné magát, ismerné a' külvilágot 's amaz örök lényt, ha mérnöki biztossággal megragadhatná azon viszonyokat, mellyek ezen három vég között léteznek: nem volna többé ember, hanem isten, mert mindennek föltalálta volna okát, mi egyedül az istenség' fölséges tulajdon-

sága. Ha más oldalról az ember az egész természetet maga alá vetve, e' nagy egyetemet egyenlően értelmessé, szabaddá, gazdaggá 's erkölcsössé téve, elmozdíthatná a' földről minden a' társaságban létező rosznak okait, nem lenne ugyan, igaz, itt alant többé szerencsétlenség, nem találtatnának szerencsétlenek; de szerencse 's szerencsések sem lennének, mert a' földi boldogság csak öszvehasonlításból ered, 's az emberi mukásság' fő rugója is megszűnnék. 'S így ha csak természetünk meg nem változik, nem hiszem hogy az ezen teljes, de ízetlen lomha boldogságra volna teremtve. Ne hizelkedjünk magunknak képtelen reménynyel. Az emberi szellemnek, a' polgárisodásnak szükséges, áthághatlan határai vannak; előmenetelök korlátozást szenved ön természetök' mineműsége által, melly meg nem engedi a' keresett czélnak, mellyre ők minden erejöket irányozzák, teljes elérését. Megközelítni azt e' földön: íme minden, a' mi meg van engedve. Más időkben, más helyeken nyerendi meg az elme 's a' lélek az őt háborító föloldásokat, és véleményem szerint semmi sem bizonyítja meg jobban anyagtalan 's elronthatlan valóságokat, mint ezen tehetetlenség, melly ezen földtekén 's ezen, őket bilincselő 's nyomó test mellett, a' magok kielégítése' ügyében nyomja.

Más részről, melly gátokat lel tökéletesedési utján az emberiség azon kettős természet' belső szoros egyesüléséből, melly az embert alkotja! Ő szabad ugyan, mint tudjuk, kényétől függ, hibát vagy valót választani. De minthogy a' kivüle lévő tárgyakkal, mellyek t. i. nem ő, csak tökéletlen érzékei' segedelmével jő érintésbe, valaminthogy csak bizonyos physiologiai föltételek alatt gondolkozhatik, mellyeknek öszhangzását a' legcsekélyebb történet megzavarhatja: könnyen megmagyarázhatni a' hibák' gyakorságát vizsgálatai' sikerében. Az indulatok szinte gátot vetnek ezen előhaladásnak: noha ezek a' jónak rugói, szint úgy okai sok rosznak is, 's azok maradnak mindig, bár-

mit mondjunk ellene. Hogy egynél több példát ne hozzak föl: az önszeretet, ezen igen természetes és élénk érzés, melly majd nem minden cselekedeteink' elhatározó mozgonya, legtisztességesb és törvényesb törekvéseink' czélja, nem forrása-e egyszersmind számtalan hibáknak és vétkeknek? Midőn az, valamelly nemzetnél egy, az egész társaság' elveivel meg nem egyeztethető fokra emeltetett, nem lesz-e okává iszonyú öszveütközéseknek, mellyek épen nem kedvezők az előrehaladásnak, mert sok időre bedugják a' tökéletesedés' forrásait?

Magok a' népek is, mint az egyes emberek, nincsenek mind azon állapotban, melly mindnyájoknak egyenlő 's egykoru kifejlődést engedne. Szint úgy kellvén nekik élni mint gondolkodni 's mívelődni, első gondjaik a' természet felé fordúlnak, hogy tőle táplálatot nyerjenek. T. i. egy helyt a' fösvény 's nyakas természet csak a' legkeményebb és legállhatatosb munkára adja kincseit, melly kevés időt enged az elmélkedésre, másutt azokat olly bőséggel pazarolja, hogy az ember a' maga eltartása' szükségének, ezen hathatós ösztönnek, híával lévén, természeti renyheségbe sűlyed, melly visszahat értelmi tehetségeire is. Némelly helyeken nagy és gyors folyamok, számos, könnyen hozzájok jutható, jól helyezett tengerek által szabad mező nyittatik a' közlekedésnek, kereskedésnek, a' szorgalmi 's szellemi munkásság' azon seregének, melly a' népek' kölcsönös gyakori viszonyait 's egymásra hatását kíséri. Máshol, tömérdek száraz földeken, ellepve iszonyú magasságu hegyektől, folyók 's beltengerek nélkül, hatalmas gátokat tapasztal a' szabad közlekedés. A' hideg, a' hőség, a' fajok' különbségei, mellyeknek befolyását már ma nem tagadhatni a' nemzetek' characterére, új módositásokat szülnek a' társasági lételben. Mind ezen okok bebonyolítják az emberiség' rendes kifejlődését, 's egyszersmind a' leghatározottabb és eredetibb változatokat alapítják meg. Az ember mindenütt ugyan az 's természete' ezen ugyan-

azonságánál fogva *egy* kifejlődése van. De mindenütt különböző módon veszi be a' kül okok' befolyását, mellyek létele' minemüségét módosítják, különfélesítik a' való és igazról gyűjtött eszméi' alkalmaztatását, késleltetik vagy előmozdítják azon gondolat és tettbeli, öszvehangzó egyformaság felé haladását, mellyhez az embernek közelítenie kell, ha bár teljesen azt el nem érheti is.

Igy tehát való hogy az emberi elmének 's a' művelődésnek szükségkép előre kell haladni 's tökéletesedni az ember' értelmi 's erkölcsi tehetségeinek szünetlen munkálkodása által. De ércz korlátfal áll ezen haladó kifejlődés előtt, melly egykoron meg fogja akasztani menetelét; és, az emberi természet' mineműsége miatt, az csak végetlen lassusággal történik, hátráltatva sok hatalmas okok és akadályok által.

Távol attól, hogy megütköznénk ezen törvény' három vége között látszató ellenmondáson, nem kell-e inkább abban a' gondviselés' végetlen bölcseségét csodálnunk? Ez t. i. nem akará, hogy az ember és az emberiség teljes gyorsasággal vagy mindjárt a' pálya' elején érjék el az érettség' azon fokát, melly semmi teendőt az utókornak nem hagyván, általános boldogság helyett, beteges jóllakottságot terjesztene a' földön. Vico nem csalódott, ezt mondván: Isten rendelé el a' világ' kormányzását. Ő rendelé, hogy az ember 's az emberiség, mindenik a' maga saját nevelésén menjen keresztül. Ügyesekké teremte bennünket a' tanulásra 's magunk' jobbitására egész életünkön által: társalkodókká tön bennünket, 's ez által olly előhaladási pályát nyita meg az emberi nemnek, melly egész lételére elég, és csak vele együtt fog bevégződni. Hibásan követelik azt, hogy ezen gondviselési uton egy embernyom a' másiknak föl van áldozva, miért hogy utóbbiságoknál fogva, a' későbbiek olly haszonkedvezéseket tapasztalnak, mellyekkel az eldődiek nem élhettek. Ez annyit tenne, mint azt mondani, hogy az ember' életében a' gyermekkor föláldoztatik az ifjuság-

nak, ez pedig az aggságnak. Avvagy hát nem tudjuk, hogy minden életkor bir tulajdon boldogsággal 's gyönyörökkel, úgy hogy pályánkon előhaladva, mindeniknek kedves emlékét tartjuk meg a' nélkül, hogy újra meg kivánnók tenni a' már megjárt utat, ha valamelly természet-fölötti hatalom azt megengedné? Nem hagyák-e a' költők reánk emlékezetül az első kort, azon Édent, nemünk' arany gyermekségét, az elme' azon állapotjának jelképét, midőn az nem ismeré magát, 's az észét, melly kétkedik nehéz, de dicsőséges utjára lépni? Vissza kivánnánk-e térni a' megindulás' ezen költői pontjához? Nem! 's e' felől bizonyos lévén, hinni merem, hogy rövid elmélkedés után a' ti meggyőződéstek is megfelelend az enyémnek. Ne vádoljuk a' gondviselést: gondoskodott az mindenről, de bennünket zavarba hozó renddel; minden dolog eljövend a' maga idejében, a' maga helyén. A' népek haladnak, megállapodnak, másoknak engedik át polgárisító rendeltetésöket; az egyes ember halad, vagy megállapodik, néha futását erőltetni akarván hajótörést szenved: hanem más részről, más emberek, kevesbbé lángolók, kevesbbé sietők, lassan és érettséggel haladva czélt érnek; 's midőn új lépés teendő az emberiségnek kijelelt arányos tökély felé, ez természetesen megtörténik, lángeszű emberektől előkészítve, utóbb valósítva az erkölcsök' és elmék' általános állapotjának kettős oka által.

A' történetekben ezen gondviselési törvény' alkalmaztatását követni, mellynek tétele minden bölcselkedési ellenvetések mellett is kitünő, nagy és szép munka; de mellyet egyedül a' lángeszü történetiró tölthet be eldődei' (megelőzői') részintes és fejezetlen munkáit újra fölvéve 's elrendelve. Én egyszerüen hozandok föl némelly általános lettdolgokat, mellyek lelkemből minden kételkedést elmozdítani segítettek.

A' ránk maradt hagyományok szerint Ázsia látszik nemünk' bölcsőjének lenni, név szerint a' Kaukaz 's a' tibeti roppant hegyek' déli oldala, ezen hő, munkálkodó, világos 's a' bujaságig terméken természet' kebe-

lén, hol először nyilt meg az emberi elme a' vallásos benyomásoknak, mellyeket az ottani hatalmas és erőtelt természet hoza elő, — itt nyílt meg azon költésnek és philosophiának, melly leginkább a' létel' fő okát tárgyazó érzésekkel foglalatoskodik; végre itt nyilt meg — a' tudományok' első csiráinak. A' társasági állapot erős és állandó benyomást kapott ezen ösztönöktől. Papi rendek, értelmes theocratia utján vezérlék az emberiség' első lépteit. Midőn ezen egyszerű kormánymód' védpaizsa alatt az emberi nem' első nevelése bizonyos kifejlésre jutott, némelly csekély népecskék, egy keskeny félszigeten 's számos apró szigeteken, ezen félsziget és Ázsia között, föl kezdenek tünni a' történetek' színpadán. Thessalia', Phoenicia' 's Egyiptom' közbenjárulása által közösködésbe jő Görögország a' kelettel: ettől nyeri első miveltsége' elemeit; majd pedig, saját természete' 's különböző körülmények' behatásánál fogva az általvettet elváltoztatja, kiterjeszti, kifejti, újolag alkalmaztatja, 's a' kidolgozás' és próbák' három százada után végre feltűnik egész dicsőségében az az annyira tündöklő, olly finom, olly művészi, olly sokoldalu görög szellem, melylyet az emberek csodálni soha nem szűnendenek. Mind a' társaság, mind az igazgatás befolyását tapasztalják ezen szellemi mozgásnak. Mindenütt democratiai alaku oligarchiák, családokat és individuumokat elnyelő városok lépnek a' keleti theocratia' helyébe, gondolatnak teljes szabadságot 's a' szükséges rugókat adva. A' görög világ, melly a' keletet távol maga után hagyta, ez a' kicsiny, feloszlott, anyagilag gyönge világ, visszaveri Salamina- 's Plataeánál a' hatalmas Ázsia' erőlködését; és száz évvel utóbb Alexander, Aristoteles' tanitványa, egész az Indus folyamig nyomúl elő, megboszulandó azon tartomány' régi sérelmét, mellynek fejévé lön. Azon időben, mikor maga-kimerítés vala ezen csoda művek' helyébe állandó, megváltozott a' szín. Görögországtól, míg az dicső rendeltetését befejezé, nem messze, túl a' joniai tengeren, a' nyúgoti széleken kép-

ződék lassanként egy nép, mellynek félig keleti, félig europai charactere minden intézeteire 's egész kifejlődésére eredeti különös bélyeget nyoma. Roma, egyszersmind aristocratiai 's democratiai characterű, nem vala folytatandó Görögországot. Nem a' bölcselkedés és mivészet emelék ezt magasra, mit örökké keresett. Meghódítani a' világot, hogy azt ön képe 's hasonlatossága szerint mintázza le: ez azon szerep, mellyet magának választott, vagy inkább a' melly neki adaték. Tudjuk melly kielégítőleg játszotta azt el. Olaszország és Carthago után Görögországot veré le mint valamelly játékszert; a' kelet egy pillanatig csak azért tartóztatá föl a' kérlelhetlen hódító' menetelét, hogy annak diadalát annál fényesebbé, annál kevélyebbé tegye. Spanyolország, Egyiptom, Afrika, Gallia, az egész ismert világ, az *orbis notus*, elfogadá a' győző' törvényét. Roma mindent elfoglala, összevegyítendő 's mívelendő mindent. 'S melly mély tudományt szerze magának a' hadban, politicában, a' törvényszolgáltatásban ezen hosszú véres dráma' kifejlése alatt! 'S a' nyert siker melly csodálatos alkalmaztatást ezen számos tárgyhoz és a' társasági tudományok' kincseihez, mellyek a' hódítás alatt összehalmoztattak. Melly erő kivántaték ezen mérhetlen és szilárd mü' megrendítéséhez 's fölforgatásához? Mi, kiknek polgári viszonyaik még tizenöt század mulva is még a' jogok' azon elvei által szabályoztatnak, mellyek a' respublica' 's a' császárság' törvénytudósainak munkái: ne adjuk-e meg az érdemlett elismerés' adóját, a' romai bölcseség' ezen becses emlékének? Az emberi elme' történetirásában nyomot hagya Roma, nem olly ragyogót ugyan mint Görögország, hanem mélyebbet és tartósabbat, mert inkább besarkal a' miveltségbe és társiságba.

Ezen colossus' megbukása szabad mezőt nyita a' german nemzeteknek, kiknek megjelenése egészen fölforgatta Europa' színét. Ezen barbaroknak nevezett népek, kiknek valóban igen korlátozott értelmi tehetségök volt, kissé vad társiságokból megtarták a' füg-

getlenség' és szabadság' élénk érzését, a' nyers és szabad erkölcsöket, a' vad és erőszakos hajlandóságokat igen jól megegyeztetve a' családi és házi élet' szeretetével 's a' nőknek a' régiek előtt ismeretlen tiszteletével. A' gothok, frankok, germánok 's több mások egymást követve egymást nyomák, 's délfelé vandorlások' külön időpontjai szerint többé kevesebbé előhaladott telepeket alkottak. Eleinte csodálva a' romai kormányalkat' tökéletességét, majd megpróbálák azt ön intézeteikkel megegyeztetni, 's használni kezdék azt az egymás után meghódított romaiak', spanyolok', gallusok' és brittok' kormányzásában. Nagy Károly, ezen annyira felvilágosodott frank, magát egy pillanatig azzal kecsegteté, hogy visszaállítandja, nem a' romai császárságot, hanem valami hozzá hasonlító dolgot. Hiú remény! Europa egy hathatósb, a' győzők' elméjével rokonabb eszközre szorúlt, hogy azoknak a' hódoltakkal összevegyülését eszközölhesse, 's hosszú fáradságos vajúdás után a' mai míveltséget szülhesse. A' romai hatalom' kényuraságí egysége' helyébe mindenütt a' nemes german vagy frank' individualis tekintete lépett. A' véres fejetlenség, mellyet heves és mérsékletlen indulatu emberek' kötelékének hiánya szerez, mindent el vala nyelendő, míg a' feudalismus, ezen különös intézkedés, mellynek gyökerei a' german erkölcsökben léteznek, Europában elágozva, bizonyos rendet nem hozott a' társasági viszonyokba, a' személyes függetlenséget valamennyire meg nem egyezteté azon kormányzói hierarchiával, melly nélkül semmi társiság nem létez. A' hódoltatás 's a' reá következett zavar alatt az emberi elme terméketlenül henyélt. Annál termékenyebb csirát lelt az a' keresztyénségben, 's nem is késett gyümölcsöket hozni. A' feudalis társaság mellett fölemelkedék az egyház, ezen értelmes és szent respublica, mellynek békes és szerető szelleme hatalmas befolyással volt a' népekre nehezült vas uralkodás' szeliditésére, 's a' hódítók' polgárisítására. A' pápaság megállapítá a' föld' kerekségén az igen meg-

rázott erkölcsi 's szellemi egységet, a' gyönge mellett küzdött az erős ellen, 's Romulus' városának elsőséget szerze, igen különbözőt attól, mellyet a' régi romaiak' legiói 's politicája adott neki, de törvényszerüebbet. Midőn a' feudalismus, melly a' mívelődésnek elébb olly nagy szolgálatot tett, később gátot akart neki vetni, komoly és hosszu vita kezdődött az érdekek, 's az új elvek között, mellyek elfogadtatást követeltek. Hasonlóképen midőn az egyház, földi hatalmában 's gazdagságaiban égi küldetését elfeledve, az emberi elmét előhaladásában a' helyett hogy előre vezetné, mint eleinte tön, gátolni próbálta, meghasonlás tört ki, erőszakos és kellemetlen; 's a' nyakas ellenállás miatt egyfelől a' politicai szabadság, más felől a' gondolati szabadság mintegy kezet fogva siettek a' győzödelem felé, mellyet késleltetni lehetett, de szükségesképen beállandó volt. Ezen kettős viadal egyszersmind oka és sikere lön egy szörnyü értelmi mozgásnak, melly nincs többé Memphis, Athene, Alexandria vagy Romában központosítva, hanem ugyan azon időben száz külön helyen lételre kap; t. i. egyike ez a' german hódítás' nagy és valóságos sikereinek, 's az általa teremtett polgárisodásnak, hogy mindenütt kiterjeszté az életet, a' kör' szélein szintugy mint közepett, éjszakon úgy mint dél felé. Ezen értelmi kifejlődés mindig növekedő munkássággal örökíté magát a' 15-dik századtól fogva egész a' mi napjainkig. Semmi sem bizonyítja pedig hogy fönnakadásához közelítene; azonban, mennyit nem tön már, az azóta lefolyt négy században?

Azok, kik a' történetekben nem látnak egyebet vak szerencsénél, vagy holmi mellékes és különvaló körülmények' következéseinél: kik az embert úgy nézik, mint valamelly elhagyatott lényt, ki hasztalanul gyötrődik vas törvények alatt: azok nem ismerék meg azon előhaladási öszveköttetést melly a' mívelődés' négy fő módja között van, 's mellyeket az emberi szellem földön létele óta szült. De hogy ezen üzői a' mult-

nak vagy vak szerencsének, következetesek maradjanak, kénytelenek szinte a' tudomány', igazság', szabadság', emberiség' előmenetelét is tagadni, melly a' társiság' mindegyik fő phasisa' beköszöntését jelelte. Szerencsére ezen tagadás merő képtelenség most, midőn annyi szorgalmas kutatások olly nagy világot terjesztének a' nemzetek' eredetére 's a' régiség' társasági állapotjára. Hol az a' sophista, ki már ma azt merné vítatni, hogy az emberiség, az egészen érzéki polytheismustól a' természeti erők' elvont istenítésére, innen az egy —, végre az igaz isten' ismeretére, átmenvén, nem tön előhaladást az isteni valóság' utján? Tagadja-e azon valódi javulást, mellyet a' társasági vagy individualis erkölcsiség, a' régi nemzetek' korlátozott szabályaitól az evangeliom' törvényeihez való átmenetelben nyert? Többre fogja-e becsülni ezen tagadó elvet: *Ne tedd mással mit nem akarsz hogy más veled tegyen*, eme' termékeny elvnél: *Szeressétek egymást mint testvérek*, mellynek alkalmaztatását az emberi nem tizenkét század óta követi? Vítathatja-e azt, hogy az emberi szabadság nem tön nagy lépéseket a' való és igaz felé, midőn lassanként megdöntögette a' nemposztályokra (kasztokra) alapított társaságokat, a' theocratiai, katonai, feudalis aristocratiákat, a' rabszolgaságot kegyetlen szokásnak kiáltja ki; megismeri, hogy a' győzödelem és hódítás nem adnak többé jogot más nemzet' elrontására, a' meggyőzöttek' leölésére, mint a' régiek gyakran tettek; midőn a' hősi jog' részintes tekintetének, a' kemény törvénynek (*lex dura*), a' szoros jognak (*strictum ius*) helyébe a' természeti igazságot (*aequum bonum*) teszi; midőn a' család' tagjainak az atyai tekintettől függése nincsen többé politicai önkényre, absolutismusra 's barbar egyenletlenségre, hanem a' hajlandóság' és tisztelet' természeti érzelmeire alapítva; midőn elismerik azt, hogy minden embernek van joga értelmi tehetségéhez képest a' köz ügyek' elrendelésében részt venni, 's végre, a' mai társaságok' munkássága nem had, rablás, ember-

elnyomásra fordíttatik hanem a' természet' békes használására, ipar és kereskedés által, mellyek annyira meg voltak vetve a' régiektől 's a' feudalis rendszer' barátitól. Meg fog-e bennünket ezen sophista arról győzni, hogy a' vizsgálati tudományok nem haladtak elő, midőn tagadhatlan, hogy egy fiatal ember mai nap némi kis fáradság és gyakorlott értelemmel több dolgokat, és biztosabban ismerhet meg a' tudomások' ezen ágában, mint a' miket Aristoteles ismert, a' régiség' ezen hatalmas és általános tudósa. 'S az okoskodó tudományok tehetlenek maradtak-e a' görögök óta? Föl-ér-e a' régiek' metaphysicája Leibnitzével? Platónak kissé rejtélyes idealismusa fölebb való-e Kant' észi idealismusánál? A' müvészetekben, sőt még a' költésben is, melly az emberi elme' ifjuságának szüleménye, nem nyitottak-e az újak, eldődeik előtt ismeretlen pályákat? Nem! akár mit mondjanak, az emberiség sem henyén nem áll, sem hátra nem lép. Hanem elő halad a' gondviselés' szeme előtt lassan a' neki kijelelt főczél felé, t. i. az emberi tehetségek' öszvehangzó kifejlése felé a' társaságban. A' kül világ, az ember' szenvedélyei, tökéletlen esze, késleltetik ugyan ezen ünnepélyes csendes menetelt az időkorokon által, de föltartóztatni nem fogják. És mí, kik tanúi vagyunk azon csodálatos látmánynak, mellyet e' hosszú 's terhes nevelés előteremtett, mí kik azon jólétben részesülünk, melly annyi elhunyt nemzetségek' munkája; ne hagyjuk magunkat elcsüggesztetni, ne meggyőzetni! Töltsük be rendeltetésünket. Fáradhatatlanul törekedve magunk' jobbításán, imereteink' szaporitásán, társasági alkotmányunk' tökéletesitésén; dolgozzunk ész-szel és érettséggel az utánunk jövendők' javára. 'S mikép valósítható ezen jólét? millyen lesz a' jövendő társasági állapot? Ezt senki nem tudja, és azok igen meghittek előretudásokban, kik azt szemeink előtt fel akarják takarni. De azért nem kevesbbé marad szoros kötelességünk ezen nagy munkán dolgozni, az épülethez kövünkkel odajárulni, 's ezen szent meg-

hivatást türödelmetlenség 's harag nélkül illik betöltenünk mint olly embereknek, kik tudják mi után törekesznek 's mit kell tenniök.

Brétillot után, France littéraire, 1833. IV. füz.

VAJDA PÉTER.

NAPOLEON' KORA.

Ki az az ember, ki, hirtelen fölemelkedvén egy század közt melly végződik 's egy más között melly kezdődik, megállítani látszik a' dolgok' egymásutáni folyamatját, elmetszeni a' kötelet melly a' múltat a' jövendőhöz köti; ki tettei' sokaságával kevés időben egész egy századot tölt ki, 's neve' roppantságával őmaga egy egész dynastiát képez; ki hatalmát birodalmak fölé terjeszti, a' szabadság' oltárai' romjain diadalmi oszlopokat rak a' dicsőségnek; 's ki, önmagát végzés' emberének nevezvén, összefoglalja magában az emberi végezet' minden phasisait, sebes és hihetetlen emelkedésével, nagyságának tömérdségével, 's végre bukásával, melly megrázkodtatta, miképen egykor diadalmai, az egész földet? — Ő egyiránt gerjeszt lelkesedést és gyülölséget; párosít hajthatatlan akaratot a' csábítás' szemfényvesztésivel; kényszerít 's rábeszél, pártol és elnyom; emel és ront. Bátor mint Alexander, Caesarnak birja nagyravágyását, ékesszólását, vitézségét; mint XII. Károly alkot és megdönt királyokat; ujjá születtet egy birodalmat mint nagy-Péter, oldalához II. Friderik' szablyáját, fejére nagy-Károly' koronáját. — Francziaország, martalékul hányva a' fejetlenségnek, újra lehel; az isten' oltára füstölög ismét, erő 's világosság a' törvényekben; 's a' nép, melly zsarnokaiba, kik sorban döntögeték egymást, beléfáradt, urnak hódol ismét; 's az elnyomá a' féketlenséget, de fenyítve a' szabadságot; mentő ma-

holnap a' kény' ura. A' győzelem hasznára fordítá menetelében a' béklyókat, 's a' terhet csak a' meggyőzöttekkel érezteté. — Hatalomból építe magának fejdelmi széket, kardból készíte királyi pálczát; 's bitor lett, hatalmával tett visszaélés által: az elnyomás mindenkor és mindenütt törvénytelen.

Napoleon, a' királyok' ezen hódítójának császári neve; azon név, melly időszakot kezd, 's mellynek nincs eredete 's vége, csak önmagában. *Nagy-Napoleon* az az individualis név, melly mindennemű nyilvános áldozatokból állt össze; az a' pompás czím, mellyet emlékei' magosából a' hatalom' dagálya látszik a' szerencse' ingatagságának, mint kihívást, oda vetni; az a' csillagzat, melly vakít és kiszáraszt; az örvény, melly elnyél; a' gát, melly megakaszt, mint az óriás Adamastor, mondva a' nemzetek' szellemének: „Megállj, 's ne tovább!" — De e' szellem nem ismer határokat, 's Hercules' oszlopain is által rontott.

Ha a' *Napoleon* név a' hódító' neve, kié vala Francziaország; a' *Bonaparte* név neve a' bajnoknak, ki Francziaországé volt. Midőn a' győzelem' zajgása a' szabadság' hangjaival összevegyűlt, a' francziák ezt kiálták ünnepeiken: „Ez elseje hőseinknek!" És utóbb, a' katona-dictator monda a' francziáknak diadalmai közepett: „Tí jó és nagy nép vagytok!". A' szerepek ki voltanak cserélve: a' nemzet tapsola egy nagy vezér' szolgálatainak; a' császár viszont egy *jó népéinek*, mellynek minden kútforrásai készen álltanak szavára; egy *nagy népéinek*, mellynek ő viselé képét Europa' szemeiben: 's ennek ő több igazzal mondhatá, mint XIV. Lajos: „A' franczia nemzet: én vagyok."

Bonaparte embere nagy reményeknek, embere nagy emlékezeteknek, emelkedve bár, vagy sülyedve. E' név egy mérhetlen forgását irja le a' homálynak diesőség —, 's a' dicsnek balsors felé. A' poetai nappal nem valamelly csillagzat' álló ragyogásában van, melly tűzszemével vizsgálódik azon mérhetlen tér felett, mellyen uralkodik. Ez az ihlető nappal a' világosság' vá-

ratlan haladásaiban van, melly a' látkört felderíti, vagy messze leáldoztában, hol e' halványodó fény leszáll. Remény és bánat az emberi élet' végének 's az elköltözésnek pontja: 's így a' költészeté is, melly föl-leng ragyogló jövendő felé, vagy búskomoran fölöleszti a' múltnak tünő nyomait.

Ekkép, tekintvén mind azt, minek neki lenni kelle; és azt, mibe illy nagy szülés a' világnak került; vissza pillantván mindenre, mi ő lett, és lehetett volna: a' képzelet fölemelkedik, elámul, megzavarodik. A' 'sors' embere ő, midőn csillagát követi; 's még inkább, midőn az szemei elől elrejtezik. De azon pillanatban, midőn az újra felragyogtatja koronáit, csalárdul rá nehezkedik a' szerencse' egész súlyával: illyen Napoleon ki elfeledé a' cors szigetet, 's előre nem sejdíti Elba' szigetét. — Bonaparte még egyszer feltűnik híre' egész rettentőségével; 's Napoleon csak egy pillanatra mutatkozik ismét a' thronuson, azon aranyozott széken, mint maga nevezé, melly már egyszer elsűlyedt alatta. — Végre nem marad fönn egyéb mint Bonaparte 's harmadik szigete, Szent-Ilona. Ez ő még ...., szenvedései által is nagy; egy kegyetlen és lassu bünhödés által a' sors' minden boszukivánatinak eleget téve, de nem azok' igaztalanságának, kik állandó követői szerencséjében, hatalmának rabjai, szerencsétlenségében ellenei valának.

Így záródik be ezen historiai időszak, ez a' napoleoni aera, olly kevés évbe öszvetömött események' ezen folyamata, e' nagynemű kor teli tettekkel nem évekkel, melly egy század' végét 's egy másiknak kezdetét csonkítja, 's mellyekből ki látszik végképen válni, de mellyeknek — vizsga szemmel tekintve — következése 's eredete. — Mert a' zabolátlanságnak nem szegi, valóban, nyakát egyéb mint a' kényuraság; 's viszont a' kényuraság szükségképen szabadságra vezet: boldogok azon népek, mellyeknek, hogy azt elnyerjék, nem kelle olly gyászos próbákon átmenniök!

Szabadság, dicsőség! melly édes hangu nevezetek! 's boldogtalan, ki azokat elválasztja. Azt mondogaták többé kevesbbé pompás szavakkal, hogy a' dicsőség helyre hozta az elsőnek veszteségét. — Nem hozza azt helyre semmi. Ha a' hódítók' dicse az elnyomásban van, a' szabadságban van a' nemzeteké. Ütközzék össze a' kettő, az utolsó győzni fog. Napoleon ennek leghathatósb példája.

Vannak idők, midőn valamelly nemzet' tömege gyorsabb mozgással ragadtatik előre. E' gyorsaság neveli erejét; 's hasonlólag a' parittyából hajított kőhöz, ez a' tömeg, mellyet a' forradalmi szellem hánytorgat, mozgat, ha más népekbe ütődik, közli e' nagy testekkel mozgásait, vagy annál erőszakosabban ingerli ellenállásokat. Így hatott Franeziaország a' többi Európára, midőn Bonaparte feltűnt. — De ez a' Franeziaország egyszersmind az erkölcsi és physicai erő' kettős ösztönének engedett, mellyek egy czélra, a' szabadságra, törtek, 's mellyeket elválasztani nem kellett. Bonaparte pedig elválasztá: ez elsőből neki csak a' hév kellett, mint a' másodiknak szükséges éltetője 's a' hódítások' végtelen ösvényére vakon ragadó eszköz. Ezen physicai erő', a' független hatalom' ezen képviselője' nevelésén iparkodott ő; 's elfogyasztván másfelől az erkölcsi erőt, mindent, mi ezen hatalommal öszve nem fér, elmellőzött, u. m. a' philosophiai szellemet, 's a' gondolat' függetlenségét: az emberi méltóság' ezen őreit; 's így minden bitorlat' ellenségit. A' philosophusoknak tulajdonitgatták a' forradalom' minden bűneit; a' philosophia' neve tehát szintolly gyűlöletes lőn, mint a' szabadság' 's az ész' nevei. De hiában mocskoljátok a' neveket; az ész, a' szabadság, a' philosophia menetelökben magokkal ragadják 's kitisztálják azon előitéleteket, mellyeket a' bitorság' segéde, a' tudatlanság, véghetetlen jótéteiknek ellenszegez.

Tudva van, hogy Napoleon nem szerette Voltairt, kitől, tévedései mellett is, bizonyosan nem tagadhatni meg azon dicsőséget, hogy türödelmet hirdetett,

's szerencsésen harczolt a' fanatismus ellen. Nem tudom, a' lángész' azon hatalma, melly az emberi szellem' nagy emelcsőjét (vectis) mozgatta, 's melly egy könyvirót fejedelmekhez hasonlóvá tett, nem volt-e terhére annak, kinek hatalma semmi ellensúlyt nem tűrhetett. A' „Journal de l'Empire" epés irójának, ugy látszik, Fréron' szerepe volt kiosztva, ki még a' játékszínen is meg kivánta gyalázat' bélyegével jelelni az „Écossaise" dicső költőjét (Voltairt). Fréron legalább megizente ennek a' harczot azon vakmerő bátorsággal, mellyel törpe egy óriás ellen bajt víni száll; mímelője pedig bátorság nélkül zavarta a' nagy irónak hamvait, kinek híre felesleges lőn az új században, mellyet egy elfoglaló hódított meg. De Bonapartnak magának is osztozni kelle Voltairrel ez utolsó dicsőségben: mert neki is fenn volt tartva, hogy magának Geoffroykat találjon.

Természetes, hogy találkoztak irók, kik hizelkedtek hatalmának; nem értem itt azokat, kik az iró' tiszteletes nevét nem is követelik, 's megszokván mulandó adójokkal a' környülménynek hódolni, büntetlenül születhetnek örökké újra, hogy örökké ismeretlenek maradjanak; 's kiknek elég, új alakjok' tiszteletére, ugyan azon versek' nótáját vagy refrainjeit megváltoztatni. Bonaparte egyszer megbukván, nem tapasztalt többé hízelgő hódolatot. — Itt kellett volna a' dolgot kezdeni saját, de leginkább Francziaország' javára.

Napoleon pártfogolta a' müvészeteket XIVd. Lajos' példájára. De eme' fejedelem középszerűen jutalmazá a' nagy lángelméket; a' császár bőkezűen osztá a' kegyelempénzeket középszerű elméknek. Nem is volt, igaz, szerencsés alatta a' tudományok' állapotja. Kedvezve egy részt a' tehetségeknek, elnyomta más részről azon függetlenséget, melly nélkül a' lángelmék örökké közönségesek és egyformák maradnak. Egy bizonyos fokot nekik meghaladni növésökben nem volt szabad; mint fényüzés' fáinak *) a' nyíró ollón át kelle

*) A' franczia kertészetben.

esniök. A' könyvek, hasonlók a' pénzhez, az úr' képére voltak alkotva. A' jutalmazó jelelte ki a' közönségnek az általa választott müvészeket, a' helyett, hogy helyök' kitüzését a' közönségre bizta volna. Így a' megkülönböztetés és jutalom' szomja állt be a' dicsőség' szeretete' helyébe.

Ki kedvezések után jár, könnyen megfordul egy új széllel. Így a' császárság' hizelgői hódoló verseiket és beszédeiket általöltözteték később a' restauratio' részére; és többen nem pirultak gúnyolni a' császár' balszerencséjét, kinek kegyei sinecursághoz szoktatá. — Nem volt itt egy más időkor' nagy iróinak charactere látható, kiknek háládatossága olly nemesen kesergett elesett védjök' boldogtalan ügye felett.

Szerencsétlenségre, Napoleon' hibái nem csak neki magának lettek gyászosakká! — Az ő képszobra *a' franczia nemzet' romjai* közepett hevert.

Az athenei, ki megúnta Aristidest, *az igazságosnak* neveztetni, nem menthető: az igazság teszi az ember' boldogságát, kit minden kölcsönös jogaiba ismét beiktat, ha annak veszteségével is, ki azt gyakorolja. Elébb únhatni meg *a' nagynak* czímét, mert ezt nem könnyen szerezhetni más úton, mint azok' veszteségével, kiket e' czím azon ember alá rendel, ki azt viseli, és őket összezúzza.

Egyedül balsors szerezhet bocsánatot ezen nagyságnak, melly azokra, kik azt csodálják, olly súlyosan nehezkedik. Ha e' nagy ember, állandóan szerencsés marad, elfeledtük volna, hogy ugyan azon nemhez tartozik, melly felett olly magasról uralkodott.

— A' szerencsétlennek visszakövetelj̈ük dicsőségét 's balsorsát: ez megengédi hasonlóinak, hogy az elsőben kevélkedjenek.

Ezen meglepő ellentételek, a' sorsnak ezen kifejlése teszi Bonaparte' személyét olly előkelőleg költőivé: éltének eleje, közepe 's vége, e' nagynemü alaknak lehető legkülönbözőbb egységét képezik. Hasonló Aeschylus' Prometheusához, egy szikla felett bünhödik vak-

merőségeért, a' miért az egek' fényét elrablá; hasonló Homer' Achilleusához, még távollevén is, betölti Európát, csak azon különbséggel, hogy nem vala többé újra feltünendő. Önmaga nagy látványa előbb a' világnak, végre annak szemlélőjévé lön: — mióta nyugszik, a' világ, mellynek gátlá menetelét, lépést tett a' szabadság felé.

Fejtse már meg valaki, miképen a' *föltétetlen* függetlenség' 's a' népfelség' tulságos pártolói is szün nélkül azon ember' nevére hivatkoznak, kinek egyéb föltétetlen függetlenség, a' magáénál, nem kellett! — Nem vette-e a' respublicai hydra' ezer fejét? Árnyékának magának nem kell-e a' fejetlenséget kétségbe ejteni?.... 'S a' nép, melly visszaemlékezik, a' hála' érzelmeit őrzi keblében, a' miért őt a' respublicától megmentette. E' népnek ez érzése tiszteletet érdemel: ez vigasztalja e' nagy árnyékot, ki olly sok időre elvált képszobrától, mellyet alacsonan meggyalázott az ellenség, meg némelly még alacsonabb franczia is! e' nép sínli győzödelmei' napjait, mellyeket olly drágán vásárla meg: — nem maradt belőlök semmi! — kárhoztatja 1815nek szégyenét, árulását; 's kiált: Egy Bonapartét a' botránkoztató 1815nek helyre hozására! — De olly vakmerő játékos, mint Napoleon, hason könnyüséggel nyer és veszt birodalmakat; fejdelemnek pedig szintúgy nincs joga a' nemzet' sorsával életre 's halálra játszani: mint házatyának nincs, övéi' jövendőjét könnyelműen koczkáztatni. — 'S aztán, teremtsétek vissza ha lehet, ugyan azon kort, 's azon környülményeket, és embereket; mert mindent tökéletesen vissza kell állítani, hogy a' játék újra játszathassék, mint állt vala; *így* a' sakkon is vissza kell tenni minden követ régi helyére, hogy a' húzást újra meg lehessen tenni. De végre is, álljon ez mind, egy Bonaparte nem áll újra elő. — Egy és egyetlen e' könyv, eredeti, előkép és utánzó —, folytatás, vagy második kötet nélkül, örökre.

Azon külön kormányformák, mellyeken a' világ keresztül ment, mai nap mindnyájan egymás' módosítására irányzanak. A' hódoltatók' phasisa betölt, a' hódítások' mezeje már csak a' polgárisodásnak áll nyitva. A' világ látott keresztháborúkat a' vallásért, látott a' szabadságért: — lelkismeretes hit, valójában, a' kard' szónoklata mellett! rendes szabadság, puskatőrök' urodalma alatt! — A' vakbuzgóság, bármelly köntösben, gyűlöletes. Az ész, a' szükség, a' meggyőződés: ím a' valódi propaganda! Sem vallásnak sem szabadságnak nem kell többé fegyveres kézzel predikáltatni.

Napoleon, azon felül, bármelly nagy volt is, epizod' embere volt, 's egy erőszakos transitióé. Napoleon, egy szóval, nem vétethetik eszköznek. — Anachronismusa a' világosság' századának! —

Jól értette azt ez a' császári ifju, ki elenyészett, ismeretlen fia egy olly dicső atyának! Lassu nyavalya emészté el. — De semminek vétetnek-e a' fonnyasztó okok, mellyeket nem gyógyíthat orvos; az az erkölcsi méreg, mellynek ellenmérge nincs; ez a' láng, táplálat nélkül; ezen elviselhetetlen terhe egy névnek, melly egy egész életre olly nagy súlylyal rá nehezkedik? — Midőn olly dolgon csüggünk, melly nem lehet többé; de egyéb sem tudunk lenni semmi: mit tegyünk ezentúl a' világon? A' vihar zajogva megtörik a' sziklán, mellybe ütődik; az utolsó hullám elenyészik, lassudad panaszszal.

Lamarque Nestor után. France littéraire 1833. VII.

TASNER ANTAL,
m. t. társasági l. tag.

SZELLEMI MOZGÁS ANGLIÁBAN 'S ANNAK HALADÁSA, TEKINTETTEL MÁS EUROPAI NEMZETEKRE.

Békétlen időkben, midőn a' nemzetek átalakulnak, a' régi kormányok öszveomlanak, újak emelked-

nek, midőn az erkölcsök felbomlanak, a' vallás' szövétneke elhúny, 's minden szétfoszlik és elolvad: akkor a' szilárd, nyugalmas, és képző literatura' létele lehetetlenség. A' crisisek' koraiban az értelmi szülemények ingatagok, vulkánneműek, zavartak, gyöngék. Szárnyai teljes szabadsággal kiterjeszkedni nem képesek. A' dühöngő tenger fölött nem lebeghetnek nyugalmasan a' jégmadarak. A' felzudúlt elemeknek le kell ujra csillapodni, a' természetnek nyájasan kell megint mosolyognia, a' világnak ismét figyelmessé lennie, minekelőtte a' lángész' hangja foganatosan hallathatná magát.

A' literatura, úgy mint a' nemzet' sajátságos, legbelső, 's közkiterjedésű gondolkozásának valódi 's hatalmas kifejezője, méltóságának, vagy elvetemedésének bélyege, hatóerejének, vagy lankadságának kinyilatkoztatása, 's elméinek minden állapotaikban és viszonyaikban szikrája, nem képződik ki, mig a' vezérszellem nem juta elégséges erőhöz, ügyességhez, és szilárdsághoz.

Egységi középpont nélkül nincs nemzetnek literaturája. Szétbontakozott részü, ingatag országos alkotmányban, melly feszülő erő, 's tömött velő nélkül szükölködik; hol mindon egyes tag sajátelmüleg mozog, és önkényesen vagy kénytelenül, gyakorta a' nagy közönségnek árt; hol igazgató összehangzás nem uralkodik; hol félszegség, szenvedély, előitélet parancsol; hol a' valódi politica, 's országtudomány majdnem egészen ismeretlen dolgok, hol a' legharsányabb torkunak van igaza; 's a' legpórszerüebb mocskolódótul leginkább rettegnek; hol az egyszer eltökélett hibás elhatározás melletti oktalan megátalkodás erős characternek tartatik, hol az észellenes rendszabályok által önmagokat, és az egész hazát a' veszély' örvényébe taszítják; hol az ember megfontolatlan haszonlesésből tulajdon maga érdeke ellen dolgozik; hol a' valódi érdem nem csak hogy félre ismértetik, hanem gunyoltatik, és üldöztetik is; hol a' józan ész ellen

párt üttetik, és az esztelenség' bálványának oltár emeltetik: ott nincs nemzeti literatura, mert ott nincs nemzeti politica, nincs nemzeti egység és erő, szóval: mert ottan „nemzeti értelem" nincsen.

Az illyes országban nem előre néznek, hanem hátra. A' hajdanból általvett szokásokhoz ragaszkodnak. Nem azon nyugosznak meg, a' mit önmagok, hanem a' mit eldődeik cselekedtek. Tapsolnak azok' tetteiknek, önmagok veszteglőn maradvák. A' régi vadság szentnek tartatik, a' régi balvélemény törökhitté válik; a' régi romlás-elemek új képző anyagot nyujtanak. Igy hanyatlanak vissza, midőn előre törtetni vélik magokat.

Láthatni egy illy országban ezer egymásra tolongó történeteket, mellyeknek hullámai kölcsönösen csapkodnak egymás fölé a' nélkül, hogy megnyugtató következést nyujtanának; láthatni ezer összevisszált, szerteszórt, egybe nem függő parányokat (atomus), mellyeknek teremtésül kellene szolgálniok a' nélkül, hogy a' teremtés létesüljön. Mi sem állhat itt elv, mi sem állhat alap gyanánt.

Ezt megfontolván lássuk, millyen volt Angliában az úgy nevezett frondei (gáncsoskodó) literatura III. Vilmos és a' huzamos parlament alatt. Milly idomtalan, milly vakmerő, milly semmiséges, milly elbizott, milly határozatlan volt az. Valljon nem azt kell-e hinnünk, hogy reszketeg árnyékat látjuk egy olly ingadozó társaságnak, melly alig képes egyenest tartozkodni?

A' reformatiónak első lángja Angliában csak máglyákat lobbantott fel, nem értelmi erőket. Miután a' rettenetes Erzsébet a' pártokat lecsillapította, a' vallási felekezeteket elrémítette, egész Angliát hódolásra kényszerítette, csak akkor léptek fel *Shakspeare* és *Baco*. A' franczióknál Rabelais olly időben irt, midőn a' királyi főhatalmat senki sem hozta kétségbe, midőn a' Ligue, a' catholicusok' összeesküvésének ezen szörnyetege csak egyetlen egy írót sem szült. A' frondei

korszakból semmi; utóbb lobbant fel Corneille' lángesze. Midőn XIV. Lajos' uralkodásakor a' királyi udvariság' bő redőzetű szertartásos palástja alatt a' feudalitás' páncéla elkallódott, egész egy erdeje serdült fel az észszel teljes 's dús szellemü férfiaknak, kik mindnyájan egyszerre lövelték szerte lángeszeik' sugárit.

Egész a' 18. század' végeig parlagon hevert a' tudományok' telke. Hasonlított az ama' tompa csendhez, melly förgeteget előz meg. Diderot, Voltaire, Montesquieu voltak azon időszak' csillagai. A' zivatarok tól hányatott értelmi erőnek soha sincs ama' szelid 's erős fénye, mellyet csak béke' idején csodálunk.

Milton' Elveszett paradicsoma a' stuarti restauratio után veszi eredetét. *Dryden* ugyan azon korban élt. II. Károly alatt észrevehetők itt ott némelly elmeszikrák, mellyeket II. Jakab' kormányának nevetséges bánásmódja, és sunnyogó lázasztása csak hamar elfojtott. Miglen bizonytalan vala, ha III. Vilmos uralkodni, ha a' catholica vallás győzni vagy győzetni fog-e, addig a' röpkeiratok voltak egyedüles emlékezetre méltó szüleményei a' literaturának. A' költészetet az utczai dal, a' románt az ujságok fojtották el.

Végre Anna királyné békesebb királyi székbe ült. A' literatura ismét némi állandóságra kapott. A' nyilvános hitelben való bizodalom növekedett. Már nem csak egyedül hirlapok és röpkeiratok olvastattak. *Pope*, és vágytársai egy tudományos műhelyt alkottanak, melly eleinte nagyon is magasztaltaték, utóbb pedig felette becsmérelteték. Egy második irói egyesület követé az elsőt, és pedig erősebb, mert a' Jakab' pártjának zendülése dugába dőlt, mert a' Stuartok minden reményeikből kirekedtek.

A' gondolkozás, mellynek nem kelle többé a' fegyverzörejen és polgári háboru' iszonyuságán aggódnia, szabadon és tetemesen kifejtődzhetett. *Junius* és *Burke* léptenek fel. Ezeket követék *Goldsmith*, *Akenside* 's

más némellyek. Mindnyájan ezek a' 18 és 19d. század közti nagy átmeneteli ponthoz törekedtenek.

Észre veszszük itt *Cowpert*, az ő kortársokat, ki már akkor az előre készülő nagy változásait Európának ösztönileg megsejdíté; *Crabbét* a' náloknál fiatalbat, ki arra vala szánva, hogy életét egy új sarjadéknak közepette meghosszabbítsa. Az Anna' országlásakor ismét becsbe jött classicai studiumok remek példányaikhoz közelgetének. A' 18. század' vége felé már szép a' britt literatura, 's egy jövendő felséges korszakot igér.

Az felette nagy szűkelmüséget árul el, ki elválaszthatónak véli, a' mit isten összekötött, ki időszakot időszaktól elszakaszt, 's a' magában hiányos és kevessé érdekes töredékét némi nagy ideák' forrásának egy kisded foglalatban adja elé. Minden összefogódzva, minden egybeszövetkezve van. Mindenik évszázad nemzője egy más évszázadnak. Minden értelmi erő egy más előtte valótól függ. Junius, Cowper, Burke, ezen fényei a' 18. század végének Angliában, sokkal hathatósb befolyással voltak jelenkorunk' szellemére, 's iróira, hogy sem őket halgatással elmellőzhetnők.

A' *whigismus*, vagy a' függetlenség' szelleme II. Károly, és II. Jakab alatt lelkesen törekedett a' korlátlan hatalom' elhárítására. III. Vilmos, valamint Anna alatt is megujította a' küzdést, midőn egy uttal az absolutismust és jacobinismust is megtámadta. Voltak néha ügyes, gyakran bőbeszédű szónokai, 's dialecticai szőrszálhasogatások 's tüzes merészletü szótekervények által emlékezetes iróí. Mindazáltal a' valódi müvészet még hibázott próbatételeikben.

Csak *Junius*, az ismeretlen szerző, kinek dicsőségét valódi nevének eltitkolása öregbíti, egyesíté Angliának minden polemicai talentumait, Vilmos' thronra léptétől fogva magába. Az ő prosája valóságos angol. Ironiája hideg, mérges, rettentő, titkon áskálódó. Több benne az érzés, és mélység, mint a' heveske-

dés. Soha nem birt iró nagyobb ügyességgel az önmaga által érzett megvetésben másokat részesíteni.

Ha szabad e' Junius' leveleinek szerzője felől a' műbirák' nagyobb részével nem egyezőleg vélekedni, úgy oda nyilatkozunk, hogy ezen szerzőnek nagy talentumi tökéletessége mellett, annak fogyatkozásaira nézve nem kell hagynunk magunkat elámítatni. Az ő epés irásmódja gyakran nem pezseg egyébtől mocskolódó személysértegetésnél, mellyet ő jéghidegsége 's nyilaló finomsága által még rettenetesbbé teszen. Jobb lett volna talentumát, és csodálatra méltó ügyességét botránkoztatásig ritkábban alacsonítnia le. De Junius irgalmatlan. Bizonyos fenevadak' marása, mellyeknek agyarai közt az emberi vér megalszik, nem veszedelmesebb, mint az övé. Az olly valami nyers, 's egyetemben olly valami befátyolozott; az olly mardosó, olly kevessé színezett, 's olly talpra esett gúny, hogy Socrates vagy Franklin sem tudtak volna illy megtámadásnak mit is ellene szegezni.

A' müvészet' tekintetében Junius olly remekpélda, mellyet magával a' régiséggel össze lehet állítani. Ugy látszik, a' szobrászathoz szabott pontosság általfolyt irásmódjába, ugy látszik, attól kölcsönözé komoly és mély characterét. Ollyan az, mint midőn némi rendítő Nemesis ihli meg a' szerzőt. Magán uralkodó, hatalmas dialecticus, szellemének kímélője, fellengő erejének mérséklést parancsoló, szószerkeztetését, mint lovag az ő paripáját, intézgető, mindig egyszerű, tartózkodó, velős gondolkozásu, természetes a' szóválogatásban lévén, utánozhatlan szerzővel ismérkedünk meg benne.

Mellette *Burke* foglal helyet. Ki legyen Burke? Legélénkebb kifejezője a' britt ékesszólásnak, annak igazságtalanságaival, annak fanyarságával, annak nemzeti, vagy pedig a' szépmüvektől és természettől kölcsönözött képeivel, annak kardoskodó polemicájával, 's személyes szóvitáival. Chatham és Pultney vetették meg az ékesszólás' alapját, de még is csak „A' fellengezőről tett próbatétel"nek szerzője által jutott az

teljes kifejlésre. Burke körül egyéb, másod rangú talentumok füződtek össze. *Sheridan*, *Grattan*, *Curran*, irlandiak mint Burke, előadásokban nálánál sokkal vakmerőbbek, valamint kevesbbé tiszta izlésüek.

Goldsmith mint költő, és mint prosaicus kétszeres említésre érdemes. Az elmék' megindulása, melly a' franczia országos feldúlásnak előhirdetője vala, még annyira el nem harapozott, hogy az angol köztársasági gályának árboczát ledönthette volna. Egyébiránt ezen megindulás okozott még is némi ingadozást 's behatott a' társasági állapotba.

Az innét származott visszahatás észrevehetővé lett a' literaturában is. A' természet' tisztelete nagyobb kedvességre kapott. Popenak költészi fodros tászliai kiavultak. Thomson, ecsetének nehézkessége mellett is, törekedett az év' szakait festéseivel ismét becsbe hozni. Az egyszerüség hibázott nála, de festői szemekkel bir vala. Utána Goldsmith következék, ki természetileg egyszerűbb vala, azaz ki egyszerűnek mutatkozék a' nélkül, hogy természetiséget tulajdonítana magának. Ő, mint La Fontaine (nem az ujabb német, hanem ama régiebb franczia La Fontaine) csak ékes irónak, divatköltésznek tartotta magát.

Vegyük fontolóra a' talentumok' és lelki adományok' ezen nem-ágozatát, ezen észrevehetlen tenyésztetését az ideáknak. A' nagy talentumu emberek némileg nemzői más hasonlóan jeles személyeknek a' nélkül, hogy vérség' köteleivel lennének hozzájok kapcsolva. Csak nem azt tehetni fel előre, hogy a' megfontolt értelmi erők egymást viszonyosan teremtik elé, 's egymást tenyésztgetik szellemi nemzése által azon különféle árnyéklatoknak, mellyek évek' jártával vagy eltünnek, vagy erőben és kiterjedésben tetemesednek.

A' természet, mellyet Pope egészen elvesztett szemei elől, ismét feltünik *Akenside*, *Collins* és *Gray*' műveiben; méltóságosan fejlődik ki, de még is izlés nélkül *Thomson*nál; egyszerüen és valódilag *Goldsmith*nél. A' költészet elváltoztatja alakját 's megujul, nem

hirtelenül, hanem húzamosan és képesint. Lassan lassan kinő mesterkélt pólyáiból. Popenál a' paloták' satyrusát játszá. Általában elménczkedő és gáncsolódó vala. Goldsmithnél az elhagyott falut, és az utast természeti vonásokban festi.

Nem veszünk-e észbe egy éles hasító vonalt ezen kétféle irásmód, ezen kétféle gondolkozás között? De a' hasító vonal elhárítatik ama kettejök között álló irók által, kiknek neveit fölebb említők, 's kik a' természeti költészetre utat törtek, az egyik „Elegia a' falusi temetőről", a' másik, „Oda a' szenvedélyekről" czimzetü, és némelly más szinte olly egyszerű mint lelkes, pásztori költeményei által.

Goldsmith' irói köre korlátolt vala. Egyedül belső ösztönére hallgatván, egészen arra bizta magát a' nélkül, hogy ismerné azt. Magát, mint valami szépliteratort, úgy tekinté, 's nem tudá, hogy lángész vala. A' mit verseiben csodálának, nem a' bennök uralkodó lágy érzés, nem pathosi fellengezés volt, hanem a' mindig egyirányos, mindig szabályszerű versmérték' tisztasága.

Goldsmith' költői utódja sokkal visszatartózkodóbb, sokkal szerényebb, sokkal rendkivűlebb férfi vala; ki a' világtól tartott, 's utálta annak gonoszságait, mert gyönyörködéseiben részt nem vehetett. *Cowpernek* több hasonlósága volt Rousseauhoz; némi nyavalygó érzelékenység, némi folytonos belső elégületlenség, eltökélett vonzódás az erdőn, völgyön, 's magányban bolyongó élethez, a' szünetlen, és bizonytalan ábrándozásnak megszokása, emberfutás és társaság-utálat: ezek voltak nevezetesb erkölcsi sajátságai.

Szigoru vallási ideákban fölnevelkedvén, az anabaptisták' rendszabásaihoz szoktatá magát. Az erkölcs' tisztasága, a' vérség' köteleinek tisztelete, az életmód' egyszerüsége, mindennél többet ért előtte. Az indulatok' erőszakoskodása, a' dicsvágy' ingerlései, minden emberi igazságtalanságok, felháborították őtet.

Tudta 's akarata nélkül ő egy vallásos, 's csaknem vakbuzgó democrata vala.

Míg Rousseau jóslói hevében ki-kifakadt a' társas élet' mivolta ellen, mellyet összeroskadás fenyegetett; *Cowper* az ő visszatartózkodó magányából ugyan azon átokvillámokat lövöldözé, 's ugyan azon elkerülhetlen catastrophát jövendőlé meg. Voltak neki, saját tanelvei (Lehrsätze), saját tulsági, saját szabadság-fellengése, saját embergyülölő átkozódásai, saját kitérései a' fonák izlés, és pedanteria, valamint az udvarok' fényüzése, és a' paloták' bújálkodásai ellen. Kerülé, mint Rosseau, az embereket; valamint ennek, ugy neki is voltak méltóságos, vagy gyöngéded szavai a' naptámadatnak, 's lenyugvásnak, az erdőnyilások' és vizzuhatagok' festésére. Mint Rousseau, megjóslá előre Francziaország' forradalmát.

„O Bastille, Francziaország' gyalázata, kiálta ő, te azt jobban megbecstelenítetted, mint száz csatavesztés képes lehetett volna. De nincs messze már az idő, mellyben ezen annyira lealacsonított nép ismét fölemelkedik, midőn isten, kezeiknél fogva ismét napfényre fegja hozni, kiket az irtózatos börtön rejt. Mert minden nemzet szabadságra van teremtve, mindnyájan elébb utóbb megbiztosítják abban magokat.“

Goldsmith' lelkesedése csak érzékeny vala; Cowperé pedig bölcselkedő és vallásos. Ezen utóbbi, ki korának minden benyomásait fölvette magára, és ki a' 18d. század' véghatárán született, egy csapással semmibe dönté Pope' mesterkélő költészetét, elhárította a' satyrákat az oktató költeményekkel, a' sziklára csapván egy új költői forrást fakasztott a' társaság' kebelében, midőn egy uttal eszközlé feltünését azon Musának, ki a' 19d. században Byront megihlendő, Wodsworthot ringatandó, 's Lamartinenak utat törendő vala.

A' költészetről menjünk már a' prosára, és lássuk, milly befolyást üzött annak philosophiai törekedése jelen századunkra.

Junius az angol prósának képmását állította fel polemicájában, Burke pedig remekpéldáját az éjszaki ékesszólásnak, szabatos következményekkel, kitünedező rajzolatokkal. Az Angliával határos Scotia azon mértékben látta hatalmát csökkenni, mellyben amannak elsősége érezhetőbbé lön. Csak nem egészen protestans lévén, jóllehet lakosinak lángeszére, 's állhatatos műszorgalmára nézve vetélkedék vele, de a' kereskedés, dicsvágy, és hadakozás' tekintetében első helyre föl nem verekedheték. Egyedül a' tudományosság jutott neki, és azt hatalmába is hajtotta. Így támadt a' calvinismus' scepticai és criticai szellemétől vezéreltetve ama történetirók' és bölcselkedők' oskolája, melly korszakot alkota.

Robertson és *Hume* történeti fejtegetéseket ismertettek meg, mellyek a' körülállások' elrendelésében való tisztaság és mesterség, az előadási és összeszövésbeli ügyesség, az azokból kivont következtetések' finomsága miatt érdemesek, hogy remekpéldául állíttassanak ki. Még is hévlelküség', emberek iránti rokon érzelem', dramai fordulat', szinvegyület' és indító erő' hiával vannak. Az igen messzevitt criticának lehelete megmerevítette csodált műveiket, mellyek jó történeti mentőbeszédek, szerencsés összevonások, de nem eleven rajzolatok.

A' szerzők nem szövetkeztek az érdekek' vitatásaihoz. Mint egyetembeli professorok, oskolai szemüvegen nézték a' világot. Mint criticusok, a' történeteket saját mértékeiken fontolgaták, és ugy fejtegeték, mint valami görög kézirat' variansait szokás fejtegetni. Hogy ők jeles elmék, tagadni nem lehet. Még is mennyire elsáppadnak, mennyire összezsugorodnak, ha Thucydideshez, vagy Tacitushoz hasonlítjuk.

Hume könnyü, kellemes, szerencsés iró; de részrehajló ügyvéd, ki, a' mit mondhatna, elhallgatja, állításokat megmutatás nélkül hoz fel, 's a' rabulismus' minden mesterfogásaiban keres menedéket, hogy az ügyet, mellynek védelmét felvállalá, a' legkedvezőbb

nézőpontban terjeszsze elő. Robertson kevesbbé éles, kevesbbé lelkes, kevesbbé festő tollal bir. De ő lelkiesméretesebb, mert nyugalmasb, és igazságkedvelőbb.

Gibbon, az ő kortársok, ugy tetszik, minden ellene tüzött vádak' daczára is, mind a' két előtte álló irót felülhaladja. Ékesszóló egy criticai országban, festő még a' széttagolásokban is: dagályról, tudományossággal visszaélésről, 's felette czikornyás irásmódról vádoltatik.

Egyetlen vád, mellyre itéletünk szerint érdemes, az, hogy korának rendszabásait feltétetlenül elfogadta, nem angol módra ugyan, melly a' történetek' minden lelkét a' pedant értekezés' rostáján szemeli ki, hanem mivel a' franczia philosophia' uralkodásának meghódolt, és azzal a' keresztyénség' gyülölésében osztozott. Ez egyetlen hiba van az ő munkájában, mellynek rajzolatai olly egyszerűek, olly megragadók; melly egyébiránt olly tiszta és mély tudományon alapszik.

A' Gibbon által felállított emlék idővel növekedett. Robertson' és Hume' munkái már elveszték érdemeiket, Gibbon' irása minden europai nyelvekre általfordítatott, classicaivá lőn. Szerencsétlenségre az Encyclopaedia' szelleme meggyöngítette ezen irónak itélettételeit, mennyiben azok a' keresztyén tudomány' ügyét, és elterjedését tárgyazzák. Akármint legyen a' dolog, ő még is Nagy-Britanniának minden történetirói között legkiterjedettebb, legvilágosabb, legrészrehajlatlanabb.

Angliában élt ekkor egy férfiu, ki előtt minden értelem meghajlott. Ki egyetemben jó lexiconiró, gondos műbiró, a' régi nyelvekben jártas keltes tudós, pedanteria nélküli férfi vala, kinek minden phrasisai egyszerűek valának, minden gondolatai mathematicaiak. Neve *Johnson Samuel*. Az ő irásmódja, vég resultatuma az angollatin irásmódnak, melly a' szász formáktól elüt, melly a' romaiaktól kölcsönözi szószerkeztetését, melly, a' mennyire csak lehet, a' régi

példákhoz hajlékonyodni törekszik. Johnsonnak csaknem minden phrasisai szóról szóra latinra fordíthatók.

Ezen irónak értelmi ereje szilárd, még is közönséges. Képei ujság nélkül szükölködnek. Ő nem ragadja magával az olvasót. Irásmódja durva, mellynek örömest lelket, mozgást, 's némi fellengést szeretnénk adni. Nem venni ő benne soha is észre ama sziporkázó szikrákat, mellyek Montesquieu' történetirásánál 's bölcselkedésénél világítanak. Szószerkeztetésében rendszerint kettejével állanak a' párhuzamos hangjegyzések, kettejével az egymást súlyegyenben tartó főnevek, kettejével a' melléknevek, mellyek mellékdarabúl szolgálnak, és kettejével az igehatárzók, mellyek egyhangulag zengenek.

Johnson jól megismerkedett a' szükölködéssel, és testi szerencsétlenséggel: azért a' lelki szenvedés, a' nagy elmék' ezen mély forrása, elzárva maradt előtte. Igen jól felfogta ő az ész' árnyéklatait; a' szivéit soha sem. Valljon nincs-e tudva, hogy Rousseaunál, Danténál, Byronnál a' gondolat' kincsei csak azért lettenek termékenyekké, mert a' lélek' sugárai világosították, melegítették? Innét fejtődik meg azon föl sem vevés, mellyre a' „Rasselas" híres szerzője jutott. Előhozakodnak még ugyan felőle, de senki sem olvassa többé.

A' nyelvtudomány, melly csak szótanulást kiván, némi előmentét Johnsonnak köszöni. A' maga részéről *Horne-Tooke*, a' politicus iró, felvállalá physicai szétbonczolását az angol-szász-norman nyelv' elemeinek, mellyek jelenleg Nagy-Britanniában divatoznak. Mind a' két imént említett férfiu egy aknát nyita meg, melly még nincs elegendően kimerítve: az angol nyelvtudomány' aknáját. Más tudósok a' részletességek' és történeti feltagolások' szeretetétől indítatván, fel egész a' népregék' eréhez, mentenek, balládákat gyüjtögettek, feledésbe ment szindarabokat magyarázgattak, 's ezen munkálatba, a' scepticai critica' szellemét, ugymint a' század' főbélyegét, általülteték.

Egy más elrejtettebb, még is hatalmasabb befolyás szinte foganatossá lön. A' régiség' buvára *Percy*, a' tudós *Tyrwhitt*, a' grammaticus *Steevens*, és némelly mások által az óangol költészet, a' régi balladák' töredékei, a' hajdankor' erkölcsei és szokásai felett végh hez vitt kutatások alapot vetettek előre azon uj munkának, mellyhez *Scott Valter* fogandó vala.

Strutt maga, e' fürkészők' egyike, még tovább haladt, mint kortársai. A' scott románokat fogantató gondolat, már az előbbi század' vége felé, úgy látszik, az ő fejében csirázott ki. Egyébiránt e' gondolat ugyan az, melly Barthélemy' Anacharsisát sugallá. Struttnak „Queen Hoo Hall" czimü románját nem ihli még is azon valódi élénkség, és pontos észrevevés, millyen az efféle müvekben elkerülhetlenül szükséges.

Láttuk már, hogy Cowper' vallásos lelkesedése a' költészet' megujítására utat tört. Egy scott földmivelő nem kevesbbé járula ahhoz csupa természeti fellengése által egy gyöngéded, 's mély érzelmü léleknek. *Burns* beérte avval, ha magát azon hajlandóságnak adá, melly a' hajdani scott pórnépet ihleté, melly olly gazdag a' mezei költészetben, olly édes, mint az ő völgyeikben virágzó rekettye' illata. Benne több az erő, mint amazokban, 's kifakadóbb az érzés. Gondolkodása terjedtebb, heve tömöttebb. A' közelgető versenygés az alsó és felső rendek között akartán kivül megindítja 's elfoglalja őtet. Kebelében forr valami azon lávából, melly Rousseaut elemészté. Ezen szó „szabadság" nem harsant-e meg? Éjszakamerika nem rázta-e le igáját? Nincsen-e itt a' franczia philosophia melly felszablyázott karral a' régi intézeteket megrohanja, és porba sujtja.

Anglia, erős politicai alapján nyugodván, mit sem félté még bátorlétét. Hanem az erkölcsi ujításláznak, melly mindenünnen jelentkezék, rajta is erőt kellett végre vennie. Ez lebegett egy azon időben Hume' a' scepticus', Gibbon' a' keresztyénség' ellensége', Franklin' az amerikai egyesület' alapítója', Rousseau' a' szakadá-

sok' fejedelme', II. József' a' német császár', Turgot' a' franczia minister', Beccaria' a' törvénytudós', és Burnsnak, a' pór vámszedőnek, fejeik fölött.

Ki az irományok' történeteit az országokéi nélkül készíti, és az országok' történeteit az irókéi nélkül, az soha nem leszen képes valami hasznos-, élénk-, termékenyítőnek végrehajtására. Annak száraz munkálatiból nem sül ki egyéb, számok' és észrevételek' összehalmozásánál, érdektelennél a' jelenkorra, haszonnélkülinél a' jövendőre.

Burns az ő egyszerű, felséges odáiban, Cowper az ő dús értelmű, felcsigázott verseiben, egy messzelátást nyitottak ki, melly az ég' kékjét, a' gyepszőnyeg' zöldét, a' távol tengert, a' völgyben álló kunyhót, és a' falu' egyháztornyát fák között láttatja. Minden szem, minden lélek gyönyörbe merül a' természet' szemlélésében.

Egy szegény pap, ki Londonba ment valami hivatalt keresni, és ki egész ifjuságát egy kisded hajlékban töltötte el, mezei visszaemlékezéseit költeménynyé próbálta alakítani. Nem nézé ő azokat, mint Burns, a' szenvedélyek' prismáján, vagy pedig a' vallásos, és részegítő lelkesedés' szürkületén, mint Cowper, hanem minden idealis elegyítés nélkül nyers valóságokban, kemény, bús meztelenségökben.

Ezen csaknem satyrai kíméletlenség megegyezett az időszak' dramai törekedésével. Lehetetlen volt ekkor az inség' czondráit, a' szegénynek homlokáról szakadozó veréjtéket, a' társaság' legalsó rendeit jégkarokkal szorongató gonoszságot és mostoha sorsot kitüntetni a' nélkül, hogy az elsanyarodott néposztály' részére, minden nemes érzésü szivek meg ne induljanak. E' feladást *Crabbe* vállalá magára.

Czifra beszéd 's dagály nélkül fegyverkezett ő fel sziveket általfurdaló fanyarsággal. Az ő hideg, fájdalmas bonczolása mélyen meríté kését a' tátongó sebbe. Néha indulatba jő egyedül az igazság' ereje által. Semmire kellő gaznépek, koldusok, tolvajok

és rablók, czigányok, halászok, dugárusok, és kisvárosiak, házalók, tőzsérek, haszonbérlők és falusi mesterek tolakodnak előadásiban, mellyeknek finom vonásaik, mélyen érzett részletességeik, és szorgos kidolgozásuk gyakran a' hollandi oskola' nagy mestereire emlékeztetnek.

Lelke szelid vala, szelleme kérlelhetetlen. Semmi ábrázolat előtt nem hátrált. Bár mi lázító, valamint megrázkódtató jelenés meg nem rettenté őt. Minden társasági vétkeket és rákfenéket a' világ' eleibe terített különösen kitünő versekben, mellyek hat kötetnél többre telnek, 's mellyeket az utóvilágnak elfelejtenie nem kellene. Milly szörnyü nagy lépés ez Pope' uralkodásától fogva.

A' franczia országos felforgatás kiütött. Ez maga elegendő lenne Crabbe' lángeszének megfejtésére. Azonban vegyük észre, miért terjedezett a' lelki mozgás mindenféle irányokban. *Burke*, az ékesszóló Burke merőn álla, mint valami bajvivó, hogy kinyujtott karjával a' dülő félben lévő épületet roskadástól megójja. Ő ama hires munkáját „Észrevételek a' franczia zendülésről" ismértette meg, mint védelmezését az angol aristocratiának, ellenül a' franczia democratiának.

Azon mozgás, mellynek ő ellene szegzé magát, más felül védőire akad. *Godwin* és *Mackintosh*, mint Burkének első rangu ellenei mutatkoznak; az egyik lángész, a' másik dús talentum; mindenik különös megemlítésre méltó.

Godwin philosophia szerint kidolgozott revolutionaris lángész, nem dühöngő, vakbuzgó, izetlen; hanem jól megfontolt, mély, engesztelhetlen. Godwin a' 18d. századi társaság' roskadását kivánja. Minden munkáiban szükség és fájdalomjajgatás harsan meg. Ő az éjszak' Rousseauja, helyesebb logicával, mint a' hires genfi, végig tartó és hatalmas, románszerző, történetiró, bölcselkedő, törvénytudós, szónok; fő polczon ül a' feltünő 19. század' irói között, 's képjeleül és kalaúzaul szolgál az új sarjadéknak, valamint Burke

képmása az élete' végéhez közelgető nemzetségnek, és annak cselekvésmódjának.

Irásmódra nézve Godwin erős és izmos mint Johnson, de ennél elevenebb. Johnson' előadása veszteglő tömegnek látszik. Godwin' szónoksága rohanó lavina. Minden irók közt talán egyedül ő az, ki legkevesebb melléknévvel 's legrövidebb phrasisokkal él. Az ő kétségbe esett lelkesedése csak azt ejtheti álmélkodásba, ki feledi, hogy ő azon európai erőműnek közepette irt, melly mindünnen részekre szakadt, 's kötelékeiből kibontakozott; hogy ő csak néhány lépésnyire állott XVI Lajos' és Robespierre' vérpadjától, általellenében a' Bonaparte által tüzbe és lángba hozott szárazföldnek.

Annyi tömérdek vérengző, szertezúzó, és összetöredezett érdekek között megjelent „Caleb Villiam' Mandeville" és Godwin' tollából folyó egyéb remekmüvek, feketék, 's egyszersmind fényesek, mint az ébenfa, melly napsugárnál ragyog. Hatalmas lángész, olly tiszta, mint Junius, olly ékesszólású, mint Burke, és ugyan az a' történetirásban, mint az életrajzban, a' románban, mint a' polemicában: eltörölhetlen nyomait hagyta rendkivüli erejének. A' „Politicai igazság" czímü értekezésében az angol aristocratiát finom leleményességgel és hathatósággal támadja meg.

Egy másik, akkor még fiatal szerző a' franczia zendülést törekvék mentegetni, tudományosságra és történetekre támaszkodván. Mackintosh inkább sok oldalu, mint általható szellemmel birt. Feltünése nagy reményekkel kinálkozott, mellyek, minthogy igen magasra valának szöktetve, talán épen azért nem valósultak. Töredékei Anglia' történetéről nem érdemelnek figyelmet. A' parlamentben mondott némelly beszédei fellengés' hiával vagynak, telvék mindazáltal finom kifejtésekkel, telvék gyöngéded árnyéklatokkal, szerencsés rajzolatokkal, és helyén használt ékesszólással. Többnemü kidolgozásai, mellyek némelly Revi-

ewkban jelenének meg, a' legjobb mívek, mellyeket hátra hagyott.

Élete birói, törvénytudósi, szónoki, és journálirói foglalatosságokra oszlott fel. Az emberi szüklétben alig jut elégséges idő mindezekre. Indiában volt tartózkodása, mint parlamenti szónoknak roszúl sikerült próbatételei, részvevése az edinburgi Review' munkálatiban, idejének és megfontolásának egy tetemes részétől fosztották meg. Ez által elmulatá az alkalmat, azon nagy emlékjel' felállítására valót, mellyet magának, a' csupa sejdítésből reá ruházott nagy név' bebizonyítására, készíteni kellett volna.

Az alatt, míg a' franczia forradalom' elvei minden elmét elfoglaltak, élt ismeretlenül Scotiában némelly igen közönséges birószéki jegyző, ki egy ó várban nevelkedve, mint a' románbeli Waverley, minden régi dibdáb iratokat össze-visszaforgatott, minden penészfogta pergamenteket széthengergete, minden költői töredékeket, mellyeket valahol kezéhez kerithetett, leira és fejtegete. Mihelyest az ifju birószéki jegyző oda vitte dolgát, hogy több érkezése jutott, régiségbuvárrá lőn, kiegészíté és megujítá ismét az elfeledett balladákat, költői indulatot érze magában ébredezni, 's probát tön lovagvitézi énekekben, régi rímelők' módjára. Azonban hamar észrevette, hogy az afféle visszaemlékezéseket és képeket legczéliránosabb lenne könnyü, egyszerü, szabadelmü prosában eléadni; minél fogva ő ugyan ezen tárgyban románokat költött, mellyek hírességének alapját vetették meg. Ezen férfiu *Scott Valter* vala.

A' legnagyobb befolyás, mellyet képzelő tehetsége valaha felvállala, a' régiségtanulásnak befolyása, melly épen ifjuságakor kiváltképen kedvelteték. Burns' lángesze az angol közönség' figyelmét Scotiára, 's annak mezei elkölcseire vonta. Crabbe és Cowper népszerü képekhez, egyszerü személyekhez szoktatták az olvasót.

Mind ezen különféle charactereket : régiséget, népszerüséget, scott nemzetiséget, feltaláljuk ismét Scott Valternál. Még is a' mi különösen csak őtet illeti, az az ő vizsgáló tehetsége, emberszeretete, szoros ismerése azon titkos rugóknak, mellyek mozgásba hozzák az embereket, végre az ő előadó talentoma. Az általa megfutott hosszas pályatéren mind ezen sajátságok csodálatra méltó egyesületben feltaláltatnak : természetes festések, régi erkölcsök, eleven tájképek, katonák' és parasztok' charactervonásai, mellyek szinte olly pontosan vannak rajzolva, szinte olly igazán árnyékolva, mint Rembrandt' fejei.

A' 18. század' philosophiája csak másod rendü befolyással volt Scott' talentumára. Annak scepticismusa ő bele nem gyülölséget, hanem részvétlenséget csepegtetett, a' mi a' scepsis' következéseinek egyike ; keveset aggódott ő a' politicai mozgásokkal, az országok' crisiseivel. Jacobita enthusiasmus nélkül, szokásból aristocrata, fiatalkori szoktatás által, valamint személyes hajlandóságból leginkább az alsó néposztályhoz és természethez vonzódván, az egy szülőföldének erdeit, és hegyeit kivéve, mit sem szeretett szenvedélyesen.

Ő Rousseau' ábrándos tulságát, Fielding' satyráját, Richardson' intő erkölcsiségét, hidegebb, nyugalmasb észrevétellel, a' helyek' hiv, eleven festésével, népregék' alkalmazásával, régi viseletekkel, dús érzelmű legendák', 's történeti esetek' használása által pótolta ki. Ezek voltak reá nézve a' források, mellyekből érdeket vont.

Shakspeare' képszobra, mellyet már Johnson ismét felállított, hova tovább ragyogóbb lön. Scott is tanulta a' nagy költőt. Ennek köszöné ő azon valódi characterfestési ügyességet, mellyben eszét és termékenységét egyiránt csodáljuk. Minden korabeli irók felett nagy mértékben birta ő a' mesterséget, mikép lehet valamelly charactert minden félárnyéklataival, sajátságaival egész erejében, 's egész gyöngéjében előadni.

Scott nem csak régiségbuvár, hanem a' románnak Shakspearje is. Gil Blas a' társasági vétkeket festi. Richardson egy családkört, mintegy tizenkét személyből összeseregítettet, rajzol. Cervantesnek körülbelül hasonló számu szinjátszói vannak, kiket philosophiai és comicai dramájában léptet fel. Scott Valternál ezernél több különnemü, jól megfontolt charactereket számlálhatni. Ezen utolsó szerző' terveinek tökéletlenségét több műbirák kimutatták. Shakspearei sem voltak jobban gondolva. Az egész nagy mesterség, egyiké úgy, mint a' másiké, egyedül a' characterfestésben állott.

A' nélkül, hogy fontolóra akarnók venni különféle változásait azon ember' tudományos életének, ki olly sok kötetet irt, mint Voltaire, figyelmünket csak szellemi körére fordítjuk. Mi lett a' költészetből? Mi módon szelidítette meg a' franczia országos dulongás a' franczia Musa' geniusát? Milly benyomást tett ezen geniusra ama kétségbeesés' lelkesedése, mellynek műszere Godwin vala?

Királyi székek összeroskadnak. Egy hódító pusztítja Európát. A' szabadság csak megmutatta magát, hogy véres árnyékként eltünjön. A' vallási vélemények kihaltak. Fenntartotta ugyan Angliának aristocratiája és kereskedése a' britt alkotmány' régi épületét, még is mindenki előtt bizonyosnak látszik, hogy annak is össze kell nem sokára roskadnia. Magában azon harczban, mellyet Nagy-Britannia Bonaparte ellen visel, valami erőltetett, valami szerfeletti van, melly sokáig nem tarthat. A' népek össze vannak zúzva, megcsonkítva, széttagolva, már a' hatalmas hadviselő által, ki az emberi életet játékúl veszi, már a' fejedelmek által, kik a' népeket csere-eszközül nézik, mellyről kényök szerint rendelkezhetnek.

És még sincs a' társalkodás fényüzés' 's más mindennemü gyönyörködések' hiával, tanult, büszke, philosophiai szellemü lévén. A' gyönyörtisztelet mit sem veszte befolyásából. Egy pompás, aranynyal födött

holttest, melly erkölcsös vallás, és valódi erény' lelke nélkül szükölködik. Azért ütközünk egy hiu ingerlékeny férfiuba, ki a' nemességnek minden hibáiban részt vész, mert ő maga is nemes származatu; a' nemességet még is gyülöli, mert sérté kevélységét, és kinek lelke minden könnyelmü, embergyülölő, kétségbeesett, vad, és bujálkodó gondolatokkal összehangzásban áll: ez *Lord Byron.*

Ő bizonyos tekintetben arra látszott rendeltetve lenni, a' mit teljesített. Régi neve gyalázattal vala bélyegezve, anyja tébolyodott, szépapja gyilkos, apja egy korhely ember, ki minden vagyonát elpazérlotta. Ő maga Scotia' és Anglia' erdeiben vad ifjuságot élt, zabolátlan gyermekség után, melly őt mindennemü kicsapongásokra szoktatta. Szegény lévén, megvetésben állott a' vele egyranguak előtt. Első próbatételei több műbiráktól kigunyoltattak, 's nevetség' tárgyává tétettek. Mennyire vágyhazott ő bosszut állani magáért.

Elsőben is mind azokat, kiktől megsértetett, nevetségesekké tenni törekvék. Azután hazájának aristocratiája és rangjának osztálya ellen élethalálra háborut indíta. Végre visszaélt lángeszével, hogy felcsigázott gondolkozását a' természet' szépségeinek, hogy egy kevély, nyughatatlan függetlenségi szerencsét az udvariságnak, gőgös komolyságnak, képmutatásnak, paloták' rágalmának, általa észrevett ezernyi semmirevalóságoknak ellene szegezzen, mellyek talán büszkeségében, hirében, 's erkölcsiségében megsértették.

Az irásai által eszközlött befolyás igen nagy volt. Önszózatát lelte fel benne a' jelen század. Egyszer-'smind más benyomások és elvek is iparkodtak utat törni. Byron a' társaságnak kétségbeesést és veszélyt jövendölt. Illyes esetekben szokás szerint erős hajlandóság mutatkozik a' mysticismusra. Tisztább égkörökben keresünk menedéket, mellyek a' mindennapi élet' förgetegein és vak esetein fölülemelkedve nyugalmat és vidámságot képesek szerezni. Igy tértek *Coleridge*, *Wordsworth* és *Shelley* Anglia' nagy tengereinek part-

jára vissza, hol egészen költői lelkesülésnek bocsátkozának, búsongó hangokban, idealis tisztaságu hymnusokban, megmagyarázhatlan mélységü bájja!, fél platói characterrel, melly Byronnak dühöngő lelkesedésétől, 's Scott Valternak történeti, és lovagvitézi geniusától egyiránt különbözött.

E' férfiak' legkitünőbbike Wordsworth vala. Neki a' költészet volt mindene. Crabbe' befolyása, valamint Cowperé és Burnsé érezhető vala geniusában, de némi kifinomitott, szelidített módra. Cowper' vallása ábrándozássá változott. Burns' érzékenykedése német szint ölte. Wordsworth nem foglalkozott egyedül a' hegybércz' amarantjával, az erdő' pacsirtájával, vagy őzikéjével, hanem panaszlá a' szegény szamár' sorsát is, mellyet a' pór görcsös bottal 's korbácscsal nógat előre. Voltak könyüi egy butaeszü nőért, 's philosophiai gondolati egy átlyukgatott köntös' látásakor. Valami van benne, a' mi Crabbéra emlékeztet, ki örömöt lelt a' szegény' czondráinak leirásában. Wordsworth indulatos, érzékenykedő okoskodásra fakad ki az illyes rongyok felett. Shakspeare' némelly darabjában van egy személy, ki nem tesz egyebet, csak álmadozik és sír. Ezek minden életfoglalatossági a' szegény Jakabnak, 's ő benne találni meg Wordsworth' költészetének tulajdon példányát is. Nem épen igazság nélkül lobbantatik szemére az aprólékoskodás. Mert a' költészetet lealacsonítani tészen, ha azt valaki kizárólag és előkelően alszerü helyekre használja, miben Wordsworth legjáratosb. Az erőltetett természetiség elkerülhetlenül illy rendszertől ered.

Coleridge képzelgőbb, kevesbbé philosophus, kevesbbé tökéletes. Ő nem tudja igazán, milly czélra törekszik, mellyik rendszerhez szegődött. Csak nem minden műveiben fényeskedő, szerteszakadozott töredékekre akadunk, mellyeknek nincsen középponti egységök. Keresztyén hazafiusága keverve van középkorból kölcsönözött babonasággal. Ő ingadozó, indulatos röpte, festői szinezése, 's rövid characterrajzai egy igen

homályos légkörben tünnek el, hol nehéz magunkat feltalálnunk.

Shelley a' példázatos ihletésekkel álmodozó, a' sajátságos becsü költő és philosophus, Byronnal utazott az Archipelaguson és Középtengeren. Nem furcsa dolog-e azon egy hajóban e' két férfit látni? Egyik a' legdühöngőbb scepticismusra hagyottan, másik a' keresztyének' istenit tagadva, az egész természetet isten gyanánt ölelve, neki némi bálványtiszteletet szentelve, az istenséget fákban és tengerhullámokban, a' felserdülő virágokban, valamint a' szárnyacsattogató madarakban keresve. Shelley istentagadónak nevezé magát. Költőileg merész, de a' legnagyobb lángészhez méltó idea vala, spinosismust választani éltető lelkéül a' költészetnek. Már a' hindu költők ezt cselekedték, és Shelley, ki őket soha nem olvasá, közelített hozzájok, az ő és azok' lelkesedése között fennforgó hasonlóság által.

Szülőföldéről számüzetve, szüntelen, mint Byron, a' papokat szidalmazta, mint Byron a' nemesség és királyok ellen átkozódott. Végre elveszett egy hajótörés' alkalmával az adriai tengeren, 's nap' szálltakor Byron illatos fákból alkotott máglyát gyujta meg, melly a' lángészre és mostoha sorsra vele rokon barátnak holttestét megemészsze. Különös példázolat, és különös nézőjáték. Valljon nem azt kell-e mondanunk, hogy a' scepsis' elvei egymást viszont emésztgetik, mig végre valamelly pusztában elenyésznek?

A' társaság' megtámadtatása Godwinnak közvetetlen követője, Lord Byron, által; idealis fölemelése a' társaságnak Coleridge és Wordsworth által; megtámadása nem egyedül csak a' keresztyén vallásnak, hanem a' theismusnak, hanem minden egyéb vallásoknak, sőt magának az egyetlen istennek, a' mindenség' teremtőjének is Shelley által: im ezek azon lelkesítő források, mellyeket az említett 19d. századbeli angol költőknél észre venni. Pope' iskolája minden ál-

lásaiból kiforgattatott, sőt még Cowper' versei is félénkeknek és hidegeknek tartattak.

Az új iskola' körében más alsóbb rendü elmék sereglettek össze, kik mindazáltal nem voltak akár tehetségerő', akár fellengezés', akár mély érzelem' hiányával. *Leigh Hunt* rendetlen, tüzes, de nem képzelő erő nélkül való. *Savage Landor* különös költő, jó prosairó, ki a' hirlapok ellen hadat izent, 's kin ezek úgy állottak boszut, hogy őtet egészen észrevétlenül hagyták. *Bowles*, ki nek sonettjei nem ugyan kellem, hanem ujság nélkül igen is szükölködnek. *Moore Tamás*, ki csodálatra méltó stilus-ereje miatt talán felettébb is magasztaltatott; végre némelly mások, kiknek neveik kevesbbé ismeretesek, hogy sem itt elé kellene hoznunk.

Láttuk a' franczia zendülés' mozgását, melly szintazon gyülölséggel viseltetett a' vallás, millyennel a' társasági rend ellen, különféle irányzatokban kifejlődve. Befolyása leginkább mutatkozott egy férfiban, ki tüzes 's nagy behatásu lángészszel megáldatva, épen olly nagy utálattal viseltetett minden gonosz, milly lángoló szeretettel minden jó iránt. Ezen férfiu *Southey* vala.

Nem függött senki örvendetesb szivvel ama' szép reményeken, mellyekkel a' nagy franczia országos forradalom' hajnala Európának ajánlkozott, mint Southey. Ő még teljes lelkéből jacobinus vala, és Godwin', Mackintosh', 's Priestley' zászlója alá esküdött. Első szüleményei dicsérő énekek valának a' szabadságról, és egyenlőségről. Hanem midőn észrevevé azon irtózatosságot, kannibali jeleneseket, mellyek a' rendülésből következtek; midőn észrevevé az alnép' kormányának ádázságát, melly nem csak egész Európát gunynyal illetni vakmerészkedett, hanem saját belső rendelkezésében is tökéletes őrültséget árult el, 's azon országnak, mellynek javát elő kellett volna mozdítania, készantag, 's egész erejéből ártott: akkor felháborodottan 's megrázkodva elfordult, elvetette első bálvány-

képét, a' 18d. század' philosophiáját, mert sárral és vérrel mocskolva volt, 's mint valami menedéktemplomba, a' vallási tanítás', monarchiai elvek', és absoluta theoriák' paizsa alá szabadította magát.

Ennél fogva az ő léte két egymástól egészen különböző szakaszra oszlik. Egyik a' monarchiai rendelkezés ellen lelkesítő ének, a' másik ékesszóló pártolása minden megállapítottnak. Southey, a' szökevény (mint Byron nevezi), egy emberséges, az ő első szerelmében megcsalatott férfi, ki a' csalatkozás' észrevevése után, mellynek áldozatává lön, utálattal verdesi az elébb istenül imádott tárgyat.

Azonban forró képzelő tehetségének elégséges élelemszerre volt folyvást szüksége. Könnyüded, tarka szárnyakon már fel, a' megmérhetlen fellegekbe, emelkedett, már alá, a' hindu és arab költészetnek ismeretlen országába bocsátkozott, 's belőlök épen olly szép, valamint erős és eredeti töredékeket hozott, millyenek „Madok, Thalaba, és Kehama' átka." Végre miután az ifju költőnek ezen láza maga magát kimerítette; értelmi erejét tettleges tárgyakra fordította, 's a' valóságosan létesült történeteket olly világossággal és erővel festette, hogy eléggé nem csodálkozhatni rajta. Illyen szülemények a' Brasilia' történetei, és az anyaszentegyházéi, Nelsonnak, 's többeknek a' legnemesb és élénkebb irásmódban eléadott életrajzaik.

A' néplázadási elvek ellen való visszahatás Southeynél sokkal hevesebben és általhatóbban jelentkezett, hogy sem százada eltökélett boszuságot ne nyilatkoztatna ellene. Ennek kikerülésére egy kellemes mezei magányba vonult, hol az emberekről elfeledkezék a' nélkül, hogy ezek elfelednék őtet.

Burke, ki a' franczia zendüléssel szemtől szembe szállva viaskodott, és a' politicai iszonyuság ellen mennydörgött, ékesszólását mindazáltal a' népzendülési gondolkozás' műhelyén képzette ki. Értekezése a' fellengzőről egyetlen egy alapon, az iszonytatón, épül. Némelly irók szaván fogták őtet. Azon vérengző dra-

ma, mellyet Francziaország Europa előtt játszék, különben is valódilag irtóztató tanulság vala, melly jelenleg ismét feledésbe mentnek látszik lenni.

Radcliffe asszony tárgyas iszonyatosságra alapítá románját, kísértetekre, éjjeli tüneményekre, erdők' és mélységek' setétségére. *Lewis* a' „szerzetes" irója Radcliffe' phantasmagoriájához még bujálkodó és ördögi jelenéseket is társasított. Azonban e' két románszerző' uralkodásának csak hamar vége szakadt. Olly behatással voltak ők az elmékre, mint galvanismus az inakra. Ingerlettek, sértettek, kinoztak a' nélkül, hogy az értelmi tehetségnek, ujságvágynál egyéb éldeletet, nyujtottak volna.

Legnagyobb fénylésöknek néhány évvel utána egy Irlandi elragadta koronájokat, 's magát ékesítette fel vele. Az ismeretes *Mathurin* fölmulta mind kettejöket phantastai izetlenségben és dühöngő szerfelettiségben. A' tetemek, holttestek, és csontvázak, mellyektől pezsgettek szüleményei, csak hamar elfárasztották az olvasót, 's a' borzasztó románok Német- és Francziaországokra szálltanak örökségül, hol szinte boszonkodásig szaporodtak meg.

A' gondolkozásnak olly sok szüleményei, és küzdései nem lehettek el a' nélkül, hogy alkalmat ne adnának egy szoros középponti itélőszék' felállítására, mellynek birálati minden munkálatokra és elmebeli tehetségek' törekedéseire kiterjeszkedtek. Ezen hatalommal még e' század' elején fölfegyverkezék Angliában az időszaki sajtó, 's megállapítatott az Edinburgi szemle (*Edinburgh Review*), melly mint a' whigek' organuma sokkal nagyobb hévvel támadta meg a' torykat, hogysem ez utolsóknak oltárt oltár' ellenébe, birószéket birószék ellen ne kellett volna állítniok. Igy támadt az Évnegyedi szemle (*Quarterly Review*).

E' két középpontra, mellyek a' társaság' ellenkező ereinek, a' jövendőség felé szárnyalásnak, és az elmulthoz ragaszkodásnak közbenjárói, czéloztak idővel minden alárendelt Ismértetések, mellyek koron-

ként jelentek meg, 's mellyekből némellyek ismét eltüntek. 33 évtől fogva észrevenni különösen a' whigek' részéről az „Új havi tárt“ (*New Monthly Magazine*), a' toryak' részéről pedig a' „*Blackwood's Magazine-t.*“ Ki ezen időnkénti jelenéseket, mellyek az ujabb angol literaturában olly tágos helyet foglalnak el, számba nem venné, az tetemes hibát követne el. Csak azt vegyük figyelemre, kik voltak a' britt journalirók, úgy a' legjelesebb emberekkel ismerkedünk meg bennek: Scott Valterral, Byronnal, Coleridgezsel, általában minden említettekkel, és még másokkal is, kiknek neveit hallgatással el nem mellőzhetjük: Jeffreyvel, Gifforddal, Hazlittel, Crokerrel, Campbellel, Moore Tamással, Broughammal, kik közül némellyek parlamenttagok, mások költők, vagy jeles tudósok.

Legkiterjedtebb értelmi erő mind ezek között Lord *Brougham'é*, az előhaladás' és felvilágosodás' fiáé, ki ügyvéd volt a' nélkül, hogy hivatalának apróságos szokásait sajátjává tenné, ki mint parlamenti tag soha meg nem szünt valódi tudós lenni, ki mindennek helyet talált gondolkozásában, kinek a' legnehezebb problemák' megfejtése csak játék, csak kellemes foglalatosság. Irásmódja erős, és képekkel gazdag, eleven, festő, teli velős észszel és utánozhatlan logicával.

Brougham' czélja politicai volt. Byron, Wordsworth és mások metaphysicai és költői irányt követének, melly visszatérést foglalt magában a' régi dramához, shakspeari irásmódhoz, általváltoztatást a' lyrai és elegiai költészetben. Harczbirák léptenek fel, kik között jelesen *Giffordot* és *Jeffreyt* kell megkülönböztetni; egyik igen jártas Angliának régi nyelvében, és a' 16. század' literaturájában, a' másik satyrai lélek, jó szerző; hanem kérlelhetlen ellensége minden nevetségesnek. E' két férfiak, kik a' tudományos pártok' fokán vezérekül álltanak, sok ideig rémülésökre voltak minden egyéb literatoroknak. Gyakran igazságtalanul; de még is sok jó ideát terjesztettek el. Az általok minden fonák rendszabások, és hibák ellen

indított háboru ösztönül szolgála a' nagy költők' értelmi erejének, 's kényszeríté őket jövendőben jobb gyümölcsök' érlelésére.

Byron és Scott Valter szüntelen ostromoltattak általok. De ellenben nem csak egyedül e' két remek énekes, hanem Campbell és Wordsworth is ezen folyton rettentő polemica' fullánkjának köszönik egy részét azon termékeny munkásságnak, mellyben magokat megkülönbözteték.

Ezeken kivül voltak még más műbirák is, kik, ugy szólván, csak csatepatéztak, kik csak jó szerencsére sütötték el fegyvereiket, a' mint vagy szeszély, vagy hajlandóság vitte reá őket. *Wilson*, a' Blackwood's Magazine' igazgatója, első rendben állott ezen critica' vitézei között. *Hazlitt*, kevesbbé festői, inkább csipkedő, és phantastai, ugyan azon tisztre, ugyan azon átokra szánta magát. Iróval ismerkedünk meg benne, terv és összefüggés nélkülivel, ki csak saját önmeghittségének hódolván, már bohósdi lapoczkával, már földmérői czirkalommal él, ki a' szerelmi dalok' gyüjtésének alkalmával erkölcsre tanít, 's egy dramára nézve boncztudományi oktatást tart. Az ő vakszerencsére kilövelt nyilai jobbára czélt érnek, 's az olly hires, mint megutált Hazlitt szegényül halt meg a' nélkül, hogy valami jeles nagy munkát mutatott volna elé.

Ha a' legnagyobb elméktől származott munkák' valóságos és egyenes befolyását összevetjük a' Reviewkével, meg fogjuk ismerni, hogy ez utóbbiak magokkal ragadták a' közönséget, 's olly munkát hajtottak véghez, mellyről magának a' lángésznek is le kellett volna mondania. Az ő időszaki megjelenésök, az ő szüntelen visszatérésök által a' régi ideákhoz sokkal inkább, mintsem értekezéseik' szerzőinek valóságos talentumi által, lassan lassan elvek állapíttattak meg, vagy rendszerek irtattak ki.

Sikerülésök előkelőleg attól függött, hogy tökéletesen megegyeztek koruknak polgárisodási ideáival, valamint attól is, hogy a' társasági előhaladást pártol-

ni törekedtenek. Nekik csak azon elmulhatlan feltétel alatt vannak olvasóik, ha tudják, mi tetszik nekik, 's mit olvasnak legörömestebb, hogy kíváncsiságoknak folyvást új táplálékot nyujtsanak, és okos állandósággal az ő egyet-értésöknek ösvényét kövessék. Ha már egyszer meg van bizonyos közönségök, akkor elragadják azt magokkal, feltévén, ha mindig *igazak*, és *mérsékletteh* maradnak.

Valóban nincs valami nevezetesebb, mint a' különféle folyóiratokban századunk' kezdetétől fogva kiadott vélemények' változó pályája. Gyülölség Franciaország és az ujabb philosophia ellen, elhatározott ragaszkodás a' képviseleti kormányhoz: ez volt az Edinburgi szemle' főcharactere első alapításakor. Lassan lassan megbékült a' nyilvános véleménynyel. Kivetkezék a' francziák elleni előítéletekből, elfeledé némelly ujabb irók' költői rendszere ellen mutatott idegenkedését, lecsillapítá haragjokat a' respublicai elvek ellen, és igy támadt a' *mai* Edinburgi szemle, melly összehangzásban áll a' mérsékelt constitutionalis whigek' véleményével, kik a' királyi széket, a' szabadsággal együtt akarnák fenntartani.

Hasonlólag az Évnegyedi szemle, melly elébb olly önfejü, olly csipkedő, 's a' királyi hatalmat és kiváltságokat illető tulságos véleményekhez olly annyira ragaszkodó vala, észhez illőbb gondolkozáshoz szokott, mellyet jelenleg is mutat.

Ollyan folyóirások is támadtak Angliában, mellyek egészen sajátságos és új véleményeknek voltak képviselői. Bentham mint egy új philosophia' alkotója lépett fel, mellynek viszhangjává lön a' Westminsteri szemle (*Westminster Review*). A' régiségbuvárok' tudományát a' Visszatekintő szemle (*Retrospectiv-Review*) alkotá. A' whigek a' világfiak' (cosmopolita) megtámadására az Új havi tárt (*New Monthly Magazin*) állíták fel. Nagy hévvel keltek ki azon kemény vizsgálat ellen, melly alá a' mindenfelül támadott criticák, a' literaturát, és nyilvános viseletet vonták. Úgy

tetszik, mint ha nem vették volna észbe, hogy a' legujabb kor' minden elméinek ezen műhelyében képződtek ki, valamint azt sem, mit Lady Montaigu olly érezhető kifejezéssel mondott: „ha a' critica trágya, arra való, hogy a' földet termékenynyé tegye." Azon új ideák' lajstroma, mellyek negyven évtől fogva divatoztak, az ugyan ezen időben megjelent Szemlék' és folyóirások' könyvtárában foglaltatik. A' legjelesebb parlamenti szónokok, a' leg emlékezetre méltóbb statusférfiak vettek részt annak szaporításában.

Láttuk, mikép szülé Byron' iskolája *Shelleyt*, ki sok más alsóbb rendű költőnek utat nyitott. Egyik közűlök, *Keats János* megérdemli, hogy névszerint említessék; tüzes, szenvedélyes lélek, ki egy ujságczikkelyt annyira szivére vett, hogy megölte magát, mivel verseit holmiben gáncsolá. A' Scott Valter által eszközlött fellengés még termékenyebb vala. Ő uralkodott egészen az ujabb románon, sőt még azon irókban is, kik talentumaik' sajátságai által elütnek tőle, feltalálni az erkölcsök' és népek' ama szoros ismeretének nyomait, mellyek Scott Valter' előadásait olly kedvesekké teszik. Úgy törekedik az irlandi *Banim*, kinek tudományos hajlandóságai Scott Valteréivel szemben ellenkeznek, tulságos, és komor indulatú előadása mellett is, az irlandi pórnép' erkölcseit és szokásait lefesteni, 's régi nemzeti viseletébe öltöztetni. Minden irányzatban ugyan ezen tüneményeket vehetni észre. Az Anastasius' szerzője *Hope Tamás*, és *Morier* próbát tettek az idegen szokások' szabad, vonzó, 's lehetőleg hiv, és tarka rajzolásában. Anastasius igen szép ábrázolata Napkeletnek, annak szenvedélyeivel, characterreivel és hőseivel. Haggi Baba és Zohrab szinte nem kevesebb becsüek, ámbár irásmódjok kevesbbé pompás, 's érzelmök kevesbbé fellengő. *Edgeworth* leányasszony, mint Scott' egykorúja, ezzel csak nem egy időben rajzolta le egy vadon vidéknek népsajátságait. De mindenek felett erkölcsi czélra törekedett. Erkölcsökön és ideákon akart jobbítani, és ezen igen szembetünő

hajlandóság, mellyet Richardsontól kölcsönze, talán némi kis hidegséggel vonta be különben csodálatra méltó románjait.

Nem akarjuk azon számos románszerzőnéket elé-hozni, kiknek a' korukbeli hirlapok és folyóirások rendben kis templomokat emeltek, mellyek már ismét csak nem mind beroskadtak. Utánzói lévén Harlove Clarissa' atyjának, az apró körülállások' nagy festőjének, azon mesterséget, mellyel ő a' hat findzsával megrakott theeasztal' leirásának némi romántos érdeket kölcsönzött, még messzebbre vitték nálánál. E' nembeli tökéletesedés csak hamar annyira ment, hegy fárasztóvá 's unalmassá lön. Scott Valter' természetes szülöttei, *Grattan*, *James*, és *Hamilton* ollykor a' közszerünél magasabb érdekig fölemelkedtek, 's képeket állítottak elé, mellyeknek szinei eléggé elevenek valának arra, hogy itt említést tehessünk rólok.

Ezen szinte bujálkodó termékenység' láttára, ezen hatalmas felvirágozására a' sokféle értelmeknek, nem azt kell-e hinnunk, hogy a' föld' nedvének kifejlésénél vagyunk jelen, melly bizonyos éghajlatok alatt a' földből felbuzong, ha azt valamelly sürü harmat általjárta, 's váltig megtöltötte.

A' parlamenti ékesszólás illy nagy mozgásoktól el nem maradhatott: azért is dicséretesen látjuk *Canninget*, *Wilberforcet*, *Burdettet*, *Mackintosht* és *Peelt*, *Fox* és *Burke* után következni. Ezen hatalmas had' fokán *Canning* és *Brougham* tünteték ki magokat. Az inkább simulékony, és sok szinü, mint nagy értelmi különféleséggel felruházott Canning' szónoksága szédítőbb, elragadóbb vala, hogysem vágytársaé. Brougham ellenben velősb bebizonyító erővel, rugósb idegü és általhatóbb dialecticával bir, mint Canning. Ő inkább és igazábban szónok, 's kevesbbé költő, jobban philosophus, 's kevesbbé széplélek.

A' szószék' ezen diadalmi alatt az értelmi erőnek egyetlen országa sülyedt le szembetünő középszerüségbe, tudniillik a' drama, melly mindinkább köze-

ledni látszott az elhaláshoz. *Sheridan Knowles* költői festéseket és házi jelenéseket ada hozzá, mellyek nem valának érdek nélkül. *Milman* a' régi játékszínek után képzett beszédekkel gazdagítá, mellyeknek szinte meg vala érdemök. A' kisebb franczia darabok, mellyek az angol szinpadon kisebb vagy nagyobb szerencsével utánoztattak, az alsóbb rendeket gyönyörködteték. *Mitford* leányasszony Rienzit türhetőleg jól dramatizálta. De valami nagyobb víg - vagy szomorújátékszerző hol sem mutatkozott. Egyes diadalok nem mozdították elé a' nagy meghódoltatást, 's a' játékszín a' közönségnek legnyomosabb tömegétől elhagyatott, azoktól, kik birálnak, 's kik foganatosakká tudják tenni birálatáikat.

Azalatt Anglia' sorsa mindinkább közeledett megéréséhez. Az Europa és Franciaország közt fennforgó erőszakos harcznak egykorúja, 'ugymint a' minden dicsőségnek, a' kigondolás' és végrehajtás' minden munkás tehetségének, mellyet felebb említénk, kifejlése sokkal fényesebb vala, hogy sem sokáig tartó lehetne. Midőn végre a' diadalmas Anglia magát kinyugodta, midőn rettenetes ellenségétől megszabadulván önmagával foglalkozhatott, még nagyobb szerencsétlenség látszott őtet fenyegetni.

Bonaparte' ostromlásai által Nagy-Britannia' belső rendelkezései megerősödtek. Bár mi hatalmasan bujtogatta is Európát a' revolutionaris és democratiai szellem, Angliának régi aristocratiáját még sem rendithette meg. Emez csak ellenségét látta amabban, mig annak jelképe Franciaország, képviselője pedig Napoleon vala, kit Nagy-Britanniának esküdt ellensége gyanánt lehetett nézni.

Az óriás' megbukása után minden más alakot vőn. A' democratiai szellemnek feloszlató ereje lehatott most ezen ó, 's régtől ingatott társaságnak fenékkövére. Mióta az ujító ideák kelendőkké lettek, a' szellemi mozgásban igen észrevehető alábbszállás jelentkezett. Egy franczia hirlap (Journal des Debats) igen helyesen

mondotta: hogy a' britt irók' jelenlévő aratása nem más egy korábbi aratás utáni böngészésnél.

Az igaz, hogy a' költészetben és szónokságban, általán fogva a' szépliteraturában, bár milly lelkesek, és kellemesek legyenek is a' mostani szerzők, még sem lehet őket a' közvetetlen elébb éltekkel összehasonlítani. *Galtban* van ironia és lelkesség; *Cuningham Allan* érzéki könnyüséggel bir; *Hook Tivador* a' paloták és előteremek' körülállásait finomsággal ábrázolja; *Morier* a' napkeleti erkölcsöket igen módosan festi. Hanem mind ezen félnevezetességek közepett, mellyeknek saját érdemeiket nem akarjuk elperleni, hol van az a' lángész, melly mint valami magas bércz fölemelkedik, és melly minden egyebeknek törvényeket szab?

Bulwer, a' jelenlévő literaturának Angliában feje, minden vágytársai fölött birja azon érzelemmel dús és elragadó hajlékonyságot, melly kellemes olvasatúvá teszi a' müvet még akkor is, ha nem vagyunk a' szerzővel egy véleményen. Az ifjabbik *Israeli*nek gondolatbősége, eredeti irásmódja, és ollykor hatalmas tolla van. Az *Ettricki juhász*, kit felettébb magasztaltak kortársai, 's azt látszottak róla feltenni, hogy juhász sem nem írhat, sem nem olvashat: gyarkorlott, kellemes, néha indulatos költő. *Hemans* asszonyról, *Mitford*, és *Landon* leányasszonyokról sem kell elfeledkeznünk, kik sem ékesség', sem tactus' hiával nincsenek, 's kiknek Musája néha a' lelkesedésig felszárnyal.

A' történeti munkálatok Angliában szint azonkép érdekességre és talentumra nézve, ugy látszik, sokat vesztettek. Míg Scott' és Byron' időszaka tartott, volt Nagy-Britanniának Chalmerse, Turner Sharonja, Mitfordja, és Southeyje. Turnernek és a' scott Chalmersnek mint régiségbuvároknak és tudósoknak kevés vagytársok vala. Egyik az angol szászok' derék történetének szerzője, rendkivüli tudósságának forrásaival jeles irásmódi elsőséget köt egybe. Chalmers rendetlen, külö-

nös. De Caledonia czímü munkája a' tudományosság' forrása. Mitford képviselője az angol aristocratiának, és az új ideáknak. A' spartai és athenei görög társaságok' idealis szépségéről közönségesen bevett véleményeket nagy tüzeskedéssel támadja meg. Őutána csak emlékezetességek' irói', vagy alsóbb rendű szerzők léptek fel. Most többé nem a' literatura, hanem főleg a' politica uralkodik Angliában. Minden a' pártok' nagy és erőszakos mozgásának, a' népségi szenvedélyeknek, és philosophiai ideáknak, az intézetekkel és régi szokásokkal küzködőknek, van alája vetve.

Maltens Bibl. d. neuesten Weltkde. 1834. V. VII.

Czuczor Gergely,
prof., m. tud. társ. l. tag.

AZ EUROPAI ÉJSZAK, ERKÖLCSI ÉS TÁRSASÁGI VISZONYAIVAL.

Az általános súlyegyennek ama' nagy törvénye, melly szerint éjszak' és dél' népei egymásnak sorban világot és fölvilágosodást küldenek, korunkban sincs még erőn kivül. Az éjszak-földsarki tartományok, mellyek a' polgárisodásban mindenkor legifjabbak valának, arra rendeltetvéknek látszanak, hogy e' polgárisodást magok tökéletesítsék, annál nagyobb bel erőre 's hatalomra emeljék; a' sugártömeget, mellytől megvilágítattak, öregbítsék, 's utóbb az állapodva maradt délnek, azon bölcsőnek, mellyben a' mozgás képződött, a' nélkül, hogy maga rendkivüli tökélyre jutott volna, visszaküldjék.

Ugy tetszik: e' tünemény némileg szükséggé vált. Mindenütt tapasztalható. Nagyobb kisebb mértékben ó, és uj történetekben uralkodik. Az első szikra Indiából, talán Chinából pattant ki, keresztül hasította Assyriát, Phoeniciát, Judaeát, Perzsiát 's Kis-Ázsia' partjai' hosz-

szában haladva, Görögországot találta, onnan éjszak felé sietett 's egész Ausoniáig jutott.

Meg kell jegyezni, hogy ez általa érintett utóbbi tájaknak, mellyek már más nemzetek által kimivelt polgárisodást 's tetemesen öregbült és már elébb mivészségeket és tudományokat derítő világot nyertek, a' csinosbulást terjesztő első országok fölött nevezetes el sőséggel kellett birniok. Igy hat a' világosság délről éjszakra, mindig szélesebb utat törve, a' nélkül, hogy egyetlen sugárt elvesztene. Sőt inkább szüntelen szaporodik és gyarapul, mivel az emberi szellem' tökéletesbülését adó gyanánt mindenütt fölszedi.

Ujabb időkre nézve is áll ez észrevétel. A' görögök által polgárisított Roma és Byzantz, Gallián, Britannián, Germanián 's egész a' kimmeri *) setétséggel borított éjszaki szigetekig terjeszték miveltségöket.

Egyesekben maga a' polgárisodásnak földirói története is alá van vetve a' legfőbb törvénynek. Spanyolország' fénye az arabok alatt 's a' provençaloké a' közép korban adák az első ébresztő jelt mind ahhoz, mi az europai életben költői 's csillámló volt.

Belgium, Közép-Gallia vadságban valának ez országok mellett. Anglia még sokkal nagyobb mértékben. Évek és századok folytak el. Éjszak és dél szerepet cseréltek. Amaz ennek tanítmányit olly jól használta, hogy most mindenben fölül mulja. Éjszaké most a' kézmivesi munkásság, legelmésebb, legrendkivülibb kifejléseivel. Még a' mivészségeket is hatalma alá kerítette, 's azokat több tudománynyal és cselekvő erővel ápolja mint dél, ha bár ennél lelkesültségben 's kecsben hátrább áll is. A' hangászság Németország' tulajdona, 's a' szobrászság Dánia' Thorwaldsenében, a' mivelt Europa' szélén, találta fel korunk' leghíresebb mivészét. Scandinavia és Finnland már csupa geographiai helyzetök, éghajlatjok' szigorusága 's illy

*) Homer Odyss. 11.

fagyos égöv alatt durva természetöknél fogva is meghághatlanoknak tetsző gátakat gördítének a' polgárisodás elébe. Mind a' mellett Svédország, Dánia, Irland és Norvegia messzebb haladtak a' polgárisodásban, mint Spanyol- és Olaszország' némelly kerületei. Gyarapulnak ezek teljesen értelemszerü kormányok alatt, melylyeknek hozzájok tartozóik' valódi java szivökön fekszik. Bennök az értelmi erők kiterjedtebbek, áthatóbbak, hatalmasabbak; a' közönséges néperkölcs szigorúbb, csöndesebb, boldogítóbb.

Azon gyümölcsök, mellyeket a' polgárisodás az éjszaki tartományokban, éghajlat' szigorusága, erkölcsök' régi vad durvasága, 's jéggel borított tengerek' zord látványa' daczára is termett, több mint egy tekintetben sokkal becsesebbek a' szelídebb égöv alatt termetteknél. A' népek' lázongó mozgásiban e' nemzetek csak lassan, meggondolva, de szilárd és komoly léptekkel jártak. Elkerülték királyi székeik' fölforgatását 's a' birodalmak' földarabolását. Több uj utazó látogatta e' tájakat. Ezektől akarunk kölcsönözni néhány legnevezetesebb képet, néhány legérdekesebb történetet, melly minden valódi miveltségüek' figyelmét nagy mértékben megérdemli.

Minden éjszaki nemzetek közt leg figyelemre méltóbb 's talán legkevésbbé előhaladt az *Orosz*, mellynél udvariság' 's ugy nevezett illedelem' takarója alatt, még vad erkölcsök 's képzetek' tömege rejtezik. St. Simon herczeg azt mondá Nagy Péterről:

„Magas, jól nőtt ember, tele csínnal és méltósággal, igen jól beszél 's igen módos. De mind e' mellett az orosz belőle mindenkor kiismerszik.“

St. Simon' állítása némileg az orosz nemzetre alkalmazható. Éjszaki erkölcsein félre ismerhetlenül valami napkeleti szin látszik, midőn moszka szokásaira I. Péter' zsarnok kezei az europai polgárisodásnak némi mázát veték.

Az éjszaki character nincs e' nép' erkölcseiben élesen kijelelve. Simulékonyság és rabi engedékenység ural-

kodók benne, mindent ujra teremtő, mindent utánazó ügyesség és idegen nemzetiség' eltulajdonításának könnyüsége mellett. Ez utánzó tulajdonság tüntet ki minden szláv fajt.

Oroszországban az europai polgárisodás' utánzása néha igen különös. Olly észfogatok' keveréke ez, melly csak igen messze haladt társalkodásból 's szemlátomást régi vadságra mutató látványból eredhet. Moszkovában, mint egy legujabb utazó mondja, némi Palais-Royal is van, 's azt így írja le:

„A' Kremlin' szent kapuja egy térre vezet, melly szép piacznak neveztetik. Egyik oldalán vásár van, hol ékesáruk, órák, élelemszerek, ruhák, fejérneműk stb csaknem mint Párizsban a' Palais-Royalban árultatnak. Igen drága portékák rosz bódékban vannak fölállítva, mellyeknek idomtalansága szembeszökő ellenkezést képez a' bennök találtató tárgyak' árával és fényével. Eddig megy a' polgárisodás. Ellenben ez arany- 's ezüsttől csillámló sátorok' ajtai előtt szegény öltözetü, piszkos, hosszu szakállú embereket látunk ülni, kik az idegent untató udvariassággal halmozzák, előtte mélyen bókolnak, kezénél, könyökénél, vagy felöltője' szárnyánál megragadják, 's addig ránczigálják, míg vagy valamit veszen tőlök, vagy a' vásártól boszonkodva távozik."

„Mind ez irtóztató piszkos szakállak, mind e' földön hurczolt kellemtelen szagu ruhák, 's e' megdöbbentő hevességgel és állhatatossággal rám tolt fecsegés leirhatlan módon elfárasztottak. Minden erőmet össze kelle szednem, hogy a' közibe szorító csoporttól, melly egy ruhaáros' boltja előtt összetolult, megszabaduljak. Ekkor egy korcsma előtt menék el, mellyben *quass* nevü gabonapálinkát mértek. Itt három igen különösen felczifrázott ifjat pillanték meg. Violaszinü öltönyt, széles sárga övet és csizmába húzott bő kék nadrágot viseltek. Ehhez hátközépig érő tömött szőke haj párosult, melly minden mozdulatokra ide 's tova röppent. Minden bókolatnál (pedig minden perczben leg-

alább hármat csaptak) annyira lehajták fejöket, hogy egész serényök előre fordult 's képöket elfedte, ekkor saját ügyességgel, 's kézemelítés nélkül, az egész sárga-hajözönt ismét hátukon áraszták el."

Az egész orosz birodalom' csaknem minden vidékire ugyan azon egy észrevételt alkalmazhatni: mindenütt egy szabad polgárisodás' fátyola lebeg a' régi vadság fölött. Igaz, hogy e' vadság, nagy simaság és külső udvariság alatt, lehetőleg el van rejtve. Más, szinre kevésbbé fényes tájak talán több valódi előmenetelt tettek a' társalkodásban, mint Oroszország roppant sivatag tartományival 's néhány polgárisodott középpontjaival.

Svédország például, épen most örvend olly jóléttnek, millyet durva és komor természetétől nem lehete várni. Földje, melly merő roppant gránit-tuskókból 's ezek közt elterülő nagy tavakból áll, épen nem látszék illy sikerre alkalmasnak. Mind a' mellett is e' szomoru 's a' többi Europa előtt csaknem feledékenységbe ment ország, egyik a' legboldogabbak közül, mellyeket ismerünk, 's bel gazdagságára nézve földrészünk' legszebb, legtermékenyebb tájait sokkal fölülhaladja.

A' dolgok' e' bámulandó mivoltának oka inkább erkölcsi állapotjában, mint kereskedésében 's műszorgalmában fekszik. Lakosai' általános rendtartásának, egyszerüségének 's csendességének tulajdonítandó azon boldogság és éldelet, mellyet legujabb utazók Svédországban találtak. A' kézmüvek' és gyárak' készitményei nem tetemesek, 's a' kereskedés' mozgása alkalmasint gyenge. De az erkölcsi rugótoll még nem pattant szét. Itt még hitet, bizodalmat, vendégszeretést találhatni. A' nép mivelődött, a' nélkül, hogy elromlott volna. Nem engedi magát elámítatni az ál és hazug szabadságnak ama' telhetlen vágya és szomja, a' dics- és dúlvágynak ama' szüksége 's amaz eszelős theoriák által, mellyek más legtöbb népeknek lehetetlen éldeleteket igérnek, 's jelen állapotjokat előttök türhetlenné teszik.

Semmi nincs meglepőbb és kellemesebb az utazónak, mint Svédországban az alsóbb rendeknek megelőző udvarisága; még is legkevésbbé sem gyöngíti ez udvariság sem a' character' cselekvő erejét, sem az elhatározás' szilárdságát, sem az erkölcsi függetlenséget. Midőn az éjszaki égalj' tavasza megnyílik, mikor az éjszaki igen finom 's gyöngéd violaszin pázsit Svédország' halmait 's téreit ujra beborítja, a' lágy homokkal hintett utakon számos szőke haju 's piros arczu apró gyerkőczéket lát az utazó előfutni, kik mosolygva nyitják meg előtte a' rostélyajtót, 's a' kis jándékot, melylyet illyenkor rendesen kapnak, olly örömmel, olly megelégültséggel fogadják el, melly háladatosságuk' szelid szavait még lágyabbakká 's behatóbbakká teszi.

Hasonlítsuk össze e' szeretetre méltó alakokat azon idomtalan, sovány, szemtelen 's már minden gonoszban jártas gyermekekkel, kik nyugoti Europa' nagy városinak utczáin hemzsegnek. Homlokaikon öröklött elfajultság' bélyegét szemlélhetjük. A' nyomorúak már vének, a' nélkül, hogy a' gyermekkor' örömeit éldelték volna. Lehet őket látni a' törvényszék előtt, a' nepláz ongásoknál, mellyeknek gyakran fő elemeit teszik. Láthatók mindenütt, hol erőszak, rablás, düh és fajtalanság lábra kap, csak ott nem, hova koruk és állapotjoknál fogva tartoznának.

Az erkölcsök, mellyek Svédországban mezeiek maradtak, a' polgárisodás által csak finomultak 's illyképen fölöttébb kellemesek lettek. A' költő ugy szólván valósultaknak találja bennök a' pásztori meséket. A' fogadókban 's a' középrend' és alsó osztály' minden lakában jó illatu fákból készítetik a' ház' padolata 's talpdeszkázata. Ez utóbbi virágokkal 's fenyőágakkal hintetik be, és e' Sagaktól megszentelt szokás még városokban sem alutt el.

A' jól épített 's kivül csaknem mindig festett házak, mellyeknek belseje rendkivüli gondossággal takarítatik, igen kellemes látványt szereznek az utazónak.

Igaz, hogy nem ritkák a' tűzveszélyek mellyek az érintett kényelmet elég drágán vásároltatják meg.

Belül ritkán találni szembetünő fényüzést, de elevenséget, mellyet majdnem kaczérságnak nevezhetni. Különös szokásnál fogva, mellynek indító oka ismeretlen, Svédországban a' nyoszolyák rendkivül keskenyek. Többnyire alig olly szélesek, mint egy pamlag, valóságos koporsók, mellyekben csak nehezen fordulhatni meg, 's mellyekben azon egy helyen kell az embernek kinyujtózva maradni, hova befészkelte magát, hogy alhassék.

Svédországban igen sok a' szembeszökő ellenkezés. A' föld' minden hullámformáin épitett országutak szinte olly gonddal takarítatnak, mint angolkertekben a' sétaútak, 's ezek kanyarodatikban, olly tájképeket mutatnak, mellyek szüntelen legnagyobb változatossággal ujúlnak meg. Meglepésekben nincs fogyatkozás. Itt függő szirttömegeket pillantunk meg, mellyek a' tájt Salvator Rosa' teremtményihez hasonlóvá teszik. Tovább egy völgy nyílik meg, mellyen keresztül a' szem távolban egy bársonynemü pázsittal borított térre bukkan. Amott egy zöld levelekből és sürüen egymásba nőtt gallyakból alakult bolt alá érünk, 's mint egy bájos éjbe merülve gördülünk alatta. Most hegyre mászunk, mellynek homokfedte lejtője bennünket déli Europába varázsol; talán ismét egy sötét, szomoru völgybe ér az ember, mellynek legmélyebb fenekén egy egészen éjszaki növeny-élettől környezett 's az éjszaki nap' ezüstszinü fényétől világított smaragd tó csillámlik. Igy e' vidékeknek is, mellyeket a' természettől árván hagyottaknak vélnénk, meg van szépségök, fényök, sajátságos kecsök.

Gyakran fölöttébb csinos apró házikók egymásra vannak tornyozva, mint a' lépek a' méhkasban. Veres vagy zöldszinü kerítés fogja körül e' csoportozatot vagy szigeteket, mellyeknek szőlőgerezd' szemeiként egymás mellé sorozott fekvése és épitményei az utazóra szokatlan, de épen nem kellemetlen behatást tesznek.

Svédország' némelly részeiben veresre festik a' házakat, másutt meredek sziklák' csúcsait választják talapjaiknak. Ha e' kunyhókba lép az ember, bennök mindenkor nagy tisztaságot, de fényüzésnek nyomát sem találja. Lakói, egy hosszu fejér haju és tiszteletes arczu öreg, ki pipáját, mellyből jó illatu felleg gomolyog, csendesen szívja, 's furcsa apró gyerkőczék, kiknél barátságosabbakat 's szeretetre méltóbbakat sehol nem találni, 's kik a' belépőnek kezét legott megfogják 's szívesen csókolják: ezek az első tárgyak, mellyeket az idegen megpillant.

Ez éjszaki népek' megkülönböztető bélyegeinek egyike: erkölcseiknek 's szokásaiknak tökéletes csendessége. Ha vasárnap van, tele az országút férfiakkal, kik mind bő kék öltönyt, szép fejérneműt viselnek, 's szemérmes nőikkel templomba ballagnak. Hebehurgyaság, gondolatlanság sem egyik' sem másik' viseletében nem látszik. Sőt ugy tetszik, hogy természetes komolyságoktól némi méltóságot és módosságot nyernek. Mert semminek nincs nagyobb hasonlatossága jó módossághoz, mint csendes, komoly, illedelmes külsőnek.

Korcsmákban szinte e' rend és csendesség uralkodik. Gyakran kétszáz mezei lakos is van együtt egy teremben, a' nélkül, hogy a' mellette elmenők jelenlétöket csak gyaníthatnák, mert ezt legkisebb lárma sem árulja el. Ha történetből megittasodnak, ez is hasonló innepélyességgel esik. Ivásbeli bámulandó mesterségök mellett, olly bölcs, senatori, egész méltósággal fognak a' feladathoz, mint ha hazájok' boldogságáról tanácskoznának. Lehet őket látni, mint állanak, kezökben seres kancsót tartva, magokat egy komoly, szigoru megrészegülésnek neki eresztve, melly inkább munkához, mint mulatsághoz hasonlít. Mivel nem örömest vesztik el a' súlyegyent 's főleg az eszen-létnek azon kül szinét, melly nélkül méltóságot nem is képzelhetnek, innen, ha tökéletesen leitták magokat, csoportokba állanak, hol egymást gyámolítják, 's ba-

chanalis mámo k' öregbülésének oszlopként összefüzött testök' tömegével állnak ellen.

Az országutak' igen jó karban tartása, könnyüvé 's nem igen költségessé teszi az utazást. Furcsa apró, különös faju, rendkivül tüzes és csinos termetü lovak nagy sebességgel ragadják a' kocsit, szárnyalt léptekkel haladják meg a' legmeredekebb hegyeket, 's olly bíztosan nyargalnak le, hogy kereket kötni ritkán, vagy soha sem kell. Ostorra csaknem soha sincs szükség. Egy, a' svéd kocsisoknál sajátságos kiejtés, melly ajakkal csattantásból 's erre fogak közt adott R betü forma hangból áll, elég arra, hogy lovaik nyomon ügessenek.

„Ez állatok közt a' legkisebbek — így ír egy utazó — mellyeket, mivel eredetileg Heland szigetből származtak, *Helanderek*nek neveznek, nincsenek 4 lábnyi magasak. Inkább ló-alaku nagy kutyákhoz, mint közönséges lovakhoz hasonlítanak. Egy holsteini ló kétszerte nagyobb. Láttam apró gyermekkocsikat, ilylyen liliput lovaktól vontatva, mellyeknek szinök majdnem általában szép fényes barnaveres."

Ha az ember sebes postával utazik (gyorsszekér és rendes kocsi Svédországban nincs), majdnem mindig kengyelfutót kell előre küldeni, ki gondoskodjék, hogy a' lovak az utazó' megérkeztekor már készen álljanak. Ez a' postamesterrel egy nyomtatott levelke által az utazó' nevét, rangját, szándékát 's a' szükségére kivántató lovak' számát tudatja. Illy formán kénytelen az ember magának előre egy utmutatót iratni, mellytől többé el nem térhet. E' nyomtatott czédulák azután belajstromoztatnak, 's e' lajstromok a' csendbiztosságnak olly oklevelek gyanánt szolgálnak, mellyek a' felügyelők (inspector) által mindenütt teljes erejükké tétetnek, ha a' dolog törvényes vizsgálatra kerül.

A' svédek nem örömest vetik magokat e' rendszabály alá, melly kissé csakugyan zsarnokinak látszhatik; azért nem küldenek előre kurirt, 's inkább várnak a' lovakra, vagy befogatják, akármillyeket kap-

nak, midőn az idegen, előre küldött czédulájával némi ellenőrködést vont magára, melly ha nem ártalmas is, néha rá nézve még is igen kellemetlenné lehet.

A' svéd kormányzásmódnak egész sáfárkodó (administrativ) részét épen olly nagy vigyázattal mint pontossággal rendezte 's philosoph lélekkel különözötte el Bernadotte vagy Károly János király.

A' nélkül hogy a' vad helyzetet, öröklött egyenességet, nagy erkölcsi egyszerűséget, mellyet az országban talált, másként alakítani törekednék, inkább egész gondját a' nyilvános jólét' és általános előhaladás' minden rugói' tökéletesíthetésének kitanulására fordította. Bernadotte nem felforgató király, 's Károly János *nemesítő* király, mi ezerszer többet ér.

Hetven évü korában is megtartotta még a' svéd király az érett kor' teljes erejét. Benne valóban tiszteletet parancsoló alkatot szemlélhetni, melly egyenesen uralkodásra teremtetett. Átszúró sas szeme, kiülő hajlott orra fölött, melly a' királymadárhoz még hasonlóbbá teszi, nem vesztette még el a' lángoló szikrát, melly eleveníté. Vállait tömött 's az idő által még meg nem halványított fekete haj borítja, 's hiába keresünk ránczot e' magas homlokon, melly a' korona' súlyát könnyeden hordozni látszik.

A' nélkül, hogy a' népszerü bizodalmasságot azon fokig, mellyet a' francziák utolsó kormányváltoztatásoktól kivánnak, kiterjesztené, közönségesen szerettetik. Fáradság nélkül lehet hozzá jutni 's vele személyesen szólalkozni.

Nem áll ugyan a' svédeknek, választott királyuk iránti vonzalmok lármás éljen-kiáltásokban, mire egy fejedelemnek 's egy népszónoknak sem kellene különösen büszkének lenni; hanem azon szives engedelmességben, melly minden mozdulatban nyilatkozik, midőn Károly Jánosról beszélnek.

Ha kimegy, csak örömet sugárzó, szerencsés arczokat pillant meg utjában. Ha egyedül akar lenni, senki nem háborgatja, noha körüle sem testőrök, sem

segédtisztek, sem kamarások nincsenek. Ha a' nép közé vegyül, minden szavát feszült részvéttel lesik, 's aztán egész nap oraculum' mondataiként ismétlik. Egyébiránt keveset beszél. De a' nemzetnek épen hathatós és szives rövidsége tetszik.

Valóban különös sors, melly a' déli Franciaországban született férfit két polgári lázadás' következetében a' scandinav thronra emeli. A' heves és láznemű munkásság helyett, melly a' francziákkal némileg együtt születik, sajátjává tudta tenni e' rendkivül átható értelemerővel biró ember azon ország' meggondolt egyszerűségét, mellynek népe uralkodó székére hivá.

Egész Svédországban ellenmondhatlanul legemlékezetesb vidék *Dalekarlia* (Dalarne vagy völgyvidék), vad, 's kevés utazó látogatta tartomány, mellyet magában az országban is csak tökéletlenül ismernek. 525 geogr. □ mérföldnyi területen alig van 140,000 lakosa, 's ebből is évről évre több száz kivándorol, mert a' csekély termékenységü, hideg föld táplálásokra nem elégséges.

Szabad, merész, munkagyőző character, athletai erő, törvény és felsőség iránti mély tisztelet (melly azonban szolgaiság' 's csuszás-mászás' szinével legkisebbé sem vegyül), jelesen tüntetik ki a' dalekarliait. Ha főbb tisztviselő utazza keresztül a' tartományt, nem csak a' helységet, hova éjelre érkezik, hanem az egész országutat is szövétnekekkel világítják meg.

Mind a' mellett, e' tájak' lakóiban rendkivüli szabadság' és függetlenség' érzete van. Alkalmasint munkások, 's Dalarne' csaknem minden falujában van egy műszorgalom-ág, melly annak sajátja. Igy a' *mora*- és *ornoes*-falviak igen szép verő órákat készítenek. A' *hedemorai* lakosok fölöttébb ügyes kovácsok; az *elfedaliak* pedig nagy számu takács-bordát visznek ki.

Ezen kivül e' kis nép rendkivül mértékletes és barátságos, sajátságos erkölcsökkel és szokásokkal, egyszersmind olly szembetünő ügyességgel bír, melly által minden vállalataiban boldogul. Egy dalekarli paraszt sem szorul vargára, szabóra, vagy kőmivesre. Mindenik ön

kezével készíti, mire szüksége van, 's az évszak' kedvetlen részeiben, midőn gabonában gyakran hiányt szenved, fakérget őröl, kevés liszttel vegyíti 's belőle kenyeret süt.

E' tartományról a' nemes és haszon nem leső vendégszeretésnek olly példáit hozzák fel, mellyek lakosinak nagy becsületökre szolgálnak, 's mellyek még csak az eredeti természetiséghez hiven maradt népek' tulajdoninak látszanak. Ha a' dalekarli, mezőre vagy erdőre menvén, lakát elhagyja, élelemkamrájának kulcsát háza' kül oldalán egy deszkára teszi, hogy az utazó, a' tulajdonos' távollétében is megtalálhassa a' tápláló szereket, mellyekre szüksége van.

E' jámbor nép szintugy megkülönbözteti magát saját arczvonati, mint öt század óta nem változott tarka, különös öltözete, 's hajdankori erkölcsei által, mellyekhez hasonlók Europának egy tartományában sincsenek.

Itt még most is az ó-scandinavi, *run* nyelvet beszélik. Sok községnél a' két nem' meghitt társalkodása legkevésbbé sem gátoltatik. Igy többek közt Mora faluban ifjonczok és leánykák hetenként kétszer gyülnek össze egy csűrben, a' nélkül, hogy szüleik ez esti mulatságnál megjelennének. Nagy fenyűforgácsok világítják a' falusi termet. A' leányok kötnek vagy szőnek, míg a' suhanczok velők késő éjig csevegnek.

Azt állítják, hogy a' dalekarli házasok általában egymással igen jól élnek, 's épen e' bizodalmas társalkodás tartja fenn erkölcsi tisztaságokat. E' tartomány' egyik legsivatagabb, legterméketlenebb részének, Elfedalen helységnek lakosi, 1705ben határukban a' jólétnek kimeríthetlen forrására akadtak.

A' szegény emberek, kiket hideg éjeik, sovány földjök 's minden termékenységtől megfosztott szikláik annyiszor éhenhalásra juttattak, 's kik ennek elkerülésére magok' 's gyermekeik' táplálékait fakéregből készíteni kénytelenítettek, egy porphirbányát födezének fel a' mondott évben, mellynek pompás termékei Europa'

minden kikötőjébe elhordatnak, 's megérdemelnék, hogy még inkább ismertessenek 's terjesztessenek.

Tejkamarákban, gyógyszertárakban, óragyárakban stb bővebben kellene e' kőfajt használni, mellynek keménysége minden savanynak ellenáll, midőn a' márványt nem csak eczet, hanem tej is felmarja. A' gyógyszeresek' törői, mozsarai, asztal- és kandallólapjai sokat nyernének, ha e' tükörsimaságu, szemnek tetsző, fényes és erős kőfajnak, melly soha meg nem homályosodik 's csaknem elronthatlannak nevezhető, a' márvány fölött több elsőség adatnék.

Főben járó vétkek, gyilkosságok stb, Svédországban csaknem ismeretlenek, 's egy pisztolynak, e' könynyű támadó- és védő fegyvernek látása, mellyet Európában majd minden utazó magával hord, egész falut iszonyattal töltene el.

Mind e' mellett természettől hősbátor a' svéd. Czikornyátlan ugyan, de nincs udvariság nélkül. Nem kevéssé bámul a' britt' különös viseletén, melly, mint igen is gyakran volt alkalom tapasztalni, hideg gőg és keménység által majd nem olly szint veszen fel, mint ha szántszándékos személysértésre czélozna. Olly utazó, ki kávéházba, vagy más nyilvános gyűlhelyre föltett kalappal lép, ugy tekintetik, mint vad állat, mellyel társaságban senki nem kiván élni.

A' svéd' természetes meggondoltsága, igen jól illik komoly, csendes udvariságához 's viselete' hidegségéhez, mind mindennapi, mind nyilvános társalkodásban. Az e' népnél divatozó szitkok' 's káromkodások' lágysága, szembeötlő ellenkezést képez hasonló indulat- és szokásbeli botlásokkal, mellyekben más nemzetek annyira tékozlók.

Mennél közelebb jövünk déli Europa felé, annál kitünőbben sütik harag, düh, cynismus e' kifejezésekre egy botránkoztató erkölcsi elvetemültség' bélyegét. Az angol, égi tüzet kiált szemeidre, lábaidra, testedre és lelkedre. Az olasz átkozódásit mocskos, szemtelen, és értelmetlen szavakkal, 's nevetségesen szomorító istenká-

romlásokkal vegyíti. A' legkeményebb szidalom, mellyet svéd ajak kimondani képes: „Tusandjeftar“ (ezer ördög)!

Békés háztartás, csendes házi élet' rendkivüli kedvelése, csaknem semmi gedélkedés, társaságos viszonyok, mellyekben a' régi Franciaországnak sem mozgékonysága, sem fénye, sem gondolatlansága nincs, mellyekben Angliának sem csillogása, sem udvariskodása, sem hiu kérkedése nem tapasztalható: ezek sajátságos jelei egy fölöttébb nyugott polgárisodásnak, melly ugyan szenvedélyek' dramai genieje által nem izgattatik, ellenben házi boldogságot 's kellemes jólétet szerez.

Az erkölcsnek 's véralkatnak e' hidegsége befolyást gyakorol az asszonyok' lényére is, melly Svédországban elég különös. Alsóbb osztályoknál a' két nem közti meghitt társalkodás sem illetlennek, sem veszélyesnek nem tartatik.

A' falusi csínos svéd leányok mind bennszülöttek, mind idegenek iránt fölöttébb megelőzők. Férfiak iránt ugy viselik magokat, hogy az ember a' föld' legromlottabb népe közt vélhetné magát. De viseletök' oka igen egyszerű, ez: Fiatal legények' szükében, kik más nehezebb munkákkal foglalkoznak, kávéházakban, fogadókban, fürdőkben szolgálóknak, levélhordóknak, hirnököknek, kocsisoknak mindenütt leányokat használnak.

Éjfélkor megérkezik az utas. Egy fiatal, szőke, gyönyörü képü, rendszerint igen könnyeden öltözött leány felszerszámozza a' lovakat, mellénk ül, megkapja a' gyeplőt, sebes lépteivel el kezd hajtani, sürü, sivatag erdőkbe merül velünk, hol emberi lakot gyakran órákig sem találhatni.

Közép és fenntebbi osztályok azonban sokkal szigorubbak, mint a' mezei vagy városi pórnép. Amazok közt kicsapongás fölöttébb ritka, 's az ugy nevezett galanteria, sőt a' csupa tetszvágy is gyülöltetik.

Nagy visszatartás és állandó characterszelidség a' svéd nők' fő bélyege. Ők minden éjszaki asszonyok közt legkecsesebbek, legilledelmesbek 's legnemesebbek. Karcsuk és delik; köztök nincsenek olly vaskos, otromba alakok, millyeket más éjszaki tájakon elég bokrosan szemlélhetni. Derekok nyulánk, hajok szőke és pompás, szinök gyöngéd és tiszta, tartások olly természetesen kellemes, mint a' lengyel nőké. Még hozzá tehetjük, hogy az alsóbb osztálybeli nők, kikről már említők, hogy a' visszatartás' és szemérmesség' törvényivel kevesebbé aggódnak, általában még szebbek, mint a' nagy dámák és polgári nők.

A' bölcselkedőnek nem lehet ezen egy 's ugyan azon elv' kettős foganatán nem álmélkodni. A' fennebb karbeli svéd nők, kik ostromló szenvedélyekkel küzdeni nem kénytelenek, megőrzik teljes erkölcsi tisztaságokat; az alsóbb rendűek pedig egykedvüségök- 's szenvedélytelenségöknél fogva semmiféle kizáró kötelékek által nem engedik magokat lebilincseltetni, azért nem is birnak heves ingerekkel, 's a' nélkül, hogy sokra becsülnék, legnagyobb könnyüséggel részeltetnek olly kegyekben, mellyek más országokban vagy belső vonzalom' jutalmának, vagy botránkoztató elvetemültségnek tartatnak, 's mellyek nálok nem egyébnek, mint csupa közönséges *emberszeretet'* bizonyságinak látszanak.

A' fogadókbeli szolgálóknak, kiknek tisztaságán, piperevágyán, 's csinosságán minden, Stockholmot először látogató valóban megdöbben, nincs bérök; borravalót adni nekik, közönséges szokás tiltja, 's isten tudja, mi uton jutnak hozzá, hogy mindig szépen öltözködnek.

A' szakácsmesterség, noha Svédországban még magas finomságra nem hágott, itt is, mint legtöbb éjszaki tartományokban, nagy becsben tartatik. Mielőtt az ember rendes ebéd végett asztalhoz ül, már mindenféle előétkeket, mint apró retket, kaviárt stb., 's ehhez néhány pohár kognacot vagy rumot költ el.

Az ebéd szinte sajátságos módon hordatik fel. A' leves, melly csupán azon meleg vizből áll, mellyben a' hús főtt (tehát húslé), nem eleinte, hanem ebéd' közepén adatik fel, 's benne mindenkor köménylevelek és apró szőlők uszkálnak.

Ezután egy sereg étel következik, mind czukorral fűszerezve. Czukrot tesznek a' levesbe, serbe, salátába; vele vegyítik a' borsot, boreczetet stb. A' nyugoteuropai nem könnyen szokhatik hozzá, 's midőn az asztalon az untalan tele töltött czukorszelenczét, mellyből a' vendégek minden étkeik' egyforma fűszerét szedik, megpillantja, bizonyos honvágytól érzi magát meglepetni, nem ugyan Egyiptom' húsfazekai, hanem azon változatosan gőzölgő 's illatozó erős eledelek után, mellyekre Bécsből, Párizsból, Londonból 's Frankfurtból emlékezik.

Hihetőleg kárpótlásul tartanak a' svédek illy számos vendégeskedést, mellyeket könnyen felényire lehetne szorítani. Minden nap öt vagy hat gastronomi szakra van felosztva. Jókor reggel, mindjárt fölébredés után, 's többnyire még ágyban, már kávét és vajas kenyeret. 10 vagy 11 órakor vajas kenyeret, sódart, sós vagy füstölt halat falatoznak 's égettbort isznak rá. Sokan, kik jókor fölkelnek, 6 órakor kávét isznak, 9kor másod, 11kor harmad izben reggeliznek, 's rendesen mindig vajaskenyeret, hust és halat. 2 órakor ebédelnek. Két óra mulva jő a kávé, süteményekkel és vajaskenyérrel. 6 órakor ozsonnáznak. Végre 9 órakor vacsorához ülnek, melly serből, tejből és szirupból készitett levesből 's egyéb méllék eledekből áll.

Az egészségivás Svédországban még egész patriarchai egyszerűségében maradt meg. Valahányszor a' vendég más' egészségeért iszik, ennek billikomát mindig fenékig kell üritnie. Ezért mondá már Hamlet herczeg is: „Feltéve, hogy husz vendég ugyan azon udvariságot ismétli, 's még nem vagy e' szokásban eléggé gyakor-

lott, annál nagyobb zavarba fogsz jőni, mivel a' svédek' poharai öblösek és mélyek."

Polgári rendűek közt még most is megtartatik azon régi szokás, melly minden vendégnek kötelességül teszi, hogy a' mellette ülő asszonyszemélynek kezet csókoljon. — A' mindennapi hús-fogyasztás Stockholmban aránylag sokkal nagyobb, mint a' nem annyira éjszaki fektü környékekben.

A' scandinavi félszigetet képző roppant gránitszikla, mellyre eredetileg finn népfaj telepedett 's utóbb a németek által polgárisítatott; az olly csekély termékenységű 's annyi belháborúk által szaggatott Svédország, mind e' mellett is vagyonos 's szembetünő gyarapodás' állapotjában van. Koldusok itt igen ritkák. Egyike ez azon europai országoknak, mellyekben a' városok' népessége arány szerint legcsekélyebb. Három millió lélek közt csak 300,000 városi lakos van. Talán ez egyedüli körülményben található természetes magyarázata egy valóban irigylendő állapotnak, melly a' szelidebb égöv alatt fekvő tartományok' miveltségét tehetlenséggel vádolni látszik.

Nincs Svédországban szabály szerint szerkezett szegénység mint Angliában, nincs uralkodó, zsaroló és pusztitó koldusság. A' nem olly gyorsan mint meleg országokban szaporodó népesség, csaknem minden betegség nélkül hosszu kort ér. Fájdalom, itt is mint a' többi Europában, évről évre szaporodik a' törvénytelen gyermekek' száma, 's talán ezen egyetlen pont az, mellyről elmondhatni, hogy korunk „romlott miveltsége" erkölcstelenítő befolyását odáig is kiterjeszti.

Az egyszersmind kemény és szelid éghajlat, országot körülvevő 's keresztül vágó magas hegylánczoktól védetve, nem jeleskedik azon növesztő erővel, melly csak délnek tulajdona, hanem ugy szólva, állandó vidámsággal, tiszta egészséges levegővel, elevenítő nyári napokkal, mellyek alatt a' nap 16, 19 óráig folyvást világot és meleget terjeszt, 's mellyek égi háborut csak igen ritkán hoznak.

A' tél, melly december' elején kezdődik, 's melly általánfogva keménynek nevezhető, aprilisig tart. De alig szaggatja meg a' tavasz' első lehelete a' földet boritó jégkérget, már mindenféle növények és virágok bokrosan búnak ki. Ma még havat látunk, 's holnap már minden zöld és tarka. A' folytokban sokáig gátolt vizek tajtékozva rohannak a' mélység felé. A' nedv felszivárog a' fákba 's hirtelen levelekké és virágokká változik.

Különféle szinváltozatok 's tájfestői, világítás' különössége által nevezetes, szép ősz váltja fel a' rövid, de igen meleg nyarat. Ha végre a' tél beáll, keménységének enyhitésére semmit el nem mulasztó műszorgalom őrzi a' polgárt és földmivelőt a' fagy' hatalmas csipőssége ellen.

Szelidebb egű tájakban talán igen kevés kielégitő gondoskodást találni azon alkalmatlanságok ellen, mellyeket tél és tavasz magokkal hoznak. A' svéd lak ugy van készitve, hogy a' legkeményebb hidegnek is daczolhat. Minden ablak olly szorosan záródik, hogy legkisebb levegő sem vonulhat rajta keresztül. Minden ajtó olly tökéletesen illik feleibe, mint a' legmesterségesebb skatulyafedél. Minden szobákon 's emeleteken keresztül vitt hosszu kemencze csővek állandó kellemes meleget terjesztenek. A' szobapallók mohhal fedvék 's a' kettős ablakok nem ritkák. Általán fogva megjegyzik, hogy tiz év óta Svédország' légmérséke sokkal változóbb lett, mint elébb volt.

Az előre bocsátott észrevételek mindazáltal csupán Svédország' mérséklett részére, t. i. az Allelfvren innenire alkalmazhatók. E' folyamon tul éjszak felé hat olly szerencsétlen, a' természettől megtagadott tartomány fekszik, mellyeknek lakosi gyakran a' még zöld takarmányt learatni kénytelenek, mivel különben a' fagy által legszükségesebb élelemszereiktől is megfosztathatnának.

Mennél tovább halad az ember éjszak felé, annál silányabb lesz a' növény-élet. Azon néhány csekély

zöldség, kender, len, dohány, 's gyömölcsfa, melly még itt terem, lassanként mind kihal a' földsark felé. Minden fát vastag kéreg és moh borít. Nordcapnál a' föld olly terméketlen, hogy az enyhebb sziklarepedésekben csak itt ott nő egy két fűszál. A' legerősebb növények, földi alma és káposzta, nem mindenütt találnak tenyészhetésökre megkivántató táplálékot.

Nordcaptól kelet felé egy foknyira *Wardöchuus*' különös vára fekszik (Norvegiában) 130 lakossal; melly minden katonai álláspontok közt éjszakhoz legközelebb van. Az itteni várőrizet majus' 21kétől junius' 21kéig a' napot lemenni nem látja. Ezen egészhavi hosszu nap, harmadfélhavi hosszu éj által egyenlítetik ismét ki, melly nov. 15-kén kezdődik 's januarius' végeig tart. Igaz, hogy időről időre fölséges éjszaki fények világítják meg a' láthatárt a' gönczöltől felcsapó zsarátvörös lángjaikkal 's legalább részben kipótolják a' jótékony napvilágot.

Már említők, milly könnyen 's milly gyorsasággal utazhatni az éjszaki vidékekben, mivel az országnak még a' természet által rendkivül mostohán hagyott részei is kevés akadályt tesznek az utazónak. Finnlandban nem kevéssé bámul az ember, midőn látja, hogy 11—12 éves gyermek, könnyü szekér elébe fogott: három lovat hajt, mellyek hihetlen sebességgel nyargalnak, még olly helyeken is, mellyek veszedelmesek lennének, ha csak az utak' jó karban tartására mindenütt legnagyobb gond nem fordítatnék.

A' kocsi gördül, szökik, repül némileg völgyről völgyre hegyről hegyre, mélységről mélységre, ezer tájfestői szegleteken, 's meglepő tüneteken keresztül. A' számos fahid dübörög a' lovak' patkója alatt, mellyek bámulandó oktathatósággal engedelmeskednek fiatal hajtójok' szavára 's egy csendes megránditásra a' legsebesebb futás közben is tüstént megállapodnak.

Gazdag, de már kizsákmányolt bányák és földmivelés mellett, melly az ellenszegülő földön diadalmaskodik, csodálkozik az ember, hogy kivált Svédország-

ban még csak gyermeki állapotu kézművességet és sokkal korlátozottabb kereskedést talál, mint az ország' belső jólétéről képzelni kellene. Ellenben a' hajókázás meglehetősen kiterjesztett és virágzó, de még tetemesen gyarapodhatnék, ha az ország' kereskedése és műszorgalma a' még addig hibázó emelkedésre vergődhetnék.

A' svéd katona és svéd hajóslegény, maga nemében mindenik igen jeles. A' tengeri hajós mértékletes, fáradhatlan, fenyitéktartó, csendes, takarékos és rettenthetetlen. Az ostromló áradat, melly a' partot, hol apai kunyhója áll, szétdulással fenyegeti, kisded korában megcsapta már fülét, szeme megszokta a' vad hullámokat.

A' természettől hadakozó svéd büszkén emlékezik Gustav Adolf' és XII Károly' harczaira. Ismeretes a' katonaságnak, azon földmivelő kerületekbe szállitása, mellyet Oroszországban is utánaznak. A' svéd *Indelta* (igy nevezik ezen egyszersmind hadi és földmivelői rendszert) kettős, katonai és földmivelői nevelő iskola *).

Sok tekintetben, kivált erkölcsösség, bátorság és kézműszorgalomra nézve, Dania és Norvegia Svéczióhoz nagyon közelít. Daniában különösen a' népnevelés nagy előmenetelt tett, 's kitalálták azon szint' olly nehéz, mint álmélatra méltó eszközt, melly szerint a' magasb miveltség mellett, a' nép' erkölcseinek természetes és erős egyszerüségét megőrzötték. Ellenben mennyire vannak e' föladat' megfejtésétől Angliában és Franczia országban, mennyire Németország' némelly részeiben és a' Schweitzban!

Ha legújabb utazóknak hihetünk, Norvegia az előbbi két statusnál több mint egy tekintetben hátrább áll. Igaz, hogy szigoruabb éghajlata, 's az országot minden irányban keresztül hasgató hegyláncai, csak igen nehezen megbágható akadályokat gördítnek mivelődése elébe.

*) A' magyar határőr seregre emlékeztet. *A' szerk.*

Semmi sem lehet nevezetesebb, mint egy utazásnak leirása, mellyet egy britt nem régiben Droutheimba (Droudhjem) tett. Hogy az ember Christianiából ide juthasson, számos tengeröblökön (Fjorde) kell keresztül menni, mellyek gyakran nagy tavak vagy folyamokként a' szárazra mélyen benyulnak 's néha magas, meredek szikláktól kerítetnek.

„Mielőtt Christianiából elindulnánk" — így szól ő — „6 font sterlingen két kicsin, igen könnyü és csinos kocsit vettünk, mellyet magában az országban is az eredetileg franczia *Kariolen* (két kerekü félköcsi) névvel neveznek. Azután egy ladikot kelle bérlenünk, mellybe társainkat raktuk. Öt férfi néhány schillingért kész volt bennünket Sőgne-Fjordon áttenni.

„Ladikunk különös, de tetsző alaku volt. Elő- és hátulsó részei egymáshoz teljesen hasonlítottak, 's igen éles és a' viz fölött több lábnyira emelkedő hegyeket képeztek. Az evező lapátok szélesek és laposak voltak. A' kormánylapát annyira benyult a' ladik' belsejébe, hogy valóban terhünkre esett.

„Tengerre ereszkedénk. Evezőink, kiket rendkivüli ügyességgel párotult óriási alakjok a' hajósak' valódi mustráivá tesz, olly erővel 's folyvást dolgoztak, hogy egy óra alatt már a' tul parton valánk, hol egy barlangnál, melly szélveszes időben halászok' menedékhelyének látszik, kikötöttek, 's itt hirtelen tüzet gerjesztve magoknak főztek.

„Nem könnyü teljes fogalmat adni a' tájképek' változatosságáról, mellyek egy Fjord' átevezése alatt az utazó elébe tünnek. Halmok halmokra tornyosulnak, meredek sziklákká válnak 's majd minden felől mint óriási falak emelkednek fel 's rólok számos zuhatagok locsognak le.

„Egyszerre ugy összeszorulnak e' bástyák, hogy köztök csak alig marad egy szoros átmenetel. Elfödnek bennünket komor árnyékaik 's fejünk fölött nem látunk egyebet az égnek egy csekély nyilásánál. Néha kifüggők e' szirtek, 's mint valami sötét boltozatban

sikamlik az ember alattok, mellyből ezer madár véletlenül fölriasztva, sebes szárnycsattogtatással 's zavart vijjogással röppen széllel.

„Igy füződik egyik festői nézőpont, egyik vad és felséges tájkép a' másikhoz. Vannak pillanatok, midőn azt vélnők, hogy egy hatalmas sziklákon által tört szoros csatornán hajózunk. Egy pillanatban megtágul a' meder, 's roppant tó ötlik szemünkbe, mellynek kék, csendes, átlátszó vizei olly partokat mosnak, mellyek majd a' vierwaldstätti vagy brienzi, majd a' genfi és thuni tavakéihoz hasonlítanak. Távolban ismét szoros sikátort veszünk észre, 's alig eveztünk át a' tavon, már ujra mind két oldalról 5000 lábnyi magas szirtek közé zárva szemléljük magunkat.

„Illy festői utazás' kelleme még nagyobb lehete reánk, 's jobban és belsőbben érzendők valánk azt, ha a' gránitfalakról 's viz'tükréről visszasugárzó égető naphő igen nagy terhünkre nem volt volna. Sehol csak egy szellőmozdulat, sehol egy egy barázda a' hullámokon. Végre a' hőség türhetetlen, és fájdalmas lett, csaknem kétségbe esve emelők szemeinket a' hófedte hegytetőkre 's százados jéggel borított ormokra, mellyek' elevensége hozzánk le nem hathatott.

„A' kevés, elszórt népesség, melly a' Fjordokat környező sziklákat lakja, vad és különös életet él, melly az épen leirt vidékkel helyes öszhangzatban áll. A' férfiak kurta öltönyt, bő bugyogót 's az ujabb görögökéhez hasonló rövid veres nadrágot hordanak. Bőr tüszőjökön egy nagy kés függ, mellyet mind evés, mind sokféle munkához használnak. Butler „*Hudibrias*"-ában tréfát űz vitézéből, ki sajtszelésre, fahasításra, 's ellensége' agyának felnyitására ugyan azon egy fegyverrel élt.

„A' norwegi paraszt még sokkal többféleképen tudja kését használni. Ezen egyetlen eszközzel készit székeket, asztalokat, lószerszámot és szekérkereket. Egész házi butorát, szekrényeit, diszítvényit mind ugyan

azon késsel faragja. Mivel csak sok fáradsággal 's nagyon távol helyeken vásárolhatná, mire szüksége van, új Robinsonként kénytelen mindenféle kézi mesterséget űzni, vagy is inkább próbálgatni. A' dalarnei paraszt egyszersmind ács, kovács, takács, kötélverő, szabó, varga, asztalos, kerékgyártó stb.

„Mind a' mellett sem hiszem, hogy készitményei messzehaladt műmunkásságot bizonyítanának. Mert ki egyszerre sokba kap, többnyire mindent elég roszul végez. Egyébiránt az igy készitett tárgyak többnyire mind erősek és tartósak. Imitt amott olly fametszésekre is találhat mellyeket mivész sem szégyelhetne.

„Egykor, midőn V. Keresztély Drontheimot meglátogatta, egy fiatal pásztor, ki látvágyból sokáig a' király mellett szaladt, felkapott egy darab kemény fát, 's abból késével a' király' mellképét úgy kifaragcsálta, hogy noha nem tökéletesen mivészi, még is olly hasonlatos volt, hogy mindenki rá ismerne. Kopenhagenben a' királyi muzeumban még most is mint nevezetes ritkaságot tartják.

„Drontheim különös, kevéssé ismeretes város, szokásaiban falusias, épitkezésében egyszerü, 's kivéve régi goth templomát (melly a' 11d. században épült, többszöri tüzveszély által erősen megrongáltatott és sokfélekép igazítatott), egyetlen kitünő épülete sincs.

„Midőn én meglátogatám, épen istenszolgálat volt. Elébb az ágostai vallást tartó egyházak' szokott énekeit zengék orgona mellett, mire egy alacson, csaknem golyókerekded potrohu pap álla a' szónokszékbe. A' férfi hallgatók jobb, az asszonyok bal felén ültek. Majd egy óráig tartó predikácziót csak nem egy lélekzettel monda, melly szónoki gyakorlottságát bizonyítá. Azt is vettem észre, hogy egész beszéde alatt szemeit hunyva, fejét pedig mozdulatlan tartotta.

„Ez éjszaki városban, melly a' szélesség' 63foka alatt fekszik, egy kór- és egy dolgozóház, egy nyilvános könyvtár, egy muzeum, több kezdő iskolák, mellyekben a' kölcsönös tanitás divatoz, egy colle-

gium 's egyéb tanitó intézetek vannak. Nincs ház, ha lakói még olly szegények is, mellyben biblia és egy ágostai énekeskönyv nem találtatnék. Gonosztettek ritkák, 's mi különösnek tetszhetik, itt az angol nyelvet fölösen beszélik. Hirlapjainkat Drontheimban olvassák 's parlamentünk' vitatkozásiban élénk rész vesznek."

Malten's Bibliothek d. neuesten Wkde, 1834. VIII. IX.

JAKAB ISTVÁN,
m. t. társasági l. tag.

A' TÁRSI ÉSZJOG' ALAPVONATJAI *).

1. §. A' társaságon szoros értelemben értjük több személyeknek egy köz-személyességgé lett törvényszerü olvadását. Mellyből következik:

1) Hogy az egyes személyek a' társaságban akaratjokat egyesítik, vagy azt egy a' józanabb többség által határozandó közakaratnak vetik alá; és így a' társaságnak első czímvonatja, minden egyes tagok' akaratjának egy *köz akaratba öszveolvadása.*

2) Hogy a' közakarat bizonyos czélra törekszik, melly a' közakarat' eszméjéből jövén ki, nem lehet egyéb mint a' köz jó; és igy a' társaságnak második czímvonatja *a' közjóra törekedés.*

3) A' közakarat és közjó' eszméjéből következik, hogy a' társaság *élő, előre haladó, tökéletesedő.* Minden tag az előhaladás, és tökéletesedés' eszközeit *egyenlőn* és *szabadon* használhatja. Ez harmadik czímvonatja a' társaságnak, melly ezt a' holt 's czéltalan egyesületektől megkülönbözteti.

---

*) L. a' szerző' első közlését, melly az okosságtörvényről, v. helyesben az észjogról szóló általános előismereteket, 's a' *magános észjog*' alapvonatjait foglalja magában, a' Tudománytár' IVd. kötete' 27—46 lapjain. *A' szerk.*

2. §. A' társaságok közt valamint legrégibb, az emberiséggel egykoru, úgy legnagyobb hatásu a' *családi* vagy familiai társaság.

A' családi társaság nem pusztán külső szerződéseken alapúl. A' jogtudományból az erkölcsi, és gyengéd érzést nem lehet kizárni. Itt az öszvekötést szövik részint sentimentalis és erkölcsi, részint természetérzési, részint puszta szerződési viszonyok. És ezen különböző természetü viszonyokat teszik a) A' nőszpároké, b) a' szülőké és gyermekeké, c) a' gazdáé és szolgáé.

A. *Általános társi észjog.*

3. §. Ha az általános társi észjogot felveszszük, az vagy magában a' családi társaságot, mint erkölcsi testet, vagy a' családi személyeket külön tekintheti. Mind a' két esetben a' magános okosságtörvény' általános jogai érnek. Innen minden családnak van

a) általános személyi joga (internum), vagy is kivánhatja hogy olly erkölcsi személynek tartassék, mint akármelly egyes személy, semmi ollyast ne szenvedjen, mi személyi méltóságát sértené.

b) Általános vagyoni joga (externum), vagy is követelheti, hogy más család által vagyon-szerzésben ne akadályoztassék, épen úgy mint azt egyes személy követelheti.

c) Általános cselekvési joga (interno - externum) mind ahhoz, mi a' jelen, sőt még leendő család' személyi méltóságát és javát öregbítené. Itt áll elő a' nősző személyek' azon legszentebb, legsérthetlenebb, legáltalánosabb szabad választási joga, melly szerint erkölcsi és testi szeretetét ön elhatározása szerint azon személynek nyilatkoztatja ki, mellyet erkölcsileg, és testileg szeret. Itt a' szabadság' elnyomása egyenlő az életet eloltó zsarnoksággal. Itt csak okos javaslásnak van helye, semmi kényszerítésnek nem.

B. *Feltételes társi észjog.*

4. §. A' feltételes társi észjog a' nőszpárok' egymásközti, a' szülék' és gyermek', a' gazda' és szolga',

viszonyos jogait vizsgálja, vagy azt keresi; a' családi élet' czéljának elérésére, a' családi személyek' magános általános jogaik micsoda megszoritást szenvedhetnek, mellyek minden társaságban kisebb vagy nagyobb megszoritást kénytelenek szenvedni; és így, mi joga a' férjnek a' nő —, a' szüléknek a' gyermek —, a' gazdának a' szolga iránt, és viszont. Innen, a' feltételes társi észjog három pontra oszlik: a) a' nőszpárok' egymásközti, b) a' szülék és gyermek, c) a' gazda és szolga közti viszonyokra.

1. *A' nőszpárok' viszonya.*

5. §. A' nőszés olly társaság, mellynek czélja az erkölcsiséggel, és az ember' nemesebb természetével megegyező, nemi szeretet' használása, vagy két személy közti azon viszony, melly az erkölcsi kötelezteteést, nemi szeretet' tekintetéből jogkötelezteteéssé változtatja. És így nem csak megtartózkodás az erkölcstelen szereleméldelettől, hanem annak erkölcsi czélból nemesitése tartozik a' nőszés' fogalmára. A' nemi ösztön' kielégitése állati és pillantatnyi. Emez az embernél egy bizonyos személy iránti maradandó szerelemmé változik, melly a' kettőt egy lénynyé olvasztja. Itt a' kettő = egy, mellynek factora a' tiszta erkölcsi és testi szerelem.

6. §. Az erkölcsi érzésből jogkötelezteteéssel választatott nőszpárok' viszonyában megkivántatik:

1) A' nemi szerelemből más *személynek kizárása.* A' belső nemi szerelem, mellynek czélja erkölcsi, csak egy személylyel gondolható. A' nőnek más személyhez adása által leesik annak legékesb koronája: a' szemérem. Midőn már a' férj a' nőtől illy megtartózkodást követel, azt megtartani maga is köteles. Innen az egynejüség az, melly a' nőszés' szentségének 's czéljának megfelel. A' *soknejüség* mint a' *sokférjüség* is, állati, alacson, erkölcstelen, 's a' nőszés' czélja ellen van.

2) *A' nőszésnek feloldhatlansága.* Ez a' belső erkölcsi szerelem' következése. Senki, a' ki tisztán szeret, más nőszési öszvekötést nem kívánhat mint a' feloldhatatlant. A' ki nem illyet kíván, az belsőn nem szeret, következésképen öszveköttetése a' nőszés nevet nem érdemli, és semmi erejü. — A' nőszés' feloldhatlanságát kívánják: a' családi létel' czélja, a' gyermeknevelés, a' nagyobb társasági viszony. Innen az ész csak a' látszatos, vagy erőtelen nőszésnél engedi meg az elválást. Millyen esetek:

a) A' nőszést megelőző vagy követő testi tehetetlenség.

b) Az erkölcsi tehetetlenség, vagy már más személylyel nőszési öszvekötésben élés.

c) A' kényszerítés, melly ha idővel a' körülményekhez képest elenyészik, a' nőszés megerősítetik.

d) A' *tévedés*, melly egynek, vagy mindkettőnek tudása ellen történik, és a' *csalás* melly egyik rész' czélos nézetei által esik. A' tévedéssel kötött nőszést, mind a' két rész' elnézése, a' csalásból származottat pedig a' csalatott félé helyben hagyja 's megerősíti. A' rokonok közti nőszést is semmi erejűnek tartják némellyek. Minthogy a' rokonok iránt tiszta erkölcsi szeretet van belénk oltva, melly a' nemi szerelemmel meg nem fér; minthogy a' belső családi élet' biztosítása, mellyre az erkölcsi szereteten kivűl a' testi is megkivántatik; továbbá, több családoknak öszveköttetése a' rokonok, vagy vérek közti nőszés által el nem érhető: az ész ha az elfajulást elmellőzhetné is, kivánná, hogy az illy öszvekötések ne történjenek. A' nemesen gondolkozó és érző ezt tudja, a' józan politica után pedig a' tettleges törvény bizonyos lépcsőket különböztet meg, mellyekben a' vérségi öszveköttetés tilos. Melly tilalmazó lépcsők minél többek; úgy látszik annál *emberségesebb* a' nőszés. De azért a' már megkötött 's talán magzattal is megörvendeztetett rokonok közti nőszést semmi erejűnek nem mondhatni.

3) A' *nőszpárok' egyenlősége.* A' férjnek a' nagyobb értelem és szilárdabb character elsőbbséget látszik adni a' nő' gyöngesége felett. De ezen elsőbbsége a' ház' terheinek viselésére, 's a' közszükség' pótolására terjed. Ezen tekintetből származhatik a' férjre olly kivétel, melly az egyenlőséget a' nőszpárok közt lerontani látszik. De más minden tekintetben a' nőszpárok' társasága, mint minden társaság, egyenlő és szabad. Ezen czímvonatból a' szerzett javak' egyenlősége is következik. Egyébiránt mind ezen, mind más tekintetekben a' nőszés körül különböző körülményeket, sőt nyilvános szerződéseket is tekintve sokat határoz a' dolog' fekvését közelebbről néző tettleges törvény.

2. *A' szülék' és gyermek' viszonya.*

7. §. A' szülék' és gyermek' viszonyát a' természettől belénk oltott, leggyöngédebb érzés szövi. Itt nincs társi szerződés, mert a' szüléknek és gyermeknek nincs közakaratjok, nincs közczéljok; továbbá a' gyermekek minden szerződésre alkalmatlanok. Itt az erkölcsiség és természeti érzés határoznak leginkább. A' jog ritkán szólal meg a' szülék és gyermek közt; akkor is a' szüléktől a' gyermekhez, és nem viszont.

A' szüléi kétségtelen jogot, némellyek a' szülei táplálási, és nevelési kötelességből, ezt ismét a' gyermek' azon tehetlen állapotjából huzzák le, mellybe a' szülék által helyhettetett. Hogy ezen vélemények helytelenek, látszik abból:

a) Hogy valakinek kötelessége van bizonyos személy, vagy dolog iránt, nem következik, hogy ahhoz joga is van, hanem a' kötelesség' teljesítésére jogot húz maga után a' cselekedethez.

b) Különösen a' természet érzési és erkölcsi kötelesség, millyen kétség kivül a' gyermeknevelés és táplálás, nem ad kültörvényi jogot.

c) A' gyermeket azon tehetlen állapotba, mellyben születéskor van, nem a' szülék, hanem a' ter-

mészet helyheti, talán a' szülék' minden kinézése nélkül; következésképen innen nevelési kötelesség, és ebből szülei jog nem huzathatik le; és így máshol kell keresni a' szülei jog' elvét.

8. §. A' szülei jog'elve, úgy látszik, következő: A' gyermek a' szülői test' származmánya; járatosság (accessio) által előállt legfelségesebb értelemben *saját*, és igy ön-személyességre, magánállóságra jutásig mindig úgy nézethető, mint a' *szülei testnek része*. Innen a' szülőknek, a' gyermek, mint legfelségesebb saját körül, van joga mind azokhoz, a' miket ezen nagy saját' rendeltetése kiván. T. i.

1) Van joga a' szüléknek a' gyermek' testi kifejléséhez, melly, minthogy a' szükséges táplálás, és ruházat által történik, van joga ezekre gondot viselni. A' táplálási, és ruházati kötelességről, mint erkölcsi kötelességről, és így nem ide tartozóról, nem is szólunk.

2) Van joga a' szüléknek a' gyermek' lelki kifejléséhez, vagy a' neveléshez. Szent joga ez a' szüléknek, őket ettől akár egyes, akár valamelly közszemélyességnek megfosztani, annyi mint a' szüléknek személyi, és legszentebb sajáti jogaiba vágni. — A' nevelési jogot csak a' szülők adhatják másnak, ők bizhatják a' gyermekeket a' tanítókra, és ezektől a' nagy sajátnak nagy gonddali ápolását kivánják. A' nevelés' tárgyában még ebben a' tekintetben értelmetlen szülékre is javaslólag, és czéliránnyos nevelőintézetek által lehet hatni.

3) Van joga a' szüléknek a' gyermek' munkájával élni, de nem a' nevelés', és táplálás' tekintetéből, hanem a' sajátság' eszméje, és az után, hogy a' gyermek önszemélyességig úgy nézetik, mint a' szülei test' része. Mellyből egyszersmind az is foly, hogy a' szülék, a' gyermeknek mint önszemélyöknek munkájával, nem fognak visszaélni.

A' mint a' gyermek, a' testi és lelki kifejlés által növekedik, munkássága által küllételét is fenntart-

hatja; lassanként önszemélyességet ér. Ezen önszemélyességre jutás által a' gyermek megszűnik *sajátság* lenni, igy elszakadvan lassanként a' szülei testtől, jogot nyert a' szülei hatalom alóli kiszabadulásra. És ez az egyetlen egy nagyon megszorított joga van a' gyermeknek a' szülők iránt, mellyre az életkor, és legmagasabb lelki kifejlés mellett öntáplálhatás is szükséges.

3. *A' gazda' és szolga' kölcsönös viszonya.*

9. §. A' gazda és szolga' viszonyát azon egyesülés szövi, melly köztök a' külső családélet' czéljának elérése végett létesül. Miből látszik, hogy itt a' gazda és szolga, közakarattal azon egy czélra tartozván dolgozni, társaságot alkotnak, 's az egész viszony köztök szerződésen alapul. Innen

1) A' gazdának azt van joga követelni, mire a' szolgával szerződött. Ezen viszony' czélja mutatja, hogy a' szerződés' tárgya a' szolga által teljesítendő munka; ez pedig a' szolga' személyi szabadságának megszoritása által teljesíthető és így a' szolga szabadságának egy részét elszegődi, soha testi egészségét. Ezért

2) Ha munkáltatási joga van is a' gazdának, nincs a' munkáltatással visszaéléshez, melly egészség-vesztést von maga után.

3) Minthogy az általános jogok el nem idegeníthetők, csak szerződés által szoríthatók; a' gazdának a' szolga' személyéhez, javához, és szerződésén vagy munkáján kivűli cselekedethez semmi joga.

4) A' szolga, gazdájának szabadsága' egy részét szegődvén, van joga követelni, hogy az *egészen* el ne nyomassék, 's ő eszközzé ne alacsonítassék le.

A' tettleges törvények' körén kivül, sokak által felhozott *úr*, és alattvaló vagy *jobbágy*' viszonyát mi illeti: Minthogy ezen viszonyban közakarattal közczélra törekedés nincs, a' szerződést különböző feltételek nehezítik; erkölcsi, és természet-érzési öszvekötés itt vi-

szonyt nem szül, 's így következik, hogy ez nem csak nem társaság; de nem is társasági viszonynak következkezése, mint a' szülék és gyermeké a' nőszési viszonynak; és így ez, mint ezen értekezés' körén kivül levő, a' tettleges törvényekhez tartozik. Nem így az egyházi észjog; mert az egyház' egyes tagjai közakarattal egy szent czélra törekesznek. De mivel az egyes tagok' viszonyán kivül, az egész egyháznak mint erkölcsi testnek legérdekesebb, legnagyobb foganatu viszonya van a' statusra, annyira hogy egyház status nélkül nem is gondolható; következik hogy az helyén, a' nyilvános észjogban érintethetik.

10. §. A' három, egymástól különböző viszonyokból álló család, egygyé lesz a' családfő alatt, ki mint legidősb, tartja a' kormányt a' többiek felett. Egy családból nőszési öszvekötés által több családok állnak elő, mellyeknek tagjai külön gyengédebb érzéssel kapcsoltatnak egymáshoz, mint a' család' legöregebbjéhez, ki iránt több lépcsői rokontávolság után megszünik a' természetérzési viszony; és így a' családi engedelem is, annyira hogy az elágazott családok, mint idegen, nem rokon, családok, tekintetnek. Úgy de, hogy az idegen családok, más családok' jogait sértik, gondolható; mellyből folyvásti harcz, a' gyengébbnek az erősb általi elnyomása következik (ius fortioris). Talán ez eredete a' *feudal rendszernek*; és igy a' külön vált családoknak egy polgári társaságba kell állniok, mellyben minden egyes tag, a' természet-érzési és gazdai viszonytól különböző *főhatalom* alatt közakarattal, köz czélra dolgozik. Ezen *főhatalomnak* már, és az egyes tagoknak, vagy *polgároknak* mi viszonyaik lehetnek, arról külön fogunk szólni, midőn a' *nyilványos észjogról* értekezendünk.

WARGA JÁNOS,
professor.

A' MOSTANI EUROPAI ORSZÁGOK ELSŐ ALAPULÁSA.

Robertson és Remer után. Második közlés *).

A' német nemzetek, midőn a' romai provinciákban letelepedtek, erkölcsi bélyegöket 's gondolkozások módját nem változtatták el, 's ujonnan alkotott országaik' elrendeléséből is a' szabadságnak 's határtalan birtoknak ugyan azon lelke tetszik ki, melly első lakhelyeikben tulajdonok volt. Igaz, hogy a' németek' társasági életének ezen belső minemüségét csak a' római irók' csonka 's gyakran felületes tudósításaikból ismerjük, kik sokat nem vettek észre, sokat rosszul értettek, és sokat saját képzeteik szerint módosítottak. De mindazáltal az a' mit ők följegyeztek, még is nagy világosságot ád azon polgári állapot' helyes megismerésére, mellyet az europai országok akkor, midőn alkottattak, nyertek, 's melly eleinten minden országokkal közös volt, 's csak utóbb módosítatott minden egyes nemzetnél különbözőleg **). Kötelességünk tehát Német-

*) L. Tudománytár, III. köt. 1. 169—191. *A' szerk.*

**) E' régi német polgári alkotmány' megismerésére Caesár, Plinius és Tacitus a' legfontosabb romai irók. Az első igen röviden is, 's csak a' Rhenus melléki németekről és svevusokról szól; Plinius' tudosításai legnagyobb részint csak a' föld' természeti minemüségét tárgyazzák; 's akármelly becsesek is magokban, mindazáltal azon czélra, melly e' szakaszban előttünk van, 's melly szerint a' német' nemzetek utóbbi polgári alkotmányát azoknak legrégibb polgári állapotja' leirása által akarjuk felvilágositani, kevéssé használhatók. De Tacitus' könyvét a' németek' erkölcseiről a' régi német történetek' vizsgálója nem becsülheti eléggé és annak fennmaradásáért nem adhat a' történetirás' Musájának elegendő hálákat. Bámulnunk kellene, mikép egyezhetnek meg olly igen az ő tudósításai

ország' lakosainak legrégibb állapotját leirni. De czélunkhoz képest itt leginkább csak azt veszszük tekintetbe, a' mi utóbbi polgári állapotjok' megmagyarázására szolgál, a' többiről pedig csak kevés szóval emlékezünk.

A' németek egy nagy europai néptörzsök voltak, melly a' romaiaknak Galliába beütése előtt a' Rhenuson és Dunán általment, 's onnét a' norvégiai hegyekig 's a' Visztuláig elterjedett. Éjszakról a' finnusok, napkeletről a' vendusok és sarmaták voltak szomszédaik. A' romaiak visszakergették őket a' Dunán és Rhenuson, 's arra kényszerítették, hogy négy száz esztendeig ezen folyó vizeket kellett határaiknak ismerniök.

De jóllehet az ezen széles kiterjedésü tartományokban lakó nemzetek mindnyájan német származásuak és törzsökük voltak, mindazáltal mindjárt eleinten gondosan meg kell jegyeznünk, hogy már akkor is az éjszaki és déli Németország között szintén olly nagy, sőt még nagyobb volt a' különbség, mint most. A' szerint, a' mi keveset Tacitus az éjszak-keleti Németországról 's az Álbis, Viszla és Balticus tenger' mellékein lakó népekről mond, talán még egy harmadik néposztályt is lehetne felvenni. A' déli németek az éjszakiaktól életök, igazgatások 's hadakozások' módjá-

---

azzal, a' mit halála után, hat száz esztendővel a' frankus irók feljegyeztek, ha nem tudnók, hogy a' miveletlen nemzetek kevessé változtatják erkölcseiket és szokásaikat, 's ha a' mostani arabiai beduineknél a' nomadok' képét olly sokszor fel nem lelnők. Az ujabb irók között egy sem fogta ugy fel az olly éles eszü és igaz látásu romai irónak értelmét, mint Moëser, az osnabrüki történetek' jeles szerzője, kit itt leginkább követek, 's gyakran még akkor is, mikor őtet nem említem. Sok jót és igazat mond Krause is a' világ' legfontosabb történeteiről irt tudós munkájában. Schmidt' német történetei inkább használhatók az utóbb következő időszakokban mint itt. Gibbon' jegyzetei is becsesek. De a' németek' utóbbi polgári állapotjára kevesebbé ügyel, mint hogy czélomra sok hasznát vehetném.

ban, erkölcseikben és szokásaikban nagyon különböztek, iránt ok rendszerint ellenséges indulattal viseltettek 's hadakozás végett „svevus szövetség neve“ alatt egymással egész a' herczíniai erdőig egyesülve voltak. Ezen erdőtől fogva kell az éjszaki Németországot számlálni. A' hol közöttök a' különbséget föllelhetjük, ott nem mulatom el azt utóbb ezen leirásban megemlíteni.

Az a' föld, mellyen a' németek laktak, nem fekszik olly kedvező éghajlat alatt, hogy szorgalmas mivelés nélkül lakosainak annyi élelmet és kényelmet adhatna, a' mennyit a' délibb tartományokban a' természet sokszor önkényt ád. Csak a' felföldi németek, 's azon néptörzsökök, mellyek a' romaiak' szomszédjai lévén ezektől többet tanultak, gyakorlának rabszolgáik által valami kevés földmivelést, mellyet sok német szomszédjaik bizonyosan nem ismertek. Az illyeneknek a' hideg, mocsáros, erdős vagy homokos és bogácskóróval ellepett föld nem adott ugyan egyebet, hanem csak kevés füvet, gyökeret, bogyót 's vad almát, a' minemü terméseket a' magára hagyott természet Németországban még mai napon is adni szokott. De más felől marháiknak jó legelővel szolgált, 's a' németek leginkább marhatartásból táplálták magokat. Mind a' mellett még sem voltak tulajdonkép nomadok, hanem az egy határbeliek közösen vagy csordákban legeltették barmaikat *). Egy olly országban, mellyet sok folyók

*) A' régi németek azzal különböztették meg magokat a' nomád népektől, hogy tartós házakban 's egy helyen laktak, a' canadai vad népektől pedig a' szorgalmas marhatenyésztéssel, melly utolsó különbség az által még fontosabb volt, hogy így ők több birtokot nyertek 's lakhelyeikhez erősebben kapcsoltattak. Robertson a' németek és az amerikai vad népek közötti hasonlóságot hosszasabban mutogatja meg, mint én szükségesnek tartom. Mind a' két rendbéliek durva gyermekei a' természetnek, ollyan terméseket ből élnek, mellyeket mivelés nélkül ád a' föld, egészen szabadok 's egymástól függetlenek, vezéreiknek csak

hasítottak keresztül és sűrű erdőségek borítottak el, a' halászat és a' vadászat is fontos ágai voltak az élelemkeresésnek. A' vadászat különféle állatok' bőrével szolgált nekik ruházatul, sőt sokszor védelmül is az ellenség ellen. Mert nem csak az olly vad állatok, mellyek Németország' erdeiben még ma is találtatnak, akkor még nagyobb számmal voltak, hanem még ollylyanok is nagy számot tettek, mellyek azóta kiirtattak p. o. vadbialok, jávorok, irámszarvasok (noha ezen két utolsók csak a' legéjszakibb tartományokban) medvék, hiúzok.

A' németek vagy épen nem laktak falukban együtt, vagy a' falukban házaik nagyon messze voltak egymástól. Ezek körül birtokok olly formán feküdt, mint még most is a' westfaliai és lüneburgi helységekben láthatni. A' munkát, mint minden barbarusok, gyülölték, és megvetették, 's rabszolgáik által vitették végh-hez. E' rabszolgák' sorsa általában véve kedvezőbb volt, mint a' millyent egyéb miveltebb népek' rabszolgái tapasztaltak. Azoknak, kik földmivelésre fordíttattak, a' földek ugy adattak által, hogy azoknak hasznából uraiknak esztendőnként csak bizonyos mennyiséget adtak, a' többit pedig magoknak tartották meg. De bizonyos, hogy sokan közülök urok' házánál maradtak, 's kézi szolgálatokra használtattak, 's az illyenek' sorsát a' romai vagy görög rabszolga sem irígyelhette. Minthogy továbbá, a' mint mindjárt látni fogjuk, a' német földes úr rabszolgájának legfőbb birája volt,

---

mértékletes hatalmat engednek, csak szabad kényök szerint kisérik azokat hadba, rút dolognak tartják azt végh-hez nem vinni, a' mire magokat egyszer lekötelezték, békesség' idején csekély vagy épen semmi törvényhatóságot nem ismernek meg, gyermekeiknek nem adnak gondos nevelést, a' haragnak, bosszuállásnak, 's ellenségeskedésnek megzabolázásáról nem tudnak semmit, rokonaik' halálát annak gyilkosán megboszulják vagy vele azért fizettetnek stb. De mind ezt csaknem minden vad népeknél, mellyek hideg ég alatt laknak, fel lehet lelni.

azért a' német rabszolga még inkább ura' hatalmában állott, mint a' romai vagy görög. Mindazáltal szabaddá tétethetett, 's akkor a' nemzet közé vétetett fel, de nem igen nagy nyereséggel, a' mi alább világosabban megmagyaráztatik.

A' német nemzet durva 's miveletlen volt, 's épen nem birt azon ismeretekkel, mellyek az embernek világosodást és csinosodást adhatnak. Már említettük, kevés földmivelést, vagy némellyek épen semmit sem gyakoroltak; még kevesebbé üztek kézi- vagy egyéb mesterségeket. Kereskedésök cserélésből állott. De asszonyaik csak ugyan tudtak szőni. A' papok, kik egyedül voltak tudósaik, nehezen birtak más tudománynyal, hanem csak azzal, a' mit nekik a' füvek' orvosi erejének tapasztalása, a' csillagok' járása, vagy a' természet' jelenményei adtak. De akármelly mívelletlenül maradott is a' németek' értelme, abban a' romai irók mindnyájan megegyeznek, hogy jámborok, nyiltszívüek, vendégszeretők, tiszta életűek, nemes gondolkodásuak, igen becsületszeretők 's következésképen akármi megbántással is könnyen ingerelhetők 's haragra hajlandók, 's minthogy erejöket érzették, szabadságok' és becsületök' megtámadását is erőszakkal visszaverni vagy boszulni készek voltak. A' személyes bátorság 's hadi vitézség minden barbarus népek' tulajdona, mellyek mérseklett éghajlat alatt laknak *). A' testi erő, mellyet életmódjokkal gyarapítanak, érezteti velök győzhetőségöket; a' veszélyekkel megismerkedés ezekkel nem gondolókká teszi őket; minthogy épen nem tudnak akármelly nehézséget is az okosság' vagy alkudozás' utján elhárítani, azért azonnal hevesen erő-

*) A' régi németek' természeti tulajdonait különösen jól rajzolja le Krause ezen munkájában: Geschichte der wichtigsten Begebenheiten des heutigen Europa. Halle, 1789. II. Theile in 8. A' régi és közép időbeli irók' azon helyei, mellyek testi minemüségeikről, bátorságokról és vitézségökről szólnak, bőven össze vannak gyüjtve ezen időszaki munkában: Göttingisches Magazin, VIII. köt. I. darabjában.

szakos eszközökhöz nyúlnak *). A' szabadság, 's az egymásközötti egyenlőség az az egyetlen egy, de igen nagy jó, a' mi a' miveletlen népeknél a' csinosodásból származó boldogság' nem létét kipótolja. A' német ezt mindenek felett becsülte, 's mindentől félt a' mi azt határok közé szoríthatta. Azért volt olly idegen minden ujításoktól, mellyeket vagy épen nem hagyott becsúzni, vagy ha becsúsztak is, a' maga gondolkozása' módjához alkalmazott; azért utálta a' kőfallal kerített városokban vagy várakban lakást; azért újította meg szüntelen a' rablánczok' levetésének 's az elpártolásnak próbáit. Az különös a' németek' nemzeti bélyegében, hogy csak nem minden egyéb barbarus nemzetek' szokása ellen az asszonyi nemet becsülték, 's vele nagyon szépen bántak. Tagadhatatlanul az a' jó- és nemesszivüség, mellyet nekik ellenségeik is tulajdonítanak, (a' minthogy mindenütt csak ellenségeik tesznek jó tulajdonaikról is bizonyságot) volt annak is oka, hogy azzal a' nemmel ekképen bántak, melly az erősebbnek jusa ellen magát védelmezni nem tudja. A' férfiu és asszonyi nem a' németeknél szép termetü, magas és erős emberi fajt mutatott. A' romaiak bámulták a' német férfiu' magasságát és erejét 's csodálták az asszony' szépségét.

A' barbarusoknak más hibái voltak mint a' mívelt embernek, 's olly hibákkal a' német is birt. Szenvedélyeiben heves és zabolátlan, még játék közben is hirtelen haragu volt, mindent megvetett a' mi magához nem hasonlított, kegyetlenségre 's ellenségeskedéskor vérontásra hajlott, 's mihelyt erős italokat ismerni tanult, részegeskedésre adta magát.

A' régi németek' erkölcsi tulajdonaiknak leirásánál nem kell elfelejtenünk kettőt megjegyezni. Először mind a' németekről korábban vagy később emlékező irók' állításainak különbözéséből kitetszik, mind a' dolog' természetéből is ki lehet venni, hogy természetök

*) lus in viribus habent, igy szól Mela L. III. Cap. III.

változott és jobbá vagy rosszabbá lett, midőn a' vadságnak legalsó lépcsőjéről, mellyet már akkor is elhagytak, mikor a' romaiak őket ismerni kezdették, a' csinosodásnak valamivel magasabb lépcsőjére hágtak. Ez a' romaiakkal társalkodás nélkül is megtörtént volna, jóllehet sokkal lassabban, az által, hogy egy helyben laktak, 's a' baromtartást gyakorolták. Igaz, hogy az ezektől vett oktatás és példa ezt sokkal hamarább vitte véghez, de ha tőlök sok ismereteket nyertek, másfelől kölcsönöztek némelly vétkeket is. Igy p. o. örömest megegyezünk egy újabb irónak azon állításával, hogy a' részegeskedést a' német előbb nem ismerte, hanem a' romaiaktól tanulta el *). Másodszor az erdőkben lakott régi tős-gyökeres németet meg kell különböztetni a' romai birodalomba beütéskori ide 's tova csapongó némettől. A' hadi zajos élet, a' ragadozás' ösztönének mind inkább és inkább kecsegtetése, a' talán valamelly elveszett barátért vagy rokonért boszut állni kivánás, 's végre, mind az, a' mivel a' háboru vétkekre alkalmat nyujt, és a' mi által sokszor a' legjobb indulatu fiatal embert is rémítő gonosztevővé teremti, szükségképen annyival hathatósabb befolyása volt az ide 's tova csapongó németre nézve, minthogy a' testiséget ingerlő tárgyak előtte egészen újak voltak, 's a' háboru szakadatlanúl tartott. De még azt sem kell elfelejteni, hogy az ide 's tova költöző nemzet mennél tovább ment, annál kevesebbé maradott az, a' mi előbb volt, hanem sok semmirevalók, p. o. szolgák, rabszolgák stb is csatlódtak hozzá, kik mint minden gyülevészség, azt a' romlást és nyomoruságot talán leginkább okozták, mellyet a' későbbi irók az egész seregnek tulajdonítnak, mert igaz, hogy ezeknek leirásában épen nem ismerhetünk reá az ollyan nemes szivü 's a' futó ellenségen könyörülő németekre, millyenekről Mela emlékezik **).

*) L. Krause a' már felebb említett munkájának első részében 109. lap.

**) L. III. Cap. 5. hospitibus boni, miiesque supplicibus.

A' régi németek' hitvallásáról itt nem szólunk hosszasan, minthogy az czélunkhoz nem tartozik. A' szerint, a' mit az Eddánál *) 's a' felebb fekvő éjszaki tartományok' egyéb regés könyveinél fogva Németország' lakosainak vallási képzeteiről helyes következtetéssel itélhetünk: a' természet' megtestesített jelenményei 's a' háboru' személyesített képzetei voltak ezeknek istenségei, mellyek mindnyájan egy legfőbb valóságot Alfadur, Wodan, Odin, vagy Lotha név alatt megismertenek. Fő isteni tiszteletök véres áldozatokból, még emberek' feláldozásából is állott, templomok egy szent berek volt: a' vitézség', jámborság' és isteni félelem' jutalma pedig az, hogy a' jelen élet után Walhallába reménylettek felvétetni, azaz egy hadi mennyországba, hol legalább a' későbbiek azt hitték, hogy mind Einheriumok, vagyis tenített hősek az istenekkel 's valkyriekkel vagy nymphákkal együtt ellenségeik' kaponyáiból sert fognak inni. Papjaikról alább bővebben kell szólnunk **).

Az eddig mondottakból eléggé kitetszik, hogy egyedül a' háboru volt az a' foglalatosság, mellyet a' német szeretett, 's szabad emberhez illendőnek tartott, 's mellyből nemzeténél tekintetet, jutalmat 's gyakran még élelmet is várt. Mert az élelem' nem igen gazdag forrásai nálok könnyen 's gyakran kiapadtak, 's nem hagytak nekik egyéb választást, hanem kenyeret szomszédaiknál kérni, vagy fegyverrel keresni. Még többször okozta e' háborúkat a' késéreti seregek' vezéreinek nagyravágyása nagy prédakivánása, 's az,

*) Az Edda éjszaki regék 's mythusok' gyüjteménye, nem az éjszaki theologiának rendszere, jóllehet ennek fő állításait is meg lehet belőle tanulni. L. Ihre's Brief an Lagerbrink. Upsala, 1772. 8.

**) A' könyvek, mellyekből azt, a' mit az éjszak' legrégibb vallásáról tudni lehet, tanulhatjuk, bőven előadatnak e' munkában: Leonh. Fr. Hummels Bibliothek der deutschen Alterthümer. Nürnberg, 1787.

hogy ez a' nép földéhez nem igen ragaszkodván, hajlandó volt kiköltözni 's azt más helylyel felcserélni.

Az a' leirás, mellyet a' németek' polgári állapotjáról legelébb Tacitusnál, azután pedig a' német nemzeteknek már romai tartományokban lakásokkor élt, később iróknál azoknak törvényeiben 's némelly más okleveleikben találunk, ezt még jobban felvilágosítja. Minthogy minden német nemzetek által felállított országok' polgári alkotmánya, mellynek helyes ismérete nélkül a' közép idők' semmi fontos történeteit sem lehet megérteni, e' törvényeken 's okleveleken alapul, szükségképen bővebben kell itt rólok szólnunk.

A' német nemzetek Tacitus' idejében már ismerték a' karzati különbséget, 's voltak közöttök nemesek, kik a' szabad közemberektől különböztek. A' saxok az elsőket Edelingeknek vagy Alhelingeknek, az utolsókat Frilingeknek nevezték. Csodálni lehet, hogy némelly jeles tudósok ezen különbségen felakadtak, 's annak eredetét hosszasan nyomozták, 's vizsgálták. Karzati különbségnek minden országban kell, ha névvel nem is, legalább tettel helyt találni, mellyben a' lakosoknak sajátjok van. Mert ezen saját birtokot az egyik nagyobb, a' másik kisebb mértékben szaporítja 's következésképen a' gazdagság' és szegénység természeti munkálatjai szükségképen származnak t. i. egyfelől tekintet, hatalom, befolyás, uralkodás, másfelől elmellőztetés, erőtlenség, máshoz kapcsolódás, engedelmeskedés. A' németeknél könnyen észre vehetjük, hogy különösen két módja volt a' tekintetre 's gazdagságra szert tehetésnek: a' hadi vezérség és a' papi méltóság. A' melly familia olly jeles embereket szült, hogy közülök gyakran papok, 's háboru' idején vezérek választattak, az megkülönböztetett, becsültetett, gazdagságot szerezhetett, fiatal tagjait a' nép előtt új tisztválasztáskor kedvessé tehette 's nemessé lett. Az illy nemesek (principes) mar Tacitus' idejében nem csekély elsőségi jusokkal birtak. Mert azon kivül, hogy hihetőképen nagyobb birtokra tettek szert, azon nemze-

teknél, mellyeknek királyaik voltak, ezek is azok közűl választattak *), 's az a' kevés is, a' mit Németország' belső történeteiről ezen időkből tudunk azt mutatja, hogy a' németek nem könnyen távoztak el az olly háztól, mellyből egyszer vezér vagy király választatott. Az illyenek voltak a' papokkal együtt az istenek' akaratja' jeleinek a' lovak' nyerítéséből **) magyarázói; a' nemzeti gyülésben szorosabb választmányt ***) formáltak, előlültek 's adták elő a' gyülés' tárgyait ****); közülök választattak a' vidékeknek (pagi, pays) birái *****); ők vezérlették a' késérő sereget, noha ugy látszik, hogy e' megtiszteltetésben a' köznemesek is részesülhettek, minthogy e' részben nem a' karzatra, hanem csak a' vitézségre volt tekintet******). De hihető, hogy a' ki egyszer így megtiszteltetett, az által is nemessé lett. A' nemesek az országtól élelmökre elégséges ajándékokat nyertek *******), 's több feleségeket tarthattak, míg a' szabad közembereknek egygyel kellett megelégedniök ********).

Jóllehet e' szerint a' nemesek nagy elsőségekkel birtak, mindazáltal a' szabadságra 's a' szabad köztársasági igazgatásra nézve az olly nemzeteknél, mellyek-

*) Tacit. Germ. Cap. 7. Reges ex nobilitate sumunt.

**) Ib. C. 8. Quos (equos) sacerdos ac rex vel princeps civitatis comitantur hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio maior fides. Tehát az auspicia maiora voltak birtokban, mellyeket Romában eleinten csak patriciusok birhattak.

***) Ib. Cap. II. de minoribus rebus principes consulant.

****) Ib. mox rex vel principes audiuntur.

*****) Ib. Cap. 12. Eliguntur in iisdem consiliis et principes qui iura per pagos vicosque reddunt.

******) Ib. C. 7. Duces ex virtute sumunt.

*******) Ib. C. 15. Mos est civitatibus ultro ac viritim conferre principibus vel armentorum, vel frugum, quod pro honore acceptum etiam necessitatibus subvenit.

********) Nam prope soli barbarorum singulis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine sed ob nobilitatem plurimis nuptiis ambiuntur. Ib. C. 18.

nek királyaik nem voltak, nem lettek veszedelmesek. Némelly német nemzetek királyoknak, vagy egyes fejedelemnek engedelmeskedtek, nevezetesen a' svevusok, a' napkeleti tenger mellett lakó népek, mellyekről Tacitus ezt világosan mondja. A' népek' költözködése után élt történetirókban az allemannusoknál és bajoroknál, kik vagy épen nem, vagy nem messze költözködtek 's a' svevusok között laktak, örökös herczegeket találunk, ha a' gothusok, vandalusok és burgundusok' régibb királyaik létét onnan akarnók is megmagyarázni, hogy ezen népeknek a' táborozásokban szükségök volt vezérre. Ha felteszszük, hogy a' svevus szövetség hadi szövetség volt, 's hogy azért ezen nemzeteknek egyes vezéreket kellett választaniok, könnyen általláthatjuk, miért igazgattattak ezek királyok által. Tacitus' tudósítása szerint *) a' napkeleti tengermelléki nemzeteknél a' monarchiai igazgatás határok közé sem igen volt szorítva; a' királyi széket már gazdag aristocraták vették körül 's a' királyok a' népet tetszésök szerint kivetkeztették a' fegyverből. Az utóbbi történetek ezen tudósítást legalább annyiban igazolják, hogy Svécziát, Norvegiát és a' daniai szigeteket sok apró fejedelemségekre feloszolva találjuk. De Caesar' idejében az Alphegyekhez, a' Rhenushoz közelebb lakó svevusoknál több democratiai szabadság 's egyenlőség volt. Igaz, hogy ezeknek fejedelmei azon szin alatt, hogy az állandó 's maradandó birtok az embereket igen a' polgári foglalatosságokhoz szoktatja 's a' hadakozás' lelkét gyengíti, erősebb 's jobb házak' építésére, 's az által elkényesedésre 's hidegtől szerfeletti félésre alkalmat adhat, 's végre nagyobb birtokok' szerzésére vágyást szülhet, a' miből belső eziva-

*) C. 44. Est apud illos et opibus honos eoque unus imperitat nullis iam exceptionibus non praecario iuris parendi. Nec arma iis apud caeteros Germanos in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo. — Ne libertinum quidem armis praeponere regia utilitas est.

kodás 's a' gyengébbeknek a' hatalmasabbak által elnyomatások következhetnek; a' nemzetet az abban megegyezésre tudták birni, hogy a' szántóföldek minden esztendőn felosztattak; mindazáltal ezen felosztásnál nagyon néztek az egyenlőségre, 's magok sem kaptak többet mint egyebek. De Caesarnak ezen egész tudósítása különös, és hihetetlennek látszik lenni, ha csak azt valamelly szüntelen fegyverben lévő határszéli népről nem értjük a' millyen péld. a' magyar határszéli katonaság *).

Az éjszaki németek' igazgatásmódja ettől nagyon különbözött 's egészen democratiai volt. Az igazgatás' ezen formájának természete szerint két fő tulajdonságai vagynak: a' minden egyes polgárnak személyére 's vagyonára nézve teljes függetlenség 's a' legfőbb 's törvényhozó hatalomban egyenlő részvétel. A' német mind a' két elsőséget a' legnagyobb mértékben birta. Minden házatya **) személyére nézve egészen független volt, kivévén, ha függetlenségéről maga lemondott, 's háboruban maga által választott vezér alatt szolgált, 's független minden egyéb törvénytől is, egyéb attól, mellynek hozásában maga is részt vett. Minden házi atyának udvara ugy szólván egy külön országot tett, mellyben ő határtalan hatalmu úr, király és pap volt ***). Házában a' házi békesség' fenntartása végett minden szükségest felebbi bíróságra hivatkozás nélkül megtett, 's a' maga belátása szerint büntetett. Házi állapotjába avatkozni semmi közkiterjedésü felsőségnek sem volt jusa. Saját birtokára nézve ez csak azon esetben támadhatta meg őtet, ha ő az ország ellen elkövetett valamelly vétekért a' közös békességből kizáratott, 's akkor sem felsőségi birói hatalom gyakorolta-

*) Caesar de bell. Gall. L. IV. Cap. 22. ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari videat.

**) vagy a' mint németül neveztettek, minden Wehr és Mann.

***) L. Moesers Osnab. Gesch. I. Rész 15. lap.

tott, hanem had indítatott ellene. 'S még akkor is a' saxoknál a' ház' atyjának lakhelye olly megsérthetetlenül szent volt, hogy azt fel kellett gyujtani, 's belőle a' vétkest kikergetni *), hogy vére benne ne ontatnék ki. A' németnek birtoka tökéletes sajátja volt a' nélkül, hogy valaki parancsolhatta, vagy tilthatta volna neki abban így vagy amugy cselekedni. Szabadon eladhatta, elajándékozhatta, vagy eljátszhatta azt. Feleségét áron vette **) meg, 's azért annak szabados birája volt ***). Az atyának a' maga gyermekein minden nemzeteknél, hol a' mesterség a' természetet el nem törli, gyakoroltatni szokott jusa, ott hol a' feleség áron vásároltatott portéka, még nagyobb kiterjedést nyer. Ezen okból a' rabszolga is tökéletes sajátja volt 's ha már Tacitusnak azon tudósítása, melly szerint az ur rabszolgáját haragjában büntetetlenül megölhette ****), nem bizonyítaná is azt, hogy annak teljes hatalmu birája volt, még is meg lehetne mutatni, hogy ezen jus a' később időkben is folyvást gyakoroltatott. De legnagyobb bizonysága annak, hogy a' német teljes úr volt házában, és hogy az ország semmi jusát sem gyakorolta annak személyén, abban áll, hogy kiki eladhatta személyét a' játékban is, 's rabszolgájává tehette annak, a' ki nyertes lett *****). Ezen saját személyén és birtokán való jusra nézve legkisebb különbség sem volt az éjszaki németeknél a' nemesek 's szabad közemberek között. Az ezzel ellenkező állapot minden szabadságot eltörlött,

---

*) L. Capit. Sat. de a. 797. cap. 8.

**) Tacit. I. Cap. 18.

***) Id. Cap. 19.

****) Id. Cap. 25.

*****) A' romai szabad ember ezt nem tehette. Ő az ország sajátja volt, melly őtet nem akarta hatalma alól ereszteni, a' mi pedig a' diminutio capitis által megtörtént volna.

's a' szabad köz embereket a' nemesek' rabszolgáivá tette volna *).

Tacitus' tudósításai 's a' németek által alkotott országok' első alkotmánya meggyőznek arról, hogy a' főhatalom 's a' törvényhozás az egész nép' kezében volt. Minden fontos dolgokat a' nép' gyülése eleibe kellett vinni, jóllehet Tacitus' szavaiból azt lehet kihozni **) hogy azok a' nemesek által előre elhatároztattak. A' gyülésre a' pap hivta öszve az embereket, az ült elől, az parancsolt csendességet 's annak fenntartására erőszakos eszközökkel is élhetett. A' gyülésben a' nemesek adták elő annak tárgyait. A' gyülések rendszerintiek és rendkivüliek voltak; az elsők új és telehold' alkalmával tartattak, a' másikak a' pap' öszvehivására, de a' melly nem mindenkor talált engedelmességet. A' nép által jelentette az előadott dologban megegyezését, hogy fegyverével a' paizshoz csapott; ellenkezését pedig lassu zúgás, vagy nyilvános elégedetlenség által mutatta ki. Ezen népgyülések voltak az ország ellen elkövetett vétkek felett is a' legfőbb birák, 's a' vidékek' birái is abban választattak.

A' törvény-szolgáltatási rendet 's a' törvény- szolgáltatás' módját a' németeknél a' szabadság-szeretés és életök' módja határozta el. Ők olly tág öszveköttetésben voltak egymással, hogy sajátjaik felett ritkán téma-

*) A' mit Caesar mond, azt nem lehet éjszaki Németországról érteni, hanem csak a' svevusokról, 's Tacitusnak azon helye de morib. Germ. Cap. 26. épen azt erősíti a' mit itt mondunk: Agri occupantur ab universis et inter se partiuntur. A' hol mindenek mindent magok között elosztanak, ott egy felső biró vagy parancsoló nem határoz el semmit. Az utóbbi idők is ezt bizonyítják. Mert azokban is a' szabad közember a' maga kis allodiumát egyenlő jussal birta, mint a' nemes a' maga nagyobb jószágát.

**) Tacitus l. c. Cap. 11. de maioribus rebus omnes consultant, ita tamen ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur.

dott per, 's a' mi kevés támadott is, azt hosszas törvénykezések nélkül a' természeti igazság szeretés és egyenesség szerint könnyen meg lehetett itélni. Azt sem hitték ők, hogy az országnak kötelessége vagy jusa volna ollyan sérelmeket, mellyeket egyes személy máson ejtett, megboszulni, hanem hogy mindenkire magára kell hagyni az olly esetekben a' maga védelmét vagy boszulását. A' nemzet csak az olly vétkeket büntette meg, mellyek az egésznek kárt tettek. Az illy környülmények között a' maga által választott felső hatalmasságnak sem sok foglalatossága sem nagy hatalma nem volt. Tacitus azt mondja, hogy a' vidék' birái közül mindenik mellé száz ember volt adva, kik őtet vezérelték és tekintetét nevelték. Az illyenekből lettek az utóbb úgy nevezett Schöpfek. Birákká öreg emberek választattak, 's hihető az a' mit némellyek állítanak, hogy ők a' Grau szóból nyertek utóbb Graf nevezetet. A' száz szám arra a' százas törvényszékre emlékeztet, mellyet a' saxok magokkal Britanniába vittek. Bizonyos az, hogy az egyesek' vagy privatusok' pöreinek minden nemei eleikbe vitethettek, de az általok tett elhatározás csak békebirói volt, minthogy végrehajtó hatalommal nem birtak. Azon felek között mellyek tanácsokat nem követték, fegyver vetett véget a' pörnek, vagy kettős viadal, vagy familiai háboru által. Mert a' rokonoknak kötelességökben állott a' familiai pert pártolni sőt a' megbántottnak halála után is tovább folytatni. De nem voltak engesztelhetetlenek, 's minden sérelemért, még a' gyilkosságért is meg lehetett őket bizonyos számu marha vagy egyéb ajándék által kérlelni. Minthogy a' következő időszakokban a' büntető törvények' természete efféle elégtételben állott, azért ott helyesebb lesz róla szólni. A' pörlekedések' itt leirt mérséklése nagy hasznára szolgált az országnak, minthogy, a' mint Tacitus *) igen helyesen megjegyzi, a'

*) Cap. 21. utiliter in publicum, quia periculosiores sunt inimicitiae iuxta libertatem.

határtalan szabadság a' familiai háborúkat veszedelmesekké tette. Az a' teljes egyenlőség, mellyet a' németek minden alkalommal fenntartottak, 's mellynél fogva semmiféle függést a' háborún kivül meg nem ismertek, minden egyéb elintézést, elégtételt vagy büntetést lehetetlenné tett. A' szabad német gondolni sem tudta azt, hogy valakinek, ki vele egyenlő, őtet megkötözni, megverni, vagy neki testében vagy életében kárt tenni máskép jusa lehessen, hanem csak ha harczon előbb meggyőzte. Megismerték azt, hogy a' győzödelmesnek jusa van a' meggyőzöttnek életére és halálára, de olly büntető törvényeket nem ismertek, mellyek béke' idején a' bevádoltat olly módon a' biró' kezébe adhatná, mintha ez őtet meggyőzte volna. Azért a' romaiak' büntető törvényei nekik keményebbeknek látszottak lenni, mint a' háború' következései. *) A' gallusok' azon szokása, melly szerint a' halált érdemlő bűnösöket az isteneknek áldozták, hihetőképen onnét származott, minthogy a' vétkeseknek halálra büntetésében megegyezésre a' népet más módon nem tudták birni. **) Utóbb meg fogjuk jegyezni, hogy még a' háboruban is, hol pedig a' keményebb fenyiték szükséges, csak az olly embereknek engedtetett meg valakit testi büntetéssel illetni, kik az istenség' nevében tették a' mit tettek. Minthogy tehát bevett törvény volt a' megbántásért elégtételt mástól nem várni, láthatjuk ebből annak okát, miért jelent meg a' német mindenütt fegyveresen. Ez fegyverét soha sem hagyta el magától, kivált nem az afféle gyülésekben, mellyek véres csatázásokra igen gyakran adtak alkalmat, t. i. az ország' dolgairól folyó tanácskozásaiban és a' bachanaliákban, mellyeket nagyon szeretett.

Tacitus' jegyzetei a' németek' erkölcseiről, 's polgári állapotjáról rendszerint nagyon helyesek 's iga-

*) Florus L. 4, cap. 12. Vt primum togas et severiora armis iura viderunt, arma duce Arminio corripiunt.

**) Caesar de B. G. L. VI. Cap. 16.

zak, 's csak néha nem találja el egyik vagy másik környülménynek igaz okát. Ide tartozik az, midőn azt hiszi, hogy a' németek azért épitették házaikat széllel és nem együvé faluba, mivel vagy az épités' mesterségében tudatlanok voltak, vagy a' tűzi veszedelem ellen akarták magokat bátorságba tenni. De az ő hitvány 's fatörzsökökből öszverakott kunyhóik alig birták őket illy nagy vigyázatra, 's azt sem látjuk, hogy kunyhóiknak egymáshoz közelebb helyhezése az épités' mesterségében nagyobb tudományt kivánt volna mint széllel és egymástól távol épitése. Egy jeles iró *) ezen széllel épitésben igen helyesen találja annak bizonyságát, hogy a' németek az ő tartományaikba nem olly formán mint az olasz és görög gyarmatok 's nem egy vezér alatt mentek be, hanem egymástól egészen függetlenül, sőt minden öszvebeszéllés nélkül telepedtek meg ugy a' mint kinek kinek tetszett, 's mindenki annyi földet foglalt el, a' mennyit szüksége vagy telhetetlensége kivánt. De mind a' mellett e' részben még fennmarad az az ellenvetés, hogy a' nemzetnek csak ugyan valami módon kellett ezen országba jönni, 's ezen jövetelt gyarmatképen való beköltözés nélkül nem könnyen lehet gondolni. Talán az által eligazítathatik ezen ellenvetés ha felteszszük, hogy a' germanusok eleinten mindnyájan ide 's tova vándorló nomádok voltak 's mindaddig csapongtak nyugot felé, mig lakatlan földet nem találtak 's egy helyben maradtak, midőn a' Rajna és a' gallusok a' tovább előnyomulást, 's a' sarmaták és vendusok, kik magokat hátok megett fészkelték meg, a' visszamenést nem gátolták. A' minden ház körül találtató nagy legelők, úgy látszik, ezt még inkább bizonyítják.

Minthogy azon régi iróknál, kik a' németekről szólnak, igen gyakran előfordul ezen szó *Gau***), kitet-

*) Moeser az említett helyen. lap. 5.

*) Gau, melly ezzel a' görög szóval γαια rokon, eredetiképen tájékot jelent, azután pedig ollyan tájékot tett a'

szik, hogy a' németeknél az általok birt földnek bizonyos felosztása már jó idején helyt talált. A' későbbi idők' öszvehasonlítása hihetővé teszi, hogy valamelly erdőnek, tónak, legelőnek vagy nádasnak közös használása az egymáshoz közel lakóknál bizonyos egyesületre adott alkalmat, melly egy határhoz tartozandóságnak neveztethetik, 's mellyet a' romai irók pagus szóval fejeznek ki. Hogy a' Gau név már akkor is szokásban volt volna, az nem bizonyítathatik meg, de még is hihető *), ha bár kicsinyenként annak kiterjedésére nézve többféle változások estek is. Az efféle közös haszonvételnek, melly még ma is egész alsó Saxoniában 's Westphaliában különbféle formák alatt helyt talál, akkor még szükségesebbnek kellett lenni, mint most, minthogy a' földmívelés kevéssé gyakoroltatott, a' sok marhatartás nagy darab tájékot kivánt, 's minthogy ezen közös haszonvétel a' németek' tunyaságával igen megegyezett. Ha a' nemzet eredeti nomád életmódját folytatta volna, úgy egy részének e' vagy ama' tájékból kizárása helyt nem lelhetett volna. De az állandóul egy helyben, vagy egymáshoz közel letelepedésnek szükségképen közelebbi just kellett adni, p. o. egy olly erdőnek haszonvételére nézve, melly mellett a' letelepedőnek vagy a' sorsvetés, vagy régibb megszállás lakhelyet adott. Azonban ezen justól senkit sem foszthatott meg a' ki oda szinte olly közel lakott, mint ő; sőt inkább saját haszna azt tanácsolta neki, hogy azzal magát egyesítse, azoknak a' közös haszonvételből kizárása végett, kik ahhoz annyi just, mint ő, nem tarthattak. Az, ki a' kizáratás után erővel magának akarta a' közös használatot tulajdoní-

régi németeknél, melly hadakozásra 's törvénykezésre nézve együvé tartozott. A' romai irók pagus szóval tették ki. Hogy pagus, mint némellyek vélik, megerősített helyet jelentett volna, azt nem lehet megbizonyítani, jóllehet a' régi németeknek alkalmasint voltak megerősített helyeik is.

*) L. Tacit l.c. Cap. 26.

tani, a' határbeli békességet zavarta meg, 's a' határbeliek mindnyájan úgy bántak vele, mint ellenséggel. Ez által az egy határbeliek között a' béke' fenntartása végett még egy másik egyesülés lett szükségessé, hogy mind az egész határ' közös birtoka, mind az azon határbeli egyes emberek' jószága 's élete a' határbeliekhez nem tartozók ellen bátorságba tétessék. A' középidőbeli irók' némelly helyeiből ki lehet hozni, hogy az illyen egyesület Manniának vagy Manninának neveztetett. *) Ez olly szoros egyesülés volt, hogy sokszor egy határbeliek a' másik határbeliekkel hadakoztak. Mindazáltal másodszor minden egy nemzethez tartozó határbelieknek is mind a' közös kötelesség, mind a' közös haszon tisztökké tette az egész tartományt, mellyet a' nemzet birt, minden más nemzet ellen ótalmazni. — A' nemzet tehát tulajdonképen minden határbelieknek vagy Gau-oknak egyesüléséből állott, melly a' nemzeti gyülés által alapítatott meg. Ez a' gyülés 's az azokban tett végzések, tanácskozások, törvényesített szokások 's közös védelemre czélzó rendelések a' nemzet' minden tagjait egymáshoz kapcsolták, 's a' nemzetet egy testté forrasztották össze. Egy másik kapcsa a' nemzetnek a' vallás volt, vagy a' közös isteni tisztelet vagy egy közös szent berek 's kivált a' közös pap, kit békesség' idején egyedűl magát lehetett általánosan kiterjedő hatalmu nemzeti tisztviselőnek tartani. **) Ennek hatalma nagy volt, minthogy ollyan-

*) L. Moeser, az említett helyen lap. 35.

**) Az izlandi papok, mig az izlandusok pogányok maradtak, legfőbb tisztviselőik voltak ezen szabad köztársaságnak, melly norvegiai gyarmatból, és következésképen németekből állott. Ezen papok ültek elől a' gyülésekben, mellyekben törvények hozattak. A' legjelesebb házakból származtak, 's tisztségök örökségül általszállott gyermekeikre. A' népgyüléseken kivül is ők magyarázták a' törvényeket 's felső hatalmassági hivatalt viseltek. L. C. H. Dreyers Abhandlung von den Isländischen Rechtsbüchern, und den dahin gehörigen Schriften;

nak nézetett, ki által az istenség beszélt. Az országgyülésen csak az büntethetett, mivel nem ő, hanem általa az istenség büntetett. Neki volt jusa azon jelenségeket magyarázni, mellyek által akaratját az istenség kinyilatkoztatta, 's úgy élt azon jussal mint hajdan a' görög és romai 's a' közép időben a' keresztyén papok. A' papok azokra, a' kik magokat rendeléseiknek ellenök szegezték, átkot mondottak. *) Foglalatosságaik, 's az a' nagy tisztelet, mellyet iránt ok az egész nemzet mutatott, eléggé bizonyitják, hogy nemes familiákból kellett lenniök. **) A' nemzeti gyüléseken nem hihető, hogy a' nemzet a' határbeliek' saját dolgaikba avatkozott volna; de igen az, hogy azoknak egymás közötti pörös dolgaiban itéletet hozott. Egyes személyek' cselekedeteit 's egymás közötti, vagy a' határbeliek ellen elkövetett vétkeit sem vizsgálta. Az elsőket, mint már láttuk, a' magános boszulásra bizta, a' másikakat pedig a' határbeliek' gyülésére, melly kétség kivül úgy járt el a' dologban, mint most az olly községek, mellyeknek közös haszonvételü földeik vagynak.

A' németek' hadi dolgainak elrendelése rendkivül nagy befolyásu volt utóbbi polgári állapotjokba. Nálok kiki katona volt, a' mi minden nemzeteknél lenni szo-

---

ezen időszaki irásban: Journal von und für Deutschland, hetedik évi folyamat, VIII. darab lap. 130. A' régi izraëliták' aristocratiájában is a' Jehovah nevében szóló pap kapcsolta öszve a' nemzetet. Mózsesnek irott bőv és pontos törvényei a' nemzeti gyülést ritkábban tették ugyan szükségessé; de még is effélék voltak a' nagy innepeken a' szövetség' sátorában öszvejövések.

*) Tacit. l. c. Cap. VI.

**) Tacitus midőn a' papok' hatalmát leirja, mindenkor általánosan a' német papokról szól. Ezeket sokan Druidáknak szokták hibásan hivni, jóllehet Caesar de B. G. l. VI. világosan azt mondja, hogy a' németeknek nem voltak druidáik 's Tacitus sem nevezi a' papokat sehol is igy.

kott, mellyeknek állandó hadi seregeik nincsenek. A' hadiszolgálat tehát nálok igen tiszteltetett 's egyedül maga tartatott szabad emberhez illő foglalatosságnak. Abba a' felnőtt ifju a' nemzeti gyülésen innepélyesen beavattatott, 's első fegyverei ott adattak neki által. Ő ettől fogva *Mann*-nak neveztetett, melly szó különös értelemben hadviselőt tett 's annyit jelentett mint Wehr vagy utóbb Lanze, 's ha Tacitus' szavait jól értjük *), az atyai hatalom alól felszabadítatott, és arra kötelezteteti, hogy kenyerét maga keresse, vagy késéreti sereg' felállítása, vagy késéreti seregbe állása által. **) Ha ezt meg akarjuk érteni, tudnunk kell hogy a' németek kétféleképen folytattak háborut: Heermannia és késéreti sereg által.

A' Heermannia, azaz, az egész fölfegyverkezett nemzet minden védelmező háboruban fegyvert fogott az ellenségnek a' hazából közös erővel kikergetése végett; de bizonyosan cselekedte ezt megtámadó háboruban is, mikor valamelly, az egész nemzeten ejtett sérelmet megboszulni, vagy új lakhelyet fegyverrel keresni kellett. Sokszor több nemzetek állottak öszve egy Heermanniába. Efféle szövetség volt kétségkivül az, a' mi a' németeknek Germanus nevet adott; de a' melly történetnek sem idejét sem környülményeit a' történet-

*) Minekutána a' tizenharmadik részben azt mondotta, hogy az ifju fegyverviselővé tétetett, ezt teszi hozzá: ante hoc domus pars videntur, mox reipublicae.

**) Tacitus ugyan ott: Insignis nobilitas, aut magna patrum merita principis dignationem etiam adolescentulis assignant. Ezek vagy új késéreti sereget állítottak fel, vagy az atyjokét vették által. Caeteri robustioribus ac iam pridem approbatis aggregantur. Az illyenek a' késéreti seregbe állottak ('s az atyai háznál élelmet nem találván, kenyeret másutt kénytelenítettek keresni). Mind a' két rendbelieknek ezt kellett cselekedni: ha a' familia nagyon megszaporodván kenyeröket magoknak kellett keresni, mert kenyérkeresésre a' közép időben a' németek' fiatalabb fiainak nem volt más módjok, hanem csak a' pánczél' vagy a' szerzetes ruha' felvevése.

irás fel nem jegyezte. Talán a' Tangerek' szövetsége adott azon nevezetre alkalmat, kik midőn a' gallusok' elkergetése végett a' Rhenuson általmentek, Tacitus' világos tudósitása szerint magokat germannusoknak hivatták 's a' háboru végével a' Tangeri nevet ismét felvették. Hasonló szövetség volt a' cheruskusoké Heermann *) alatt, továbbá a' francusoké 's egyeb téi. Midőn illyenképen az egész nemzet, azaz, mi en, valakinek fegyvere és saját birtoka volt, mind a nemes, mind a' szabad közember, hadba ment, akkor közös vezért választott magának, ki hihetőképen eleinten Heerzognak vagy Hertognak hivatott, 's kinek a' romaiak kétségkivül gyakran király nevet adtak, minthogy a' barbarusok' minden vezéreit igy nevezték. Az egyhatárbeliek formálták a' nagyobb csapatokat, melyeket a' mai hadimesterség regimenteknek hív; a' familiák pedig a' companiákat. **) A' németek ugyan már születésöknél fogva számot tarthattak a' vezérségre; mindazáltal érdemmel is lehetett rá szert tenni. ***) Az

*) Talán Hermann vagy Heermann nem tulajdon hanem olly tiszteletbeli név vala, mellyel a' cheruscusok megtisztelték vezéreiket.

**) Tacit. Cap. 7. Non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiae et propinquitates. Ez nem egy könnyen történhetett volna, ha az egy határbeliek külön voltak volna válva.

***) L. Tacit. C. 7. — Moeser a' felebb előhozott helyen azt látszik mondani, hogy a' nemesek nem tartoztak semmi Manniához és határbeli osztályhoz is. De ez teljességgel nem hihető, minthogy különben nem lehetne általlátni sem azt, mikép vehettek volna részt a' közös birtokokban, a' mit pedig a' sok marhatartás, a' vadászat, és az élet' egyéb akkori környülményei szükségessé tettek; sem azt mikép maradhatott volna egész határbeli osztályok ellen békességben. Nem; ez szintén olly lehetetlennek látszik, mint az, ha valamelly hollandi nemes egyik hollandi tartományhoz akarna tartozni. Mert az ország' rendei semmi házi dolgaiban sem védelmezhetnék az illyent.

istenség a' nemzetet késérte a' táborba, vezérlése alatt a' különféle manniák egy nemzeti manniává vagy arimanniává egyesültek 's ennek is a' pap lett hatalommal felruházott feje vagy elöljárója. Ez az istenségtől nyervén parancsolatot, a' katonákat megbüntethette, megkötöztethette 's megverethette, a' mit tenni még egy fővezérnek, vagy a' mint az a' romai, ki után ezt beszéljük, mondja, egy királynak sem volt szabad. Ez is új bizonysága annak, hogy a' vallás a' német nemzetek' egyesülésének legfontosabb eszköze volt. *) De ez még inkább kitetszik végre abból, minthogy a' jóslónék, kik magokat istenségtől ihletteknek mondották lenni, millyen a' Brukteri Velleda volt, többféle nemzeteket is öszve tudtak nagy tételményekre kapcsolni, 's tudták az efféle nagy próbákat kormányozni, folytatni 's elvégezni. Azonban az egész nemzet nem mindenkor vett részt a' háboruban 's ez sokszor csak a' késéreti sereg által viseltetett. A' nemesek t. i. tudván melly igen szeretik honfiaik a' fegyvert, arra birták ezeket hogy hadfolytatás végett szolgálatjokba léptek. Az illy sereg késéretnek neveztetett, 's midőn Tacitus irt, ezen intézet már tökéletesen fennállott. A' fiatal emberek, kik fegyverviselőkké tétettek, 's nyugtalanok voltak megmutatni, hogy ők a' fegyvert, melly reájok ruháztatott, megérdemlették 's az ifjabb fiak és testvérek, kik az atyai háznál élelmökre módot nem láttak, valamelly hires nemesnek vezérlése alá adták magokat, 's azzal együtt vagy olylyan szomszédokat, kikre a' nemzetnek neheztelni oka

---

**) L. Tacit. Cap. 7. Caeterum neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem, nisi sacerdotibus permissum, non quasi in poenam, nec ducis iusta, sed velut Deo imperante, quem adesse bellantibus credunt; effigiesque et signa quaedam detracta lucis in proelium ferunt. Melly igen érezte légyen Tacitus ennek következéseit, kitetszik a' 39dik részből: eoque, ugy mond, omnis superstitio respicit tanquam inde initio gentis, ibi regnator omnium deus, caetera subiecta atque parentia.

volt, megtámadtak, vagy valamelly hadakozó frigyes népnek, melly őket a' hadakozásra sokszor felszólította, segítségére mentek. Az illyen késéreti sereg' feje nagy hadvezéri hatalmat gyakorlott rajta. Ő osztotta ki a' tisztségeket, 's azért késérői versent igyekeztek neki tetszeni. Kötelességeik iránta felette szorosak voltak, úgy, hogy egész életökre gyalázatosakká tették magokat, ha azon ütközetből mellyben az elesett, visszamentek. A' vezér megeskette a' késérő seregeket, hogy hozzá hívek lesznek, érette 's életéért mindenkor harczolnak, 's az ő dicsőségét a' magokénak nézik. A' vezérek, úgymond Tacitus, a' győzödelemért harczolnak, a' késéreti sereg pedig a' vezérért. De ezen iró mindenütt nagy dicsérettel szól a' késéreti seregnek mind vitézségéről, mind nagy számáról. Hihető, hogy eleinten eloszlottak, midőn valamelly táborozásnak vége lett. De Tacitus' korában a' nemesek őket békesség' idején is együtt tartották. A' nagy számu késéreti sereg a' nemeseknek hatalmat és méltóságot adott 's had és veszedelem' idején védelmökre, béke' idején pedig dicsőségökre szolgált. Azért ajándékokat osztogattak ki közöttök, egy hadi paripát 's győzödelmes vérengző dárdát. Gazdagon meg is vendéglették őket, vagy inkább 's általában élelmökről is gondoskodtak. A' vezérek megbirták ezen költséget részint a' préda' nagyobb részéből, mellyet a' haditörvény nekik itélt, részint és főképen azon fizetésekből vagy segéd pénzekből, mellyeket az őket segítségül hivó nemzetektől kaptak, rész szerint az ajándékokból, mellyekkel saját nemzetök kedveskedett. Az utolsókat megtiszteltetés gyanánt vették el, de olly felesek voltak azok, hogy élelmök is kikerült. A' nemzet ugyan azért volt olly kész őket gazdagon megajándékozni, mivel az illyen hadakozásra mindenkor kész sereg által róla sok veszedelem elhárítatott, 's az arimannia ritkábban kényszeríteték fegyvert fogni. Mindazáltal még is csodálni lehet, hogy ezen egyes privatusoktól függő, együttlévő, 's bizonyos tekintet-

ben állandó hadinépet formáló késéreti seregeket nem csak igen veszedelmeseknek nem tartotta, hanem még segítette is. Mert helyes megjegyzése az egy újabb irónak, hogy semmi sem lehetett a' szabadságra nézve ezeknél veszedelmesebb. Azon hadiseregek, mellyekkel Sulla és Caesar a' romai köztársaság' alkotmányát lerontották, nagyon hasonlítottak ezekhez. Azonban bizonyos az, hogy a' gazdagság által meghódoltatott romai optimatesek és a' semmiképp meg nem győzött németek között a' különbség nagy volt; 's azon kivül ezen késéreti seregek azoknak, kik ellen a' nemesnek őket fordítani kellett volna, ifjabb fiaikból 's testvéreikből állottak. Roma' elnyomóinak seregei pedig nagyrészint ollyan olaszországiakból, kik a' fővárost gyülölték, 's ollyan tartománybeliekből, kiknek mindegy volt, akármelly polgári alkotmány alatt viseljék jármokat. Mind a' mellett is ez által csakugyan a' németek' igazgatás-módjába sok aristocratia csuszott be, melly utóbb mindig növekedett, úgy hogy a' nemes szarmazásu szabadok a' szabad közembereket végre egészen elnyomták 's késéreti seregeikbe állani kényszerítették, mint ezt annak idejében el fogjuk beszélni.

A' német nemzeteknek a' romaiak ellen viselt háborui nagy részint bizonyosan késéreti sereg által folytattattak; sőt ha meggondoljuk, melly nehéz volt a' nemzeti arimanniát az ország' határán tul menésre birni, feltehetjük, hogy a' romai birodalomba beütések 's a' Rhenuson és Dunán általmenések mindenkor csak késéreti seregek által történtek. Talán Ariovist csupán ilylyen sereg' vezére volt; Hengst és Horst, 's az utánok Britanniába menő egyes csapatok' vezérei világosan ollyanok voltak. Itt még csak azt hozzuk elő, hogy a' németek gyülölték ugyan a' fallal kerített városokat; de még is bizonyos, hogy jelesebb nemeseiknek voltak erősségeik, mellyekből magokat védelmezték, de ezen erősségek alkalmasint csak földből hányt sánczokból 's különbféle fa vagy hasogatvány kerítésekből álltak. Mert házaik' építésének módjából azt lehet kihozni,

hogy kőből nem tudtak falat csinálni, 's a' mennyire tudjuk, arra sincs bizonyság hogy a' legrégibb caledoniaiak' mesterségét, melly szerint ezek tüzzel olvasztott kőből készítettek falakat, értették volna. *) Egyébiránt mindenik német nép a' hadakozásnak különbféle nemeit gyakorolta, mellyek közül Tacitus többet említ. Igy a' cattus nagyon rendszeresen 's inkább gyalog harczolt; a' tenkterek különösen jó lovas katonák voltak, a' svevusok is sok lovas katonákkal birtak. — Reményljük hogy olvasóink meggondolván melly nagy befolyással volt a' régi németek' hadi állapotja az általok alapított országok' polgári alkotmányára, nem fogják azt a' mit mondottunk felesleg hosszasnak tartani.

Azon népek, mellyek a' nyugoti császárságot lerontották 's annak tartományait magok között felosztották, egy törzsökből származtak; mindnyájan németek voltak. Elégséges ok nélkül csodálkoznak tehát némelly irók azon, hogy az általok felállított különféle országok' belső minemüségében olly nagy hasonlatosság vagyon. Maga ezen hasonlatosság meggyőzhette volna őket arról, hogy azoknak lakosai egy népből eredtek. Mert eleinten mindnyájan sokat megtartottak azon régi erkölcsökből, szokásokból 's intézetekből, mellyek Németország' erdeiben tulajdonaik voltak. De az általok elfoglalt 's lakott tartományok'

---

*) A' régi scotiai vár - és klastrom - omladványok' leirása és képeken előadása, mellynek illyen czíme van: Picturesque antiquities of Scottland, by Adam Cardonell, Lond. 1787. A' második darab eleibe tett előbeszédben azt mondja, hogy Scotiában a' legrégibb várak' romjai olly kőfalakkal vagynak körülkerítve, mellyek tüz által öszveolvasztott kőből állanak. Ezen öszveolvasztott kőnemet az angolok plunbpudding rocknak nevezik. Némelly kövek egészen üvegforma mázzal vagynak bevonva, mások legalább úgy megégve, hogy öszveragadó massát formálnak. Ezen kőfalak sok helyen nagyon magosak és vastagok.

helyzeti különbsége 's azon miveltség, mellyet nekik az idő, a' vallás, a' lassanként szaporodó ismeretek 's a' romaiak' példája 's tanítása adtak; olly módosításokat 's változásokat okoztak, hogy a' későbbi időkben csak az találja meg nálok a' német erkölcsöket, ki polgári állapotjok' első eredetéig visszamegyen.

Hogy ezt illő gondossággal tehessük, legelsőben azon különféle karzatokra kell tekintetet vetnünk, mellyek a' német nemzeteknél már a' romai birtokba beütésökkor helyet találtak. A' hódoltató nemzet vele vitte feleségeit, gyermekeit 's minden házi népét; következésképen szabadokból és nemszabadokból állott.

A' szabadok közé tartozott a' nemes, a' szabad közember és a' felszabadított. Az első már a' régi lakhelyeken is jeles elsőségekkel birt, mellyekre legnagyobb részint háborúban tett szert, 's mellyeket a' romaiak meghódoltatáskori hosszas háboru még inkább megszaporított. Mert ebben ő nagyobb részt vett, 's szerencsés kimenetelét nagyobb mértékben eszközlötte, mint a' szabad közember, mivelhogy olly késéreti seregnek volt vezére, melly az ő kedvéért 's az ő használára hadakozott. Azonban ezen elsőségek nem ollyanok voltak, hogy a' szabad közembert a' szabadsággal élésben gátolták vagy a' nemesektől függővé tették volna, valamint az angol köz polgár sem függ a' Lordtól, ha bár ezrendszerint az ország' védelmére többet fizet, a' törvényhozásban személyesen részt vesz, a' királynak született tanácsosa, több tiszteletben részesül 's nagyobb ranggal 's több titulusokkal bir is. A' felszabadítottnak állapotja, ha a' szerint itélünk, a' mint azt Tacitus az első időkben leirja, kevesebb fontosságu volt; de annak igaz minemüségét alig határozhatjuk meg bizonyosan, minthogy ugy látszik a' felszabadító ur' tetszésétől függött, millyen állapotba akarta rabszolgáját helyhezni.

A' nemszabadoknál nagyobb volt a' különbség. Ezekhez t. i. először mind azok számláltattak, kik a'

késéreti sereget formálták, másodszor pedig minden rabszolgák.

A' katonák, kikből a' késéreti sereg állott, önkénytes nemszabadok voltak. Szabad szüléktől származtak, de kenyér és becsület-keresés végett szolgálatba lépvén függőkké lettek. Azonban ezen szolgálatra nem kötelezték magokat örökösen, 's valamint vezérök tetszése szerint elbocsáthatta őket a' szolgálatból, úgy ők is tetszésök szerint kívánhatták az elbocsátatást, melly által a' szabad emberek' állapotjára 's vezérekkel egyenlőségre visszaléptek. A' rabszolga sajátja volt urának 's felszabadítatása ettől függött. A' nemzet' ezen különféle karzatai, mellyekhez a' rabszolgák nem számláltathatnak, a' meghódoltatott tartományokat elfoglalták 's magok között felosztották. A' barbarus nemzeteknek nem lehet egyéb okok a' hódoltatásra, mint az elfoglalt tartományokban lakhatni. A' németek barbarusok voltak, azért nem is úgy cselekedtek mint a' régiség' jó rendelkezésű országai, vagy a' mostani fejedelmek, kik a' meghódoltatott tartományokat az ország' sajátjává teszik, 's csak általában fordítják hódoltató alattvalóik' javára, 's nem osztják fel egyes alattvalóik között. *) A' németek elhagyták előbbeni lakhelyeiket; meg akartak azoktól válni, a' végre hogy új országokban telepedjenek meg, 's azért szükségképen fel kellett ezeket magok között osztaniok. Minthogy közülök kiki karjával segített hódoltatni, kinek kinek volt jusa a' nyereségből is részt kívánni. De egy felől eléggé érezték, hogy nem mindenik fordított egyenlő erőt a' hódoltatásra, 's következésképen nem is kívánhat egyenlő részt a' nyereségből, másfelől régi haditörvényeik által is a' préda' egyenetlen felosztására voltak szoktatva. Mert a' mi az elsőt illeti a' szemmel-

*) A' romaiak eleinten gyakran épen illy veszedelmes módon hadakoztak; a' közel fekvő városok' lakosait kiirtották vagy Romába vitték, 's országok' tagjaivá tették. Utóbb az üresen maradott tartományokba és városokba gyarmatokat küldöttek.

látás mutatta, hogy a' nemes egy késéreti sereg' vezére lévén száz karral többet tett az ország' meghódoltatása végett, mint a' szabad közember, ki késéreti sereg nélkül harczolt. Már a' világos méltányossággal is megegyezett tehát, hogy nagyobb részt kivánjon és nyerjen, mint a' közember. De továbbá a' nemzetnek is szivén feküdt az, hogy késéreti seregét ne oszlassa el, hanem együtt tartsa, 's neki kenyeret adjon. Mert ha az számba nem vétetik is, hogy a' késéreti seregbeli katonák efféle eltartás nélkül mint ifjabb fiak atyjaiknak és testvéreiknek terhökre lettek volna, az ország' védelmezésének bevett 's nagy könnyebbséget szerző módja is azt javasolta, hogy együtt maradjanak. Ezen okból tehát minden nemesnek olly terjedelmü föld adatott, a' mennyit késéreti serege' eltartására szükségesnek gondolt lenni. Továbbá másodszor ez a' haditörvénynyel is egészen megegyezett, melly a' zsákmányt ugyan minden harczolók között felosztatni rendelte; de a' vezéreknek nagyobb osztályrészt engedett; a' meghódoltatott tartományok pedig nem nézethettek máskép mint hadi zsákmányoknak. *) Az új birtokosok tehát majd kisebb majd nagyobb osztályrészt kaptak, 's mindjárt eleinten különbség volt közöttök a' gazdagságra és hatalomra nézve. De a' mód, mellyel osztályrészeiket birták, egészen egyenlő volt, 's erre nézve megtartották azon egyenlő 's határtalan jusaikat, mellyeknek képzeteit erdeikből magokkal oda vitték. Melly széles terjedelmüek voltak legyen ezen jusok, már az előbbi szakaszban megjegyeztük. A' Galliába, Italiába 's Hispaniába beköltözött német új birtoka' határtalan urának tartotta magát. Vagyona, igy szól

*) Hogy a' német hódoltató nemzetek általában ekkép jártak el a' dologban, azt az irók igen sok helyeken bizonyítják. De nem illy figyelmesek 's ügyesek annak elbeszélésében, millyen módosításokat 's kivételeket okoztak e' részben a' nép' külön törvényei és szokásai, a' meghódoltatás' hamarsága, a' helybeli környülmények stb.

egy jeles iró, *) fekvő jószágai, cselédjei 's nyájai kicsinyben úgy szólván egy külön törvényhatóságot tettek. Nem csak szabadon bánhatott velök, eladhatta, elajándékozhatta 's örökségül hagyhatta azokat, hanem birtokában semmi urat és birót sem ismert, mint magát, senki rendeléseitől nem függött, 's ezen sajátjára nézve csupán azon nemzeti kötelességei voltak, melyeket a' közgyüléseken a' nemzet' minden egyéb tagjai is magokra vállaltak. Ezen kötelességek alig állottak egyébből, mint a' miket a' hadra felszólítás magával hozott. Az illy szabad birtokot az ezen időbeli irók allodiumnak nevezik. Azok, kiknek kezökön ez volt, a' földbirtokosok, tették tulajdonképen az ország' polgárait.

A' nemesek a' romai tartományok' meghódoltatása után nem bocsátották el késéreti seregeiket a' szolgálatból. A' romaiakkal 's a' szomszéd nemzetekkel hadakozás ritkán szakadt félbe 's azokban szükség volt katonákra. A' nemesek régtől fogva hozzá szoktak a' késéreti sereg által magoknak gazdagságot 's becsületet szerezni; 's annak együtt tartása felette erős gyámola volt tekintetöknek a' nép előtt, 's végre lehetetlen lett volna nekik, mikor megbántattak, elégtételt szerezni 's magokat a' megtámadások ellen védelmezni, hacsak a' késéreti sereg' elbocsátása közös végzés által mindeneknek, még a' királynak is kötelességgé nem tétetett volna. Különben is már most olly kedvező helyzetben voltak, hogy hű katonáikat eléggé megjutalmazhatták, minthogy az osztályukba jutott föld saját familiájokra nézve felettébb sok lett volna, ha a' nemzet a' nemesnek azon kötelességét is, hogy késéreti sereget tartson, tekintetbe nem vette volna. Késéreti seregeiknek tehát ezen földeknek egy részét általadták, de csak haszonvételre 's csak addig, míg azok nálok hadi szolgálatban maradtak. Ez a' feudumok' vagy fel-

*) L. Nachricht von dem Geschlechte von Schliefen.

tételek alatt lekötött jószágok' igaz eredete. Ezen jószágok azon első iróknál, kik rólok emlékeznek, kiknek munkáik, mint minden akkori könyvek, deák nyelven vagynak irva, beneficium, honos, fiscale 's az utánok következőknél feudum szókkal jegyeztetnek; azok pedig, kik illyeket birnak, vassi, vasalli, fideles, antrustiones, iuniores és emberek' nevével neveztetnek. Az efféle lekötött jószág' használásának általengedése tehát eredetiképen ezen időkben katonai zsold volt, mellyet a' katona visszaadott, ha a' nemes vezérnek szolgálatjából kilépett, 's a' vezér tőle elvett, ha őtet a' szolgálatból elbocsátotta. Míg a' vazallus ezen szolgálatban volt, addig megszünt szabad ember lenni; nem vett részt a' szabadok' jusaiban 's úgy nézetett mint mástól függő, ha születésére nézve még olly nemes volt is. De minden jusaiba visszalépett, mihelyt a' szolgálatból kiállott, 's vezére' késéreti seregéhez nem tartozott. Ezen utolsót dominusnak és seniornak hivták, 's a' senior szó adott a' deák nyelvből származott új nyelvekben alkalmat a' Sennor, Seigneur, Signore nevezetekre. Itt megállapodunk, 's minekelőtte az allodiumok' és vasallusok' utóbbi változásairól szólnánk, a' többi lakosok' állapotját veszszük vizsgálóra. *)

*) A' beneficium nevezet az öt első századbéli deák iróknál ugyan ollyan értelemben fordul elő, millyenben itt vétetik. Már a' romai császárok is t. i. adtak katonáiknak földeket 's jószágokat, jutalom vagy zsold gyanánt szolgálatjokért. Hygenus in libr. de limit. agrorum igy szól: si qua beneficia concessa et assignata coloniae fuerint, in libro beneficiorum adscribimus; és Augustinus: in vigilia pentecostes notum est, quod milites seculi beneficia temporalia a temporalibus dominis accepturi, prius militaribus sacramentis obligantur et dominis suis fidem se servaturos profitentur. Az ideig lekötött jószág' ura senior név alatt fordul elő a' legrégibb oklevelekben p. o. In Can. 6. Concil. Compendiensis an. 757. accipere beneficium a Seniore suo. A' feudum szó hihetőképen ezen szó-

A' romai birodalomba költözött német némzetek rabszolgákat is vittek magokkal. Hazájokban ezekkel szokták a' földmivelést gyakoroltatni. Győzödelmeik sem kevélységöket, sem a' munkától idegenkedésöket nem gyengíthették meg. A' nagy kiterjedésü már mivelt fekvő jószágok a' rabszolgákra bizattak további mivelés végett. Ezen emberek' állapotja nem lehetett mindenütt egyenlő, minthogy egészen uraik' hatalmában voltak, kik közül kiki a' szerint alkalmazta sorsokat, mint saját tetszése, okossága, haszna 's keményebb vagy szelidebb gondolkozásmódja javasolta. Azért jó idején nagy különbség talált helyet a' jobbágyok' állapotja 's ezen állapotnak módosítása között. Innét következett az, hogy ők utóbb sokféle neveket kaptak; sokféle környülményekbe jutottak, 's némellyek közülök még legfőbb tisztségekre is emelkedtek. Alább bővebben szólhatunk rólok.

Habár a' németek' fegyverei a' romai tartományokba beütéskor szörnyü sok embert megemésztettek is, 's habár a' pusztításaikból származott szükség, 's ennek mindenkori késéröi a' ragadó nyavalyák, a' régi lakosok közül sokakat vagy meghalni vagy elfutni kényszerítettek is, még sem irtattak ki ezek mindnyájan. Sokan közülök megadták magokat a' győzödelmeseknek, kik prédával eltelvén 's a' lakosokból kiürült földre elegendő új lakosokat nem találván, megunták a' vért ok nélkül ontani. Ezek tehát, azokat kik magokat megadták, elfogadák, és sok régi lakosok az új országnak tagjaivá levének.

Azt ugyan nehéz meghatározni, millyen állapotjok lett legyen ekkor ezeknek; de az többféleképen kitetszik, hogy nagy részint ugyan adót fizetni kénysze-

---

tól származik: fides. Muratori in Antiquitatibus medii aevi Vol. I. 594. azt állítja, hogy a' IIdik század előtt egy oklevélben sem fordul elő 's azok mellett, a' kik annak régibb oklevelekben előfordulását állítják, nincsenek elegendő bizonyságok. A' Vassus 's Vasallus nevezeteket ezen gothus szótól Vas, Gwas, melly szolgát jelent, szokták származtatni.

rítettek, úgy hogy ezen idők' értelme szerint nemszabadok voltak, 's vagy a' királynak, vagy valamelly fő nemesnek, kinek jószágán laktak, jobbágyai közé tartoztak; de némellyek közülök bizonyosan egészen szabadok maradtak. Ezt már abból is lehet látni, minthogy azon romaiaknak, kik kivánták, megengedtetett a' romai törvények szerinti itéltetés. Ez világos bizonysága a' szabadságnak; mert a' jobbágy vagy nemszabad mindenkor az ura' törvénye alá volt vetve. Hihető, hogy Galliában, Hispaniában és Italiában sok nagy birtokosok a' győzödelmesekkel, úgy a' mint lehetett, külön léptek egyességre, melly által fekvő jószágaik' birtokában igy vagy úgy megmaradtak. Birtokot pedig szabadság nélkül ezen időkben nem lehet gondolni. *)

A' németek által a' keleti és déli Europában alapított uj országok' különféle karzatainak ezen leirása szükséges, ha eleinteni igazgatások' módját jól 's helyesen meg akarjuk érteni. Azok összezavarják az időket, kik nálok mindjárt eleinten feudumos rendszert

*) Egy irőnak világos bizonyítása megerősiti ezt. Orosius Hist. L. VII. Cap. 41. igy szól: Quamquam et post hoc quoque Barbari continuo execrati gladios suos, ad aratra conversi sunt, residuosque Romanos ut socios modo et amicos fovent, ut inveniantur iam inter eos quidam Romani, qui malint inter Barbaros pauperem libertatem, quam inter Romanos tributariam sollicitudinem sustinere. A' burgundusokról még világosabban szól Cap. 32.; 's Marius Aventinus' krónikájában a' 456. esztendőre ez van: Burgundiones terras cum Gallicis Senatoribus diviserunt. A' Senator név alatt itt nem lehet másokat érteni, mint a' seniorokat. De e' részben is nagy különbözés talált helyet a' különféle nemzetek között. A' burgundusok, valamint a' nyugoti gothusok is, egy ideig alattvalóik voltak a' romaiaknak; a' francusok, vandalusok stb. soha sem. Igen nagyon hihető, hogy a' régi lakosok a' két elsőbbek alatt sokkal könnyebben tehettek szert szerencsés sorsra mint az utóbb említettek alatt. A' nemszabadok' állapotját uraik' különböző gondolkozás-módja is különbözővé tehette.

vélnek találni. Eleinteni igazgatás-módjok attól egészen különbözött. Azt leghelyesebben a' karok' allodiális szabadsága' rendszerének lehet nevezni.

A' legfőbb és törvényhozó hatalom t. i. az allodialis földek' szabad birtokosainak kezében maradott, mint a' kiköltözés előtt volt. Ezek e' végre az országgyüléseken öszvegyültek, 's a' királyok és főembereik által előadott tárgyak iránt, vagy megegyezésöket, vagy ellenkezésöket tetszésök szerint kinyilatkoztatták. Minthogy már ekkor irni tudó tagok is voltak közöttök, nem csak az ezen nemzeti gyüléseken tett végzéseket kezdették feljegyezni, hanem régi szokásbeli törvényeiket is irásba tették; 's minthogy szerencsére ezen gyüjteményeknek nagy része fennmaradott, az nem kevessé segíti polgári állapotjok' megismerhetését. Minden szabad földbirtokosnak volt helye és szava *) ezen gyülésben, nem csupán a' nemeseknek; ha szintén a' dolog' természete mutatja is, hogy ezen utóbbiaknak nagyobb befolyásoknak kellett lenni. Ezen országgyülések a' különböző nemzeteknél különböző nevek alatt fordulnak elő. A' frankok azokat martiusi és maiusi mezőknek hivták, minthogy ezen hónapokban, 's a' szabad mezőn tartattak; a' longobardusoknál hasonló okból roncali mezőknek neveztettek, minthogy Roncaglia városa mellett volt a' gyülés' helye. Az angelsaxoknál Witrenagemot nevet viseltek ezen szóktól Wit, bölcs, és gemot, összejövetel. Hihetőképen a' nyugoti gothusoknál curiáknak hivattak, 's onnét származott utóbb a' Cortes név. Az

*) Möser ur, munkája első részében a' 45d. lapon azt hiszi, hogy ezt nem lehet az igen kevés földek' birtokosairól érteni. De igen nehéz volt volna meghatározni a' kevés földnek azon mennyiségét, melynél a' szavazás' jusának meg kellett volna szünni. Igaz, hogy Angliában a' parlament' választásakor mind a' választókra mind a' választhatókra nézve, ez az eset van. De ott a' nevek' feljegyzésekor mind a' bizonyítás, mind a' megczáfolás sokkal is könnyebb és még is nehéz.

oklevelekben concilia és placita nevek alatt jőnek elő; a' gyülés' helye pedig Mallus *) név alatt. A' régi szokás, melly szerint a' jóváhagyás vagy ellenmondás a' fegyvercsattogtatás vagy kiáltozás által jelentetett ki, megmaradott. Az egyes Gau-oknak, pagusoknak és vidékeknek dietináik, vagy különös gyüléseik voltak az őket külön illető dolgok' elintézése végett **).

A' szünet nélkül tartó háborúk, mellyeket a' német nemzetek uj lakhelyeiknek elfoglalása előtt és után folytattak, kicsinyenként reá szoktatták őket az állandó vezérnek eltürésére. Ha ezt egy Alarich', Genserich', Wallia', Chlodowig' vagy Dieterich' hadi szerencséje követte, nagy volt tekintete 's hatalma, és sokat merészelhetett tenni, a' mi az őtet megelőzött, vagy őutána következett vezéreknél mind országokat, mind éltöket veszedelmeztette volna. A' kevesebbé vitéz, vagy szerencsés vezér azonnal megvetés' tárgyává lett egy olly népnél, melly a' hadon kivül más mértékét nem ismerte a' nagyságnak ***). De eme'

---

*) Ezen régi német szótól: Mahl, jel, kijelelt, meghatározott hely.

**) A' német történetiróknál 's publicistáknál tökéletesen ismeretes dolog az, hogy a' németek, valamint eleinten minden általok alkotott országok is semmi egyéb legfelsőbb hatalmat a' nemzeti gyüléseken kivül nem ismertek; azért ugy hittem, hogy méltán kihagyhatom azon bizonyságokat, mellyekkel Robertson a' 37d. jegyzésben azokat megczáfolja, kik a' francusok' első polgári alkotmányáról ellenkezőt állítanak. A' dologról tökéletesen meggyőződik akárki, ha csak középszerüen ismeri is az ezen időszakaszbeli irókat. A' francok' országgyüléseiről sok helyek össze vagynak szedve a' Robertson által is említett Sorberus' munkájában. Io. Iac. Sorberi commentat. de comiciis veterum Germanorum antiquis. Ienae 1755—49. Vol. I. et II. 4to. Több irókat ezen tárgyról előszámlál Hummel. L. Hummel's Bibliothek der deutsch. Alterthümer. I. 257 és 276.

***) Az olly vezérnek, kit egy szabad, kevessé kimivelt, 's engedelmességre szoros törvények által nem kényszerített

nagy emberek 's azoknak vezérlésökből tapasztalt hasznok reá szoktatták őket állandó fők alatt lenni, 's ha parancsolatjaiknak nem is, legalább tanácslásaiknak engedni. Ez által minden országok határzott hatalmu monarchiákká váltak, 's erősebb kormányzási rendszert nyertek, mint az volt, melly őket elébbeni lakhelyeikben egy nemzetté összekapcsolta. A' német nemzetek imént említett vezérei némelly értelmes 's éles látásu romaiak' tanácsát 's útmutatását követték, kiknek neveit a' történetirás fennmarasztotta. Ezek tanították őket arra a' mesterségre, miképen lehessen alattvalóikat béke' idején czéljaik' előmozdítására birni, 's ezek vetették meg az uj országalkotmánynak alapját, mellyekbe tagadhatatlanul a' romaiak' intézeteiből is valamit elegyítettek. Ezen első fejedelmek' hatalma bizonyosan igen kétséges volt, 's némelly ujabb, kivált franczia irók' hizelkedésére, kik örömest azt akarnák elhitetni, hogy a' nyugoti nemzetek mindenkor csendesen engedtek despotáknak, már ma egy történetiró sem hallgat. Azonban az ezen időbeli országok' belső történetei mindenkor abból szoktak ál-

---

nép választ, nem csak kitetsző nagy talentomu, okosságu 's állhatatosságu embernek, hanem szerencsés hadviselőnek is kell lenni, ha az ollyan polgártársain nyomosan uralkodni akar, kiknek engedetlensége, haszna 's féltékenysége ellen mindenkor kénytelen harczolni, minekelőtte czéljait az ellenségen elérheti. Melly sok függjön az illy helyzetben magától a' személytől, azt a' mi időnkben Washington' példájából láthatjuk, ha őtet azokkal összehasonlítjuk, kik hasonló dolgok' véghez vitelére a' hollandiak és brabantiak által tétettek vezérekké. Ezen jegyzés felvilágosítja azt a' különbséget, mellyet azon egy nemzet' királyainak hatalmára nézve ezen időszakaszban találunk. Az olly király, ki magában kormányzói okosságot 's vitézséget egyesített, annyira megnyerte a' nép' bizodalmát 's hozzá ragaszkodását, hogy mindent könnyen véghez vihetett, 's ha nemzeti gyülésen vagy az országban valamelly felekezet ellene 's hatalmaskodása ellen támadott is, azt könnyen elnyomhatá.

lani, a' miből a' korlátolt hatalmu kormányok' történetei állanak, tudnillik annak előszámlálásából, miképen viaskodtak szünet nélkül a' nemzetek és fejedelmek a' szabadságért és hatalomért egymással, változó szerencsével ugyan, de még is ugy, hogy a' királyok sok lépéseket tettek hatalmok' nevelésére.

Ezen királyok mindnyájan választattak; mindazáltal sok nemzetek, a' mi már a' régibb időkben is történni szokott, a' választásban nem könnyen távoztak el attól a' familiától, mellyet egyszer a' királyi székre emeltek, p. o. a' keleti gothusok, francusok és burgundusok. Mindazáltal még Pipin szükségesnek tartotta új alattvalóit megesketni, hogy házától a' királyi méltóságot nem fogják elvenni *). Más nemzetek nem maradtak az uralkodói ház mellett. Igy cselekedtek a' nyugoti gothusok és longobardusok. A' több vezérekhez szokott, 's több nemzetekből öszveolvadott francusoknál szokásban volt az országot több fiak között felosztani. Ezen királyok' foglalatosságai meg voltak határozva. A' nemzetet az ország' gyüléseire ők hívták össze, 's ők adták elő azoknak tárgyait; de csak a' nép' akaratja végzett 's csinált törvényt, mellynek külső formája 's kifejezése a' nép' legfőbb hatalmát mindenkor kijelenti, még pedig épen nem az irónak

*) Igy beszéli egy régi iró Boucquetnél. L. Boucquet Receuil des histoir. T. V. l. 9. Minekutána Pipin per auctoritatem Papae et unitionem sancti chrismatis et electionem omnium Francorum a' királyi székre emeltetett, az esküvés' formája is meghatároztatott: ut nunquam de alterius lumbis regem in aevo praesumant eligere. Igaz, hogy Pipin csak azért élt illyen vigyázással, mivel attól félt, hogy a' francusok vissza találnának térni a' merovingi házhoz, melly iránt mind a' mellett is, hogy annak tagjai semmire kellők voltak, olly nagy tisztelettel viseltettek, mint a' törökök az Ozmán' háza iránt. Ők nem egyedül voltak a' németek között, kik ezt cselekedték. Procopius Hist. Goth. L. II. azt beszéli a' herulusokról, hogy midőn királyi familiájokból kifogytak, a' svecusokhoz küldöttek annak egy ivadékaért.

szabad tetszése szerint, hanem egészen azon okokból, mellyekből a' romaiak ezen szókat: a' nép és a' senatus parancsolják, törvényeik' elejébe tették *). A' szabad allodialis jószágok' birtokosainak sajátjokban gyakorlott nagy terjedelmü hatalmok mellett a' királyok csak keskeny határu végre hajtó hatalommal birtak, és sok alattvalóik eléggé erősek voltak a' végrehajtást gátolni. A' nemzet nem mindenkor segítette neki az engedetlen tagokat a' törvények iránti engedelmességre kényszeríteni, jóllehet maga hozta azokat. Mert nagyon félt egy olly rendszabásnak előmozdítója lenni, mellyel fejedelme' hatalmát öregbíthetné, valamelly polgártársának határtalan szabadságát megsérthetné, annak egyéb esetekben a' király' hatalmaskodása ellen kikelő bátorságát gyengíthetné, vagy azt arra birhatná, hogy azon esetben, ha a' nemzetet hasonló engedetlenség' vádja érné, magát a' királylyal a' nemzet' elnyomása végett egyesítse, mint ez most az ő megbüntetése végett azzal egyet értett. Ugyan ez az eset adta magát elő akkor is, mikor a' király birói hatalmát gyakorolta; ritkán tehetett egyebet, mint a' mit a' békebirák tesznek. Az a' felekezet, mellyet vétkesnek itélt lenni, nem gondolt itéletével, nem adta meg ellenfelének a' kivánt elégtételt, 's legfelebb

*) L. Georgisch in Corp. Iur. Germ. p. 2. és Eccardi Edit. Leg. Saliae et Ripua. caet. p. 4. dictaverunt salicam legem proceres ipsius gentis, qui tunc temporis apud eandem erant rectores. Sunt autem electi de pluribus viri quatuor his nominibus: Wisogast et o. qui per tres Mallos convenientes omnes causarum origines — tractatus de singulis iudicium decreverunt. 'S az előbeszédnek végén (L. Georgisch p. 6. Eccard. p. 9.): Hoc decretum est apud regem et principes eius et apud cunctum populum christianum, qui infra regnum Merwungorum consistunt. A' király csak azon törvények iránt kivánhatott engedelmességet, mellyekben a' nemzet megegyezett. Ipse rex, ugy mond az Annal. Francorum irója, sedebat in sella regia circumstante exercitu, praecipiebatque is die illo quidquid a Francis decretum erat. L. Boucquet T. II. l. 647.

akkor vetette magát alája az itéletnek, ha őtet az országgyülés is vétkesnek mondotta lenni. De alább bővebben fogunk a' törvényszolgáltatásról szólni.

Egy olly nép, mellynek a' sajátság' jusairól olly magas képzetei voltak, nehezen tudta maradékainak abban valaha lehető megegyezését gondolni, hogy egy fejedelem jószágaik' böcsüárát kiszabja, 's tőlök értékök' egy részét elszedje, nem az ország' szükségeinek pótlására, hanem a' maga pompájának fitogtatására, szenvedélyeinek és hizelkedői, vagy vétkes dolgokban segítő szolgái' telhetetlenségének kielégítésére. Még akkor a' szabadok semmi adózást nem ismertek. Childerich, ki adót kivánni bátorkodott, egész kiköltözködésekig menő zúgolódást támasztott, 's maga és felesége Fredegunda azon szerencsétlenségeket, mellyek őket érték, ezen zsarolásért reájok mért isteni büntetésnek tartották *). A' királyok nem birtak egyéb jövedelmekkel, hanem csak azokkal, mellyeket az ország' felosztásakor nekik jutott osztályrészből mint sajátjokból bevettek, de a' melly hadi zsákmány elosztása' törvényei szerint nagyobb 's jövedelmesebb volt, mint a' nemzet' akármelly tagjáé is. Azon kivül a' hadi zsákmány' elosztásakor az ingó javaknak is legnagyobb részét kapták, 's ez is sokszor annyi volt, hogy belőle a' királyok' meggazdagítása végett háborut indíthattak. Továbbá a' büntetési pénz' egy része az övék volt. Azt is magával hozta a' németek' régi szokása, hogy a' késéreti seregek' vezéreit megajándékozzák **). Az efféle ajándékok legalább a' francusok által a' martiusi és maiusi mezei gyüléseken a' királyoknak gyakorta megadattak, 's tetemesek voltak ***). Már megjegyeztük, hogy az elfoglalt tartományokban életben

*) Gregor. Tur. L. V. C. 29. 34.

**) Tacitus De morib. Germ. C. XV.

***) Azon helyek, mellyek azt bizonyítják, össze vagynak szedve ezen munkában: Du Cange Dissert. 4. sur Joinville pag. 113.

maradott romaiak' egy része adózóvá lett. De nem hihető, hogy a' király egyedűl maga kapta volna ezen adót, hanem kapta azt mindenki, kinek földén 's jószágán laktak. Midőn ezen francusok a' szomszéd nemzeteket magok alá vetették, azoktól adó gyanánt esztendőnként ajándékokat kivántak. Az irók nem mondják meg, mire fordíttattanak légyen ezek. De minthogy hadi zsákmány gyanánt nézethettek, bizonyosan legnagyobb részök a' királynak jutott. A' többi hihetőképen azon nemesek között osztatott el, kik ezen háborúkban kiséreteikkel hadiseregét szaporították. De az egész nemzet nem vett abban részt. Némelly tudósok azt hitték, hogy az elfoglalt tartományok' egy része mint az ország' közös jószága a' király 's a' törvényszolgáltató hatalom' számára külön szakasztatott, 's az illyen földek volnának azok, mellyeket az ezen időbeli irók fiscalis földeknek neveznek. Mi nem vagyunk illyen vélekedésben. A' király épen azért kapott nagyobb osztályrészt az elfoglaláskor, mivel sok emberei' élelméről kellett gondoskodnia. A' tisztviselők is nem az ország', hanem a' király' tisztviselői voltak *). Az ugyan hihető, hogy mind az önkénytes ajándékok a' martiusi és maiusi mezőkön, mind ezen kényszerített adományok legelső lépések voltak az adóztatásra. A' királyok ugy nézték ezen ajándékokat, mint a' mikre nekik a' régi szokás just adott, minden gyüléskor kivánták azokat, 's meghatározták becsöket. Azon nevezetek, mellyek alatt az első adózások előfordulnak: kérelmek, benevolences, dons gratuits, ugy látszik, megerősítik ezen vélekedést. A' hadra szólító parancsolat is alkalmat adott a' királyoknak a' meggazdagodásra; vagy pénzre büntették azokat, kik a' táborban meg nem jelentek, vagy hadi élelmet, hadi tiszteik' számára

*) Ez a' nevezet: Terrae fiscales, romai. Tudjuk, hogy a' császár' magános kincstára neveztetett Fiscusnak. Ez még világosabban látszik bizonyítani, hogy a' király' saját és magános birtokai értetnek ezen nevezet alatt.

eltartást stb kivántak tőlök. Mind ezen módok által a' francusok' királyai nagy kincseket gyüjthettek magoknak. Az ezen népek' királyainak legfontosabb hivatala tagadhatatlanúl a' háborúban, a' hadi seregek' vezérlése, volt. Hatalmok ekkor bizonyosan nagyobb vala, mint béke' idején, kivált ha magoknak tekintetet szerezni tudtak. De még is koránt sem hasonlított ezen katonák' engedelmessége ahhoz, mellyet a' romai hadiseregeknél látunk, jóllehet ezek is szabad polgárokból állottak, kik béke' idején tökéletesen egyenlőkké lettek vezéreikkel 's tiszteikkel. A' német katonák a' háborúban sem tudtak democratiai gondolkozás-módjokról lemondani. Azt kivánták, hogy vezérök szavazatok' többsége szerint cselekedjék, nem tették meg kötelességeiket, ha vele ellenkezőleg vélekedtek, az allodialis hadiseregek elhagyták őtet a' megtámadó háborúban, valamikor akarták, 's a' vasallusok kiléptek szolgálatjából, mikor segedelmök nélkül talán leginkább szükölködött. Ezen idők' történetirása teli van a' minden német származásu katonák' büszke szilajságának, engedetlenségének 's hűtelenségének példáival *).

*) Csak egynéhányat hozunk elő: Első Chlodowig, ki nem kevés tekintettel birt nemzete előtt, kiprédáltatott egy templomot, 's a' katonák abból a' többek között egy rendkivüli nagyságu 's szépségü edényt vittek el. Az egyház' püspöke követeket küldött a' királyhoz, 's kérette, hogy adná vissza az edényt azon szent haszonvételre, mellyre rendelve volt. Chlodowig parancsolta a' követeknek, hogy menjenek vele Soissons városába, mivel a' préda ott fogna elosztatni, 's megigérte, hogy ő, ha a' sors neki ezen edényre just ad, fogja a' püspök' kivánságát teljesíteni. Midőn a' zsákmány a' hadiseregek közepette egy halomra rakatott, kérte a' király, hogy adassék neki az edény az osztály előtt azon részen felül, melly neki jutni fogna. Mindenek hajlandók látszattak lenni a' király' kivánságának teljesítésére. De egy vad és durva katona fölemelte hadi fejszéjét, erősen az edényre ütött vele, 's igy kiáltott: Neked se legyen semmi egyéb részed mint a'

Mindazáltal hibáznánk, ha a' mostani renddel ellenkező efféle cselekedetekből azt akarnók kihozni, mikép ezen népek azt hitték volna, hogy a' szabad ember nem köteleztetik hazája' védelmezésére, vagy hogy valamelly nép az ország' egyes tagjainak kölcsönös segedelme nélkül bátorságát, sőt politicai életét is megtarthatja. Az az engedelmesség, mellyet a' hadra szólítás iránt mutatni tartoztak, ellenkezőt bizonyít. De ezen engedelmességtől mindent gondosan elválasztottak, mi csak egy lepéssel is tovább ment, mint a' mit a' közbátorság' fenntartása kivánt, 's azonnal ugy

---

mit a' sors el fog határozni. L. Gregor. Turon. Hist. Fran. L. II. c. 27. A' katona' cselekedete a' régi szokással nem ellenkezvén, nem adott okot megütközésre 's az volt kicsinyben a' mi nagyban egy angol parliamenti tag' ellenmondása, midőn a' minister a' királyi udvartartásra felesleg nagy summát kiván. Ugyan ezen iró libro V. Cap. 6. egy történetet beszél, melly megbizonyítja, mikép függöttek a' franczia királyok a' néptől még akkor is, midőn a' hadi fenyíték szorosabb engedelmet kivánt. Első Lothár 553 esztendőben a' szászok ellen vitte táborát. Ezen nép megijedett a' királyi hadisereg' jövetelekor 's békességet kért. Elégtétel gyanánt nagy summa pénzt igért a' királynak, 's Lothár hajlandó volt, az ajánlást elfogadni. De a' hadisereg azt sürgette, hogy ütközet legyen. A' király minden ékesszólásával igyekezett a' szászok által ajánlott feltételek' hasznos voltát általlátatni. A' szászok végre még többet igértek, hogy a' katonákat megkérlelhetnék, 's Lothár megujította kérelmeit 's ok-adásait. De a' dühös sereg a' királyra rohant, sátorát összetörte, magát abból kihurczolta 's tüstént megöli, ha az ellenségeskedés' elkezdésében meg nem egyezne. Minthogy a' német katonák efféle törvényes kívánságoknál a' királynak ellent állottak, nem lehet csodálni, ha őtet a' legkisebb megbántásért is elhagyták. Midőn az angol király Harald a' norvegiaiakat Stamford mellett megverte, a' zsákmány' elosztásában fösvénységet bizonyított 's a' haditörvény ellen cselekedett. Erre katonái közül sokan elhagyták zászlóit, 's a' hódoltató Vilhelm megverte 's megölte őtet. L. Rapin, Geschichte von England, az I részben I. 434.

cselekedtek, mint szabad és minden köteleztetéstől ment emberek, mihelyt a' király többet akart. Ekkor szabad akaratjoktól függött a' szolgálat, jutalmat kívánhattak érette, 's kiléphettek belőle, ha akartak. Nem lehet általán fogva mondani, hogy ez az okfő hibás. Az olly fejedelem, kinek jusa van alattvalóit megtámadó háborúban zászlói alá kényszeríteni, nem csak tetszése szerint azoknak vérét vesztegetni, hanem, ha szerencsés hadakozó, hódoltatásai által erőt 's alkalmat is nyer jusait egész a' despotismusig nevelni. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy a' törvény' végrehajtását gyakorló hatalomnak igen keskeny határok közé szorítása az ország' boldogságára szolgál. De van itt is egy szerencsés középut. Nagy-Britannia' királyainak van jusok megtámadó háborút kezdeni, de a' nemzet megtagadhatja tőlök azon eszközöket, mellyek által egyedül reménylheti a' fejedelem a' hadat szerencsésen 's becsülete' sérelme nélkül folytathatni.

Említettük fölebb, hogy a' német népek' egyes tagjai már régi lakhelyeikben is az ország' közös védelmezésének bizonyos rendszerére, vagy az ugy nevezett Heermanniára köteleztettek *). Midőn a' romai tartományokban új lakhelyeket találtak, 's mindenik nemzet külön országot állított fel, akkor ezen védelmezési rendszer' szabályait még szorosabban meghatározták. Ebben nagy, 's talán még eddig eléggé meg nem fontolt változást okozott az, hogy nekik ettől fogva állandó, 's béke' idején is főkhöz illő tekintettel felruházott vezéreik voltak, 's hogy ezek a' Heermannia' összehivására is jussal birtak, a' mi elébb csak az istenség' nevében történt. Bizonyos, hogy ez által a' nemzet ösz-

*) Robertson ugy vélekedik, hogy a' németek első lakhelyeikben nem voltak a' Heermanniára kötelezve, vagy, a' mi ugyan annyit tesz, nem tartoztak külső ellenségek' megtámadását közös erővel visszaverni. Az egyes emberek' egybe kapcsolódásának természete más népek' hasonló intézetei 's az irók' tudósításai eléggé megmutatják ezen állítás' helytelenségét.

szekapcsolódása szorosabbá 's könnyebben használhatóvá lett. De más felől több kényszerítés is járult hozzá, 's a' vezérek nem sokára annyira vitték a' dolgot, hogy minden kisebb vagy nagyobb szabad jószág' birtokosa, ha a' hadiszólításra meg nem jelent, a' törvények által kemény büntetés alá vettetett. Ezen büntetés Heerbann-nak hivatott 's a' francusoknál, mikor az egész summát kellett fizetni, hatvan solidust tett *). Ezt az intézetet a' francusoknál mindenkor feltaláljuk, valami óta rólok hiteles tudósításaink vagynak **). A' büntetés olly szorosan hajtatott végre, hogy ki a' pénzt le nem tehette, az vagy kezest tartozott állítani, vagy mindaddig a' király' rabszolgájává lett, míg a' summát le nem szolgálta ***). Minthogy a' Heerbann ****) csu-

*) Plenum Heeribannum, bannum dominicum, bannum regis. Lex Longob. l. 1. tit. 14. §. 3. et Capit. Caroli M. l. 3. C. 67. Quicunque liber homo in hoste bannitus fuerit, et venire contemserit, plenum heeribannum componat secundum legem Francor. i. e. 60 solidos solvat.

**) Erről példák találtatnak Gregor. Turon. l. V. cap. 26. l. VII. cap. 26.

***) A' kezes' helyzetét az ezen időbeli törvények' barbarus nyelve igy nevezi: Heerebannum, Rewadiare. Az a' ki Wadiát nem állíthatott, per modum Wadii in servitium principis tartozott menni.

****) Ezen szók: bannire, bannare, németül bannen, 's bannus, bannum, németül Bann, annyit tesznek tulajdonképen, mint kötni és kötél, 's mindent kifejeznek, a' mit ezen magyar szók mondanak, különösen pedig kötelezést és köteleztetés a' hadi sereghez állásra. Ez a' német szólás: jemanden bannen, oder in den Bann thun, annyit tesz, mint őtet kötelezni p. o. valami pénz' fizetésére, valami foglalatosság' felvállalására, valamelly helyen megjelenésre; tovább annyit tesz, mint idézni, citálni (megjelenésre kötelezni), 's általában mint parancsolni (valakire kötelességet tenni); 's végre verbannen helyett is használtatik, azaz valakit kötelezni a' társaságból kimenésre. L. Glossar. Manual. T. 1. 559. Minthogy a' fejedelmek a' Heerbannt mind inkább és inkább saját hasznokra igyekeztek fordítani, azért ezen szó utóbb eredeti jelenté-

pán a' nemzet' védelmezésére czélozott, önkényt értődik, hogy annak csak akkor lehetett helye, mikor a' nemzet megtámadtatott, 's hogy az senkit sem kötelezett az ellenséggel a' haza' határain tul hadakozni. A' hadi tüz' dühössége 's a' zsákmány' reménye gyakran ugyan tul vitte a' hadisereget az ország' határain; de megtámadó háborúkat az egész Heerbannal ritkán 's nehezen lehetett folytatni *). A' király a' gyülésen reá beszélhetett sokakat a' nemesek és szabadok közül, hogy megtámadó háborúban őtet önkényt követték, de igen nehezen birhatta az egész nemzetet arra, hogy a' Heerbann' kemény kötelezetése alatt az ollyan háborúban vele tartson.

Abból a' mit most mondánk, láthatni, hogy csak szabad ember lehetett tagja a' Heerbann-nak, 's nem tartozhatott ahhoz a' késéreti seregből senki, 's annál inkább nem a' rabszolga. A' Heerbann szabad földbirtokosok' hadi szövetsége volt, 's minthogy ezen vitéz nemzetek a' hadakozásból származó becsületen kivül semmi egyéb becsületet nem ismertek, azért az ezen védelmezési szövetségben részvehetés egyszersmind nagy nemesi megtiszteltetésnek is tartatott, melly a' legkisebb szabad föld' birtokosát is a' szabad földdel nem birókon jóval felül emelte, ha bár ezek a' késéreti sereg' ura által sokkal kedvezőbb állapotba tétettek, 's őt születése a' legnemesbekkel egyesítette is. Nem is volt ez képzelt elsőség. Mert a' leggazdagabb beneficiummal bíró birtokatlan is mástól függött; nem tiszteltetett meg azzal, hogy a' haza' veszedelemben forgásakor annak védelmezésére meghivatnék, ha-

sével egészen ellenkező értelemben is vétetett. De ez később történt, mint a' következő közlésben fogjuk látni.

*) Midőn Chlodowig a' francusokat a' gothusok ellen akarta vinni, ezt a' vallás' szine alatt akarta cselekedni. L. Gregor. L. II. c. 37. Egy mást a' thuringiaiak ellen, mint látszik, a' Heerbann által folytatott háború tulajdonkép nem megtámadás, hanem boszuállás volt. Id. L. 3. cap. 7.

nem várakoznia kellett, ha a' késéreti sereg' urának tetszik-e őtet a' táborba elvinni; a' hadi sereg között nem állott az első rendben, hanem ezen elsőség a' szabad emberé volt, nem emelkedhetett soha vezérségre 's kivált nem vett soha részt a' háboru és békesség felett tartott tanácskozásokban. Mindazáltal a' késéreti seregek a' nemzeti hadi sereg' egy részét tették, minthogy a' késéretek' urai nem másképen, hanem csak velök együtt jelentek meg a' hadban; sőt sokszor a' rabszolgák is fegyverbe öltöztettek 's hadi szolgálatot viseltek.

Bátran azt lehet állítani, hogy, a' mit eddig mondottunk, minden német nemzeteknél, mellyek a' romai tartományokban országokat alkottak, helyt talált; jóllehet már ezen időkről is különbféle módosítások részszerint ismeretesek előttünk, részszerint többek is voltak, a' nélkül hogy a' kevessé figyelmező történetirók azokat említnék, vagy az említettek még eddig eléggé megvizsgáltattak volna. A' mi czélunkhoz, melly szerint az europai igazgatás-módnak képét 's a' polgári alkotmányok' lelkét csak általánosan akarjuk lerajzolni, szükségtelen volna bővebb magyarázatba bocsátkozni. De azt meg kell jegyezni még, hogy a' mit eddig mondottunk, főképen ollyan irókból van véve, kik a' saxok és francusok' történeteiről szólnak. A' francusok' országának, melly minden ujon alkotott német országok közül egyedül maga nem rontatott le, tartóssága, nagy hódoltatásai 's az a' széles monarchia, mellyet Nagy Károly a' nyugoti Europában felállított mind ezek az egészre olly fontos befolyást adtak ezen népnek, hogy az minden egyebek felett megérdemli figyelmünket.

Ezen országnak Galliában alapításától fogva a' most említett nagy hódításig nem kevés változott meg a' polgári alkotmányban. Az első francus királyokat hadiszerencséjök igen gazdagokká tette. Minden elfoglalt tartományokban nagy birtokokat nyertek, mellyeknek segítségével késéreti seregeik 's szolgáik' számát nagyon nevelhették. Minthogy a' régi németek' hadi tör-

vényei szerint *) jusok volt tiszteket tenni, könnyen nyerhettek just az elfoglalt tartományokban helytartókat is kinevezni, mi által, könnyü elgondolni, melly igen kellett hatalmoknak növekedni **). Hogy ezeknek következői tunyaságba merültek el, azt a' nemzet' értelmesebb része bizonyosan örömest látta. Ha azok Chlodowig' lelkével birtak volna, a' királyi ház' hatalma a' földbirtokosok' szabadságára nézve nem sokára veszedelmes lett volna. Ebből lehet megmagyarázni azt a' különös tüneményt is, mellyet a' nyugoti történetirás sehol sem mutat, t. i. azt a' nagy hatalmat, mellyet a' király' első ministere és generálisa, a' maior domus, magának szerzett. A' nemzet szívesen látta ezt a' hatalmat, minthogy az által a' királyé kisebbedett. A' maior domus közülök származott, hivatala nem volt firól fira szálló, 's eleinten a' nemzet által választatott ***). De veszedelmessé lett ezen változás, midőn Pipin' familiája nagy belső háborúk alatt ezen méltóságot a' maga familiájában örökössé tette 's Károly Martell azt fegyverrel szerezte meg magának. Ebből szükségképen annak kellett következni, a' mi következett

*) Tacit. de morib. G. c. 12. Gradus quin etiam et ipse comitatus habet, iudicio eius, quem sectantur, magnaque comitum aemulatio, quibus primus apud principem suum locus.

**) Melly számosoknak kellett lenni a' királyi vazallusoknak, annak egy bizonysága az, hogy azok Theobertnek, Dietrich' fiának az országot megtartották, midőn azt nagybátyjai Childebert és Lothár el akarták tőle venni. Gregor. Tur. L. III. c. 23. Consurgentes autem Childebertus et Chlotarius contra Theodobertum, regnum eius auffere voluerunt. Sed ille muneribus placatis a Leodibus (alii: Leudibus) defensatus est. Azon sok vitákban, mellyeket a' nagyok egymás között folytattak, nem voltak más katonák a' nagyok' vazallusain és szolgáin kivül.

***) Több helyek között, mellyek ezt bizonyítják, lásd Fredegár-t; Chronik C. 89 az 54d. részben azt beszéli, hogy a' burgundusok nem állottak rá, hogy maior domust választottak volna. Ebből Schmidt (Geschichte der Deutschen)

akkor, midőn Caesar az állandó dictatorságot fegyverrel magához ragadta. Károl Martell az ellen-felekezetet, azaz a' régi rendszer' barátjait, szertelenül elnyomta, határtalanul uralkodott 's a' királyi igazgatást egészen eltörlötte. Mert hihetőképen a' koronát nem merészelte fejére tenni, 's mind a' mellett még sem akarta azt a' kis megszorítást eltürni, mellyet a' király okozott. Csak ezen titulusokat adta magának: Maior Domus és Vir Illustris *). Mások herczegnek 's alkirálynak nevezték őtet. Fia, a' lappangó Pipin, más utat választott a' korona' elnyerésére. Az ellenfelet minden módon igyekezett megnyerni, a' régi polgári alkotmányt visszaállította, királyt nevezett ki abból a' familiából, melly ezen méltóságot egykor birta, a' nagyoknak kedvezett, a' polgárnak hizelkedett, 's visszaadta neki azt a' zsákmányt, mellyet tőle Károly Martell elvett. Minthogy e' mellett hadi szerencséje általában véve mind a' közember, mind a' nemzet előtt neki tiszteletet szerzett, hideggé tudta alattvalóinak legnagyobb részét azon veszedelem iránt tenni, melly rájok azon esetben következendő lett, ha azt, kinek már minden hatalom kezében volt, egy olly méltósággal is felruháznák, melly olly sok alkalmat adott a' hatalmat még inkább nevelni, 's különösen a' maioratusnak a' koronával egyesítése által azt az akadályt elhárította, melly addig a' két méltóságot zabolában tartotta. Nagy Károly' uralkodása elég bizonysá-

---

az 1ső részben a' 296d. lapon azt hozza ki, hogy a' nemzet a' maior domust sehol sem akarta. De annak több helyeken 's több izben lett választatása ellenkezőt mutat, ezen egyes esetből nem lehet következtetést huzni 's Fredegár hihetőkép csak ugy beszéli azt el mint rendkivüli dolgot.

*) Kétség kivül követői ellenzették neki, valamint Cromwell' követői sem hagyták helyben, hogy ez király titulust akart felvenni. A' maga veje Fleetwood azzal fenyegette, hogy ő lenne ezen esetben az első, ki melyébe kardot döfne.

gát adta annak, hogy ezen lépés' rosz következéseitől nem ok nélkül lehetett félni.

Az a' környülmény, hogy ekképen a' királynak vagy inkább képviselőjének a' maior domusnak hatalma növekedett, szükségképen változást okozott a' nemzet' gondolkozás-módjában. Ettől fogva kiki igyekezett magát a' királyi udvarral öszvekapcsolni; a' maior domus kedvezése a' nagyoknak helytartóságokat osztogatott, a' hadi seregeknél vezéri hivatalokat adott, meggazdagodásra alkalmatosságot szolgáltatott, az elkövetett igazságtalanságok' 's nyomorgatások' büntetését meggátolta. Ha valamelly országban egyes ember háboru által magát csak a' törvényt-szolgáltató hatalomnak is fejévé teszi, oda van ott az igaz szabadság. Ez volt az eset Károly Martellnél. A' francusok között az, ki a' törvény-szolgáltató hatalomban részt venni vágyott, a' maior domushoz tartozott magát kapcsolni 's ennek hatalmát nevelni. E' szerint kicsinyenként mind a' nagyoknál, mind az alsóbbaknál, a' szabadság' becsének erős érzése meggyengült, 's Franciaországban megszüntek a' nemesek főbecsületnek nem egyebet tartani, hanem csak azt, mellyet a' szabad birtok adott. Helyébe az udvari becsület lépett 's a' szabad embernek szokásává vált a' királynál szolgálni. *) Mindazáltal nem kell hinni, hogy a' nemzet a' ki-

*) Azon eszközökhez, mellyekkel a' királyok külső fényök' nevelése végett éltek, tartozott az is, hogy a' keleti császári udvar által magoknak különféle megkülönböztető titulusokat p. o. Consul, Patricius stb. adattak. Schmidt (Geschichte der Deutschen; R. 1. lap. 191) azt hiszi, hogy ezen titulusok új alattvalóik' hajlandóságát eszközlötték, minthogy ez által úgy látszott, mintha elfoglalt tartományaikat a' császárok' megegyezésével birnák. De valóban a' győzödelmes barbarus keveset gondol a' birtok' efféle okával, neki elég volt 's a' népek' jusárol való képzeteivel is egészen megegyezett az, hogy valamelly jószágot fegyverrel tett magáévá. Sőt a' nemzet' értelmesebb része alkalmasint nem is jó szivvel látta, hogy a'

rályi hatalom' növekedése ellen nem harczolt volna. A' történetirók' tudósitásai 's a' királyok' saját törvényei ellenkezőt mutatnak. Mert a' királyok az ezen időbeli törvényekben gyakran fogadják azt, hogy egy vagy más hatalmaskodással felhagynak 's egy vagy más elnyomást többé nem gyakorolnak. Azonban mind jó mind rosz eszközöket elővettek az efféle igéretek' elmellőzésére. Az utolsókhoz tartozott az, hogy az olylyan nagyokat, kik magokat igen ellenök szegezték, alattomban megölették. Az iróknál sok helyen találtatnak panaszok, hogy a' királyok igéreteiket nem tartották meg 's egyes községnek tett esküvéseiket megszegték, de tulajdonképen választáskori egyezések sehol sem fordulnak elő.

A' szabad jószágok' birtokosai iránti tiszteletnek meghidegedését nagyon elősegitette azon nagy változás is, melly a' vazallusok' vagy lekötött jószággal birók' állapotjában történt. A' királyok 's nagyok, nem titkolhatták el, hogy gazdagságok 's hatalmok egészen vazallusaik által szereztetett 's tartatott fenn. Ez az utolsóknak még inkább szemökbe tünt akkor, midőn mind a' nagyok, mind a' királyi familia' tagjai között sok belső háborúk támadtak. A' nagyok azokat nem folytathatták máskép, hanem csak vazallusaik és szolgáik által, 's láttuk felebb egy példából, hogy a' királyi familiában is egyedül ők határozták el a' háborúk' kimenetelét. A' vazallusok nem sokára érezni kezdették becsöket és szükséges voltokat. Mihelyt látták, hogy urok nem lehet el nálok nélkül, vonakodva tették neki a' szolgálatot, fenyegették őtet, hogy el

---

királyok efféle titulusokat elfogadtak. Mert az ezeknek kevélységét nevelte, alattvalóikkal egyenlő voltokat még inkább és inkább eltörlötte 's a' királyoknak olly méltóságot adott, mellyet nem a' nemzettől nyertek. Melly nehezen sziveljenek el a' szabad köztársaságok efféléket, a' velenczeiek' példája mutatja, kiknél a' nobiliknak semmi külföldi hivatalt vagy titulust felvállalni nem volt szabad.

fogják hagyni 's kényszeritették olly feltételekben megegyezni, mellyek állapotjokat nagyon megváltoztatták. Ezt annál bátrabban merészelhették tenni, minthogy a' vitéz vazallus igen könnyen léphetett más földes úr' szolgálatjába, vagy inkább a' földes urak magok törekedtek őtet ellenségeik' szolgálatjából a' magokéba édesgetni. A' vazallusi szolgálatokat, mint felebb megjegyzénk, eleinten a' földes úr' tetszése szerint felmondhatta 's a' lekötött jószágot visszavehette. De a' vazallusok nem sokára annyira vitték a' dolgot, hogy földes uraik kénytelenek voltak nekik a' jószágot egész életökre lekötni, vagy hogy a' fiak az atyjok által adott jószágot nem vehették többé vissza, 's hogy ezt a' vazallusok egyedül földes uraik ellen *) elkövetett

*) Egy békekötés Gunthran és Childebert királyok között, melly Gregor. Tur. Hist. Fr. L. IX. c. 20. találtatik, sokat felvilágosit az ezen időkbeli feudumok' állapotjára nézve. Abban világosan ez mondatik a' vazallusokról: Et si aliquid cuicunque per interregna sine culpa sublatum est, audentia habita restauretur. Et de eo, quod per munificentias praecedentium regum unusquisque usque ad transitum gloriosae memoriae Domini Chlotarii regis possedit, cum securitate possideat. Ebből világosan kitetszik, hogy a' békekötő királyok lemondottak azon jusokról, melly szerint az eleik által adott feudumokat azoknak birtokosaiktol elvehették. Továbbá megtiltatik a' békekötésben a' vazallusok' egymástól elcsalása 's elidegenitése. Similiter conuenit, ut nullus alterius leudes nec sollicitet, nec venientes accipiat, mintegy olly formán mint ma két nemzetek a' szökött katonák iránt egymással egyezésre lépnek. De mindazáltal megigérik a' két királyok, hogy az általszökötteknek szószólói lesznek, ha ezek földes urokat elégséges okból hagyták el 's hozzájok folyamodtak. Quodsi forsitan pro aliqua amissione partem alteram crediderit (talán crediderint), expetendam iuxta qualitatem culpae excusati, reddantur. Ellenben a' vazallusokat feudumok' elvesztésére büntetik, ha már az előtt vazallusi kötelességeik iránt hűtelenek voltak. Mert vélekedésem szerint igy kell érteni a' következő szókat: Similiter conuenit, ut leudes illi, qui Domino Guntheramno post transitum

hűtelenség által veszthették el. Ezzel sem elégedvén meg ezek, a' feudumot örökössé igyekeztek tenni; legalább e' végre Nagy Károly' ideje előtt egy nagy lépés tétetett, 's az atyáknak megigértetett, hogy fiaik a' feudumokat megtarthatják. Minthogy e' feudumok ez által a' saját birtokhoz hasonlóbbakká lettek, sokkal becsesbeknek tartatván, többen kivánták és keresték azokat. A' királyi birtokok' nagy kiterjedése is lehetségessé tette azokat jóval megnagyobbítani. A' kicsiny allodiumok' tulajdonosa közel sem ért fel az illy nagyobb feudumok' birtokosával, 's ha az első, a' mi sokszor történhetett, ennek atyja vagy nagybátyja volt, igen meggondolta magát az illy vazallus, mikor atyja vagy nagybátyja megholt, ha nagyobb 's jövedelmesebb feudumát elhagyja-e, vagy inkább az allodiumot ifjabb testvérének, 's unoka-rokonainak engedje által. Sőt az illy gyengébb szabad emberek jó idején nyomattak is; a' hatalmasabb nemesek mindenkép háborgatták őket, 's a' királyi helytartók néha adózni is kényszerítették. *) Ekképen a' királynak 's nagyoknak vazallusai kicsinyenként felebb emelkedettek a' szabad birtokosoknál; mellyből az lett, hogy a' szabadság nem becsültetett többé legfőbb jó gyanánt, 's azok kezdettek irigység és tisztelet' tárgyai lenni, kik szolgálatban voltak. Még a' nagyobb allodiumok' birtokosai is a' király' szolgálatjába 's zászlói alá léptek az által, hogy a' tartományokban helytartói tisztségeket vállaltak fel, de a' mi őket a' királyra nézve sokszor veszedelmesekké is tette.

Domini Chlotarii sacramenta praebuerunt, et si postea convincuntur, se in parte alia tradidisse, de locis ubi commanare videntur, conuenit ut debeant removeri. Similiter et qui post transitum Domini Chlotarii conuincuntur, Domino Sigiberto sacramenta primitus praebuisse, et se in aliam partem transtulerunt, modo simili removeantur.

*) Lásd Greg. Tur. l. VII. cap. 15. Mummolus praefectus multos de Francis, qui tempore Childeberti senioris ingenui fuerunt, publico tributo subegit.

A' német nemzetek' polgári alkotmányában igen fontos változást okozott azoknak a' keresztyén vallásra térése, 's az a' nagy befolyás, mellyet az által a' papok nyertek. Az általok meghódított tartományoknak az elfoglaláskor keresztyén lakosai voltak. A' németek is vagy már akkor azok voltak, vagy akkor, mint a' francusoknál történt, azokká lettek. Az egyház' szolgáit mindenütt nagy jusok', jószágok' 's a' nép előtt kitünő tisztelet' birtokában találták. Magok is, ha bár még pogányok voltak, az istenség' papjai iránt mély tisztelettel viseltettek, 's azokat az ország' kormányozásában fejeknek, 's a' legfontosabb dolgokban tanácsadóknak szokták ismerni, mint felebb elbeszéltük. Nem csoda tehát, ha nem ütköztek meg abban, hogy a' papok részt vettek az ország' dolgai feletti tanácskozásokban, 's hogy azok a' vallás által magoknak befolyást szerezni, 's a' népet engedelmességre birni igyekeztek. A' néphez az isten' képében szólni, azt, ha az ő szolgáinak nem engedelmeskednének, az istenség' haragjával fenyegetni, az ellenkezőket átok alá vetni, természeti történeteket intéseik' megvetése' következései gyanánt nézetni, vélekedéseiket csodatételekkel támogatni, — mind ezek olly eszközök voltak, mellyeket már pogány papjaik is olly jó foganattal szoktak saját hasznokra fordítani, mellyet a' tudatlan 's következésképen könnyen megcsalatható babonás köznépnél mindenkor lehet várni. Nem volt tehát előttök ujság, hogy a' keresztyén papok is illyen eszközökkel éltek, 's hogy az illyen eszközöknek egyenlő következéseit tapasztalták. A' német pogány papokhoz a' keresztyén papok még egy más és olly tekintetben is hasonlítottak, melly nekik nagyobb becsületökre szolgált. Ők voltak t. i. egyedül tudósok a' nemzetben 's minden dolognak, a' mihez tudományos ismeret kivántatott, az ő kezeikbe kellett adatni. Különösen, egyedül ők tudtak irni, 's minthogy a' németek új lakhelyeiken hamar általlátták, melly hasznos legyen fontos dolgaikat irásba tetetni, nem lehettek el az olly dolgokban, tanácskozá-

sokban 's végzésekben, mellyeket az utóbbi időkre nézve is hatókká akartak tenni, az ő segedelmök nélkül. Azért nem csak minden országos foglalatosságoknak ő általok kellett gyakoroltatni, 's csak ők lehettek cancellariusok *), titoknokok 's követek, hanem, minthogy minden fontos dolog' meghatározásánál igen sok függ, mint tudva van, a' kifejezések' választásától, gyakran a' végzések' irásba foglalása által a' dolgoknak is olly fordulást adhattak, millyent adni akartak. Végre egyedül ők voltak a' nemes származásu ifjak és királyi herczegek' nevelői is. Tekintetök tehát 's befolyások nagy mértékre hágott. Francziaországban 's Angliában a' püspökök és főpapok az országgyüléseken az első karzatot tették, sőt Spanyolországban azzal a' jussal is birtak, hogy azokra csak annyi világiakat hivtak, mennyit hivni akartak, 's mindenkor csak kevés számuakat hivtak. **) Ennek következése az lett, hogy az ország' dolgaiban egyedül magok tettek végzéseket. Erwig királytól azt a' just, melly szerint a' királyok a' püspököket letehették, elvették, 's végre az ellenök törekedő jeles királynak Witizának és familiájának üldözése által a' nyugoti Gothusországnak elenyészését okozták. Különösen a' világi hatalomtól tökéletes függetlenséget igyekeztek magoknak szerezni ***), 's ezen czéljokat

*) L. Greg. Tur. L. V. c. 46. IX. 23.

**) L. Acta Concil. Tolet. IV. Mariana Hist. d'Espagne T. I. pag. 607.

***) A' függetlenség mellyet a' papok a' közép időkben magoknak szereztek, háromféle: *Localis*, *personalis* és *realis*, vagy helybeli, személyes és dologbeli. Helybeli volt az, melly szerint minden papi lakhelyek a' világi törvényszékek ellen mentséget adtak, 's melly által azok a' vétkesekre nézve ollyan asylumokká váltak, hogy azokból a' vétkesek nem vétethettek ki. A' személyes függetlenség a' papoknak a' világi felső hatalmasság' törvényhatósága alól kivétetésében állott, melly szerint a' papok csupán papi felsőségnek voltak alája vetve, 's pörös dolgaikban csupán papok tehettek itéletet. A' dologbeli függetlenség az ország' szükségeire kivántató adózás alól szabadította fel a' papokat. Ezen időszakaszban csak az

ha mindenütt nem is, törvény által, mint a' nyugoti Gothusoknál, legalább gyakorlás által a' fejedelmek' határtalan vakhite 's a' köz ember' segitsége mellett sokszor elérték. Francziaországban Károly Martell egy ideig gátolta hatalmok' növekedését. Ez jószágaik' olly nagy részét elvette 's vazallusainak adta, hogy nem lehetett őket többé gazdagoknak tartani 's kizárta őket az ország' dolgaiba hathatós avatkozásból. De Pipin bőven visszaadta nekik a' mi tőlök elvétetett, mint már fölebb elbeszéltük. Világosan észre lehet venni, hogy azon nemzeteknél, mellyek Arius' egyházi rendszerét vették be, közel sem volt a' papoknak olly nagy hatalom adva, a' mire a' nyugoti Gothusország különösen például szolgál. Míg ezen ország' fejedelmei Ariust követték, a' papság nem birt az országos dolgokban azzal a' befolyással, mellyet az utóbb magának szerzett, 's melly ezen ország' végső romlását okozta. Még azt is meg kell jegyeznünk, hogy a' királyok, a' nyugoti Gothusország' királyait sem vevén ki, azzal a' jussal birtak, hogy a' püspököket ők nevezhették ki, de a' püspöki megyének megegyezésével. Mert az egyházi jószágok legnagyobb részt a' királyoktól származtak.

Akkor tehát, midőn Nagy Károly uralkodni kezdett, a' királyok' hatalma 's tekintete ugyan már nagy volt, de a' törvényszerző hatalom a' nemzet' kezében állott, 's a' törvények és közös végzések a' nemzeti gyüléseken tétettek. A' király nem birt azzal a' jussal, hogy a' nemzetre adót vethetett vagy megtámadó háborúra csak hadisereget vihetett volna is. De a' nemzetben democratiai egyenlőség már nem talált helyet. A' nagyobb nemes földbirtokosok olly igen hatalmasok voltak, hogy a' szabad közembereket elnyomták, 's még némelly vazallusok is olly gazdagságot szereztek magoknak, hogy a' kisebb nemes földbirtokosok' sor-

elsőt nyerték meg egészen, a' másodikat csak az erőtlen és vakbuzgó fejedelmek alatt; a' harmadikat pedig csak némellyek ollyan királyoktól és nagyoktól, kiknek az egyházi jószágokért adózni vagy szolgálni kellett.

sát homályba temették. A' papok a' nemzeti gyüléseken külön egy hatalmas karzatot formáltak. A' királyok' hatalma' növekedésével tisztviselőik 's helytartóik' hatalma is növekedett, 's gyakran még királyaikra nézve is veszedelmes lett. Minden magányos pörökben 's czivakodásokban még ekkor a' fegyver tett végső elhatározást; 's a' törvényes felsőség a' hatalmas nagyoknál ritkán birt annyi erővel, hogy azokat ügyes bajos dolgaiknak békességes eligazitására birhatta volna. Az innét származott magános háborúk, a' nemzetnek a' királyok' hatalmaskodása ellen harczolása, azon erőszakoskodások, mellyekkel ezek egyes nagyok' személyében az egész polgári alkotmányt megtámadták, végre az a' ferde irány, mellybe a' nagyobb és kisebb földes urak, a' hatalmas vazallusok jutottak — mind ezek az országnak gyakran anarchiai ábrázatot adtak, úgy hogy a' később történetvizsgáló épen nem láthatja mi volt akkor törvényes igazság, 's mi törvénytelen hatalmaskodás.

A' francusok' országa már messze ki volt kelet felé terjedve, mikor Károly a' királyi székre lépett. A' burgundusok, allemannusok, thuringiaiak, bajorok 's végre frizusok is Pipin' királyi pálczája alatt állottak. Ugyan ez Aquitaniát vagy Guiennét is egyesítette országával. De a' Pyrenaeus hegyek körül 's a' Földközi Tenger' nyugoti mellékén fekvő országok a' Spanyolországi mórok' birodalmához tartoztak. A' tartományokat helytartók igazgatták, kiket a' király nevezett ki, 's le is tehetett, 's kik majd herczegeknek, majd grófoknak hivattak, majd ismét még általánosabb nevek alatt fordulnak elő *).

A' nagy kiterjedésü allodiális vagy szabad jószágok, mellyekből az illyen helytartók sok vazallusokat tarthattak; az ügyesség, mellyel a' tartománybeli

*) Illyen nevek p. o. a' francus iróknál: praefecti, principes, patricii, a' longobardusoknál Gastaldok, az Angeleknél Earldomok. stb.

lakos' kedvét 's tetszését megnyerni tudták, 's a' királyok' gyengesége már ezen időszakaszban is gyakran veszedelmesekké tették őket fejedelmökre nézve. A' bajoroknak és allemannusoknak örökös herczegeik voltak, kik olly nagy hatalommal birtak, hogy a' francus királyoktól, kivált a' bajor herczegek, sokszor csaknem semmit sem függöttek.

Kis János,
superint. m. t. t. r. tag.

SZÓNYOMOZÁSOK.

Egy nagy magyar szótár' elkészitésére, melly tudományos tekintetben is megfeleljen a' köz várakozásnak, sok előkészületek kivántatnak.

Az illy előkészületek' sorába tartozik az is, ha egyes hazafiak tudós észrevételeket közölnek egy vagy más magyar szóról, nemzetségi nevekről, birtokok' elnevezéseiről, melyek historiai és criticai felvilágositások mellett a' nyelv' philosophiájával is megismertetik az olvasót, 's a' mellett, ha az öszvehasonlító philologiát szemünk előtt tartjuk, a' külföldi tudósok' figyelmét is nyelvtudományos vizsgálataink által magunkra vonhatjuk, mert reájok nézve is az olly szók' kijelelései, mellyek a' hangban és értelemben öszvetalálkoznak, érdekesekké válnak, midőn ez úton további nyomozásokra mintegy felbuzdítatnak, 's gyakran új, meglepő fölfedezésekre szolgálnak okul, mellyeknél fogva a' régi, megavult, sokszor bizonytalan és homályos philologiai nézetek' helyébe alaposabbak állanak elő; a' mi a' tudományra nézve mindig nyereség.

Jelen értekezésemben tehetségem szerint öszveszedtem mind azon adatokat, mellyek az *arany* és *ármány* szók', ugy az *Aba*, *Amade*, *Attila* 's *Avar* nevek' értelmeikre felvilágositásul szolgálhatnak. Igyekeztem mindenütt bizonyos nyomozások után menni, és ha néhol sajdításoknak helyet engedtem, az a' legnagyobb hihetőség' bélyegeinél fogva esett meg. Minden tekintetben azok hason vizsgálatokra másoknak is alkalmat nyujtanak, a' nyelvtudományos ismeretek' tovább terjesztésére pedig foganatosan dolgoznak.

„ARANY.“

Ez széles értelmü szó, sok nyelvben kevés betüváltoztatással eléjő: minden adatokat öszvevéve a' *fényességnek*, *jóságnak*, *kedvességnek*, *tündöklőnek* vagy is a' ragyogásnak, és más egyebekhez képest a' *derekasabb létnek*, következésképen a' *becsességnek* fogatjaival van egybekötve.

Adatok. 1) *Or* franczián arany, deákul *aurum*, oláhul auru, olaszul *auro*, *oro*. Brosset irja az *or* szóról Armenia' közönséges törvényeinek forditásában, hogy az arab szó, 's annyit tesz mint *splendor* vagy fényesség (Nouveau Journal Asiat. Nro 49. p. 28.)

A' georgiai nyelvben Paolininál *oro*, Maggiusnál *ochro*, a' tudósok' nyelvén, az első csak a' közbeszédben használtatván. (Alter, über Georgianische Literatur. Wien. 1798. pag. 147.)

Roussilion mellett Franczіaországban egy pataknak *Auriege* vagy *Ariege* régi neve deákul *Aurigera*, mert némellyek szerint hajdan aranyat hordott fövényeiben, mivel az *Aranyos* folyóviz is talál Erdélyben. (Bayle Dict. Hist. et crit. T. I. pag. 402.).

Ottfriednál pedig (régi német iró a' IXdik századból) *alazi oro* Adelung' magyarázata szerint *sehr zierlich* (= igen ékes) értelemben használtatik.

2) A' perzsa *aurenk* szóról irja Herbelot ezeket. *Aurenkzeb* vagy *Orangzeb* a' XVII-dik század' vége felé nagymogol császár Indiában; *aurenk* perzsául királyi thront, bölcseséget, okos rendelést jelent. Az *Aurenkzeb* név eredetét vette azon massiv arany thronustól, mellyet husz millió aranyra becsültek az útazók; azért *Schah Coroun* vagy *Schah Gehan*, ki azt fia' számára készíttette, fiának *Aurenkzeb* vezeték nevet adott; az által azt akarván tudatni a' világgal, hogy fia még nagyobb diszt és fényt ád országlásának, mint a' számára készült arany thronus. Nem is csalta meg magát a' Schah, mert fia elfoglalta *Golcondát*, *Visapurt*, és sok indus ragiásokat (királyságokat) kiirtott, a' bálványozást pedig megszüntette birtokaiban! a' név másutt *Aurenkzeid*, *Oranzeb*, *Orangeb*, *Aurengseb*, a' párizsi ázsiai folyóiratban pedig *Aurengzeb* és *Eurengzebnek* iratik.

Ugyan csak Herbelot irja az *aurenki* énekről, hogy az legkedvesebb énekmód volt Perzsiában, melly thronusi, vagy királyi éneket jelentett. *Barbud* volt az illy éneklésmód' feltalálója, *Khosru Parviz* (khosroes) perzsa királynál muzsikai kar' igazgatója (lásd az *aranka* magyar szó' értelmét lejebb

a' 4dik szám alatt: és vesd öszve Herbelot' könyvét Biblioth. Orientale Tom. I. pag. 479, Tom. II. pag. 10.)

3) *Hiranya garbha* = arany testet vagy hust jelent az indusok' *Upanishad* czímü szent könyvében. (Nouveau Journ. Asiat. Nro 63. p. 200.) Ugyan itt lejebb *uri had Aranyaka* igy magyaráztatik = *le ventre ou le corps d'or.* (p. 206.)

Az awgánok' nyelvén is *Oor*, *ur* = tűzfény (l. Catherinens Verdienste um die vergleichende Sprachkunde von Friedr. Adelung. Petersburg 1815. p. 86.)

4) *Arouna* sanscrit nyelvben a' deák *aurora*, vagy a' hajnal' aranyhasadása *Stahl'* magyarázatja szerint. (N. J. As. Nro 52. pag. 371.). Egy szép mező is Edessa mellett *Aran* nevet viselt, hol 1104-ben megszállott Balduin, edessai gróf (l. Theoph. Bayeri Hist. Oshroena et Edessana ex nummis illustrata. Petropol. 1734 p. 321.). Venus Urania az ég' kedvessége, az ég' ura ugyan csak Bayer szerint. Hemsterhuist követve pedig Ορανος aeoliai ωρανος doriai kimondás; Seidler mind a' két formát aeoliainak veszi Herodianus' bizonysága szerint. (l. lejebb a' 7-dik számot).

Egy régi görög töredék iratban, mellyet Hermann megmagyarázott ʾωϱάννα (oranna) = amabilis (l. Jahrb. der Literatur: B. LIV. p. 258.) Az *aranyos* szó régen mint ma illy értelemben használtatik. p. o. *Arankut* vagy *Kedveskut* Veszprém vármegyében, mellyet több kút nevekkel felhoz Pázmándy (Schedias. Praelud. pag. 996.) Kolosvármegyében is van *Aranykút* helység, *Aranka* vagy *Naranka* szöllő a' Hegyalján, 's *aranka* czitrom (pomum aurantium) Kassai szókönyvében. (p. 47, 193.) *Aranka* magyar familiai név is Erdélyben.

5) *Orang* vagy *Oreng*. Ismeretes szó azok előtt is, kik a' napkeleti nyelveket nem értik, azt irja Raffles az indiai csaszár *Orengsib'* nevéről. *Orang* szó' közönséges jelentése *ekesség*, *disz*. Már Herodotusban (VIII. 85.) előjő ὀϱοσαγγαι mint perzsiai magnások, (Worthies) és *Heftoreng* perzsa neve a' hét csillagnak (l. Jahrb. der Liter. LV. B. p. 86.)

Az egykor olly fényes mogol thronusra emlékeztet viszsza a' birmánországi udvari és hivatalos stilus, melly szerint Ő Felsége' arany lábai elibe tétetik le minden, a' mit Hammer régi egyiptomi szokással világosit fel, minél fogva a' bécsi császári kabinetben igen sok megaranyozott mumia lábak vagynak. (Jahrb. der Lit. LVII. B. p. 88.)

Zemplén vármegyében is van egy falu, mellynek neve *Aranylábú Bányácska*; úgy Kolosvármegyében *Aranylábu Tuzson* falu van.

Az *Orion* és *Oriflamme* (auri flamma) nevezetek is közel rokonságban állanak az arany szóval.

Orion egy szép ifju volt Homer szerint, kibe Aurora belé szeretett. A' mythus' egy más ágazatja szerint csillaggá változott az égen, melly most is legragyogóbb a' többek közt. — Az *Oriflamme* veres lángszinü zászlója volt a' francziáknak, melly arany lándzsán lebegett. A' görög ωρω a' deák *orior* mozgás, rezgetegség, fogalmát adják vissza, milylyennel bir minden fényes és tündöklő dolog, (l. lejebb a' 9-dik számot) 's tudjuk a' mythologiából azt is, hogy *Arion*' hires lyrája is csillaggá vált.

6) *Narendschi* perzsául Hammer' magyarázatja szerint = *Orangenfarbige*. (Fundgruben des Orients 6. B. 2. Heft. p. 112). A' *narancs, orange, narendschi* szók mind csak betüátváltoztatások a' kimondásban, mint Adelung' szótárából kitetszik az *orange* szó alatt. Olaszul *arancia* (mondd arangche) Pomeranze, Pomeranzapfel; perzsául *Nareng* „Die Oranienfarbe dunkle röthlich gelbe Farbe welche aus citronengelb und roth gemischt ist, und den Übergang der gelben Farbe in das Morgenroth (Aurora-Arouna) ausmacht."

A' dolog' fogatja hát egy, hogy t. i. a' narancs' szine talál az arany' szinével. Ide tart a' *Heftoreng* új perzsa szó is, melly nevet visel mindenütt a' nagy Medve csillag Ázsiában, mellyet Rhode hibásan vett planétának.

Látni való az is, hogy az *orange* vagy Pomeranze, *orangée* vagy orangegelb, *orangen* vagy pomeránczfa, *orangerie* vagy narancskertház a' főfogat' kutfejére vezetnek vissza, miből az *aranyos* szó is vette eredetét.

Hammer a' német és perzsa nyelv' rokonságáról értekezvén azt is megjegyzi, hogy a' magánhangzók' különbözése, vagy a' rokon mássalhangzók' felcserélése tekintetbe sem jöhet a' szók' öszvehasonlitásában, merthogy az ajakbetük (b, p, f, w), a' fogbetük (d, t, th, s, az ángol th), a' torokbetük (g, gh, gi), a' folyóhanguak (l, m, n, r), a' lehellő hangúak (h, ch), a' csengő hangúak (dsch, tsch), a' sziszegő hangúak (l, fs, sch) könnyen felcseréltetnek a' kimondásban. Igy p. o. a' narancs az általa közlött perzsa kis szótárban *türündsch és narendsch* nevek alatt jő elő, melylyeket malum aureum, aurantium malum deák, *orange* franczia szókkal magyaráz 's hihető hogy a' Paris' költeményes *arany almája* is narancs volt, mert annak napkelet a' hazája.

7. Illy egybeköttetésben állanak az *arany* szóval az *oraniai* herczegség', 's *Orange* város' neveik, melly utolsó

a' vauclusi megyében a' Meyne folyóviz mellett gazdag termésü földön fekszik. Noltén szerint *Aravsionensis*, *Auriacus*, *Aravicanus* (scilicet principatus in Gallia) formákban jő elő a' régi iratokban. (l. Lexicon Latinae Linquae Antibarbarum Lipsiae 1744. pag. 23.). Bayle pedig a' franczia hires poeta *Daurat* nevét is az *aurance* vagy aranyos patak' nevétől (aurat, d'aurat, deakul auratus) származtatja (Dict. Hist. et crit. T. II. pag. 255.).

Az elmondottaknál fogva ide tart az *arany perjelség* is (Prioratus Auraniae) mellyről Pray 1773-ban külön könyvet adott ki. A' városnak, hol a' perjel lakott, *Aurana* vagy *Urana* neve van, ma egy kis város Dalmatiában; 's a' mellette lévő tónak is hason neve van.

Honi történeteinkben gyakran előforduló, aranyból formált nevezetek közül ide tartoznak még villa *Oron*, (in Ritu explor. verit. pag. 214 Bél' kiadása szerint), rivulus *Aranyos* 1264-beli oklevélben Cornides' gyüjteményei közt, castrum *Aranyos* 1176-beli oklevélben, melly Torda' határairól szól, hol, mint tudva van, Torda-Aranyos folyóvizben ma is aranyt mosnak. Terra *Arana* Vdik István 1267beli adomány. levelében pro Marco fratri Dominici Graeci Benkő József' gyüjteményei közt.

Aranyfalu Hunyad vármegyében, oláhul *Uraj* a' Maros' partján igen régi falu, hol *Arany* nevü vár volt, mellynek köveiből Benkő' Specialis Transsylvaniája szerint a' birtokosok házakat építettek. Szent Margit' életében már *Aranyfonó* előfordul, és Kresznerics több illy helynevezeteket említ szótárában.

Nem állhat a' felhoztak szerint hát meg a' mit Kassai József mond, (Szókönyv: lap 191) hogy *az arany szó a' latin aurumbol van elcsafarva*, mert láttuk már felebb is, hogy az tisztábban megvan a' sanscrit nyelvben „Dans l'Aytarea *Aranya* le createur oeuvre la nature premiere" (N. J. As. Nro 65. pag. 422.)

Az *Upanishad* szent könyvben egy szakasz a' világ' eredetéről szól, mellyet tojásból fejt ki: az ég arany, ez a' tojás' fele része, a' föld ezüst, ez a' tojás' másik felerésze. A' görög *Uranos* szó pedig mint felebb láttuk, eget, és az *oranos* kedvest jelentettek régen is. Venus is szépségéért *Urania* az az aranyos nevet viselt, *Chrysogone* a' pénzfeliratokban reá czéloz, mint Creuzer fejtegeti. (Jahrb. der Liter. LXII. B.). Még fontosabbakká válnak ez észrevételek Lajard' értekezése által, mellyet a' franczia academiában taval felolvasott az assyriai chaldaeusok' theogoniája

és cosmogoniája felett, mellyben az assyriai *Venus Mylitta* a' görög *Venus Urania* 's a' perzsa *Mithra* identificáltatnak, a' nap' fénylő tüzének tisztelete kiemeltetik, 's mind ezek a' régi hagyományok, emlékek' 's feliratok' következésében egy nagyobb munkában legközelebb megjelenendők lesznek. (N. J. As. Nro 80. pag. 130.)

8) A' *zerin*, *zer*, *or* (l. felebb az 1-sö számot) *sura* szók' további fejtegetései is felvilágositást adnak az arany szó' értelmére. *Suryam* az Upanishadban annyi mint önfény, a' mi nincs kölcsönözve. Halling pedig a' *sura*, *sur*, *surestan* és *Aram*, *Ariema*, *Arima* ugyan azon egy föld' neveiről tudósan értekezvén, hol az europai szőke emberek' első lakhelye volt Ázsiában, úgy vélekedik, hogy ha e' nevek appellativumok, úgy azok mást nem tehetnek mint *arany lakhelyt*; minthogy mind a' két gyökérszó az indogerman nyelvekben feltaláltatható. Igy siaposchian nyelvben Kaffaristánban *sure ser* = rothes Gold: igy a' perzsában *aram* szó' gyöke *ar*, a' deákban *aurum*, a' magyarban *arany*, sanscrit nyelvben *hiranja* (Bopp Glossar. sanscrit. pag. 201. 's vesd öszve Halling' értekezését Jahrb. der Liter. LXIII. B.). Ekképen a' régi mese a' scythák' aranyairól, az aranyt-ásó hangyákról, (melyek a' zend könyvekben Arimánnnak szentelt állatok), az aranyt őrző scytha griffekről, a' Herodot' *Arimasper* népeiről felvilágositást nyerhetne. (l. mind ezekről bővebben az *ármány* szó alatt).

Brosset az arab *or* szóról értekezvén (splendor) azt is megjegyzi, hogy az a' georgicai nyelv' egyik dialectusa szerint *zarbabi*. Herbelot pedig a' magyar aranyt és a' velenczeit (sequin) a' *Zerabin* nevü aranynyal hasonlítja öszve. (Bibl. orient. T. II. pag. 47.). Felhozza e' szót Bayer is Dio Cassiusra hivatkozva (l. c. p. 144) mint a' melly fő ékességet jelentett, „inter Getas primum *Zarabos* tereos, deinde vocitatos pileatos hos, qui inter eos *generosi* exstabant, ex quibus ii et *reges* et *sacerdotes* ordinabantur."

Zerin culah = arany csuklya vagy sipka, tiara aurea. — Igy nevezték Keschwad-Kai Kobad perzsa egyik király' fővezérét, mivel illy aranyozott süveget viselhetett. Ugyan csak Herbelot' magyarázatja szerint, *Kiaghed zer* perzsául aranyos papirost, *zer kunbudan* aranyzott erkélyt, *zal zer* aranyszálat vagy fonalat, *Zoroaster* fénylő csillagot jelentettek. (l. c. T. II. art. Caian. T. III. p. 419., ismét T. II. p. 139. 565. 569.).

9. Az imént elmondottak' felvilágosítására szolgál már Adelung' jegyzete, melly szerint mondja, hogy az *ar*, *er*, *ir*, *or*, *ur* szótagok a' régi nyelvekben minden dialecteken keresztül mennek, kemény, 's reszkető mozgásnak vagy rezgésnek jeléül szolgálnak: p. o. a' deák *ira*, a' madagaskári *Vr* = hózivatar, a' malabari *ur* = zápor, a' zsidó אור (ur) világítani, a' deák *aurum*, mert ugy mond Adelung, az is világít, és mozgó fényü (l. nagy szótárát in voce *ur*).

10. *Orang outang*. A' malaj nyelvben vadembert, erdőben lakót tesz. Linné még ugy hozza fel mint az emberi nemhez tartozó majomfajt *homo troglodytes* névvel, 's egyedül Borneoban találtatható. A' nevezet itt is a' fajok közt való derékségre mutat. Marsden angol iró a' Sumatra szigetben lakó *Orang Aboung* malaj vadnépről irja egy malaj kézirat után, hogy ez a' nép arany kaponyát ád a' mátka' eljegyzése jeléül (l. N. J. As. Nro 66. p. 170).

11. Az *Arachné*ről való mythus, kit Pallas pókká változtatott aranyszálu szöveteiért, mellyek pókfonal vékonyságúak voltak; az *aranea*, francziául *aragnée*, szó történetesen egyez-e az *arany* szóval, vagy a' szövés' mythusában valami valóság is rejtezhetik, most már bizonyossággal nem lehet elhatározni, de különösségnek fenn marad az mindig, hogy Ariadne' neve, kinek fonala mentette ki Theseust a' labyrinthusból, az antikk edény rajzolatokban mindig Ἀριάνη felirással jő elő (l. Götting. gel. Anzeig. 1831. B. II. p. 1336).

12. Messéniában *Arene* város' neve is ide tart hihetőleg, mellyet Aphareus *Arene* nevü szép nője' nevére épitetett, mint Pausanias irja (l. Bayle Dict. H. et Cr. art. gorgophone T. II. p. 576). A' deák *arena* (arenne-sable) is az aranypormosáshoz vezet vissza Iuvenalis' ismeretes verseinél fogva

— — — „tanti tibi non sit opaci
„Omnis arena Tagi, quodque in mare voluitur aurum
„Vt somno careas.“

Hogy Spanyolországban több hegyek és folyóvizek *Aranyos* nevet viseltek hajdan, az kitetszik Ukert' geographiájából, ki a' régi irók' helyeit nagy szorgalommal összeszedte. Illyen az *Orospeda* (Ὀρόσπεδα) hegy, hol a' Boetis folyóviz ered, mellyet Strabo ezüst hegynek, Avienus Argentarius Monsnak irnak, és neveznek. Illyen a' Livius *Oringis* (Libro XXIV. 42. *aurinx*nek is irja) nevü városa Hispania Baeticában: „*Oringin barbari appellabant — in Melessum finibus*, melly gazdag város körül ezüstbányák voltak. Tehát az ott lakó népek' nyel-

vén viselte a' város az *Oring* nevet. Ott voltak az *Ariani montes* mint Wesseling megjegyzi, mellyek Pliniusnál *Arenae montes* (Arenas Gordas), másutt *Marianum aes quod et cordubense*, Ptolemaeusnál *Μαριανὸν ὄρος*: (l. Geographie der Griechen und Römer. 2. Th. 1te Abtheilung. Weimar 1821. pag. 276. 340. 359. 383.).

Maga az *Oural* hegyek' neve is, honnan a' magyarok utóbb kiindultak, gazdag aranybányáiért nyerhette a' nevet, mellyekből kapja Oroszország legtöbb aranyát. (l. a' kimutatást N. J. As. Nro 71. p. 477.). Most is e' lánczhegyek' éjszakra nyuló részeit mind egyre vizsgáltatja a' kormány, 's a' legujabb orosz tudósítások' következésében bő arany fekvetekre (strata) akadtak, hol még százezer ember munkát és élelemmódot nyerhet a' bányászat által. Már hogy ezen Oural, vagy Ural hegyek neve a' Hunyad vármegyei *Uraj*, vagy *Arany* falu és *vár* neveivel is egyez (l. felebb 7dik szám) elég megemlíteni; de a' mellett valamint *Aranyi*, *Aranyos*, *Aranka* familia nevek is találtatnak a' magyar hazában, ugy régen is voltak illy nemzetségi nevek: p. o. a' palmirai görög felirásban *Aranu* vagy *Ajranu* (AIPANOY) fordul elő Zoegánál, melly sirirás Creuzer szerint Zenobia' férje' atyjára czéloz, kinek az nemzetségi neve volt. (l. Jahrb. der Liter. L. X. 11. B.).

„ÁRMÁNY."

1. Kassai (Szókönyv I. 145) *Aranyos* Baranya vármegyei' falu' nevéről azt tanítja, hogy az nem az *arány* (scopus, meta) hanem az *Arianus* szóból lett, mivel lakosai Arius' követői voltak. Az *ormánság* és *ármányos* szókat is hasonlólag innen magyarázza (ármányos = homo nequam qualis est Arianus I. 196). De ez hasonlatos állítás ahhoz, a' mi lap 193 áll, hogy a' *tárgy* szó az arányból lett.

Az arianismusnak vége szakadt mindenütt a' VIIdik században, 's a' melly secták későbben felállották (p. o. Albigenses, és Antitrinitarii) nem arianusok többé, hanem más nevek alatt lettek ismeretesekké a' nép' massája előtt, azért nincs is az *arányos*, *ármány*, *ármányos*, *ormánság* szavaknak semmi egybeköttetése az alexandriai presbyter' hitével.

2. Kresznerics az *ármányt* gyökérnek veszi, 's az ármányos szó' értelmére (praedo, latro, homo nequam) példákat hord fel régibb iróinkból.

Legbiztosabb út a' kijelelt szó' származtatására a' perzsa *Ahriman*, (Ahariman Baylenél) mellyből lett a' görög *Ἀριμανης*, vagy *Ἀρειμανιος* (l. Fundgruben des Orients VI. B. 3 Heft

p. 339. és Bayle' historico-criticai szótárát art. *Zoroastres.* — Schrevel *ἀρης* és *μαινομαι* — Martis furor fogatból magyarázza, de e' két szó is utoljára a' perzsa Ahrimánba összefoly).

A' magusok' tudományában értették *Ahriman* alatt a' sötétséget, rosz principiumot, mint *Scharistani*, *Ibn Stanuh* 's más napkeleti irókból kifejtették a' tudósok. *Armenia*, *Armenus*, *Örmény*, *Ürményi;* a' deák *arma*, *armatus*, *Armán* szó Ulphilásnál, perzsául *Irman* (Fundgr. des Orients VI. B. IV. Hft. p. 390) az Ahriman szónak meg annyi változtatásai.

A' kinek kedve van a' magia' eredetéről megolvasni a' régiek' zürzavaros előadásait, az csak Bayle' szótárának negyedik kötetét (I. 555) nyissa fel maga előtt, ott megláthatja minő sok változásokon mentek keresztül a' magiáról való első hagyományok.

Zoroaster tisztította meg a' magusok' tudományát, a' két principiumot (világosság és sötétség) egy fő principium alá rendelvén (yezedan = isten).

A' rosz principium' tisztelete, mellytől tartottak, messze kiterjedt a' földön, 's a' hadakozás' okának, vagy is a' had' istenasszonyának (Artemis, Bellona, Anahid) hatalmas papjai és oltárjai voltak mindenfelé.

Strabonál (L. XI, VIII. 4. XIV. 111. 15.) a' perzsa Anahid' tiszteletében két geniusok jőnek elő, kik egy oltárt birtak, 's az ármányos nála *Ωμανος* (omanos). Armeniába, Cappadociába Perzsiából szakadt be e' tiszteletmód, mint Hyde Tamásnak a' perzsa vallásról írt könyvéből megláthatni, és Plato is írja (de Republ. L. X.) hogy egy pamphyliai bölcsnek a' neve *Er* volt, *Armenus*' fia, kit sokan Zoroasterrel felcserélnek, mások pedig vele egy személynek is tartanak. Az Ahriman épen az a' mi Indiában a' *Schokra*, rosz lelkek' vezére, a' zsidóknál *Lucifer*, leesett vagy megbukott csillag, vagy mint Theophanes' folytatója lefordítja *συνεγος τω διαβολω* = ördög' pajtása. (Fundgr. VI. B. 3. Hft p. 339.).

3. Herodotus' Arimasper nevü népe éjszaki Ázsiában egy szemü emberekből állott, kiknek földén a' griffek aranyat őriztek. Ez a' mesebeszéd csak annyiban tart ide, hogy *arim* és *spu* szók (monoculus) illy értelemben nem találtatnak egy nyelvben is; legalább Gatterer 180 nyelvet nézett keresztül, de sehol sem akadt arra, hogy *arim* egyet, *spu* szemet jelentenének, (Götting. Gelehrt. Anzeig. 1798. p. 1217.), azért hihető, hogy ezen mesés köntösben ismeretes nép, melly hat hónapig aludt, azaz nem látott napot mint Lapponia és Nova Zembla' lakosai, a' perzsa *Ahriman* szó után kapta elneveztetését: leg-

alább Herodot azt irja, hogy a' scythák nevezték úgy el. Az Arimasperek tehát sötétség' fiai, egyszemüek, ármányosok, griffekkel társalkodók voltak Herodot' idejében uralkodó köz vélemény szerint. (l. feljebb az 5dik számot.).

4. A' perzsa Ahriman (hadistenné, rosz principium) szóhoz tartanak még a' német *Heer*, *Heerman*, *Hermann*, *Hermaneyild*, *Hermanerik*, *Irmentruid*, *Arminius*, a' longobard *Herimanni*, *Arimanni* (katonák Dufresne szerint), a' magyar *Hermány*, *Hermányi* (faluk 's familiai nevek Erdélyben), *Mező örményes* (régi falu Kolosban), az *ármás* szók, melly utolsó Párizpápaiban *latro*, ugy Ebeni István kolosvármegyei főispán' (1657) instructiójában is az *ármások* tolvajokat jelentnek (Benkő, in Spec. Transylv.).

Az ármány szó után több helyek 's familiák elneveztettek mint p. o. *Arimathaea* (αριμαθαια az uj testamentumban) Noltén szerint az Ephraim tribusának egy városa (Lexic. Lingv. Lat. antibarb. p. 23.) *Ariminum* a' senonesek' földén Caesena mellett. A' párizsi celta kőemlék' felirásaiban, melly a' Seyuana' hajósait ábrázolja, az *osmis* szót ogmionnak vagy jobban *ormion*nak olvassa Eccard, a' mi *Irmin* vagy *Ormin* régi celta héros' neve volt. (Collect. Etym. Leibnitii P. I. p. 80. 81.).

Herbelotban (T. II. p. 350). *Al Hermani* Memphisben épült két legnagyobb pyramisok' neve Nilus' napnyugoti részin, hol Memphis feküdt, mert Cairo ma a' Nilus' napkeleti részin fekszik: másutt (T. III. p. 126.) *Harmaninak* irja. Svidásnál az *Ariamnes* név *ονομα χυριον* mint Bayer már megjegyzette. (Hist. Oshovena p. 81.).

Leibnitz a' *Hermiones*, *Hermonduri*, *Hermänner*, *Hermanni*, *Germani*, a' spanyol *Hermanos* szókat hasonlókép egynek veszi *quod militem sonat* (opera omnia T. IV. p. 157). Hogy a' *haramia* szó is ide tart, azt másutt elő fogom adni. *Ormanus* pedig Rum' királya volt, ki Alp Arslannal a' seldschuki házból véres háborut folytatott a' XIdik században Khondemir perzsa iró szerint. (l. N. J. Asiat. Nro 75. p. 245.).

5. Halling legbővebben értekezett az Ahriman szóról, (Jahrb. der Liter. B. LXIII. p. 118. et sequ.) az Arimasparekről, Ariusokról, Aramaeusokról, melly tudós értekezésben láthatni az *ármány* szó és *ormányság*' széles elterjedését. *Rum*, *Ariana*, *Urmi*, *Urmia*, *Arimah*, *Arimat* már Anquetil du Perron' jegyzetei szerint, ugy mond, egy dolgot jelentenek a' napkeleti irókban. Zoroaster' születése' földje *Urmi* a' legtöbb bizonyságok szerint, mellyet többnyire Armenia' Kaukasusára helyheztetnek, hol az *Arum* helyet is keresni kell. *Urmi* csak

egyszer jő a' zend iratokban elő, de *Ariema* gyakran, 's mindig különös magasztalással említetik, melly a' Kaspium' déli részin feküdt: az *Irmánok* másképen *Ermanen*, 's ezek Hammer' bizonyításai szerint is az *Ormánok*, a' mi mindegy jelentés a' *Dskermania* névvel, miképen hivatott Mirchond szerint hajdan a' görögök' Chorasmiája. Ez a' föld az *Irm'* kertje a' *Schahnahmeh* czimü ismeretes perzsa éposban, vagy *Iram*, melly mint a' paradicsom dicsértetik, 's később időkben boldog Arabiába is áttétetett.

Ez a' Kaspium mellett lévő tartomány *Arum*, *Ariema*, *Urmi*, *Irman*, *Irm*, *Iram*, *Erman*, *Arman*, *Kirman*, *Dschermania*, *Orman*, *Urman* volt a' régiek' Chorasmiája, Zoroaster' hazája, a' kaspiumi Syria, mint a' Halling által felhozott 's összevetett kutfők mutatják. A' *Typhon*ról való mesének helye is itt van. A' zend iratok ezt a' tengerparti tartományt a' Diwek' vagy rosz lelkek' lakhelyének nevezik *Arimans'* kisérő társaságában, 's a' *Diwek* szőkeveres hajúak, mint a' görögök' Typhonja is veres fejü, melly az egyiptomi és görög dogmákban egy szerepet játszik a' perzsa Ahrimánnal. Svidas a' Typhont Arimánnak is nevezi. Maga a' görög *Τυφών*, *Τιφωεύς Tiphaeus* a' perzsa *Diw*, *Dew*hez (rosz daemon) köthető, melly gyökérszó a' Klaproth által ugy nevezett indogerman nyelvekben feltaláltatható.

A' sanscritban *dèwa*, a' deákban *divus*, *deus*, a' görögben *θεος*, goth nyelvben *thiuth*, (*αγαδυς*-bonus) 's itt mindenütt jó értelemben használták, mint azon népek is, kik germán fajúak, 's a' perzsákhoz rokonok. Régi németben *tiufal*, angelsaxul *deöfol*, régi skandinav nyelvben *difill*, ma németül *Teufel*. A' slav *djabel* későbbi származat, mint Ulphilásnál is a' gothus *diabolus* a' görög *διαβολος*-ból lett.

Pliniusnak igaza van, hogy a' régiek a' scythákat *Aramaeusok*nak nevezték, 's Herodot is, mint felebb láttuk, az *Arimasper* nevet scytha szónak mondta.

Az *Arimaspi* nép Halling szerint scytha nép, összetett szó az *arim*-ból és *asp*ból. A' zend *asp* annyi mint a' sanscrit *asva* = equus, melly hadakozót is jelent, mint a' görögben az Aristippos *ἱππεις* vagy *ἱππος* szó után, miből lett Bél Mátyás szerint a' magyar *paripa* szó.

Minden hadakozó népek, ugy látszik, az embert és lovat egy szóval jelelték ki, deákul *equus*, *equites*, (lófejü székelyek), gothusul *Mann* = homo, és *equus pusillus* Isidornál. *Arimaspi* tehát = *Männer*, *Krieger von Ariema*, *Arima* (l. az arany szó

alatt a' 8dik számot, ha az Arima szó nomen appellativumnak vétetik, 's akkor a' kaspiumi *syria* vagy *sura* neve is kifejlenék).

Németországban a' legrégibb időktől fogva scythák laktak, ez már kétséget sem szenved Halling' utmutatásainál fogva, azért volt olly idő, mikor egész Europa' éjszaki részit Skythiának és Keltoskythiának nevezték a' Hellenek. Innen csodálatosan megmaradt a' *Saci név* a' későbbi germán összetett nevekben: p. o. *Mar-saci* Tacitusnál, *Mar-satii* Pliniusnál, *Oroman-sacii* (Ormány zsákák, mert Plinius szerint a' perzsák a' scythákat zsákáknak is nevezték a' hozzájok közelebb esett zsák néptől).

Halling az *Oroman-saci* helyett *Oro-Marsacit* olvas mint *h* a' *c k* helyett Cluveriusnál egy kőfelirással is védetik *Marsaques*, 's igy hát az *asp*, *asva* (equus) ujra feltaláltatik a' *Marsákokban*, mert *Mar* régi german nyelvben lovat jelentett; az ázsiai zsákák pedig az Arimasperek' rokoni voltak, és a' Massagetákhoz számláltattak.

Az *Oromansaci* is annyi hát mint a' *Marsaci*, mert a' *Mar* szó is lovat és embert jelentett mint imént láttuk, mikből már a' magyarországi *ormányság* szó értelme is önkényt kitündöklik.

6. A' régi görög és deák irók' könyvei rakva vagynak az ármány szóval. *Arimoi* népet említ Homer, hol Typhon uralkodott, hová Zeus mennyköveket szórván megreszketteti a' földet. Hesiodus is az *Αριμοι* népnél föld alatt laktatja Echidnát, a' kigyóasszonyt. Nonnus az Europába vándorló Cadmust, kisérve a' bika' bizonytalan nyomait az Arimojok' véres barlangjába is bevezeti Virgilnál (Aeneis IX. v. 715. 716.).

„Tunc sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
„In *arime* Jovis imperii imposta Tiphoeo."

Lucanusnál (Phars. V. 160).

„Conditur *Inarimes* ingenti mole Tiphoeus."

Ovidnál (Metam. V. 14. 85.).

„ — — — orbataque praeside pinus
„*Inarimen* Prochytemque legit."

Silius Italicusnál (8. 541.).

„Non Prochyte, non ardentem sortita Typhoea
„*Inarime*."

Mind ezeknél fogva nem tartom elfogadhatónak Festus' magyarázatát a' deák *arma* szóról: „Arma proprie dicuntur ab *ar-*

mis, id est humeris dependentia, ut scutum, gladius, pugio, sica, et ea quibus prope praeliatur; sicut tela, quibus procul." *Armus* Párizpápaiban első tag, vagy czímer a' marhában, *szügy*, *szegy*, *váll*. Jäkel (Der germanische Ursprung der lateinischen Sprache. Bresslau 1830. p. 41. 85.) az *armus* deák szót a' német *Arm* (kar) szótól nem ok nélkül huzza le.

Ha meggondoljuk jól az ármányos szó' eredetét, és értelmét, ha figyelemre veszszük mind azt, a' mit Halling és Hammer az Arimasper hadakozó népről elmondottak, hogy a' csatapiacz több ezer év alatt az *Erman* föld volt, vagy *Ariema*, melly *Iránt* elválasztotta *Turántól*, természetesebb magyarázatot a' deák *arma*, *armatus* szókra nem találunk, és Jäkel, mint Halling, annyi közléseket adtak már a' népek' vándorlásairól, hogy a' romaiak' származatját, nyelvök' eredetét bizvást a' syromedus vagy scythagerman fajhoz köthetjük, melly a' sarmatáktól egészen különböző faj volt; a' görög nyelv' befolyása pedig a' deák nyelvre későbbi időre mutat.

7. Az *ármány* szónak gyökere hát az *ár* (melly *er*, *ur*, *ir* változásokkal jő elő a' zend és sanscrit nyelvben, mint az *erő* szó alatt ki fogom fejteni) és *man* szó, jelent hadakozó erős lényt, mellyel a' deák *immanis* és *inhumanus* szók is rokonságban állanak, mint Jäkel' már említett könyvéből láthatni (p. 36.). Perzsa és angol nyelvben *Man* = der Mensch; a' deák *homo* ebből lett, Zoroaster *Hom* vagy *Homo*' tudományát tanította, mint Hammernek a' Mithra' tiszteletéről irt pályairatából kitetszik. Jäkel így ír: „*Homo* — (radix ho-min) persisch und englisch *Man* der Mensch, bei Kero *Comman*, bei Isidor *Gomo* Glossar. lips. *goman*; altdeutsch *guma*, englisch *yeoman* und *goodman*. Unser Wort *Mensch* ist von *Mann* oder *Man* abgeleitet, und eigentlich ein Adjectiv, wie von *Weib* — weibisch, von *Teut* = teutisch, teutsch, von *Däne* Danske in Dänischen, so *Mennisch* bei Ottfried *Mennisko*, jetzt zusammengezogen *Mensch*. *Goman* und *homin* heisst der gute starke Mensch. Die Form *gam* und *gomo* zeigt sich bei uns noch in Bräutigam, altdeutsch *bruti-gomo* und *briuti goume*. *A* war in Latein in *i* übergegangen, wie Herrmann in *Arminius*. Das *A* tritt wieder ein in den davon stammenden *humanus* (hu-man), *inhuminus* (in-hu-man) = sich benehmend wie ein guter Mensch. *Im-manus* (in-man) = unmenschlich, sich gar nicht benehmend wie ein guter Mensch, also stärker als ein inhumanus. Daher vermuthet Scheller, es habe ein Wort *Manns* gegeben."

Végre azt jegyzem még meg, hogy az *inhumanus*, és *immans* szók Cicerónak Deiotarus mellett irt beszédében is

rokonságban fordulnak elő, 's a' magyar *meny*, *menyecske* szókat is gondosan megfontolva Jäkel' szavait a' *Mensch* szó származatáról, 's annak variatióiról a' *Man* gyökérhez lehet csak biztosan kötni, mellynek mint felebb is érintve volt, a' magyar *mén* 's *mony* szók is az értelem' egyik ágazatában megfelelnek (p. o. ménló).

Kosegarten irja Vendidad' ujabb kiadásairól tett birálatában „*Mainju* = Spiritus, mens, daemon, e' zend szót ugy mond megkapjuk az uj persiai *Ahriman* szóban is, mellynek első esete *agrô mainyus* id est malignus spiritus, a' mi a' magyar nyelven *ármányos*. (l. Hallische Lit. Zeit. 1833. Nro 96).

„A B A."

Egy a' legrégibb szók közzül, melly minden felé elterjedt, 's az *apa*, *atya* szókkal egy törzsökből eredett, mint a' következendő adatok bizonyítják.

1. *Apo* vagy *Apo-chan* volt 609 körül (p. c. n.) a' *Tou kiue* tatárok' fejedelmének a' neve éjszaki Ázsiában: Egy más *Tho-yen Apo* a' Hoi-che tatár nép' követje volt 758ban a' chinai udvarban. A' *Khi-tan* országlást vagy Leao dynastiát *Apokhi* alapította, ki 872ben született. Később ugyan csak e' dynastia' történeteiben említetik *Ou-po* vezér 1116 körül. (Herbelot l. c. T. VI. p. 70. 154. 267. 374.).

2. *Fasokl* és *Bertat* tartományokban Afrikában a' rabszolgák *Abu*-nak (atya) nevezik a' kereskedőket, kik őket eladják. Az illy vásár leginkább *Tokta* nevü helységben foly Sipjut mellett mint Cailliaud irja. (Jahrb. der Lit. B. LVIII. p. 38. et seq.).

Nolten *Abimelech* zsidó főpap' nevéről irja „Abjathari parens, qui a' Doeg Idumaeo interemtus est. I. Sam. 21." A' hetven fordítókban *Αβιμεληχ* (Lex. L. Lat. Antib. p. 1.). A' tatárok' földén egykor hires syriai születésü keresztyén tanítót Simeont a' tatárok' fejedelme Ogodai 1232 körül nagyon megkedvellte, 's *Athanak* (pater) szokta hivni, mások pedig *Rhaban*-nak nevezték (N. J. As. 1833. Nro 69. p. 204. Klaproth közlése szerint, 's a' székely földön ma is fenn van a' *Rhábanban* szó, miképen hívták főkapitányaikat a' pogány világban).

3. *Appa-Saheb* ült a' thronusba Nagpurban a' marattok' régi nagy országának maradványában Dekkanban, de a' kit levetettek onnan az angolok 1818ban (N. J. A. Nro 49.) *Aba-Allah-Ben Zobair*' életét, ki Othman kalifa alatt nagy szerepet játszott, *Ebn Abi Serah* fővezér' testvérével Egyiptomban, le-

irta, most legközelebb Quatremère a' párizsi ázsiai tudós társaság' egyik tagja (N. J. A. Nro 52.).

4. *Atabeg* arab szó, mellyet Freytag' arab szótára nagyvezérnek magyaráz, de Hammer' bírálata szerint *Maggior duomo* (maior domus) értelemmel bir. (Jahrb. der Lit. B. LIV. p. 55.) Egy *Atabeg Omadoddin Zengi* (Turcorum orientalium potentissimus in Ninive seu Mousel ut ait Willermus Bayernél Hist. Oshr. p. 350.) 1114 körül állította fel az *Atabeg* dynastiát, 's Herbelot azt irja, hogy az Atabeg kisebb a' zultáni czimnél. (T. I. p. 430). Malcolm szerint, ki az Atabeg dynastia' történeteit meg is irta, *Atta* törökül = tanító, *Bég*=ur. (Geschichte Persiens, übersetzt von Becker. Leipzig 1830. B. I. p. 250.) Hammer pedig gyámatyának, tutornak fordítja (Fundgr. des Or. V. B. 2. H. p. 147.).

5. Az *apas* és *apati* szók a' sanscrit nyelvben is megvagynak. *Prajapati* teremtések' ura, a' vizek *apas*, mert a' világ' szülőanyja. (N. J. As. Nro 63. p. 200. 209. et seq.) A' franczia academia' szótárában *Appas* = les charmes de la volupté, et ceux de la beauté értelemben magyaráztatik. Meninszki' arab szótárában *Apa* arabul is Apa, törökül *Ata*, *Basata* = abbas (caput, pater, Tud. Gyüjt. 1833. VI. k. 1. 55.). *Atjih* a' kimondás szerint *Atjin* malaj nyelven királyokat jelent. (N. J. A. Nro 50. p. 111.) Az Ujgurok' nyelven *ata* = atya. (Klaproths Reise in den Kaukasus. Halle 1812. B. II. p. 502.).

Adelung' nagy szótárában (Bécs, 1811. Soltau' hozzáadásaival) az *Atte* szó alatt, mellyel régen éltek a' németek, ma pedig csak felső Németország' némelly dialectjeiben használtatik, illy változások jőnek elő: deákul Festus szerint *Atta*, görögül 'αττα, gothusul *atta*, tatárul *ata*, tschuvaszul *atta*, lappland nyelven *atzhie* vagy *atye*, Wallisban *haita*, frízül *haite*, slavul *otez*, wend nyelven *eydu*, a' pórnép közt sváb és sax tartományokban *tata*, a' frízek 's hannoveraiak *Teite* szót használnak. Angolul *dad*, *dadde*, (n. b. Verancz Antal' ötnyelvü szótárában, Venetiis 1595, Abavus szó magyarul *Ded cüssüm*), spanyolul *taita*, törökül *tada*, sőt a' görögöknél és romaiaknál is ismeretes volt a' τεττα és τατα. A' frízeknél *Atta* most is birót jelent. A' *Hauptmann*, *Hétman* mint a' *tati*, *tatta*, *tatte*, és fríz *tecte* szókat is ide számláljuk, lengyelül *tata* és *tátus*, Epirusban *tata*, a' régi Thessaliában σεττα, mikkel a' magyar *tátos* szó is (sokat tudó) talál.

Említést érdemel e' helyen egy, Magyarországon a' XVId. században utazó tudós olasznak (Accurse, vagy Mariangelus) megtévedése a' magyar kis gyermekek' szájából hallott *mama*

és *tata* szók felett, nem tudván megfejteni magának, mi módon beszélhetnek a' csecsemő gyermekek is Magyarországon deákul: „Movit nos maiori quadam admiratione, quod infantes ipsi et horriduli et sordiduli vix dum fari incipientes *mammam* atque *tatam* latine balbutiunt, ipsis quoque matribus non intellecti.“ Mire Bayle helyesen jegyzi meg, hogy nem lehet azt hinni, hogy az anyák nem értették volna meg gyermekeiket. (Dict. Hist. et Crit. art. Accurse T. I. p. 50.).

Dankovszkyban (Magyaricae Linguae Lexicon. Poson. 1833) kraini és wend nyelven *japa* = apa, ἄππας, ἄππα. — Hesychius' IVd. században élt görög szótáriró szerint ἄππας ὁ τροφευς = tápláló apa.

A' sanscrit *apas*, *apati* szókra tekintve, mellyekkel az *Apa*, *Japa*, ἄππας, mint az ἀπαλαινειν = apolni, ἄπαλον, ἁπαλος = tener, mollis, rokonok, az *Apátur* szó variatiója is önkényt mutatják a' hasonlatosságot. Csehül, lengyelül *opat*, olaszul *abbate*, francziául *abbé* = abbas.

Apácza = Abbatissa, dalmat nyelven *oppaticza*, slávul *opatka*, olaszul *Abbadessa* (Gyarmathi Vocab. p. 3). Igy már a' kerchi vagy régi panticapeumi emlékfelirásokban található görög felirása is egy márvány táblának *Venus Apaturia*, melylyet nem rég találtak fel, megvilágosodhatik az által, hogy *Venus'* származása talál az indus mythologiával. (Bulletin des sciences historiques, Antiquités, Philologie. Paris 1831. Nro 1. pag. 31.).

A' görög ἀπαλαινειν, a' magyar apa, és *apolni* szókhoz tartnak a' franczia *appuyer* és *appui* szók is, mellyek támasz és segedelem értelemmel birnak: p. o. *appuyer une personne* képesleg annyit tesz, mint valakit apolni. *Le Seigneur est mon seul appui* = az isten az én egy ótalmam. (l. több példát az academia nagy szótárában).

6. Adelung az *Abba* szót syrus szónak veszi, mellyet az istenről mint atyáról használtak: változásai *Ba*, *Pa*, *Papa*, *Atta*. A' gothusoknál ugy mond *Abba* férfit jelentett, 's ide számlálja még *Abt*, *Abbas*, az angelsax *Abbad*, a' dán *Abbed*, a' svéd *Abbos* szavakat is (in voce *Abt* és *Abba*). Az *Affe* szó alatt irja ismét, hogy az majom neve, alsó Saxoniában *aape*, svédül *Apa*, dánul *Abe*, *Abekat*, csehül *opice*, 's Afrika' nevét ugy mond, sokan e' szóból huzzák le, 's annyit tesz mint majmok' hazája, mint a' phrygiusok ,és celták azt elnevezték. De e' magyarázat el nem fogadható.

Homerusban és Stephanus Byzantiusban Ἄβιοι népek' neve jó elő, kik Ister' éjszaki részin laktak. Halling ezeket *géta* és

kimmerius fajúaknak mondja: „Der Name *Abioi* erklärt sich durch das gothische *Aba* = vir, als gleich bedeutend mit dem so oft in germanischen Volksnamen sich findenden *Manni*: z. B. *Markomanni*: denn im gothischen heisst *Mans*, im althochdeutschen *Man* homo, und daher wird von den Skythen die heilig verehrte Erde *Apia* genannt. Herod. 4. 59." (Jahrb. der Lit. B. LIX. p. 273.) Igy már a' görög ἄππας vagy tápláló Herodot' bizonyítása szerint is a' scytha *Apia* szóval rokon, vagy abból eredhetett.

7. *Abaka*, vagy *Abga* chán Dschengis chán' unokája Hulaku után uralkodott Perzsiában a' XIIId. században (Malcolm B. I. p. 277.). Némelly irók keresztyénnek tartják (Herbelot T. I. p. 3. T. III. p. 204.), annyi bizonyos, hogy a' mongol hét chánok, kik közzül való volt Abaka is, a' római pápához követséget küldöttek több izben, hogy az arab uralkodást megtörhessék. (Wilken, Geschichte der Kreuzzüge. VIII. Th. Leipzig 1832.).

Az *Aba* és *Papa* név egy, azt irja Herbelot. Heracles Alexandriában 12dik patriarcha volt, ki husz püspökséget állított fel Egyiptomban, 's első volt, ki a' pápa nevet viselte. Az alexandriai nép *Aba* és *Anba* nevekkel illette a' patriarchákat, (c'està dire père) 's látván, hogy a' püspökök ugyan ezt a' czímet adják a' patriarchának, majd a' nép *Baba* vagy *Papa* néven szólította azokat, melly szók ottan nagyatyát jelentenek. (T. I. p. 497.).

Meninszki' szótárában *Ata* alatt áll az *atalik* szó is = paternitas, pater adoptivus, vitricus magyarázattal. Az *atalik* szónak, azt mondja Jaubert, olly értelme lehet, mint az *atabek*nek. A' seledlschuki házban a' herczegfiak' gyámatyáiknak adták e' nevezetet. (N. J. A. Nro 70. p. 376.).

8. Eichorn azt irja *Abo-charabos*ról, (Abu-carb) hogy Palaestinában a' saracenusok' kormányzója volt, kit Justinianus császár a' VIdik században nevezett oda ki. (*Αβο χαραβυς* Fundgr. des Orients VI. B. 3. Heft).

Az *Abu* szóról meg kell jegyezni, hogy az vezetéknév' kezdete, az araboknál minden moslem először tulajdon nevet kap, p. o. *Machmud*, azután vezetéknevét: melly *Abu*val kezdődik, p. o. *Abu dschafer Machmud*, ezután következnek az atya, 's nagy atya' nevei, a' mi után jőnek a' nemzetségi, kézi mesterségi, vallás-ágazati, végre a' tiszteletbeli nevek. (l. a' kutfőket *Amade* szó alatt 3dik számban).

Klaproth *Abasseck* nemzetségről sokat ir, és *Aba-szék* földről kaukazusi utjában; (l. B. p. 64. 436.) Gróf Potocki Já-

nos pedig (Mémoire sur un nouveau périple du Pont Euxin etc. Vienne, 1796) *Abchasok* irja, 's úgy látszik, ugy mond, hogy az Abasseidektől származnak, kiket Arrianus a' Heniochok' partján Trebisonde körül talált, 's később *Abcasa* és *Aphcaserek*nek is neveztettek.

9. Honi történeteinkből ide tartanak az *Aba*, *Apa*, *Apafy*, *Apáty*, *Aponyi* familia nevezetek. *Jobagio Apae de villa sedan* (Zsadány?) 1217ből, villa *Apáty*, *Apa*, genus *Aba*, ismét *Apa* de genere Borsa említetnek a' Ritus expl. verit. czimű káptalani jegyzetekben. (p. 216. 219. 241. 244. Bél' kiadása szerint). Oláh Miklós is említ villa *Apáty*-t (c. XI. in Hung.): *Ebesfala* és *Abosfalva* két helység Küküllő vármegyében, mellyek az *Apa* névtől vették el nevezetjeiket, a' mint hogy hajdan mind a' kettőt az *Apafi* familia birta. *Abósfalvát* említ Kresznerics Sárosvármegyében is, Pázmándy pedig (l. c. p. 101.) a' finnusok' *Aboi* vagy *Abó* városát is az *Aba* törzsök alá húzza.

Az *Abos* és *Abots* magyar familiai nevek is ide tartnak. Sámuel vagy *Aba* királyunk' neve' változtatásai: *Oba*, *Obo*, *Uba*. Anonymus szerint *Thomizoba* a' Tisza mellett *Obad* helységnél (ma Apáti) volt eltemetve. (Cornides Vindiciae Anonymi p. 63.) *Ouóbos* kozár király' fia neve, ki az *ossi* vagy *osethi* nép közt dynastiát alapított, mint Klaproth' georgiai historiájából láthatni, hol Kai-Kavus is georgiai nyelvben *Kekasposnak* iratik, 's az *Abotsi* földről is emlékezet van téve (N. J. A. Nro 12. p. 518—536). — Az ossetekről azt jegyezem csak meg, hogy az *Abóts* név a' *Báts* gyökhöz is köthető. Az *Aponyi* név előjő az olaszföldön is, hol *Aponi Péter* (Petrus Aponensis, Pierre Apone) a' XIIIdik században egy volt a' leghiresebb orvosok és philosophusok közzül, kit magicusnak is tartottak, 's életét Bayle Péter és Freher leirták.

Mind ezeket öszvevéve már könnyen elhihetni, hogy az *Ab* gyökérszótag valamelly köz anyanyelvben kezdetet, eredetet jelentett, honnan, vagy miből indul valami, mellynek az *ap*, *at* csak változtatásai: (a' Ritus expl. verit. p. 220 Pristaldus Myecud filius *Athae* áll) miképen változtatások a' hollandi, gothus, svéd *af*, az angelsax, angol *of*, a' deák *a*, *ab*, *abs*, a' görög απο, αφ előljáró szók is; mire mutatni látszik az is, hogy minden nyelv' betűiben az *a* első hangjegy, 's az *alpha* és *omega* képesleg már a' régi nyelvekben kezdetet és véget jelentettek.

10. Lipon angol utazó szerint Morsukban és Tripolisban is élnek az *Aba* szóval, melly ott felső köntöst jelent (Jahrb. der Literatur Bd. LVIII. p. 38.). Burkhard is azt irja arábiai

utjában, hogy az *Abba* ott gyapotból szőtt köpenyeget, felső köntést jelent (Jahrb. der Lit. B. LV. p. 32—45.).

Hammer J. a' napkeleti talismani ingekről értekezvén irja, hogy az araboknál kell az illy ingek' eredetét keresni, a' térdig érőt *Abának* nevezték, 's ha csíkosan szőtt materia volt, *burdet*nek. Mohamed, és közel rokonai, mint *Ali*, *Hasan*, *Hosain*, *Fatime* Mohamed' leánya, *Aba* familiának is neveztettek együtt véve, milly felirások találtatnak is a' pecséteken, talismanokon; p. o. Kara Moustapha fővezér' pecsétjén, ki 1687ben Bécset ostromlotta. E' vezérnek is volt talisman inge, mellyet koporsójában Belgrádban meg is találtak, 's Kolonics érseknek küldöttek, ki azt a' bécsi polgári Arsenálnak ajándékozta. (Wiens erste aufgehobene türkische Belagerung. Pest, 1829. p. 122—136.).

Pejachevich' kéziratai szerint (Pázmándynál l. c. p. 175.) jász nyelven *Aba* fejér olcsó nemü posztót jelent, és illyriai nyelven is Beloszténecz' szótárában *Aba*: pannus thessaloniensis deák szavakkal magyaráztatik. A' magyar *aba* posztó hát arab származásra mutat, mint a' *borda* szó is (burdet), azért Kassai' véleménye nem állhat meg, hogy a' deák *alba* szóból lett (materia grossa). Oroszul is *Aba*, oláhul *haba* (Gyarmathi Vocab. p. l.) *Aube* franczia nyelven is fejér szövetü papi köntöst jelent, de vagynak azon kivül más mellékes értelmei is, mint az academiai szótárban megláthatni.

„AMADE."

1. Egy magyar nemzetségi szótárban az *Amade* familia nagy czikkelyt fog elfoglalni; itt csak rövideden érintem meg, hogy 1519ben már Várkonyi *Amade István* Szebenből irt Musnai Sándorhoz, mint főespereshez, hogy Medgyesre gyűjtse öszve a' papokat; később az fejedelmi tanácsos is lett (Benkő Trans. Spec. MS.). *Amadefalváról* emlékezet van téve egy 1583-ban költ adománylevélben, melly szól *Amadefalvi Antal Pál'* részére 16 belső jobbágyos telekről, mellyek közzül kilencz Amadefalvában volt Csikban, 's ugy hiszem ez a' falu ma *Mádefalva*, hol a' szekély katonaság' felállításakor a' híres *mádefalvi* veszedelem történt, mellyet környülállásosan leirt Benkő Jósef (Transylv. T. I. Vindobonae 1786). *Amadekarcsa* nevű falu Pozsony vármegyében is van.

2. *Amad* vagy *Emod eddulat* Ali' vezetékneve a' Buid' házból a' Xdik században, Herbelot az atyját is így nevezi (T. II. p. 71. és art. *Dib Baconi*). Ez iró szerint *Emadeddin* vagy *Omadeddin* arabul vallás' támasza. *Emad aldoulat* Ben

schonáhnál = l'appui de l'Etat, milly czimje volt *Zengi Ben Aksenkar Al Borsakinak* is, az iráki Atabeg dynastia' alapítójának, kit Bayer *Omadoddin Zengi* név alatt hoz fel. *Emadi* perzsa poeta' neve is, valamint *diván* vagy is vers' gyüjtemények közneve *Emadi* vagy *Emodi*, a' mi viszont a' magyar *Emődi* familianévre vezet vissza. (l. Herbelot T. II. p. 358. 359). Porter legujabb angol utazó *Amude*nek irja arabul, mikor Semiramis' oszlopainak romjait leirja. (Jahrb. der Lit. Band LXII. p. 23.).

A' felebbi Atabeg dynastiából való volt *Amad* vagy *Omadeddin* is, Noureddin' atyja, ki 1049 körül *Noradin* név alatt ismeretes a' keresztes had' történeteiben. A' hires Saladin' életét is egy *Omad Alkateb* nevü titoknokja irta meg. (Herbelot l. c. T. III. p. 479. T. V. p. 31.).

3. Azon göttingi arab kézirat szerint, mellyet *Liber concinnitatis nominum, id est vitae illustrium virorum auctore Abu Zacarja jahja En-navadi* deák czim alatt és deák fordítással kiadott Wüstenfeld 1832ben, az *Amade* nevet tiszteletbeli névnek lehet venni, mert szokás volt az araboknál a' nagyobb rangúakat és tudósokat különös névvel is megtisztelni: p. o. Noradin név illyen, *Nur eddin* = vallás' fénye, *Imad eddaule* = ország' támasza, miről Frähn bővebb felvilágosítást ád e' czimü könyvében: *Commentatio de titulorum et cognominum honorificorum quibus chani hordae aureae usi sunt. Petropoli* 1814. Megjegyezvén itt, hogy ez a' tiszteletbeli név *Imad*, *Amude*, *Amud*, *Emad* változtatásokkal jő elő az irókban.

4. Leibnitz az *Amade* nevet *Immedtől* vonja le, ki a' nagy Widekind' testvérje volt „*Ab Immedo et Immedingis Sabaudiae duces genus repetunt, Amadaeorum frequens in sua gente nomen hoc referentes*“ (Opera omnia. Genevae, 1768. T. II. pag. II.) Herbelot említi *Amade* (le verd) sabaudiai grófot, ki vitézül védte Rhodust a' törökök ellen, 's veres mezejü fejér kereszttel tisztelték meg a' rhodusi vitézek, a' mit a' sabaudiai herczegek ma is fegyvereiken czimerül hordanak *Fert* szóval, (T. V. p. 31.), mint pecsétnyomóikon is láthatni. (Bulletin des sciences Hist. etc. à Paris 1381. Nro 7. p. 317, hol két pecsétnyomó van közölve, egyik VIdik Amadeusé 1831ből *dit il conte Verde* felirattal).

Az *Amade* név megvan a' franczíák közt is, *Amadée Jaubert* most a' párizsi ázsiai tudós társaság' második elnöke, *Amadée de Pastoret* pedig ott az igazgató tanács' egyik tagja.

5. *Amude* Burckhard' magyarázatja szerint = Lobpreis, vagy is dicséret hadiénekben az araboknál. (Jahrbücher der

Lit. B. LV. p. 38.) *Amadan* Afrikában egy helység' neve, Nubiában Gau utazó szerint; Prokesch' utazásában *Hamada*. *Omád* várat említ Herbelot Khorasánban is, hová vette magát Babur a' XVdik században. (l. c. T. I. p. 504.) A' Ritus explor. verit. czímű káptalani jegyzetekben *Homode de villa Bolth* 1217ből említetik. Delisle szerint (Mémoires de l'acad. Royale des sciences 1721) *Hemadan*, *Hamadan*, vagy *Hamedan* mai neve a' régi Ecbatana városnak Mediában, melly Nero' idejében parthusok' fő városa volt, 's Esdrasnál (c. VII. v. 2.) *Achmetha* névvel jő elő, fekvése és régi neve is talál mai nevével.

6. Garzoni apostoli követ kurd tulajdon neveknek mondja *Bottani*, *Amadia*, *Giulamerk* szókat a' kurd nyelvről irt grammaticájában, és szótárában, melly Romában 1787ben jött ki, 's a' kurdusok' földét bőven leírja az előszóban, melly tudósítások *De la Valle* és *Otter*' közléseik mellett is nagyon használhatók, kivált a' magyar philologusra és historicusra nézve.

7. A' felhordottak szerint Kassai' származtatása az *Amadé* névről, hogy a' deák *Omodeus*, e' pedig a' *homo dei* szókból lett volna, el nem fogadható, ámbár Kresznerics is így vélekedik; mert az arab literatura' virító korában, mint a' keresztes hadak' idejében, sok napkeleti szók terjedtek el Európában, mellyeket aztán deák kaptára ütöttek, 's megpolgárosítottak. Minden esetre az *Amad*, *Emőd*, *Eumed*, *Immed*, *Omode*, *Omad* egy gyökér' variatiója, u. m. a' *mád* és *méd* gyökér szavaknak, honnan *Media*, *Medus*, *modus*, *medium* 's más több elágazatok is, mint a' *mód* szó is, melly a' deák *modus*nak gyökere, nem pedig megfordítva, mint sokan vélik.

Pausanias említi (*Ευμεδης μνημα*) Eumed' vagy Eméd' emlékkövét Spártában, balra az Ágis királyi temetőhelyhez. (Meurs, de regno Laconico p. 35.). Dio Cassius is irja, hogy *Omodopantest* a' romaiak ültették fel a' parthus király ellen, mint Pacorust is *Orod* ellen, ki édes atyja volt. (l. Bayert Hist. Oshr. p. 89.) Ptolomaeus az Imaus hegyet *Emod* név alatt is említi, a' mi Strabonál *Eodaa Himaonum* (ma Himaley — Miscellan. Berolen. T. IV. p. 92.).

8. Angolul *made*, mint Hammer irja, megfelel a' perzsa *Amade* szónak, melly praeparatus, gemacht, értelemmel bir. (Fundgrub. des Orients VI. B. 2-tes Heft pag. 162). Ugyan csak Meninszki arab szótára szerint az arab *Amade* szó férfi nevet illet, és felkészült embert jelent. *Emőd* magyar helység' neve Borsod vármegyében, 's *Emődi* magyar familia most is van Erdélyben.

9. A' franczia *Amades* = három egyenlően menő sima kötés a' Heraldicában, *Amadis* = ing' fodra a' kéz' fején, *Amadon* = könnyen gyúló növénytapló, *Amaduer* = hizelkedni, szeretgetni: honnan vették eredetöket további vizsgálatra való dolog; a' mit itt még megemlíthetek abban áll, hogy az *Amadis* név a' középévi lovagrománokban főszerepet játszik, melly a' spanyol földről ment át a' franczíákhoz és olaszokhoz, azért arab alakzatánál fogva már napkeleti származatra mutat, és *Ahmeda* chán gyakran említetik ugyan csak *Ahmedi* nevü török poeta románs eposában, mellynek XVI-dik századbeli kézirátjáról szó van téve a' bécsi tudományos évkönyvekben (B. LVII.).

A' zsidó צָמַד (amád) Gesenius' szótárában *állott*, *királyi szolgálatban* lévő *embert* jelent, ezen gyökigétől származott az עַמּוּד (amud) = oszlop, és igy az arab, perzsa zsidó szóknak talál az értelmök.

„ATTILA."

1. Bél Mátyás igyekezett már a' hunnus neveket kimagyarázni a' magyar nyelvből, mert eldődeink is azt hitték, hogy Attila' hunnusaihoz rokonok voltak a' magyarok. Thuróczi irja, hogy Attila nevét *Ethelének* irták a' magyarok, mire megjegyezhetni, hogy *Ethefalva* ma is népes helység Sepsi székben, és *Ethe*' jobbágyai említetnek in Ritu expl. ver. 1217-ből (pag. 260) hol *quatuor homines Athillae*, *praedium Athillae* 1221-ben is viszont előjőnek. (pag. 213.). Pázmándy (pag. 830) a' Ptolomaeusnál előjövő *Etalia* nevet (régi Galatiában) *Etel* és *Etele* szókkal hasonlítja össze, Abulghasi pedig (Histoire Genealogique des Tatars etc. à Leyde, 1726. pag. 27 és 127) *Ettel* tatár chánt és *Attil* tartományt emleget. Klaproth is kaukazusi utjában (B. II. pag. 10—12) azt jegyzi meg, hogy a' hunnus nevek ma is fennvagynak azon videkeken, 's *Abdilla* annyi ott mint Attila.

2. A' német *Adel* vagy *Edel* egy eredetre mutat az Attila vegy Ethele névvel, mert az már tudva van, hogy *d* és *t* betük mindenkor könnyen felcseréltetnek. Petznél a' régi *adallicho* = eleganter, angelsaxul *aethellice*. Adelung azt irja az *Edel* szó alatt, hogy Ihre svéd tudós jól megmutatta azt, hogy annak a' régi éjszaki szó *att*, Gechlecht, nem, faj, a' gyökere, 's a' régi iratokban *Edele* annyi mint Vorfahrer.

Leibnitz kezdetben nem tudott elmenni a' szón: „*Adel* unde nondum satis facio mihi. Si apud Islandos *Adal* signi-

ficat praecipuum, non ideo tamen nostrum inde, *Adal* Islandis Erbgut, *Adalman* maritus; forsan communis origo *Eh*, *Echte Edel*, *Adel*, amplius tamen inquirendum. Forte ut *gentilhomme* agente, sic *Atel* ab *atta* patre, maioribus, cuius genus notum.“

De majd később meggyőzte kételkedését, 's irja: „*Eddyl*, celtice gens, cognatio, itaque hinc Germanis est *edel* gentilis, Geschlechter, ut Polonis Schlachtiz.“ (Collect. Etymol. P. I. pag. 33—115. editio Eccard). Ezek szerint Leibnitz, Ihre, Adelung egyformán magyarázták a' szót.

3. Angliában *Ethelrede* volt a' király, mikor szent Gergely pápa a' VI-dik században térítő papokat küldött oda, kiket a' királyné, Bertha (Theberge) Charibert franczia király' leánya Maimbourg szerint igen jól fogadott. Később is, u. m. 1066-ban mikor a' hódító Wilhelm üldözte a' régi angelsax fejedelmi vérből származottakat, *Athelin Edvárdra* szállott volna az uralkodás, ha amaz el nem foglalná Angliát. (l. Bayle Dict. Hist. et Crit. T. II. pag. 313, 595. art. Grégoire I.).

Az angelsaxi házból való királyok' neve *Ethelred* vagy *Athelred* úgy látszik olly közönséges nevezet volt, mint Egyiptomban a' *Faraho*, Indiában a' *Porus név.* Dittmárból irja ki Leibnitz (T. IV. p. 21.) hogy a' XIdik század' elein Haraïd és Canut, Thurguto vezérsége alatt 340 hajóval szállották meg Londont, a' megholt király *Adelrad*' (ez XIIdik volt az angelsax házból) fiai *Ethelsten* és *Ethmund* visszaverték az ostromot. Ethelstent Leibnitz *Adelstanusnak* irja, 's *Ethelwerd* irót is említ e' királyi házból ki a' nagy Ottó leányához Mathildához könyvet irt. (T. IV. pag. 156.).

Paulin Paris a' franczia királyi könyvtárbeli kéziratokra felügyelő, *Ethelrede* nevét mint Bayle *Ethelbertnek* irja, 's mondja, hogy Kent tartomány' királya volt a' VII-dik század' elein, ki Charibert' leányát vette el. (Bulletin des sciences etc. Nro 10. pag. 92. a' Parizs 1831) Angol iró Cotton William pedig ugyan e' folyóiratban 935-ből említ egy angelsax *Athelstan* nevü fejedelmet, ki a' cornvallisi brittusokat a' kitett időben végképen meghóditotta. (Nro 5. pag. 60.).

Az *Adil*, vagy *Atil* nevet megkapjuk többször a' crimiai chánok' historiájában is: p. o. *Adil Gherai* 1578ban, ki Dewlet Gherai' fia volt, 's maga a' *Gherai* név is nem egyéb Hammer' magyarázatja után mint a' német *Graf* szó. (N. J. A. Nro 70. pag. 349.).

4. Attila (Belii Adparat. pag. 93.) másképen *Etzel*, és *Vetzel* nevekkel is iratott, és már a' niebelungi énekekben burgundiai győzödelmei felett *Etzel* név alatt jelen meg többször, nem pedig *Attila* név alatt. Az avarok pedig azokban *Hiunen* (Hunnen) nevet viselnek. Malcolm, perzsiai historiájában a' fejér hunnusokat *Hiattila* néven említi, kik a' chinai fal' éjszaki része mellől jöttek Turánba, mellyet elvettek a' sákáktól vagy scythákról; u. m. az *Oxus* és *Jaxartes* folyóvizek közt eső földeket. Történt ez a' sassanidák alatt, az 5-dik század' kezdetében, miután, úgy mond, a' perzsa irók nem is említnek Turant, hanem Turkestant. Malcolm őket tatár népnek mondja széles értelmében a' szónak. Nála a' görögök' Scythiája, a' perzsák' Turan földe, a' későbbi Tataria csak egy dolog. (B. I. pag. 103.).

Ezek a' Malcolm' *Hiattila* népei Procopiusnál *Hunni Euthalitae*, Agathiasnál *Nephtaliták*, és sokan, de minden helyes ok nélkül a' zsidó *Nephtalim* vagy *Naphtali* törzsökből származtatták. (l. G. Hornii origines Americ. L. 3. cap. IV. pap. 144. és Hottinger Hist. Oriental. pag. 181). Herbelot *Haiathelah* név alatt tanit rólok, mondja, hogy a' régiek Indoscythái, kik úgy látszik Tibetben laktak éjszakra India és China közt. Barantola tartomány, mellyet az útazók e' helyre tesznek, tőlök vehette nevét *Belad Haiathelah* = Haiatelah-ok' földe. (T. III. pag. 91.).

5. Abu schamet' arab krónikájában II-dik András királyunk *Melik Aadil*, a' mit Wilken *Malek Adel*nek ir. (Jahrb. der Lit. B. LV. p. 4.). A' longobardok' fővebb nevü nemzetségei *Adalingi* nevet viseltek mint Paulus Diaconus (1, 21) előadja. Herbelot *Idelkhán* szóról azt irja hogy az *Adelkhán*ból van elrontva, annyit tesz mint igazságos király, melly a' deccani, és golcondai moslemi királyok' címe volt. (T. IIt. pag. 320) Noureddinről (Noradin) azt jegyzi meg viszont Herbelot, hogy első volt, ki a' hatalmasok' sanyargatásai ellen Chambre de Justice törvényszéket állított fel, mellyet *Dar aládel* = igazság' házának neveztek. (T. IV. pag. 479). Második Mahmoud mostani török zultánnak is vezetékneve *Adli* = le juste (N. J. A. Nro 49.). Arabul *Adl* vagy Adel (jobban *Aadil* Hammer szerint) igazságot jelent. (l. Herbelot T. I. p. 165.) *Adel* aga főkapitánya volt Houssain zultánnak a' XVdik században. Az Alí' sectáját követők (Schiites) magokat *adalich* czímmel (igazságosak) illetik. (Herbelot Tom. I. pag. 271, 467.).

6. Gebhardi (Gechichte des ungr. Reichs I. Th. pag. 348.) az *Atelkusu* szót Thunmann után vizközi földnek magyarázza, az *Atel*, ugy mond, paczinák nyelven vizet jelentett; de ennek nincs semmi egybeköttetése az Attila névvel, ámbár módositásai találnak is az utóbbi név' módositásaival, mint Bayer' leveléből láthatni Bél Mátyáshoz (Adpar. T. I. pag. 409.), mellyre az utóbbinak fia is Bél Károly András hivatkozik egy academai értekezésében, mellyben az ismeretes vaticanumi oklevelet közli a' magyarok' régi lakhelyeiről az *Ethil* folyóvíz mellett, melly, ugy mond, Nicephorusnál, Callimachusnál és Simocattánál *Til*, tatár nyelven *Edel* vagy *Ethel*. (Turcis *niger*, Armenis *Tamár*, Europaeis *Rha* et Volga).

Constantinus Porphyrogenitusban is megvan az *Ατελκουζου* szó, hová jöttek a' magyarok Lebediásból, Hammer' megjobbított olvasása szerint *Ετελ και Ουζα*, 's mivel minden magyarázatok szerint az folyóviz' neve, látni való, hogy az nem az Attila nemzetségi névvel, hanem a' magyar *ital* szóval összvesorozható. Az Etel vagy Volga vizén kivül van más, *Atala* nevü folyó is Ázsiában, melly a' *Koisu* vizzel egyesülve a' Kaspiumba szakad. Aboulghaziban *Adalik khozar* kitételt Jaubert *Les khozar des iles* szókkal fordítja, az Oxus viz melletti szigetek' lakói, kozár fajúak; minél fogva az *Atel* vagy is viz lehet itt a' gyök. (N. J. As. Nro 72. pag. 491.). Frähn a' kozárokról irt emlékezetességeiben az arab irók szerint a' kozárok fővárosa nevét *Itil*nek 's a' folyó vizet is *Itilnek* irja (Mémoires de l' Academie impériale des sciences de St. Petersbourg Tom. VIII. 1822.).

7. A' romai irók a' görög *Αττιλας*-t (Attilas) Attalusnak irták. Igy hivták a' többek közt a' markomanusok' egyik királyát, kivel Gallienus császár frigyet kötött, 's kinek *Pipa* vagy *Pipara* nevü leányát szerette. (l. Rasche Lexicon univers. rei nummar. *Attila*, *Atila*, *Atenla* szó alatt és Eckhelt Vol. I. 77. és vol. VIII. 190.).

Hogy a' népek' vándorlásaikról, hérosaikról szájbeli hagyományok maradtak fenn, igazolják az éjszaki népek és németek' regékkel teljes régi költeményeik, mellyeket a' dán tudós *Müller*, és legujabban *Grimm* felvilágositottak. Ezen költeményekben *Sigurd* vagy Siegfried, *Thiedrech* vagy Dietrich (Theodorich), *Atle* vagy Etzel (Attila) főszerepeket játszanak. (l. Hallische Lit. Zeit. 1834. E. B. Nro 9.).

Valljon a' régi *Attelliana* város neve közel Romához, a' zsidó *Athalia* Joram király' nője' neve, ki kevély boszut,

álló asszony volt, a' görög *Atalanta* nevek állanak-e egybeköttetésben az *Attila*, *Adel*, *Atel* szókkal: további vizsgálatra való dolog.

„A V A R."

1. Kresznerics aszott fű, megvénhedt fű, rét, mező értelmekben magyarázza. Kassai (I. 214.) könnyen keresztül esik a' szó' származatán, mondván „Avar, gramen in prato per se inveteratum, quod illo anno non fuit defalcatum. Oritur ex verbo *avik*, sicut ex *szökik* derivatum *szekér* currus." Másutt pedig az *avart* zavarból kerekíti ki.

2. *Avarie* francziául jelent tengeri veszedelmet, hajóbeli kárt, és kárpotlást is, melly a' hajósoknak műszava, mint az academia' szótárában megjegyeztetik. Hammer azt állítja, hogy az arab *avar* szóból kölcsönözték el a' franczia'k, miért az a' franczia nyelvben *megromlottat* is jelent, a' miben már kár esett. (Jahrb. der Lit. LIV. B. p. 63.).

Ellenben a' német Convers. Lexiconban az angol *ayerage* (eine Durchsnittsrechnung) szóból magyaráztatik, mellynek változásai *averie*, *haverie*, *havarie*. Ottfriednál *avaron* vagy *afaron* annyit tesz, mint rég elfelejtett dolgot ujra feltorlani, viszont előhozni (Adelung in voce *Aferu*).

3. Perzsául *aware* Hammer szerint (Fundgr. des Orients VI. B. 2. Heft pag. 162) kóbort jelent (vagabundus). Meninszki is henyélő, csavargó értelemben magyarázza: ellenben az arab *awar* szóról azt mondja, hogy az pártolást, igazságtalanságot jelent.

Most már ezen magyarázatokból néminemü következéseket is lehet tenni, miért népfajok, tartományok és helységek viselték az *avar* nevezetet; miért a' deák *avarus* a' magyar *avar*, az *avarok*' neve egy törzsök alá húzhatok.

4. *Bourges* és *Tours* közt való országuton Franciaországban mellyet már a' romaiak használtak, a' Peutinger' táblája Caesarodunum mellé *Avaricum.ot* teszi „Caesaroduna XX. Tassiaca... Gabris XXIII. avaricum etc." az átmenetelt jeleli igy ki az első helységből az utolsóba. (I. Monumenta Celtica in Bulletin des Sciences etc. Párizs 1831. Nro 2. pag. 164.). *Avaris* nevü város feküdt a' veres tenger' partjánál a' mai Abukischeid körül, hol, a' karaván' utja ment hajdan keresztül, mint Rozier a' franczia egyiptomi nagy utazás' csomóiban egy értekezésben előadta. (Jahrb. der Lit. B. LVI. pag. 36.). *Awariak* a' régi niebelungi énekekben = Burgleute, kik várban laktak. Bertarith, egyik ének' hőse az

avarokhoz futott: miből gyanítható, hogy az avarok' nevére a' *vár* leghihetőbb gyökér, honnan a' *város* szó is. Hogy az avaroknak váraik voltak, tudva van a' historiából. A' niebelungi énekekben *Hunorich*, *Hiunnus* vagy *Hunnus*, *Etzel* nevek is előjőnek, 's többször az avarok *Hiunen* névvel említetnek (I. Quellen und Forschungen zur Geschichte der Deutschen Literatur und Sprache von Franz Joseph Mone I. B. Aachen 1830).

5. A' régi avarok' lakhelyét Nícephorus Turquestan körül teszi, kiket Elmakin arab iró *Hazari* néven emleget, 's Hornius után Bél Mátyás is hunnus fajuaknak mond (Adpar. pag. 416.).

Az avar nép' egy ágazatja ma is él a' Kaukazusnál, tatár fajnak mondják az utazók, kikkel az oroszok 1810-ben véres csatákat folytattak, 's a' pétervári tudósitások szerint a' közönséges újságlevelekben (1801 Januar. 5.) *Omár* nevü chánjokat megverték.

Klaproth, ki 1805-ben és 1808-ban beutazta lakhelyeiket, azt irja, hogy az avarok' chánja akkor *Chunság* faluban lakott, és hogy a' hunnus nevek, p. o. *Attila*, *Balamir*, *Almus*, *Zolta*, *Geysa* stb. ma is divatban vagynak köztök. (11. B. pag. 10—12.). Meg kell itt azt is említenem, hogy Paulus Diaconus (De gestis Longobardor. LI. cap. 28.) azt irja, hogy a' kijött avarok először hunnusoknak neveztettek, hanem azután a' chánjok' nevéről kapták el az *Avar* nevezetet, 's igy hát az *Avar* szó nemzetségi név volt, a' mi igen hihető, mert látjuk Eichornból, hogy Hirában is 405—456. közt *Noman Al-awar* arab fejedelem uralkodott, tehát nem csak hunnus, tatár, hanem arab nemzetségi név is volt az. (Fundgr. des Orients. II. B. 4. Heft).

A' mi több, Spanyolországban ma is kell lenni *Avar* nép' maradékának, mert a' XIV-dik században még nagyon is ismeretesek voltak Roger de Flor' *Almug-avarjai*, kik Andronicus császárnak segitségül voltak a' Kisázsiában elhatalmazott törökök ellen. Ugyan is az arragoniai sereg' gyalogsága *Almug-avar* nevet viselt, 's azt hiszik, hogy Arragonia' hegyeinek lakosai vagy a' gothusok' vagy a' hunnusok' maradékai, kik ott a' romai birtokokban elmaradoztak: mivel mint tudva van, mind a' két nemzet hadakozásaiban napnyugotra messze kiterjengett.

Akármint van is a' dolog, annyi igaz, hogy e' hegylakosok legvitézebbek voltak a' spanyol földön, és hegyeik közzül ők jöttek ki legelőször, kik az izlám' zászlója ellen

szüntelen küzdöttek. Nicephorus Gregoras azt is irja, hogy az *Almug-avarok* szó közönséges nevezete volt napnyúgaton a' gyalogságnak, de ez nincs bebizonyitva még. (Europäische Annalen 1808 5-tes Stück pag. 409.).

Hammer' törökországi historiájában *Mog-abarok*nak, *katalánok*nak neveztetnek az *Almugavarok*, de mivel az első kiadását e' becses de drága munkának nem birom, melly gazdag etymologiai magyarázatokkal, e' tudós' értelmét ezen név' származatáról nem közölhetem, hanem csak annyit jegyzek itt meg utoljára, hogy a' kijött magyarokat is *abarok*nak 's *avarok*nak nevezték némelly irók, mint Leibnitzból megtetszik (Opera omnia Tom. IV. pag. 12.) hol az olasz iró' versét: Ac *labor est saevis gladios praetendere Abaris* igy magyarázza: Avari, Avares, id est Hungari." Zemplény vármegyében *Abaros* falut említ Kresznerics, *villa Abara* pedig előjö 1217-ben a' Ritus explic. verit. czimü jegyzetekben (pag. 206.) *Abaris* scytha bölcs volt, Pázmándy (p. 206.) *Abaris* várost emleget Ammianus Marcellinus után. Azedessai *Akbar* nevü fejedelmek *Abbarus* felirattal is jönek elő a' pénzeken.

Valljon a' *Kabar* tribusa a' kozároknak, melly magát a' magyarokhoz csapta, nem egy-e az *avar* szóval, melly mint felebb láttuk, kóbort, csapongót is tesz, 's a' magyar *kavar*, *kever*, *kóbor* szókkal is talál: további vizsgálatot érdemel. A' görög nyelvben is *αβαρης* könnyü, hajlékony, ide 's tova mozgó értelemmel bir, melly a' *βαρυς* (nehéz) 's az *a* tagadó előjáróból van öszvetéve.

Ha ezen előadásaimnál fogva mások hason vizsgálatokra felbuzdítatnak, 's érettebb resultatumokkal fognak előállani, az, magyar literaturánknak mindig diszére válik. Értekező a' tanitásokat szivesen 's hálaköszönettel fogadandja e' csekély értekezés felett is, 's reményli idővel, hogy több studium mellett, philologiai jegyzeteit, mellyekkel már bir, 's szakaszonként ki akarja adni, még nagyobb tökélyre emeli. Az élet rövid, ha tökéletes munkát nem adhatunk is, legalább használhatót adjunk, mert a' tartózkodás által, ha az szerfeletti, csak a' literatura veszt. A' mit Cicero Calvus nevü szónokról mond „az illy tudományos visszatartózkodásokra is alkalmaztatható: „Accuratius quoddam dicendi et exquisitus afferebat genus: quod quamquam scienter, eleganterque tractabat, nimium tamen inquirens in se, atque ipse sese observans, metuensque *ne vitiosum colligeret*, etiam verum sanguinem deperdebat (in Bruto c. 82.).

KÁLLAY FERENCZ,
m. t. társ. r. tag.

LITERATURA.

CLASSICAI RÉGISÉG.

1. *Classicorum auctorum e vaticanis codicibus editorum etc. Tom. I. et II.* (A' vaticani könyvtár' kéziratiból kiadott classicus irók' gyűjteménye stb. kiadta Majo Angelo apát, vaticani könyvtárnok. Roma, 1831. 8rét. 2. kötet).

2. *Ianuarii Nepotiani epitoma librorum Valerii Maximi etc.* (Valerius Maximus' könyveinek kivonatja Januarius Nepotianustól, kiadta Majo Angelo stb. Hozzá járulnak ugyan azon könyveknek Julius Paris által készült kivonata' töredékei is. Celle, 1831. 4rét).

3. *Isaei orationes XI. cum aliquot deperditarum fragmentis etc.* (Isaeus' tizenegy beszéde, néhány elveszett beszéd' töredékeivel együtt. A' textust megigazította, criticai jegyzésekkel és magyarázatokkal kiadta Schoemann György Friderik. Greifswalde, 1831. 8r.).

Hálával fogja a' régi literatura' barátja nevezni mindenkor *Majo*' nevét, kinek éles figyelme 's buzgó fáradozása már is kiragada némelly régi literaturai kincseket sok százados feledség' homályaiból; 's méltó reménységet nyujtott hogy még többre is akadunk, mit örökre elveszettnek gondolánk. T. i. a' középkor' iródeákjai gazdálkodásból 's szükében lévén gyakran a' papirosnak vagy pergamentnek, olly ivekről, mellyekre valamelly classicus volt írva, azt levakarták késsel vagy letörlék egy különös arra szolgáló szivaccsal (spongyával) 's reájok, többnyire keresztben kelendőbb keresztyén tartalmu dolgokat irtak *(codices rescripti, palimpsesti.)* Az újabb idők' vizsga szellemét ezen kéziratok' mineműsége nem kerülheté el; 's hol a' szabad szem rajtok el nem mehetett, a' chemia nyujtotta segéd kezeit. Ezen úton díszlettek az előbb milánoi, utóbb vaticáni könyvtárnok' türödelmes vizsgálásai is; 's az általa fölfedezett 's előbb pompás 4edrétben kiadott classicus maradványok most nyolczadban és kisebb áron terjesztetnek elébe a' tudós világnak 's folytatásaul az általa 8adban is megindított classicusok' kia-

dásának. E' két kötet, melly egyébiránt több mint puszta utánnyomtatás, magában foglalja Cicero' könyvét *de republica*, némelly *beszédeinek*, nevezetesen a' Verrinák' eddig fölfedezett töredékeit: végre *Gargilius'*, *Martialis'*, *Sallust'* és *Archimedes'* töredékeit is.

A' 2d. szám alatti maradványok' elseje ugyan Majo által találtatott fel, ki azt az 1828. Romában *Nova collectio scriptorum veterum* gyűjteménye' harmadik kötetében adta ki. Azok Valerius Maximus' könyveinek *Dicta et facta memorabilia* kivonatjai lévén, Valerius' textusát itt ott igazítják 's több a' középkori leirók' vétkéből eddig érthetetlen helyeit visszaállítják. E' szempontból tekintve: Julius Paris, ki Nepotianusnál régiebbnek látszik lenni, fontosabb ennél, mert szorosban ragaszkodik Valerius' szavaihoz; ellenben emez némelly hiányait pótolja ki, azon részéből Valeriusnak nyújt bő kivonatot, melly elveszett, végre holmi más irókból is szedi példáit. Igy tehát ezen, Valerius Max. olvasóinak, de kivált valamelly későbbi kiadójára nézve felette becses maradványok' új és olcsó kinyomtatásaért köszönetet érdemel a' kiadó könyváros, annyival is inkább, hogy a' romai kiadás felette drága 's a' kötet mellyben Nepotianus találtatik, egyéb érdeklőt a' classica literatura' barátjaira nézve nem foglal magában. Majo' előszava 's jegyzései híven közöltettek.

Isaeus' beszédei becsesek a' görög régiség' barátjai előtt. Ő maga tanítványa Isocratesnek 's mestere Demosthenesnek, ennél kisebb volt vele-született geniere nézve; amannak nem érte el szépségeit, de tömöttebb, homály nélkül, egyszerü 's erővel biró. Illy tulajdonságok mellett híre nagyobb volna, ha tárgyai érdeklőbbek valának. De ő nyilványos hivatalt nem viselvén, nem politicai, hanem magányos és többnyire örökségi ügyek körül forgó beszédeket készíte másoknak, mint azt a' régi görögöknél a' szónokság' tanítói szokták. Mind az által a' régiség' barátja érzi becsét az illyeneknek, mert a' külön nemzetek' és korok' erkölcseik, szokásaik és törvényeik is, mellyekre az illyetén dolgozatok világosságot vetnek, méltók a' figyelemre. Azért sajnálnunk kell, hogy Isaeus 50—60 beszédei közül e' korra csak tizenegy jutott el; 's köszönettel tartozunk *Tyrwith'* emlékezetének, ki a' Menecles' végintézetéről irottat a' florenczi könyvtár' homályiból vonta ki; *Majo*nak, ki a' Cleonymos' testamentomáról írt és csak töredékekben ismertetett beszédet egy milánoi kéziratból egészítette ki; végre *Schoemann*nak is, mert kiadása teljes, hibátlan; magában foglalja a' variansokat, valamint

önnön becses magyarázatait is: 's így a' görög szónokság' tisztelőit méltán kielégítheti.

4. *Corpus Grammaticorum Latinorum veterum etc.* (Régi latin grammaticusok' gyűjteménye; öszveszedte, bővitette 's a' fontosabb eltérések' hozzáadásával kiadta, társai' segedelmével, Lindemann Fridrik. III. rész, négy kötetben. Lipcse, 1831—3. 4edrétben).

Ezen, mintegy tizenöt kötetben a' romai literatura' minden grammaticai kincseit összefoglalandó gyűjtemény, kielégítő móddal indúlt meg e' négy kötettel, mellyek az itt azonnal megnevezendő irókat a' legalaposabb nyelvvizsgálat által 's józan critica' fáklyájával felvilágosítva közlik. A' kiadó és társai mindenütt a' legrégiebb és leghitelesb kéziratokat lelkismeretes pontossággal követték.

Tartalma a' kijött köteteknek:

I. 1. *Aelii Donati ars grammatica tribus libris comprehensa, e codice Santeniano emendatius edita.* Az előszó az itt használt, jelennen Berlinben levő codex' becsét magyarázza mások felett. Azonban találtatnak ebben is még némelly bizonytalan, sőt hamis helyek, mellyeknek tisztába hozása más hiteles kéziratok után, ohajtható volt. 2. *M. Valerii Probi institutionum grammaticarum libri II. e codice Sti Columbani Bobiensis diligentissime editi.* Az itt nevezett, Bécsben levő codex, mellynek egy része palimpsestus, hihetőleg a' 7-d. v. 8d. századból való, 's ha nem bővebb, bizonyosan hibátlanabb más, eddig használtaknál, mint a' variansok mutatják. Mikor élt legyen a' szerző? nehéz meghatározni. Suetonius emlékezik egy M. Valerius Probusról, mint híres romai grammaticusról (cap. 24), de azt mondja: *nimis pauca et exigua de quibusdam minutis quaestiunculis edidisse.* Egy más Probus 211ben halt meg Septimius Severus császár alatt: ki talán a' jelen két könyvnek szerzője. 3. *Eutychii grammatici de discernendis coniugationibus libri II. e codice Sti Columbani Bobiensis restituti*, ugyan abból, melly Probust foglalja magában, 's későbbi kéztől, a' mint látszik, háromszor végig corrigáltatott. Érdemes lenne egy régibb és tisztább forrást kikémlelni; mert ebben is találtatik még több ki nem elégítő hely. 4. *Arusiani Messi V. C. Or. exempla elocutionum ex Virgilio, Sallustio, Terentio, Cicerone digesta per litteras, ex codice Gudiano auctius atq. emendatius edita.* Bizonytalan, milly kéziratból vette Gudius 1669ben az itt felényivel teljesebb textust. Majo Angelo, ki ezen iratot először Frontoé gyanánt adta ki, azt Milanóban az

ambrosiana könyvtárnak egy XVId. századbeli codexében lelte, de vannak egyéb kéziratpéldányai is más olasz könyvtárakban. Azonban már Niebuhr is erős okokból Arusianus Messusnak itélte oda a' szerzői sajátságot. Különösben érdekes e' munka a' jelen kiadásban néhány benne foglalt ciceroi és salusti új töredékek miatt. Mikor élt legyen Arusianus, nem tudni. 5. *Maximi Victorini libelli tres: de re grammatica, de carmine heroico, de ratione metrorum.* Az első és második könyv egy gothai codex 's Peter' kiadása (1527), a' 3d. egy igen régi bobiensis codex után készült, melly Bécsben van, 's Claudius Sacerdost is magában foglalja. Mikor készült a' 3 könyv, nem tudhatni, mindazáltal a' bennök felhozott irókból 's egyéb tekintetekből a' 3—4d. században élhetett Victorinus. 6. *Asperi Junioris ars grammatica*, egy gothai codex után, öszvesen csak 8. lap. Juniornak neveztetik, hogy ama' régiebb hires Aspertől különböztessék meg, ki Sallustius és Virgil felett commentariusokat irt. 7. *Phocae grammatici ars de nomine et verbo. Eiusdem de aspiratione libellus;* két wolfenbütteli 's egy gothai codex szerint, de mellyek hiányosak lévén, 's csak az utóbbik darabot foglalván magokban teljesen mind a' hárman, ez jelenik meg itt leghelyesben.

II. 1. *Excepta ex libris Pompeii Festi de significatione verborum*, 19 könyvben, Paulus Diaconustól, ki Festus 20 nagy kötetét (ez maga is Verrius Flaccus' régiebb munkáját vonta ki) nagy Károly császár' számára húzta össze, 's ez oka, hogy az eredeti Festus feledékenységbe ment. E' kiadás öt különféle kézirat után szerkesztetett, 's dicséretet érdemel a' kiadó, hogy a' czikkelyek' régi rendét, mellyet legtöbben abc szerint adnak, visszaállította. 2. *Sexti Pompeii Festi de verborum significatione fragmentum.* A' Fulvius Vrsinus után nagy gonddal lenyomatott farnesianus codex, melly most Nápolyban tartatik, 's Illyriából ered, hézagos, de az egyetlen egy, melly a' régiségből fennmaradt. A' IId. kötet' 2d. része Antonius Augustinus, Fulvius Vrsinus és Scaliger' commentariusait adja P. Festusról, más tudósok' 's a' kiadó' saját jegyzéseivel. Festusnak ezen új szerkeztetménye Lindemann' gyűjteményének egyik fő dísze; benne éleselmüség 's a' legnagyobb diplomaticai szigorúság egyesülnek.

III. *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum libri XX.*, új szerkeztetés, ötféle kézirat után, de mellyek közül csak egy wolfenbütteli tett igazi szolgálatot. Köszönetet ér-

demel a' kiadó, hogy azt, mit ezen iróra nézve Arevali jeleset tett, ide kapcsolta.

A' jövő kötetekben meg fognak jelenni: *Varro, de lingua latina*, ujonnan kiállítva Pape (a' Varronianae lectiones' szerzője) által; *Sosipater Charisius*, Niebuhrnak egy példánya szerint és *Diomedes* a' kiadótól; *Nonius Marcellus; Priscianus*, Dübnertől, aztán *Terrentianus Maurus*, 's egyéb metricusok, Wüstemann által.

OLASZ LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

5. *Torquato Tassónak ujra lelt kéziratai.* Az olaszok' e' fényes hírű költőjét nem csak szívhez szóló mesterművei tevék szeretetre méltóvá, hanem szerelme 's szomoru sorsa érdek' 's érzékeny részvét' örök tárgyává is. Mindazáltal épen e' szerelem és bal sors' története, mind a' mellett hogy egész könyvtárt irtanak róla öszve a' tudósok, szinte e' korig kétségekkel volt rakva. Egy nevezetes fölfedezés nem csak a' költő' eddig ismeretlen műveivel gazdagbítja az olasz literaturát, hanem Tasso' szerelmére is világosságot hint. Tudniillik Romában a' Falconieri-palotában egy könyvállás alatt egy régi ládára bukkantak, melly évek óta állonga ott por- 's pókhálóktól fedve, figyelemre nem vétetve, 's mint hivék, régi haszontalan 's becs nélküli irományokkal rakva. A' könyvtár' birtokosa, Alberti úr, Missirininek megengedé hogy, a' többi kéziratokon kivül e' vén skartétákat is átnézhesse; — egy régi rozsdás kulcscsal a' szekrényke bajjal felnyittatott, Missirini kiveszi az első íveket, csodálkozik, remeg, szorongó 's örvendező sietséggel kutat tovább, 's örömzaj közt látja hogy kincset talált: Tasso' kéziratját. Részletesen még nem ismerjük a' leleményt; de Missirininek nyomtatott leveleiből (mellyeket Cicognara grófhoz — egy jeles műértőhöz irt, Velenczébe) tudjuk már, hogy az ujonnan lelt kézirat a' nagy költőnek saját keze, 's ennek egész történetét tökéletesen felvilágosítja. A' ládában lelt eredeti irományok mind költeményekből állanak, mellyek részint érzékeny characterűek, részint harag' és boszú' kitörései; 's több szakaszokra oszlanak; t. i. itt vannak azon versek, mellyek Estei Alfonz hg' boszúját gerjeszték fel, 's annyira, hogy

azokat elkoboztatná, és értök a' szerzőt Belriguardóba vitetné, mit eddig elő a' Tasso' életirói tagadtak; továbbá azok, mellyeket Tasso dictált, midőn a' herczeg' parancsára Ferrarában, a' barátok' kolostorába záratott; azok, mellyeket Leonóra herczegné' halála után szobájában találtak; végre különféle versek, mellyeket részint Sz. Anna' kórházában, részint élte' különféle szakaszaiban irogatott. — A' feltaláló' véleménye szerint ezek nem mind ismeretlenek vagy nyomtatatlanok, sőt némellyek Foppa' kiadásában már előjőnek; a' nagyobb rész mindazáltal egészen új, 's mint egyszersmind autographon, nagy becsű.

A' történt dolgoknak, mint azok a' kéziratokban előtűnnek, azokkal öszvehasonlításából, mik Tasso' biographiájában tisztába vannak hozva, Missirini a' költő' bebörtönöztetését így következteti: Tasso, sejdítve tán szellemi nagyságát, vagy elragadtatva azon beteges ábrándozás által, melly ideáljai mellett annyira elfelejteté vele a' valóságot; bátor volt szerelmét Leonórának szentelni, ferrárai herczeg Alfonz' testvérének: 's ez viszonozta érzékeny hajlandóságát, de tisztán örökké 's gáncstalanúl. Az ártatlan költői kebel, öröme' teljében nem birta maga viselni a' szerencse' nagyságát; gyanútalan kiönté titkát Matalone' keblébe, ki hű barátság' álarczával bizodalmába be tudta magát orzani. Az áruló argosi szemmel lesi a' csalódott költőt, hogy tanuságot szerezzen készülő vádjának. Egy időben belépe Tasso' szobájába, midőn ez épen egy sonettben önté ki szive' vágyódásit: oda lép hirtelen, megkapja a' papirost 's olly erővel ragadja magához hogy üres fele Tasso' kezében, másika az övében maradna. Tasso elkeseredve arczul vágja az árulót, 's szál kardra hívja; ez jól tudván hogy ellenkezője korának egyik első vivója, orozva igyekszik halálát eszközleni, mellyet Tasso csak bajosan kerülhete el. E' történet ada okot arra, hogy Alfonz Belriguardóba száműzné a' költőt, részint a' Matalonévali surlódások' megelőzésére, részint büntetésül, mert a' herczegnével való frígy bizonyos lön előtte. E' mezei lakban lepé meg egyszer a' herczeg Tassót magányában, kinek irományai el voltak már kobozva; azt nyilatkoztatá ki neki, hogy csak úgy kiméli, ha őrültnek tettetné magát 's ez állapotját a' világgal elhitetni igyekeznék az által, hogy Sz. Ferencz' klastromában magát gyógyítatja: Tasso engedelmeskedést igért, 's vétke' érzetében csak azt kérte, ne vonná meg tőle a' herczeg kegyelmét, mit ez is viszont igért. Mindazáltal Tasso nem szabadúlt ki, kérelmei elhangzottak, 's fájdalma dühhé változott. Nem csillapíthatván le szenvedelmei-

égiháborúját, fenyegető, vakmerő, dühös versekben, önté ki boszúját, 's ezeket egy, keserüséggel, és gúnynyal teli levél mellett, megküldé Alfonznak, ki már most nyíltan kimondá, hagy Tasso valósággal megőrült; 's őt Sz. Annába záratta. Azonban a' költő talált módot a' megmenekedésre. Elhagyá Ferrarát 's annak udvarát, máshol keresendő jövendőjét; de a' milly heves, ingerlékeny és haragos volt, boszújának sokszor igen gondolatlanul hagya nyílást; a' miért a' herczeg, miután amaz olly dőre volt, hogy még Ferrárába is vissza merne térni, ama' hatalomszavát létesítve, őt a' kórház' tömlöczébe vetteté, hol a' szerencsétlen költő hét évig 's nyolcz havig a' leginségesebb állapotban kínlódott, hiába alázván meg magát hiu kérelmekkel. — Mind ezek a' lelt irómányokból minden kétségen kivűl valókká lesznek, bármilly különösnek tessék is, név szerint, Alfonz' ama' kivánsága, 's a' nagy embernek elhatározása. — Hogy a' herczegné sem volt érzéketlen, hasonlólag meg van állapítva. Alberti úr, az említett iratok' birtokosa, Boccaccio' egy munkájának (A' szerelem' tömkelegje) másolatát birja, mellynek kötésén a' belriguardói kastély' képe aranynyal van kivarrva, 's mellynek első lapján egy madrigal olvasható, Tassó' saját kezével írva, mellyben mondja, hogy a' könyvecske Lenóra' ajándéka, a' hímzet az ő szép kezének műve, 's hogy ő a' Tömkeleget (labyrinthus) csak elhúnyva hagyhatja el. Azon ellenvetésre, hogy miért engedé meg imádója' inségét, 's nem tett komoly lépéseket annak megszabadítására: nehéz felelni. —

Vajha a' föllelt munkák' birtokosa ne vonná el ezeket a' világtól! Mert nagy lélek' szüleményei a' világ' tulajdoni. Tasso egy volt a' legsajnálatosb emberek közűl, kik valaha éltek; léte bajok', küzdések' és fájdalmak' hosszu láncza; érdemlett dicsőség helyett az őrűltek közt nyere helyt; megkoszorúztatásának szinte előestvéjén ragadá el halántékjairól borosztyánját a' halál, 's egyszerü kő fedi Sz. Onofrióban hamvait e' pár szóval: „Torquato Tasso' tetemei.“ Tegyen tehát kiki annyit a' szerencsétlen szív' megengesztelésére, mennyit tehet, 's mellékes tekintet ne tartóztassa dicsének megujítására, kiről VIII. Kelemen teljes joggal mondá: „Oda nyujtom neki a' borostyánt, hogy ez annyi díszt nyerjen tőle, mennyit ada azoknak, kiket az előtt dicsőített.“ —

6. *Graziani Jeromos: Granada' elfoglaltatása. Hőskölteménye.* (Németül Winterlingtől. Nűrnberg, 1834. 2. köt. 8rét.).

Graziani' hőskölteménye szép mű, ámbár Tasso' Megszabadult Jeruzsálemét nem éri el. Sok szépségei azért nem

érdemlik többé e' nevet, minthogy nem újak; ellenben találni több egészen eredeti vonásokat is: fő jelessége a' compositióban áll, 's az újabb iróknak e' végből ajánltatik figyelmökbe. Felette ritka levén az eredeti, elég legyen itt az olvasót a' most megjelent, noha a' mint látszik, nagyon is szabad, német fordításhoz utasítani. Eredeti czímét sem adhatjuk, minthogy Maffei' legújabb olasz literaria historiája is hallgat e' költőről.

HISTORIA.

7. *Compendio della Storia d'Italia* (Olaszország' történeteinek rövid előadása, Sforzosi L. által. Párizs, 1832. 12).

Csodálatos lenne valóban hogy Olaszország, melly jó történetirókban szükséget nem szenved (illyenek főkép *Machiavelli*, *Guicciardini*, *Paruta*, *Bentivoglio*, *Denina*, *Botta* stb), mind eddig nem birta történetei' *kézikönyvét;* ha az ottani nevelés- és tanításmódban annak okát fel nem találnók. Halljuk az igazat szerető Alfierit, a' maga önéletirásában (Milano, 1823. II. czikk.) a' turini academia' studiumairól: „Fordítgattuk Nepost, de sem mi, sem talán tanítónk, nem tudtuk, kik voltanak azon férfiak, kiknek élete fordítatott, hol születtenek, mikor, milly uraság alatt, sem azt, hogy uraság általában mit tészen? Fogalmaink korlátozottak, hamisak, vagy zavartak voltak; a' tanító nem tüzött elő magának semmi czélt, 's a' tanulóknál semmi legkisebb szeretet nem gerjesztetett a' tudományok iránt." Ez 1759ben volt. De tett-e valljon haladást e' tekintetben Olaszország a' 19d. században, mellyben még Europán kivüli tartományokban is annyi iparkodás látszik mivelődés 's annak biztos megalapítása után kor-irányos nevelés által? Igaz ugyan, hogy az ifjuságnak szánt irományok, mellyek vagy köz hasznu ismeretek' terjesztését, vagy az ifjui elme' nemesbitését tárgyazzák, megszaporodtak; az igen élénk milanoi könyvárosok (leginkább Silvestri) sok efféle külföldi munkát lefordítattak: de hibázik ama' vezető kéz, mellyet az eset vagy kalmári kereskedés nem pótolhat ki mindig; sőt itt ott gátló, a' legjobb szándékot is ellenző hatás is éreztetik. Ekképen egy igen ártatlan, minden káros iránytól tiszta, oktató könyvecske (Enciclopedia de' fanciulli. 4d. kiad. Milano, 1827, 2. köt.) 1833ban az egyházi tartományban megtiltatott, és csak romai utánnyomtatása engedtetett meg: mi a' lelkes Cortegianónak a' romai Ciccarelli által 1584ben történt átváltoztatására emlékeztet. Ezek után tehát nem lehet csodálni, hogy az olasz lite-

ratura illy későn, 's pedig egy, a' külföldön lakó romai által, bővítetik az ország' történetei' kézikönyvével.

Ezen történeti rajz' szerzője Párizsban lakik, 's ott a' franczia irók' sikerrel koronázott példái ösztönözheték arra, hogy nemzeti literaturájának e' hézagát pótolná. Bodin volt a' francziák közt az, ki az úgy nevezett *Résumé*-kre adott példát. Kicsiny helyen, olly stilusban, melly a' népi 's szónoki hangtól egyiránt távol, színei' fényét az előadás' világosságának köszöni: a' franczia történeteknek olly rövid rajzát adta, melly már 9szer nyomatott; őt mások követték hasonló kézi könyvekkel más europai országokról, Olaszországot kivéve, melly fő tartományai szerint egyenként dolgoztatott ki. Ennél fogva Sforzosi nem csak hazája', hanem a' külföld' köszönetét is megérdemlette jelen munkájával, melly nem nyújt ugyan új vizsgálatok' eredményeit (resultatumait), hanem elég teljes vázlatát a' főtörténeteknek (Roma' alkotásától egész 1831' kezdetéig) virágzó, világos nyelven; közbe vegyített mind saját, igen helyes, mind jó kútfőkből merített idegen elmélkedésekkel, a' mennyiben t. i. illy munka' határai engedik. Csak azt sajnálhatni, hogy nem adá, mint Bodin minden század' végénél tette, minden szakaszhoz a' tudományok' és művészetek' akkori viszontagságait, ha rövideden 's mintegy oda vetőleg is. — A' nyomtatás szép.

8. *Ghiberti Lőrincz: Florencz' krónikája.* (Németűl közli Hagen August „Künstlergeschichten" munkájában; Lipcse, 1833. 2. köt. 8adrét).

Maffei nem említi a' 15d. század' e' híres mivészének irományait, mások egy munkáját említik a' szobrászatról; szerkeztető nem tudja az-e az, mellyet legujobban Hagen közlött német fordításban, 's mellynek egyik főtárgya csak ugyan Ghiberti' kor- és művész társainak ismertetése. A' munka a' történet' és művészség' barátjait érdekelheti, 's így az eredetinek nem ismertében érdemes a' fordítást itt említeni. Ghiberti maga (1378 † 1455) legjelesb öntött műveit Medici János' és Cosmo' idejökben készítette. Leghiresb munkája a' florenczi Sz. János' egyháza' bronsztornyai, mellyekről Michelangelo, genialis stilusában azt mondja, hogy a' paradicsomnak ajtai is lehetnének. Ghiberti arra nézve hasonlított legtőbb kortársaihoz, hogy többféle ügyességgel birt, 's mindenikben elismert jelességet ért el. Ő festő, szobrász, épitész 's műöntő volt egyszersmind, nem mellőzvén el itt az irót sem. Florenczi krónikája jeles azon nemes tartózkodás által is, mellyel a' művész-iró magáról szól, noha ott,

hol művészhistoriájának folyamatja kényszeríti saját cselekvőségéről szólni, ezt azon büszkeséggel teszi, melly már Homer' hőseit is bélyegzi. Az érdeklett Sz. János' egyháza képzi a' krónika' középpontját; sokszor van szó Brunellesco építő, Donatello szobrász, Lippi festő, Uccello' perspectivái, Robbia' agyagmunkái, Alberti építő, Masaccio, Fiesole, még Lenardo da Vinci felett is. Mind ezek felette bélyegző vonatokkal lépnek fel; gyakran találkozunk velök a' műteremen kivül is, halljuk remekműveikről szólni, 's beszédeik, távol a' müvészet' idealismusától, a' műhely' practicus, technicus szavaival folynak, a' mi olly jól esik. A' munkába szőtt romanticus részek, millyen péld. Lippi' szerelme, 's az akkor virágzó olasz philologia ellen szórt gúny változatossá teszik a' kedves olvasatu munkát, noha másfelől egyes helyek' eredetisége (Aechtheit) ellen néhol kétséget támasztanak. Ha még is ezek Ghibertitől volnának, ezen, az iskola' emberei ellen folytatott oppositio felette emlékezetes, 's Marsilius Ficinus' platonismusával 's azon védelemmel, mellyel a' Mediciek a' régiség' ébredő ideálisabb tanulása iránt voltak, összeköttetés hozható. Különös figyelmet érdemelnek a' respublicának a' Mediciek alatti politicai állapotjáról szóló, helyenként behintett, tudósítások: noha Gh. itt is a' müvész' szemeivel lát, kinek a' müvészetek' olly nagynemű barátjában, mint Cosmus volt, nem lehetett érdeket nem találni. Dramai talentummal festi a' respublica' ezen fejdelme ellen kitört boszuságot; fogságát, számüzetését, 's végre visszatérését a' haza' atyjának, mint akkor Cosmus neveztetett. — A' könyv nem csak nemesen mulattató, hanem sokféle tekintetben oktató is.

FRANCZIA LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

9. *Ófranczia népdalok: gyüjté 's magyarázó jegyzetekkel kiadta halai prof. Wolff.* („Altfranzösische Volkslieder" német czímmel; egy ritka ófranczia kéziratból vett kivonatokkal együtt. Lipcse, 1831. 12rét).

A' franczíák megszokták már költésök' történetét nem csak literaturájok' arany korára korlátozni, hanem visszatekinteni távolabb időkbe is; eleinte ugyan inkább antiquariusi

szempontból, de utóbb magának a' poesisnak illendő becslésével is; sőt a' jelen idei romantos iskola a' középkorért szinte görcsös erőködéssel küszködik. A' troubadouroknak is találtattak barátai, kik ama' régi dalnokok' énekeit valósággal feltámaszták, minekutána rólok elégszer volt ugyan szó, de csak kevesen ismerték igazán, a' párizsi könyvtár' kéziratai' puszta megtekintéséből. Leginkább a' *népköltés* volt mind eddig elmellőzve; mellynek figyelemre vétele bizonyosan szép sikert igér. Mint lepték meg minden barátját a' nemzeti poesisnak azon picardiai dalok, mellyeket a' német „*Ausland*" czímű folyóirat közle! Minthogy pedig a' tudósok csak rövid idő óta vették tekintetbe a' franczia költésnek ezen alakulását; nem lehet csodálni hogy a' jelen gyűjtemény kisebb, mint a' millyet olly nagy és énekszerető nemzettől várnánk. A' kiadó szép olvasottsággal 's jártasságot mutató ügyességgel foná több legújabb és régi gyűjteményekből ezen dalkoszorút, melly a' franczia népköltésnek a' szorosb értelemben vett literaturához való viszonyát kimutatja. Egész a' tizennegyedik századig Franczia országban úgy szólván minden poesis nemzeti volt. Ezen túl, 's a' tizenhatodik századig, látjuk miként a' nemzetiségnek egy más alakja fejlődött ki, a' mennyiben tudni illik ezen időszakban a' megyék' viszonya is tetemesen változott, az ország' egészéhez képest. Megtartá ugyan még mindenik sajátságos színét; de a' közönségesb érdekek lassanként kivonúltak belőlök, Párizsban egyesülendők. Így képződött a' tizenhetedik században egész elhatározottságával az *udvari poesis*. Kivált a' politicai énekek már most majdnem egyedül Párizsból indultak ki. Serege a' világi énekeknek innen terjedezett el minden felé; nevezetesen a' *poissard stilust*, mellynek honja Párizs, a' katonák hordák szét a' tartományokba. Ezekben XIV. Lajos óta már csak bort és szerelmet tárgyazó dalok keletkeztek. *Wolff*nak igen helyes érszrevétele az, hogy a' népdalok' nem kis része koránt sem a' néptől hanem inkább a' mívelt világ' költőitől vette eredetét; mint a' németeknél Schiller' és Goethe' némelly dalaik, 's nálunk Horvát Ádám, Csokonai, Vitkovics, Kisfaludy Károly, Vörösmarty és Czuczor' legszebb énekeik. A' fővárosnak ezen szellemi uralkodásából, melly a' népinek olly szűk mezőt enged, kell azon nevezetes lettdolgot (factum) magyarázni, hogy a' forradalom' kiütésétől egész a' juliusi fölkelésig lefolyt, 's történetekben olly dús időköz, számtalan szabadsági 's hadi dalai közt csak keveset teremte ollyat, melly, — mint egykor Taillefers' harczéneke —

a' franczia nemzetet keresztűlhatotta; 's historiaiakká a' nagy számból csak a' *Ça ira*, a' *Marseillaise*, a' *Marche des Pyrénées*, a' *Carmagnole* (melly epigrammai, vad forrását egy hajthatatlan terroristicus gondolkodásmódnak alig nevezhetni éneknek), 's legújabban a' *Parisienne* leve.

A' jelen gyűjteményben foglaltatott népdalok' érdeklősége különösen azon naivságban áll, mellyel a' franczia character bennök nyilatkozik. Először is némelly régiebb költeményeket közöl a' kiadó: *Les souhais des hommes* és *La vit Sain Jehan Baptiste*. Amaz a' különféle rangok' előadása, mindenik közűlök egy epigramma nemű négysoros versszakaszban szól tulajdon személyében. Nem annyira érdeklő poetai tekintetben, mint az erkölcsök és szokásokra nézve, mellyek benne festetnek. Emez, u. m. szent János' élete hihetőleg a' deák legenda után van rímekbe szedve. A' *Vaux de Vire* felette nevezetesek, mert alapját teszik a' mai vaudevilleknek. Nagyobb része *Olivier Basselintől*, egy normány kallóstól van, ki Vire-ben vagy annak vidékén a' tizennegyedik század' közepe' táján született, 's 1419 felé halt meg. Véve vannak egy Caenben 1821ben kijött gyüjteményből (*Vaux de Vire d'Olivier Basselin, poète normand de la fin du XIVme siècle, suivis d'un choix d'anciens Vaux de Vire, de Bachanales et de Chansons; Poesies normandes soit inédites, soit devenues excessivement rares. Publiées par L. du Boix*). Derült kedv 's merész jovialitas lehel bennök; nagyobb része a' bort énekli; de vannak köztök némelly szép férfias historiai énekek is a' franczia'knak az angolokkal viselt háborúikról. A' *coq à l'âne* czimű dal azon hazudozást gunyolja, mellyel utasok azt, mit idegen földeken láttak, bővítni 's czifrázni szokták. Az *Orgie*, hadének, jeles és rhythmica' tekintetében is lelkes. A' sok bordal közt nevezetesek a' *Pour bien parler il faut bien boire; Le vin est un bon remède; Encore une chopine.* — Az ezekre következő negyvenkét normány dal valóságos népi hangok. Tavaszi dalok, szerelmi panaszok, szarvakkal koszorús férj' gúnyolásai, hadi énekek: mind igen kecses és elmés. A' 72dik lapon álló dal nevezetes, minthogy kevés vonással tökéletesen visszaadja a' komoly franczia dal' characterét. Az illendőség' hangja hallik benne; a' dictio ékes, 's a' panasz mellett is valóságot keres. Az a' gyöngéded, fájdalmas, magába fojtott epedés, melly pillantatot 's rejtett sohajtást is les, és a' német érzést bélyegzi, a' franczia dalban nem találtatik; a' szerelem abban nem csak *commercium animi*, hanem mindenkor *commercium corporis* is. A' *Chanson en patois normand* nevezetes,

minthogy teljes leirását adja egy paraszt ifju' öltözetének; de leljük ezt a' ruházatra fordított figyelmet egyéb (37, 28, 25d.) dalokban is. Az egész gyűjtemény' táncznótái közül a' *Branle double* és *Branle simple de village* bizonyosan a' legszebbek 's legnépiebbek. Figyelmet érdemel azon historiai dal is (*Les Lansquenets à Caen*) mellyet a' franczia történetekben ismeretes *Pierre de la Longue* nevű deák készíte. XI. Lajos német zsoldosokat (*Landsknecht*, innen *lansquenet*) fogadott, 's 1513b. Caenbe küldé husvét előtt való hétben az angol király' kikötésének megakadályoztatására. De ők gonosz nyavalyától sanyargatva összepiszkolák az ágyakat, a' sert és bort korsó számra itták, egy szóval olly roszul viselték magokat, hogy a' nép ellenök fellázadván rájok támadt, pár százat megölt, 's a' többit, 6000 ember körül, a' városból kikergette: innen a' dal: *Fuyez vous en, ords vilains Lansquenets!* A' következő hat flamandi ének többnyire Brüsszelben eredt valóságos és jeles népdalok. Ezen képekkel bujálkodó 's hangzatos énekek átmenetelt formálnak a' meleg, szíves és gondolatokkal teljes német népdal' iránya felé: mellyekkel némelly tárgyaik is közösek. — Garguille' párizsi dalai is igen jók. T. i. 1628 körül Garguille, Gros Guillaume és Turlupin, a' hagyomány szerint három kenyersütő, a' *Porte St. Martin*' táján egy kis bálhelyet bérlettek 's impromptu-játékokkal mulattaták a' sokaságot. A' normány születésü Garguille vén butákat 's ostoba iskolamestereket játszott. Hordott pedig bő, pamutbélésü süveget, fekete bő mellényt veres újakkal és gombokkal, melly egész a' czombokig ért; övében pedig zseb volt, mellyből egy fatőr látszott ki. Lábain papucs, fején tyúktollból paróka; ábrázatát hosszu szakállu álorcza fedé. A' 2d. dal tökéletesen visszaadja ezen csélcsap társaság' trágár szellemét; és sajnálni kell, hogy a' kiadó, ál kényeskedésből, melly a' népköltésnél helyén kivül van, ezen költőtül csak kevés dalokat közlött. Népcomoedia trágárság nélkül nem igen lehet el. Szüleményei olly kevessé dámák' könyvtáraiba valók mint Suetonin vagy Aristophanes; a' literator pedig azt szedje a' mit lel, 's érzékét ugy mivelje, hogy abból is, a' mi illyetén vastagságokban poetai, élelmet vehessen. Fátyolt fogunk-e a' képtárakban egy Callot vagy Höllenbreughel' festéseikre vonni, vagy azokat külön felaggatni, hogy valamelly aszszonyi léhy bennök meg ne ütközzék? — A' vaudi és fribourgi cantonokban divatos schweizi dalok (prof. Wyss' gyűjteményéből: *Kuhreigen und Volkslieder*. Bern, 1826. 4.) csak olvasva elvesztik azon életet, mellyet a' muzsikai rhythmus

által nyernek; mind az által a' közlötteknek van belső becsök kivált a' savoyi herczeg' hadára 's vezérére, Carignani Kristófra írt gúnydalnak. — A' 142—150 lapokon találtató *Chans parisiennes* az ujabb időkből valók, 's Garguille' dalaival a' legnagyobb választó-rokonságot mutatják. — Mind ezeket némelly *ófranczia daltöredékek* követik, mellyek az egészeknek feltalálását kivánatossá teszik. Része a' dalkezdeteknek lillei születésü Jacquemars Gieléenek, a' tizenharmadik század' vége felé írt *Renart le noucel* czimü románjából vétetett, melly *Méon'* Renartjával 1826ban Párizsban adatott ki. — A' *toldalék* egy a' jénai egyetemi könyvtárban találtató ófranczia kéziratot ismertet meg: *Histoire de Gilion de Trasignyes et de Dame Marie sa femme*, melly némellyekben a' német *Grafen von Gleichen* regéhez hasonlít. *)

*) Nem hallgathatom el ez alkalommal egy buzgó ohajtásomat, melly sem helyén, sem idején kivül nincs. A' történet, úgy mint a' hagyomány, nem hágy kételkednünk, hogy nemzetünknek — élete' minden szakaszaiban — volt költése, voltak énekei. Azok tükrei a' koroknak, képei az erkölcsöknek, krónikái a' nyelvnek. Minél több maradványait a' népszónak mentjük meg a' feledségtől, annál több világosság terül történetinkre (mennyiben t. i. bennök a' századok' lelkét 's erkölcsét vizsgáljuk), annál teljesb és termékenyebb szókincsünk, világosabb nyelvünk' története, épülete; gazdagabb szépliteraturánk' mezeje. Illyetén régiségeink — bármelly kevesek legyenek is azok — majd azt fogják bizonyítani, hogy népdalunk' tárgyai országosak is voltak, mire eddig 16. és 17d. századbeli könyveinkben a' gyakor *Ad notam* utasítások mutattak, mint nép szerte elterjedt énekekre, valamint az idézett kezdetsorok tárgyaikat hagyják sejtenünk. Nem hihető pedig, hogy a' mi még fenn volt a' nevezett századokban, midőn iróink 's nyelvünk' kedvellői' száma évenként növekedett, egy részt — talán nagy részt — fel ne íratott, össze ne gyűjtetett volna; legyenek tehát nyelvünk' baráti figyelemmel minden régi papirosdarabra, minden régi könyv' elő 's utólapjaira; tekintsék meg szorgalmasabban a' sok fárai 's nemzetségi könyv- és levélgyűjteményeket és tárakat stb: kétség kivül gyűlni fognak és szaporodni ebbeli materiáléink. 'S jöend majd egy, criticai szellemmel 's dologismerettel kikészült nyelvész, az újra feltámasztott kincseket korok, tájak és tárgyak szerint elrendelendi, 's megvizsgálván,

10. *Ahasverus.* (Quinet Edgartól. Szabad német fordításban. Ludwigsburg, 1834. 8.).

Valósággal nevezetes költemény, egy az ujabb franczia romanticának legnevezetesbjei közül, ámbár felette tarka, zavart kicsapongásai, a' romanticában is még a' *világost* szerető francziát tökéletesen talán ki nem elégítheti. A' mi e' mívben tulságos, az mutatja leghatározottabban azon irányt, mellyet jelenleg a' franczia költés vészen. Elhagyta az végre ama' classicus simaságot, hideg phraseologiát; nem keresi többé a' stílus' bájait finom fordulatokban: képeket vadász mostan, a' szavakat meleg, tarka festésekkel, metaphorákkal, mellóknevekkel éleszti; elhagyván Corneillet és Racinet, Shakespeare és Calderonhoz tért által. Képteljre nézve Quinet, Hugót és Janint is felülmulja töménytelen gazdagságával; 's e' tulság minden esetre characteristicus. Mutatja t. i. a' franczia szellem' nagy rugékonyságát 's hogy mennyire elavult korunkhoz képest a' classicusok' iskolája. Azonban, a' menynyiben tulság ez is, félő, hogy a' fiatal költők ekképen haladván, a' phantasiát túlfeszítvén, olly dagályba ne essenek, melly szükségképen ismét tulságos józanságra vezessen. — Második bélyegző sajátsága ezen eposi művnek annak németsége; t. i. a' franczia románo s iskola jelennen szintannyira van a' germanomania által elfogódva, mint a' német classica iskola egy század előtt a' gallomaniától. A' németek akkor Corneille' és Racine' szemeivel tekinték a' régiséget; a' francziák most Goethe' és Tieck' szemeivel nézik a' középkort. Quinet *Ahasverusa* (vagyis az örök zsidó) tagadhatatlanúl Goethe' Faustjának utánzatja, még nagyobb (Tiecktől kölcsönzött) költői szabadsággal. A' dolog e' tekintetben nincs egészen helyén, minden költésnek nemzetinek kell lenni. Egyébiránt Quinet az örök zsidóról való mondát sokkal lelkesebben és jobban használta, mint azt eddig az a' sok német költő tette, csakhogy, mint érintetett, kelletinél többször emlékeztet Faustra, 's szelleme önkényt ez alá rendelkezik; de Goethe sem tudta tökéletesen meghódítani tárgyát, mikép teheté Quinet? Mind a' két monda egyiránt mély értelmü, egyiránt nehéz korunk' költői elkényezettei által felfogatni, kik közül Goethe sem válik ki, hanem feje azoknak. A' francziáknak, kik egyébiránt

historiai és philologiai kútforrások' méltóságába iktatandja: 's örömünk lesz e' részben is más mívelt — kivált a' spanyol, angol és német — nemzetekkel versenyt futhatni.

a' rettenetest kedvelik, nem illik ugyan a' német elkényezettségbe esni; de rólok is igaz — ha nem hibázunk, Tiecknek — azon észrevétele, hogy az irtóztatóval való játék megett mindenkor némi pityergősség rejtezik. E' két poetai eszmével: *ördög* és *halál* nem kell üres játékot űzni. Az elsőbbik a' fausti monda' alapja, ez az örök zsidóé. Ki ezen mély eszméket szerencsésen kivánja használni, mindenek előtt kell, hogy azon homályos századok' komoly képzeleteit, mellyekből ezen mondák származnak, tisztelje; 's nem szabad neki hiu hitetlenséggel nagy philosophiai sophistasággal ezen dolgok' komolyságát rostálni: meg kell hagynia a' pokolnak és sírnak a' maga borzadalmait, mellyekkel a' népek' hite felruházta. Ezt tette az ördögre nézve Goethe Faust' első részében, 's azért olly jeles e' rész; a' másodikban már nem, 's így az előadás' minden hatalma sem bir bennünket azon lankatag benyomásért kármentesítni, mellyet az egész éreztet velünk; minthogy az ideát meghamisítva, a' rettenetes komolyságot kaczér hazudságba látjuk átváltoztatva. Már Quinet, fájdalom! a' második részt tüzte ki példányaul, 's Ahasverust egészen olly érzékeny 's gyengéd alakká alkotta, mint végül Goethe a' maga Faustját, 's a' halált olly silánynyá és egykedvüvé, mint végül Goethe a' maga ördögét. Két dolgot hibázott el Quinet egészen: Először szerelmes lesz az örök zsidó, 's egy szerető angyallal vándorol, mi által az az egész hatás megsemmisítetik, mellyet neki, mint annyi századok' *magányos* zarándokának, 's mint élemedett, hervatag, minden életöröm iránt rég elfásult aggastyánnak a' rege szerint tennie *kell*. Másodszor: végül birószék elébe jut, Krisztustól kegyelmet nyer, 's örül, hogy *még tovább* is vándorolhat, mint boldog szellem mindig új világokban bujdoshatik: 's mi által eltöröltetik azon hatás, mellyet halál, 's a' legmélyebb nyugalom után ahítása által, mint halálig elcsüggedt 's még is örökké felzavart zarándoknak, mint egy az egész világon végig szakadatlanúl űzött vadnak szükségképen tennie kellene. Mi komoly vagy borzasztó marad már a' rémzsidón, kit a' középkori népek' csodálatos képzelme teremtett: ha nem érzi magát többé magányosnak, mindenektől elhagyottnak; 's ha megszűnik örök bujdosását kínosnak találni?

Formája a' költeménynek dramai, de még korlátlanabb mint Fausté. Tieck' manírjában közbe szólnak virágok, fák, tenger, nap, hold, csillagok, sőt városok, tartományok is. A' költő azon nagy és méltó feladást tevé magának, mi szerint az egész természetet és történetet tündérkörébe bevoná,

és sokszor a' dolgok' legnagyobb gazdagságát legtalálóbban kevés szóban ki tudta fejezni. A' kezdetben mindazáltal ezt nem érte el. Az itt eléadott teremtéstörténet gazdag szép gondolatokkal és képekkel: de távol sem közelíti meg azon elérhetetlen festést, mellyet Mózses ad a' Teremtés' első könyvében. 'S ugyan így járt a' költő Jézus' történetével is. De igazságtalanság lenne nem magasztalni azon lelkességet, mellyel minden mellékrészeket kifestett.

A' történet Krisztusnak Galgothába menetelével kezdődik. Itt megtagadja tőle Ahasverus azon italt mellyet kért, 's a' padot, mellyen pihenni kivánt; és Krisztus átkot mond reá, mi szerint soha enyhületet szomjában, 's nyugalmat bujdosásában ne találjon. Nagy költői becsű scenák következnek, mellyek sajnáltatják velünk, hogy a' költő nem ragaszkodott mind végig a' monda' alapbélyegéhez. Ahasverus vissza akar menni házába, de elébe lép Mihály angyal, lángkardjával:

„*Mih.* Küszöböd elzárlott. Nem fogod többé általhágni. *Ah.* Hadd hozzam ki elébb saruimat és övemet, és úti palástomat. *Mih.* Nincs reájok szükséged. Fájdalmid' szövete leszen köntösöd, a' szél, hó 's egy örök felhő' esője köpenyed. *Ah.* Nem ismerek utat Palaestinán kivül. *Mih.* A' gólya' röptét fogod követni: 's tüskéken bujdosni. *Ah.* Nevezd meg nekem a' városokat, mellyeket utamon találni fogok. *Mih.* A' városok, mellyeket utadon találandsz, mögötted el fognak sülyedni. A' népek, mellyeket reggel elhagyandasz, az estvét el nem fogják érni. *Ah.* Miből épültek falaik? *Mih.* Szunnyadnak még a' galagonya' bokra alatt, mint madár, szárnya alatt. Falaik' köve nyugszik még a' sziklában. Földei' gerendázata még erdőben van. Íves ablakai' lóherlevelei még most terem a' réten. *Ah.* Hova vezet utjok? *Mih.* Oda hova az mene, ki téged megátkozott. *Ah.* Mikép igazodom el ismeretlen erdőkben, mellyeket ösvény nem hasít? *Mih.* A' fenyéren lábad ismeretlen népek' küszöbébe akadand, mellyek karjokon elszunyadva nyugszanak. Te rájok fogsz kiáltani: ideje, hogy keljenek, és hogy urok Romában várja; vegyék le buzgányaikat, 's tegzeiket és nyilaikat a' falról."

Szintilly szép az elűzött Ahasverus' beszélgetése a' viszhanggal. Nyugalmat keres; enyhítést, hajlékot, fenn hangon kért; a' viszhang pedig szint azon kemény szavakkal felel, mellyekkel ő Krisztus' kéréseit viszonozta.

A' romai birodalom' elenyészését a' költő nem használta, sem a' keresztyének' üldöztetéseit, ámbár itt annyi poetai elem kinálkozott. Ama' müncheni „Volksbüchlein" szerzője

(1827) az örök zsidó' regéjét olly egyszerűen beszéli, hogy azt Quinet' ragyogó színpompájával összehasonlítani nem lehet; de egy vonat gyönyörű benne. Ahasverus a' maga valódi zsidó makacsságában 's Krisztus iránti lángoló gyűlöletében a' legkíméletlenebb üldözések által kiván a' keresztyéneken boszút állani, 's szenvedelme' szomját azon keresztyén vérrel csillapítja, mellyet mint a' romaiakhoz beszegődött hóhér, ont. 'S a' mint száz meg száz keresztyén fejet levág, 's a' keresztyéneket mind öremest és örömestebben a' martirhalál felé rohanni látja, melly nekik a' legédesb jutalom 's legpompásb diadal: önmaga előtt elborzad, 's reménysugár villan át hirtelen elméjén, hogy az általa rég hiába ohajtott halált, mellyet mások olly örömmel szenvednek, ő is meglelheti, ha Krisztushoz tér; 's elveti a' hóhérpallost, 's a' foglyok közé vegyül, 's halált kér. Melly vonás! szép 's való egyszersmind. — Quinet csak hamar a' középkorba teszi által olvasóját. — Első találkozásai az agg zsidónak 's az ifju lyánynak naívok 's egy illy nagynemű költeményhez méltók. Rahel, önmaga nem tudva, hogy angyal, mint egyszerű leányzó 's jó keresztyén szól, az örök zsidót zarándoknak tartja, ki Jeruzsálemből jő; elfogódtalanul kikérdezi, nem sejtvén, milly fájdalmas emlékezeteket költ benne. De hogy később, mint amollyan fiatal nép, szerelembe esnek, megsemmisít minden tragicai illusiót, 's természet elleni. Az örök zsidótól nem választhatjuk el az aggkor', minden életörömök' megunását; 's lehet ugyan szánakodás', de nem szerelem' tárgya; 's ha egy védangyal' tiszta szerelme nem nézi a' kort, maradjon az teljesen szellemi, 's ne kölcsönözze színeit a' fiatal fris földi szerelemtől. Faust' példája nem menti a' szerzőt. Faust túltudós volt, ki épen akkor lépett ki tanuló kamrájából, hogy ördöngös mesterség által megifjodva, az élet' buja élelmeibe rohanjon. Reá jól illett Don Juan' szerepe. Ellenben Ahasverusra nem, ki számüzetése előtt már atya, századokig bujdosott, 's minden alkalommal aggságáról 's életunalmáról emlékezik. 'S ezen scenákat kalandos karénekek váltják fel, mellyek hasonlólag elmés és szép tartalmok mellett sem illenek a' költemény' egészéhez. Így a' tündérek' kara ragyogó poesisával zavarja a' munka' illusióját, melly eredetileg keresztyén. A' poesis sokat enged meg, de nem illy ellenmondásokat egy philosophiai költeményben. Miután illy hibákon, de sok felséges allegoriákon is, mellyekben Quinetnek különös ereje van, keresztül vitt volna bennünket, az utolsó itélettel zárja be munkáját, hol, mint említetett, Krisztus' bocsánata után Ahasverus az egész nagy Minden' száz

világait akarja bejárni, 's Krisztus' kérdésére: „Nem fárasztott el első vándorlásod?“ felel: „Midőn te, uram, fölém emelted kezedet, veritékem megszáradt. Áldj meg, 's én még ez estve új, jövendő világokba vándorlok, mellyeket te már laktál.“ Ellenmondás. Az egyetemen végig zarándoklás vonzó lehet bárkire másra, csak az örök zsidóra nézve nem. 'S a' fennségesnek, mint a' szépnek is korlátoltság szükséges feltétele. Az egyetem' végtelenségéhez képest az örök zsidó' vándorlása kicsiny dolog, 's tragicus színt csak kisded földgömbünk' határai közt nyér; azért a' földi illusio' körét nem kell vala a' költőnek kinyitni, hogy milliárdnyi napok' fénye ne világíthasson bűvös homályába, mellyet csak megsemmisíthet. Fájdalom, hogy Burke Edmund' jeles könyve a' fennségesnek helytelen és helyes használatáról annyira el van feledve; annak tanulása épen a' románs költőknek volna legüdvösségesebb. Azért is mulattunk ezen különben gyönyörü, 's az új franczia literaturában feltünő poetai műnél: minthogy hibáiból is, mellyek leginkább az egészen *mint egészen* észrevehetők, tanulhatnak literaturánk fiatal' művelői.

PHILOSOPHIA.

11. *Lerminier: De l'influence de la philosophie du XVIII. siècle sur la législation et la sociabilité du XIX.* (Lerminier: a' XVIIId. századbeli (franczia) philosophiának a' XIXd. századbeli törvényhozás és társaságra való befolyásáról. Párizs, 1833. 8.).

A' legelső kérdés, melly már e' czímnek olvasásakor támad, az: philosophia volt-e az, mit a' XVIIId. századbeli franczia igy nevezett? mi az élet és gondolkodásnak felületén uszkálva, a' napi jelenségek-, eredmények- 's tapasztalásokban olly hamar megnyugodott. Erre nehéz volna állítólag felelni; de hagyján! A' 18d. század Franczia országban számtalan értekezések' tárgya volt, de kimerítve Lerminier által sincs még. Sokan köntösét és árnyékát vevék maga e' század helyett, 's felületét és hibáit természetének; mint ha valamelly kornak csak teste és materialis élete volna. Sokan kelletinél kevésbre, mások többre becsűlik; némellyek nem tudták ellenmondásait összeegyeztetni, 's nem jöhetének tisztába fölötte. Lerminier is, a' mozgásnak ezen lelkes embere, el hagyja magát azon idő' csillámai által vakítatni, 's annak, érdeménél magasb helyet mutat ki: olly tévedés, mellyet francziának megbocsáthatni, midőn olly napokról szól, mellyekben hazája

a' többi, akkor még kiskoru Europára olly hathatós szellemi és erkölcsi befolyással volt.

Helyesen mondja Lerminier, hogy „a' 18d. század már a' 16ban született 's a' reformatio' eszmeharczában szoptattatott és neveltetett föl, midőn a' szellem' szabadsága 's a' vizsgálás' joga végre uraságra kapott, minthogy az, amaz eszmékkel egy eredetü; így a' 18d. század már benn rejtezik a' nantesi edictumban, 's a' westphaliai békekötésben, e' két chartában, mellyet az ész a' hatalomtól kicsikart. A' 17d. században *az* (t. i. a' 18d.) a' régi kényuraság által elnyomatni, 's élességét az udvari divaton, szépmesterségeken 's tudományokon elveszteni látszott; mindazáltal félig-fenn hangon morgott, 's két papja ment elő, philosophiai felkelést támasztván 's az eszméket mozgásba hozván: Fénélon egyházi schismáról 's új statusról tünődött; Massillon herczegekkel 's királyokkal ugy szólt mint egy tribunus plebis. 'S fellépett most maga a' 18d. század. Montesquieu megujította a' tudományt és történetet; utána jött Voltaire, a' theismus' és ép emberész' hirdetője; Diderot összefogta az egész emberi tudást, 's mindenre elöntötte tudományát; Rousseau végre az ember' és polgár' jogait kivánta vissza, helyre állítá a' vallásos érzést 's a' társaságot népfelségre alapitá. A' gondolat' ezen négy mesterében, ezen philosophusokban és müvészekben él a' 18d. század, általok ébredtenek új eszmék, új hit, új törekedések. A' tett csak hamar követi az eszméket, mert a' philosophia' programmja nem hazudik; hanem kezdődik kivitelök, 's nem gondolatban, mellyet könyvtárba teszünk le, vagy melly felett kellemesen vitatkozunk: mert egyszer kimondva, magához vonszanak, 's módosítják az egykoruak' világát. Eleinte tisztelettel dedicáltattak királyoknak és herczegeknek, 's a' legnagyobb fejedelmek: Fridrik, II. Katalin, II. József és Toscanai Leopold gondolóra vették; sőt hol a' fejek nem voltanak illy adományokkal felruházva legalább az uralkodó ministerek — Aranda Spanyolországban, Pombal Portugaliában, Tanucci Nápolyban — tünődtek amazok' értelmében teendő reformokról 's új intézvényekről. Ugyan azon eszmék nyertek a' régi Bourbonok' ministertanácsában helyet és voksot, uralkodtak Choiseul, Malesherbes és Turgot által, 's midőn ezek elűzettek, XVI. Lajosnál is erősben ültek; az „alkotó gyülés" ezen eszmékből épité státusjogát és törvényhozását. Nem volt soha század, philosophiaibb a' 18diknál; mint soha a' philosophia sebesebben 's alaposabban nem hódítá meg az emberi szellemet a' politicai világgal egyetemben".

Az már most a' kérdés, hogy ezen, a' maga idejében olly fontos és munkás század nem függ-e össze a' jövendőséggel, 's így teljesen bevégzett-e; vagy az utolsó értelmi és társi előlépés nem olly szükséges és elkerülhetetlen pont-e, mellyből a' következő előlépések támadnak, és, valamelly, eszmékben dús, század a' következőt nem ejti-e teherbe. Lerminier épen azt akarja itt mutatni, hogy a' 18d. századnak a' 19dikre szükséges és elkerülhetetlen befolyása volt. E' végre az 1789 és 1830diki két forradalmat, mellyek negyvenévi közön által felelnek meg egymásnak, szorosan egymás mellé sorozta, 's így a' 18d. és 19d. századot, mint a' mellyeket ugyan azon egy gondolat hat által. De nagy századot csak úgy folytatunk, ha azt meghaladjuk. A' 19diknek nem szabad a' 18d. csak folytatni 's ismételni, hanem azt felül kell haladnia. Tudomány, müvészet, vallás, törvényhozás, társasági alkotmány feladásunk nekünk is, mint Montesquieué, Voltairé, Diderotté 's Rousseaué volt; de nekünk nem illik azokat másolnunk, hanem be kell fejeznünk. A' 19d. századnak szép feladása e' munkát véghez vinni, mélyebb 's jobb studiumok, épebb ész, több nyugalom 's részrehajlatlanság, és nagyobb enthusiasmus által; az eszméknek és erkölcsöknek szorosabb öszhangzásba kell jőniök, az új századnak kevesbbé kell philosophiainak mint politicainak és socialisnak lenni; 's minden népek' egyesítése 's öszvetestvérítése által meg kell valósítani ama' nyolczvan évü aggastyán' szavait, mellyeket az mondott, midőn kezeit Franklin' fejére tette: *dieu et liberté!* Eddig Lermin.

12. *Doctrine de Saint-Simon* (Saint-Simon' tanítmánya, Harmadik kiadás. Párizs, 1830. 8.).

13. *Religion Saint-Simonienne stb* (a' saintsimoni vallás; jóslatok' gyüjteménye. 2 köt. Párizs, 1832. 8.).

14. *Bibliographie Saint-Simonienne* (Saint-Simoni könyvtár, Fournel Henrik által. I. rész. 1802től 1832 végeig. Párizs, 1833, 8.).

A' saintsimonismus, a' mennyiben a' radicalismus' szellemét jeleli meg a' franczia forradalom' második részében: a' historia' körébe tartozik; 's e' tekintetből ezen úgy nevezett rendszer' literaturája figyelmet érdemel. Fournelt, mint maga mondja, ezen rendszer' igazságtalan megitéltetése birta ezen bibliographia' összeirására, mellyben az ide tartozó irományok' czímeihez némelly historiai jegyzeteket is foglal, miket mi ezen felekezet' fő irásaiból, leginkább a' 12. szám alattiból kivánunk némileg pótlani. Mindenek előtt meg kell különböztetnünk e' felekezet' két fő czélját, mellyek' elseje vallási, a'

másik politicai. Erkölcsi tanításai annyira ellenkeznek a' polgárisodott nemzetek' fogalmaival társi összeköttetésekről, hogy ezekre nézve tartós behatással nem is lehetnek; 's valóban, közönséges megvettetést és utálatot arattak. Fontosabb a' második czél: azt hirdetik ugyan is e' felekezet' hívei azon néposztályoknak, mellyeknek birtokok nincs, hogy politicai cloubbokat formáljanak, dolgozó egyesületek által támogatva; a' gyárnokot rontsa meg a' mesterember, a' földesurat a' földmivelő, ezt 's a' mesterembert pedig a' napszámos és zsellér. Polgárisodásnak nevezik a' saintsimoniak az anyagosnak (materialisnak) és anyagiképhasznosnak kifürkészését, politicai hatóság' és felség' gyakorlásával egyetemben; a' religio, a' szellemi oldal az emberben nekik nem egyéb mint ábrándozás; czéljok a' nagy csoport' nevében uralkodni. Illy elvek' fedező palástjául különbféle kivihetetlen gazdasági tervek szolgálnak. Ez a' dolgok' jelen állapotja; történetileg érdekes még megvizsgálnunk, illy rendszer mikép léphetett életbe 's tehetett némi haladásokat is. Mindenek előtt Saint-Simonról néhány szót, kit Fournel Jézus Krisztusnál is nagyobbnak tart. A' 12d. szám alatti irat' szerzője (59. 's köv. lap.) olly kevessé kedvező életrajzot ad ezen új Messiásról, hogy csodálni lehet, mikép illy ember, kinek élte „kicsapongások' és rendetlenségek' sora", pártolókat találhatott, kik őt vallják pirulás nélkül felekezetök' szerzőjének. Gróf Saint-Simon egy régi nemes és birtokos franczia nemzetségből származott, 's az amerikai szabadító háborúban, a' franczia sereggel öt ütközetben vett részt. Innét tért vissza (ha igaz) azon tulságos gondolattal, mi szerint az egész europai társi állapotnak teljes átváltozáson kellene általalmenni: azonban évek múltak, míg küldetéséhez fogna. A' mult század' lázadói felduláták a' fennállót, ő nem vett benne részt; hanem ennek előre kellett mennie, mi előtt „egy új általános tanítmány' javaslata" életbe léphetett. A' *Doctrine* (12. sz.) szerzője SS.' életét a' forradalom' kezdetétől, halálaig négy szakaszra osztja; hét esztendőt, ugy mond, pénzspeculatiókkal, hetet tudományos anyagok' gyüjtésével, tizet „a' philosophia' megujításával", végre utolsó éveit politicával töltötte. Annyi bizonyos, hogy SS. roszul intézett nyerekedések, 's vendégeskedések által vesztegetvén el értékét, 's ekkép koldusbotra jutván, irás és szemtelen koldulás által kivánta szokott életmódját folytathatni. Azt is megvallja a' szerző, hogy bizonyos tekintetben nem méltatlanúl neveztetett sokaktól alkalmatlan alamizsnaszedőnek, telhetetlen kölcsönzőnek: de ő az igy összeszerzett pénzeket csak

fontos küldetése' kivitelére forditotta. Azonban nem segíthetvén magán SS. így sem egészen, 1823 önmaga véget akart életének vetni; de nem sikerült. Tudományos munkássága 1802ben kezdődik, 's a' „Nouveau christianisme" czimü irattal végződik, mellyet 1825ben, kevéssel halála előtt adott ki. Biographusa mint legjelesbeket ezeket hozza fel: *Introduction aux travaux scientifiques du XIX siècle; Les lettres au bureau des longitudes; Les lettres sur l'Encyclopédie;* 's panaszkodik, hogy a' párizsi tudósok, mind a' mellett, hogy őket SS. sokszor megvendégelte, nem voltak munkái iránt igazságosak. A' Bourbonok' visszaállítása után, 1814, politicára adván magát, számtalan szálliratokon kivül ezeket nyomtatá: *La réorganisation de la société européenne; L'industrie; L'organisateur; Le politique; Le système industriel; Le catéchisme des industriels.* Azonban irásai nem igen keltek, 's könyvárosai nem akarták többé munkáit nyomtatni. Tehát ön költségén adván azokat ki, önmaga árulta ismerőseinek, 's egyebeknek házaikhoz küldte stb. Azalatt radicalis elvei még is szerzettek neki egy kis hírt, 's így találkoztak Párizsban több irók, kik hozzá csatlakodások által érdekök' hasznát reménylék. Első párthive lett *Rodrigues Olind*, egy gazdag bank-ur' fia, ki vele 1824dikben *Le système de politique positive* adta ki. 1825dikben még több tanítványai gyültek, mint *Halery*, *Duvergner*, *Bailly*, *Enfantin*, 's ezek a' SS. által *Le producteur* czím alatt kezdett folyóiratot 1826. december' 12eig folytatták, míg fensőbb rendelet el nem nyomta. Már most pihenni látszott a' saintsimonismus; midőn Enfantin, 1828. dec. 17. eleinte szobájában, később egy, külön e' végre bérlett nagyobb helyen az új tanítmány felett leczkéket tartani kezde. Rodrigues visszavonult, 's ez által Enfantin olly tekintetet nyert felekezete előtt, hogy „père" névvel főnek választatnék. A' hívek' száma növekedett; a' tüzesebb democratáknak tetszettek elveik, ábrándos és könnyelmü ifjak, illyetén asszonyszemélyek, kik szívesen emancipálódtak volna a' politicai és vallási iga alól, 's bel- 's külföldi kalandorok gyültek a' saintsimonismus' zászlója mellé. Szereztetett nem csak pénz, hanem földbirtoka is lőn a' felekezetnek, mellynek apostolai már most az új hit' ágazatait, mint azok előadattak, ki is adák; 's így támadt 1829ben a' 12d. sz. alatti könyv. Csak ez foglalja magában a' rendszert, mert SS' irásaiban csak töredékesen találtatnak föl elvei; még tökéletesben van az a' 13d. sz. alattiban kifejtve. Magyarázgaták pedig 's terjesztették számos, a' 14d. sz. alattiban felhozott szálliratok, folyóirások, ujságczikkelyek.

Szívesen adnók itt mind ezek' segedelmével a' saintsimonismus' sajátságos szellemét: de ezt tenni bajos, minthogy magok annak hirdetői sem állították fel tanítmányok' egészét teljes világosságban. Mindazáltal alapul a' következő okfők szolgálnak: *Kinek kinek tehetsége szerint, 's minden tehetségnek munkái szerint jusson bér; örökösödés semmi; csak erkölcsi, értelmi és ipari tehetség' jogánál fogva van kormányfő; a' társaság jövendőben az erkölcsi, testi és értelmi sors' javulása által legyen organisálva; pap, tudós és munkás: ím ez az egész társaság; papok' kormányfeje, tudósok' kormányfeje, munkások' kormányfeje, ím az egész kormány; 's minden javak az egyházéi, 's minden foglalatosság religiói functio 's egy hágcsó a' társi hierarchiában.* Nem tagadhatni, hogy ezen 's egyéb locus communisok tetszés szerint mindennemü magyarázatra képesek. Az alatt egy, a' követek' házában beadott vád kényszeríté a' felekezet' fejét magát némelly főelvek iránt határozottabban kifejezni. Mauguin a' követek' kamarájában 1830. sept. 29. a' saintsimoniakat mint félig vallásos, félig politicai felekezetet említé, mellynek okfője a' közös birtok; más nap Dupin azt adá hozzá, hogy egy más valami (az asszonyok) is közösnek tekintetik e' felekezet által; 's ezért Enfantin oct. 4. a' kamara' elnökéhez irt levelében (l. a' 12. sz. végén) igyekszik Mauguin' és Dupin' vádaikat megczáfolni, de okai ép ész előtt csak erősítik a' két követ' vádlatit. „A' saintsimoniak, u. m., kivétel nélkül minden születési kiváltságok', 's így az öröklési jog' eltörültetését is kivánják, minthogy ebből az következik, hogy a' társi öszveköttetés' hasznaiban csak igen kevesen részesülhetnek, 's a' legnépesebb osztály szükség', tudatlanság' és inség' martalékjává lesz; azt kivánják tehát, hogy minden dolgozó eszközök, földbirtok és pénzérték, mellyek most egyesek' magányos tulajdonai, egy közös értékalapba központosíttassanak, hogy, u. m. mindenik' kötelessége legyen tehetségei' kifejtése, gazdagsága pedig munkáinak mértéke. Továbbá, a' keresztyén vallás, u. m. az asszonyokat felszabadítá ugyan a' rabság alól, de alárendeltségre kárhoztatta, 's egész Europában vallási, politicai 's polgári kizárások nyomják. A' saintsimonismus az ő teljes felszabadításokat kivánja; mindazáltal nem ellenzi, ha valamelly nő keresztyén módra csak egy férjhez akar menni. Nem frígyesei ugyan az új rendszer' hívei a' democrata egyesületeknek, de jó barátjai; hivatások pedig: a' körültök felhalmozódó romok felett új társaságot alapítni, melly a' haladás' minden kivánatainak vallásos és békés irányt adjon." Mikor Enfantin atya ezen le-

velét adta ki, apostolai boldog időket éltek; Mesnilmontant jószág az új egyház' „pápájának" Romája volt, hol tanítmányai gyakoroltattak is, 's új szálliratok készültek, mellyeknek közel megjelenésével Fournel (a' 14. sz. alatt) fenyeget bennünket. Azonban a' franczia kormánynál e' felekezet' iparkodásai aggodalmat támasztottak, és méltán! 's Enfantin atya bevádoltatott, 's St. Pélagie' fogházába záratott; honnan kiszabadulván, néhány „apostolokkal" együtt elhagyá Franczia-országot, tanítmányát napkeletre általülttetendő. De mind ezek mellett a' SS.' felekezete feloldozva nincs, sem gonosz szelleme nem hagyta azt el; moráljok egy időre visszahuzódott, annál hevesebben csatlakoztak a' néppárt' zászlójához. Legveszedelmesebb oldalok az, hogy a' pórnépnél 's a' kevés értékű közép osztálynál az emberi méltóság' és függetlenség' érzését, a' törvényes jogok' és szabadságok' tiszteletét eltompítják; 's azon ürügy alatt, hogy a' jelen kormányt, melly véleményök szerint nem uralkodik a' juliusi elvek szerint, meg kellene dönteni, a' népnek — de igazabban, önnön magoknak — szeretnék az uraságot kiviní. Felforgatásra czélzó szándékokat a' külföldön is ohajtják terjeszteni; így adtak ki 1831ben különösen Belgium' számára egy folyóiratot (L'organisateur belge), küldtek Angliába apostolokat, de különös foganat nélkül; Németországban a' kormányok' figyelme áll ellenök. Reménylhetni, hogy Franczia-országban is el fog enyészni, mit sem ész, sem erkölcsiség, sem országos tekintetek nem javalhatnak.

15. *Archives des sciences morales et politiques, ou Revue du progrès social* (Erkölcsi 's politicai tudományok' tára, vagyis a' társi haladás' szemléje. Párizs, 1834).

Sehol nem űzetik az országos együttlét' tudománya olly buzgóan, sehol nincs az forma szerint annyira kimívelve mint Franczia-országban; de a' társaság sincsen sehol olly süllyedésben, nincs erkölcsi és politicai kapcsaitól annyira megfosztva, mint épen ott. Ezen állítás nem foglal magában ellenmondást: Épen azért, mivel a' társaság összeköttetése olly laz (locker) 's feloldódzásához olly közel: iparkodik annyi építész és napszámos, azt egészen más alapon újra felépítni. Ez milly stilusban, arányban és anyagokból történjék, kevesen egyeznek meg. Hogy tehát ezek' iránt értesíthessék egymást: alapítatott „A' társi haladás' szemléje", melly a' franczia időszaki literaturának egy nagy hézagát pótolja ki; 's a' külföld' figyelmét is megérdemli azon ritka alaposság miatt, mellyel név szerint a' német philosophia rostáltatik. Egyebek közt a' következő tárgyak

jöttek már szóba: a' franczia társaság' javitása; Lamartine' politicai pályája; az Egyesült-Országok' bankja; a' rabság' eltörlesztése a' franczia gyarmatokban; Schleiermacher; Jacobi F. H.; Hegel; Bentham; Fourrier' ipari theoriája; Swedenborg' és Böhmes' mystica philosophiája; Ancillon' hite és tudása; Bacon', Leibnitz', Demaistre', Saint-Simon' életeik; Napoleon, stb.

HISTORIA.

16. *Rerum gallicarum et francicarum scriptores, tomus XIX.* (franczia czímmel is. Gallus és franczia történetek' gyüjteménye. XIXd. köt., Brial Mih. által; befejezték 's kiadák Naudet és Daunon. Párizs, 1833. fol.).

A' jelen 19d. kötet az utolsó, mellyet Brial szerkeztetett, de mellynek befejeztetését el nem érte. Azért is az előszó ezen munkás férfiu' életét közli, ki 1743ban Perpignanban született, igen ifju korában a' híres szentmaurusi congregatióba lépett, 's eleinte Toulouseban, 1771 óta Párizsban lakott, hol Dom Bouquet az itt szóban levő historiai gyüjteményhez, a' 12d. kötettől fogva, munkatársnak vette fel. A' forradalom' korát visszavonúlva 's egyedül tudom. foglalatosságainak élve huzta ki; míg annak csillapulta után az új „nemzeti intézet" (fr. acad.) a' munka' folytatását határozván, azt az ő ügyeletére bizta, 's 1805ben tagjává is nevezte. Igy tehát a' 14d. kötettől (Bouquet nem élt többé) a' 19dikig szerkezteté e' jeles gyüjteményt; de ama' más nagy munkában is, Francziaország' literaria historiájában, midőn 1807ben annak folytatása határoztatott, munkás részt vett. Szerencsére sokáig is élt, 's csak 1828ban mult ki, 85d. évében; 's helyébe Daunou és Naudet neveztettek az academia által ügyelőknek, kik már a' jelen kötet' végrehajtásában is fáradtak; melly Fülöp Auguszt és VIII. Lajos' országlásokat fejezi be, 's kizárólag az albigensis viszontagságoknak van szánva. Tartalom: 1. *Petri, vallium Sarnaii monachi, historia Albigensium et sacri belli in eos suscepti;* a' kir. könyvtár' codexéből, helyesben mint Duchesnenél. 2. *Histoire de la guerre des Albigéois*, egy névtelentől, ki a' 14d. század' elején élt; ennek csak két kézirata van Francziaországban, 's mind kettő hézagos. 3. *Guilielmi de Podio Laurentii: historia Albigensium;* két kir. kézirat után, helyesben mint Duchesne' gyüjteményében. 4. Kivonatok némelly krónikákból, a' mennyiben az albigensis háborúkat illetik. 5. Pápák' levelei, III. Orbántól, III. Honoriusig, legtöbb III. Inczéhez, vagy tőle. 6. Mutatók 's hozzáadandók.

ANGOL LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

17. *J. Fenimore Cooper*: *The Bravo* (Bravo, velenczei történet Fenimore Coopertől. Párizs, 1832. Németül egy névtelentől, Frankfurt, 1832).

18. *The Heidenmauer, a legend of the Rhine.* A' Heidenmauer, rajnai rege. Párizs, 1833. 8. Németül egy névt. Frankf. 1833. és Sporschiltól, Brunszvik, 1833.).

19. *The Headsman.* (A' hóhér; 3. köt. Párizs, 1833. Németül egy névtelentől, Frankfurt, 1833; és Sporschiltól, Brunszvik, 1833.).

Cooper, az éjszakamerikai literatura' fődísze, remek ábrázolója az Egyesült-Országi kisvárosiságnak, azon kispolgári republicanusoknak természeti szárazsággal 's kissé hánytatott durvasággal; továbbá egy második Vernet, tengeri viharok', és hajóélet' 's hajónép' mesteri festője: 's itt a' mysticus kapitány, ki többet szeret mutatni, mint a' mi valósággal; a' szálas hajónagy, ki a' hajót úgy igazgatja mint egy hosszu vasas német lovát, ismét az érzelgő-naiv hajófi, 's az utazók közt a' gyöngéded kisasszony, szél-lengette takarójában 's ismét mellette a' veszedelemben meggondolt, erkölcsisen szerény véd, stb illyenek minden legapróbb hajói szugostúl 's eszközöstűl tökéletesen másolva vannak; végre Cooper a' rétek', az őserdők' 's vad indusok' festője: 's e' három nemre, a' kispolgári, tengeri és vadon képekre, oszlanak régiebb románjai; 's valamint tárgyaik igen sajátságosak, úgy a' művek is jelesek, sőt egyetlenek *). 'S ezek mellett kell vala neki maradni. De ím, elhagyja most Amerikát, hogy félvad phantasiájával a' mi polgárisodott Európánkban telepedjék le. Fájdalom: midőn europai életet ábrázol, a' nélkül hogy sajátságosan, 's új szemekkel fogná fel: hivatását váltig megtagadja. Milly ellentételekkel kinálkozék neki a' két világrész' öszvehasonlitása! mennyi alkalom a' leglelkesebb és pikantabb észrevételekre! 'S melly keveset élt ő ez alkalommal. — „*Bravo*" olasz román. Melly vonszólag festheté az új világ' polgára a' réginek sülyedé-

*) Lionel Lincoln — Az utolsó mohikáni — A' veres kalóz — A' sánczások — A' kém — A' hajókalauz stb; együtt *The american novels of F. Cooper* czím alatt Párizsban, Baudrynál, 21. kötetben, 12rét.

sét, az őserdők' vadásza a' haramiát antikk romok alatt. De ő egy igen közönséges kalózrománt ad, mellyet p. o. egy Schefer Leopold vagy Lessmann szint olly jól, de nem olly eláradva írt volna. 'S ugyan ez az áradozó szélesség az, mi Coopernek ezen románját egyéb europai románoktól megkülönbözteti. — A' „*Heidenmauer*" a' német középkorba teszen által. Ismét, melly csodálatos álmokat várunk itt az amerikai harangatlan istenházakból ide vándorlott józan protestanstól, midőn az ó-goth egyházromok alatt nyugszik! De ő itt is csak unalmas, 's a' középkort csak Scott Walterből, a' német középkort, mellyet festeni akar, épen nem, ismeri. — A' „*Hóhér*" végre schweizi. A' genfi tó, a' havasok közé látjuk magunkat általtétve, 's egy sz. bernáti kutya a' románo s világba is vinne. De mind ez nem ment meg az unalomtól. Száz lapon örökké csónakba akarunk ülni, 's a' tavon általkelni, de mindig van valami, a' mi tartóztat. 'S hiát érezzük költőnknél azon elmés fogyérnek is, melly kellett, az europai rang- és születési előítéletek' kellő kitüntetésére. — Kár tehát, hogy e' nagy nevü ember a' neki teremtettnek látszó kört elhagyván, Europa' festésére adta magát; vagy legalább több éleselmével, szellemi friseséggel 's az elismert becsü iró' kényelme helyett az ujoncz' nemes bátorságával és — becsszomjával kell vala az újnemü munkához fognia.

20. *Washington Irving: The Alhambra.* (Az Alhambra, Irving Washingtontól. Több kiadás; szép és olcsó a' párizsi, 1833. 12r. 2. köt. Németűl egy névtel. Frankfurt, 1822. és Sporschiltől, 2. köt. Brunszvik, 1832.).

Irving történeti tárgyakat, kivált ollyakat, mellyeknél egyszersmind természetet kell festeni, nagy szerencsével használ. Columbusa mellett Alhambrája dicséretesen megáll. Ama' napként világos Granada, a' mórok' ama' szép régiségei, mellyek a' dalnok' ajkain régóta élnek, itt felette festőileg vannak előadva.

21. *Trelawney's adventures in East-Indies.* (Trelavney' viszontagságai Keletindiában, Bulwer Edvárdtól. Németül Richardtól. 3. köt. Aachen és Lipcse, 1832. 8.).

„Trelawney' viszontagságai" a' legvonszóbbak közé tartoznak, mik Bulwer' tollából valaha eredtek. Eleinte Random Rodrickre emlékeztet, 's általában igen szerencsésen magáévá tudta tenni a' régi angol románok' vonszó oldalait. Itt a' darab' hőse egy elsanyargatott fiú, ki kegyetlen atyja' hatalma alól magát felszabadítván, a' világba bujdosva, szám-

talan tengeri viszontagságok után Indiában marad, egy kedves leánynyal egyesül, kinek halála után Európába visszatér. Remekűl van a' gyermek' kiskora festve, de jól azon sokféle inségei is, mellyeknek — tengeri szolgálatba szegődve — a' sors martalékul adja, hol, egyébiránt is a' legrabiabb fenyíték uralkodván, a' tisztek mint egy rosz kutyával úgy bánnak vele. Keletindiába érvén, egyik legnagyobb ellenségén, egy hajótiszten, boszút állván, fut, 's egy agg tengeri kalózhoz áll be; hol jól tartatott, 's alkalma volt India' szarazával megismerkedni. Igen eleven és sajátságos szinekkel festi a' költő ezen indus világot. Abban mindazáltal hibázott, hogy De Ruytert, a' kalózt, ki a' tengertudó és erős ifjút fiául fogadta 's rá tengeri kirándulásokat is bizott, nemes lelkü, mivelt embernek festi. Sokkal természetesb lett volna benne a' durva, kegyetlen haramiát látatni. A' melly tengeri rajzolatok itt — Cooper' modorjában — adatnak, igen kedvesek. Érdeklő felette Trelawneynek, egy általa megtámadt angol hajón lelt régi barátjával találkozása; 's még szebb egy öreg arab' leányával való szerelme, mellyben az angol erkölcsgyöngédség 's a' keleti láng' minden édessége párosítva van. De sok viszontagságok után, mellyek a' szép Zalát érik, megmérgezésből elvész; Tr. visszajő Európába.

A' költő jobban tett volna ha a' helyett, hogy két harmadát az egésznek annyi sok, 's nem is új tengeri - 's apró harczi kalandokkal terhelte volna meg; a' tragicus természetet festé vala élesebb vonásokban 's gazdagabb részletességgel. A' keletindiai utazók e' részben elég anyagot adtak, a' költő hibázott még, ki a' bélyegzőt kiemelje: Bulwer pedig fösvénykedett illy képekkel; 's a' tengeri kalandok sem eléggé sajátságosak. Hogyha még is ama' vad szigeti lakókat egész szivbeli keménységökben látnók: de itt annyi a' nemes lelkü ember, mint egy ifflandi nézőjátékban. Ruyternél is a' kalózság bizonyos hazafisággal van szemérmesen eltakarva; 's Trelawneynél a' saját földiei ellen való dühöngés, ifjuságában szenvedett üldözései' boszujával roszul van motiválva. Az arab leány is kelletinél szelídebb. Az europai poeták, még az angolok is, a' tropus' lakóit magoknak *à la Paul et Virginie* *) képzelik; csak az éjszakamerikaiak ragadták meg vadoncz ízét, csak Coopernél érezzük igazán a' valódi barbarság' classicus bagarjaszagát.

*) A' franczia Bernardinnek egy románja, melly Afrika' vadonaiban megy véghez, 's tele van olvadozó érzésekkel.

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

22. *Philosophical transactions of the Royal Society of London stb.* (A' londoni kir. társaság' tudományos értekezései 1832re, I. és II. köt. és 1833ra, I. köt. London, 1833, 4rét.).

Az angol kir. társaság' munkáinak ezen legujabb kötetei is, mint az elébbiek, mathematicai, physicai, physiologiai és boncztudományi értekezésekből állanak, mellyeknek főbbjeit itt ezen tudományok' barátjai' kedvéért felhordjuk. *Lubbock* a' physicai égtudományt, 's az apályt és dagályt illető több czikkelyeket ad; *Airy* a' Föld' és Venus' pályáikban tapasztalt egyenetlenségekről szól; *Faraday* a' villanyt (electricitas) illető vizsgálatai' resultatumait közli, de mellyek Europa' minden zugaiban el vannak már híresedve (nálunk gr. Vay Károly által Schelling után *); *Davy J.* és *Smyth* az angolok által Grahamszigetének nevezett, a' Földközi Tengerből felbukott, 's nem sokára ismét elsülyedt vulkánnemű szigetről szólnak; amaz néhány érdeklő észrevételt tesz a' vulkánok' theoriájára általában, név szerint helyesli híres testvérének Humphrey Davynek véleményét a' vulkánok' eredetéről, melly szerint egy izző folyadék a' földnek hideg hártyáján légek (gas) és gőzök' kiterjedése által ront elő. Gyuladékony légnek nem találtatott meghatározható mennyisége, miből az látszik következni, hogy a' víznek, érczes basisok általi feloldatása nem tekintethetik a' vulkánok' eredésének lényeges okául. Smyth abroszát adja a' Grahamszigetí' fekvésének 's észrevételeket némelly földközitengerbeli zátonyokról. Igen érdeklők ismét *Davy J.*' észrevételei 's tett próbái a' zsibbasztó rájáról (vagyis görcshalról: raia torpedo). Ezek szerint a' görcshal' villanyossága a' közönségeshez igen hasonló, 's valamint ez, képes vasat megmágnesezni 's chemiai hatásokat szülni. A' Volta' oszlopához képest, felette gyengén hat a' multiplicatorra 's víz és érczolvadék' feloldásában igen csekély erejű. Ellenben hatalmas ütődéseket okoz, 's a' vasat erősen megmágnesezi. A' közönséges villanyossághoz hasonlítva, ennél erősben hat a' multiplicatorra 's chemiai hatásaiban is elhatározottabb: ütődés' közlésére 's vasmágnesezésre nézve szinte egyformák. Azonban a' görcshal' villanya kevesbbé terjed el a' levegő által, 's meleget 's világot nem, vagy igen kis mértékben hoz

*) L. Faraday' legújabb felfedezéséről. A' bajor kir. tudom. academiájának köz ülésére 1832. ... Schelling F. V. I. Sáros Patak, 1834. 8

elő. Minden boncztudományi vizsgálatai mellett sem hozható Davy tisztába a' villanynak a' görcshalban mikép eredését; annyi mindazáltal bizonyosnak látszik lenni, hogy csak eleven halban támad; holtakban nyoma sincs, a' honnan ezen villanyosság az idegélettől látszik függeni. *Ritchie* a' voltai villanyosság 's a' villanymágnességről értekezik; *Baily* lett-dolgoknak (factum) gazdag kincstárát adja a' függetyű' (pendulum) eltéréseiről, és *Belcher* az 1830—1ben Africa' nyugoti partmellékein tett mágnesi tapasztalatokat közli. *Daniell* leirja a' londoni kir. társaság' teremében levő víz-sulymérőt (barometrum), és *Hudson* a' sulymérőről általában, 's annak időszakonkénti oscillatióiról különösen értekezik. *Davy J.* egy más értekezésben, a' földközi új vulkán' maradványairól többi közt úgy vélekedik, hogy az a' fojtólég (gas azoum) melly hévvizekből gyakran kifejtődik, onnan származhatik, hogy azon víz, melly ama' forrásokat táplálja, bizonyos mennyiségü levegőt foglal magában, mellynek savitója (oxygenium) különféle anyagok által beszivatván, fojtója kiszabadul. *Whewell* egy figyelemre méltó értekezést ad az apály- és dagályról. Ámbár ezen tüneмény' theoriája általában véve Newton óta eléggé világos, még sincsen e' theoria az egyes ebbeli tüneményekkel eléggé hasonlítva. Csak kevés esztendeje, hogy az angolok e' tárgygyal foglalatosak, 's Wh.' jelen közlése már azért is dicsérendő, minthogy ösztönül szolgálhat illy tapasztalások' gyüjtésére, mert mig illyen, sok nem fog a' földgömb' különféle pontain tétetni, tisztába a' dolog nem hozathatik. Wh'. főczélja azon vonalok' feltalálása, mellyek a' föld' azon különféle pontait kötik össze, miken ugyan azon naprészben dagály (Fluth) van; 's ezen vonalokat ezen helytelenül formált új szóval *cotidal* (tide= apály és dagály) jeleli meg.

A' boncz- és élettudományi (anatomia és physiologia) értekezések közt, *Lee Robertében* melly az emberi méhlepény' alkotását 's a' méhhel összeköttetését tárgyazza, a' szerző, Hunter' bonczkészítményeire (praeparata anat.) támaszkodva, hibásan tagadja annak méhi részét, minthogy az a' magzati résztől a' terhesség' első havaiban élesen meg van különböztetve, és csak később fejlődik ki mind inkább emez úgy, hogy amaz a' teher' vége felé egy vékony, kocsonyás, a' méh' edényeit 's edényei' nyilásait fedező hártyává leszen; 's így Lee az enyészésben levő méhlepény' állapotját általteszi ezen életmű' ép virító korába is. Az emberi szózat' életmüveiről *Bell Károly* szól, t. i. a' gégesíp, a'

gége, a' garatról 's a' czikkelyezett hangok' képzéséről. A' gégesíp maga hangot nem hoz elő, de belehelléskor kitágul, kilehelléskor összehuzódik, 's így ezen lehellés-műveletnél idegen testek, nyálka stb kilöketnek. A' hangrés, szóláskor mozog úgy mint az ajkak; de maga nem eszközöl hangot, minthogy ollyak, kiknél a' garat keresztül van metszve, a' csupa gégével legfelebb némi zajt hozhatnak elő, hangot nem. A' honnan következik, hogy a' garat, az ínyvitorla stb a' hang' képzéséhez főlegesen járulnak. Úgy látszik, a' szerző nem ismeri Dzondi' könyvét: Über die Functionen des weichen Gaumens. Hala, 1831. — *Hall* a' lehellés és izgékonyság' megfordított viszonya' theoriáját adja, 's ebből a' téli álom' magyarázatát; *Newport* a' Sphinx ligustri Linn. idegrendszeréről, annak az átváltozáskor történhető változásiról; *Osler* a' puhányok' (mollusca) emésztő rendszeréről, 's *Owen* a' különcz orrány (ornithorhynchus paradoxus) csecsmirígyeiről szó, 's Marle ugyan ezen új emlős állat' héjatlan tojásairól. *Philip*, az ismeretes physiologus, az ideg- és izomrendszer' viszonyáról a' tökéletesb állatoknál, 's az alvás és álmok' természetéről közli gondolatit; 's azt hiszi hogy az álmak leginkább onnan erednek, hogy alváskor az agy' némelly *érzékeny* részei, a' többiektől függetlenül, felgerjesztethetnek. Minél inkább közelítünk a' felébredéshez, annál eszesebbek álmaink is, minthogy ekkor lassanként minden agyrészek részt kezdenek a' gerjedésben venni; 's ezen környülményen alapszik a' hajnali álmak' betelése iránti hit. — *Müller John* békáknál, mindegyik ültájban (regio ischiad.), a' csíp-ízület megett 's az alfel mellett egy pár *hátsó*, ellenben a' harmadik gerincz' nagy haránt-nyujtványán 's a' vállapok' hátsó végök alatt egy pár *elölső nyirkedényiszvel* fedezett fel, mellyek a' valódi szívtől függetlenül dobognak, a' vérerekkel összeköttetésben vannak, 's a' nyirok' tovább hajtását eszközlik. Más kétéltüeknél is találta azokat, 's gyanítja hogy mindeneknél megvannak: madarak- 's emlősöknél ellenben semmi illyest nem talált.

NÉMET LITERATURA.

23. *Az 1834diki szentmihályi könyvvásár Lipcsében* *). Röviden futunk által a' német literatura' legujabb jelenetein, minthogy folyóirásunkban ezen túl leszen helyünk az egyes nevezetesbekről valamivel bővebben is szólnunk.

*) A' husvéti vásárt l. a' IV. köt. 241—7 lapjain.

A' lipcsei szentmihálynapi vásárban 3092 könyv jelent meg.

A' *poetai* literatura ez úttal nem gazdag, de nyújt még is némi kitünőt. A' lyrai gyűjtemények' száma apadt, mert azok a' közönségnek nem kellenek, 's magok a' folyóiratok és almanachok' szerkeztetői is kérik az irókat, hogy lyrai darabok' küldésében ne fáradozzanak. 'S valljon ki oka más annak, hogy a' lyrai költés' becse ekkép süllyedt, mint magok az irók, kik kevés jó költők' számtalan rosz mimelésével árasztották el a' német literaturát, 's minden érzéseket, formákat és phrasisokat kimerítettek, elkoptattak. Azonban a' lyricának ezen szempillantatnyi hitelvesztése annak nem kárára, inkább tisztulására 's mintegy pihenésére, erőgyüjtésére, szolgál. Elébb túl kell lenni a' torkig-lakottságnak, hogy új étvágyat 's ízet kapjunk. 'S azon felül a' publicum' neheztelése nem nyomja el azt, mi a' lyricában jó, való és szép, hanem csak a' kopottat, a' majmolást: a' jó, minden környülmények közt megtartja elismertetését. Ime *Uhland*' versei nyolczadszor jelennek meg, a' szerző' képével; hasonlólag újra *Kerner Justin* 's magyar hazánkfia *Lenau*' költeményei, 's *b. Wessenberg*' minden poetai munkái együtt. Ama' híres indus költeményt: *Bhagawad-Ghita* Peiper lefordítá; Schönhuth új kiadását adá a' *Nibelungen*nek Lassberg' legrégiebb kézirata szerint; 's újra jelennek meg *Pater Abraham a Santa Clara*' minden munkái is. A' nemes *Mickiewicz*' költései, mellyekről a' Tudománytár' II. I. 119. 's jelen köt. I. 215. van szó, 's ki az újabb generationak kétség kivül legnagyobb költője, mind inkább több és jobb elfogadtatást nyer a' német közönségtől; legújabb munkája: „Taddé úr", egy igen kedves idyll, lefordítatott; 's régiebb versei a' „Polnischer Parnass' 's a' „Nordlichter" ben jelentek meg. Gróf *Silvio Pellico*' munkái is le vannak fordítva. *Heine* „Salon"jának második részét adta; *Quinet*' Ahasverusa — mellyről e' kötet' 189 stb lapjain szóltunk — lefordítatott. Románokat és novellákat *Rumohr*, *Sternberg*, *Spindler*, *Wolff*, *Eichendorf*, *Heeringen*, *Bechstein*, *Kruse*, *Scheffer*, *Storch*, *Schaden* stb adtak; *Bilderbeck* „utolsó" novelláit hirdeti. Az idegen románirók közül *Bulwer* fordítatik 's kél legelevenebben. Drama kevés jó; az ismeretesb irók közül csak *Raupach*, *Zedlitz*, *Deinhardstein*, *Bauernfeld* léptek fel. *Immermann* gyűjti már (igen korán!) minden munkáit.

A' *nyelv*' *és literatura*' *történetéhez* tartoznak *Cunninghamtól* az angol literatura' története (fordítva), *Gervinusé*

a' német poesisról; továbbá egy *got* magyarázata sz. János' evangeliumának (melly Milanóban találtatott) Massmanntól kiadva. — *Művészettörténet:* a' keresztyén istentisztelet' architecturájáról *Klenze* írt; Münchenben a' német kőmívesek' története jelent meg, 's *Kiesewettertől* a' hangászat' története a' legjobb mi e' tárgyban eddig készült.

A' *hittudomány*' barátit *Neander*' valóban csodálatos egyháztörténete' IIId. szakaszának első kötete lepi meg; *Baumgarten-Crusius* „egy hivnek szavai" ellen (Lamennaistől), és Schleyermacherről írt, és *Swedenborg*' Arcana coelestiá-i újra jöttek ki.

A' *philosophia* e' félévben szegény. *Hegel*' minden munkái folytattatnak, *Tafel* a' scepticismus' történetét irta: egyéb figyelemre méltó kevés van; 's a' philosophia több tekintetben a' lyrica' sorsában osztozik, meg kell pihennie szertelen kicsapongásai után.

A' *természettudomány*' mezején *Oken*' természettörténetének 's a' heidelbergi professorokénak hasonlókép, folytatásaik, *Lyell*' geologiája, *Magendie*' physiologiája fordítva, *Landregbe* a' világosságról, *Hoff*, a' föld' felületének változásairól, néhány könyv az üstökösökrül érdemelnek említést. Az orvosi munkák közt ismét sok hasonszenves találtatik, még *Hahnemann*' *leánya* is hirdet egyet; igen érdekes *Eschenmayer*' irása: „Allöopathie und Homöopathie. *Kerner*től a' „Geschichten Besessener" figyelmet érdemlő.

Az *ország- és népismeret* ismét több érdekes jelenéssel gazdagodott; illyen *Meyen* porosz tengeri utazó' föld körüli utja; *Burne* bokharai utja, fordítva; *Gyldenstädttől* a' kaukazusi tartományok' leirása; *Behr* konstantinápolyi és krimmi utazása; *Heli* Max' régiebb astronomiai utja Wardoeba, Lappország mellett, csak most jelent meg Bécsben Littrow' eszközléséből; Würtembergi *Pál Vilmos* herczeg' éjszakamerikai utja, *Adrian*' éjszakamerikai rajzai, *Pavie*' uti képei Canadából; *Becher* Mexikója, *Cook*' spanyolországi rajzai; *Fleck*' olasz és franczia —, *Nicolai*' olasz útja (mellyben Olaszország' minden gyenge oldalait irgalmatlanul fölfedi és korholja), folytátasa Roma' jeles leirásának *Plattnertől* stb, *Trollope* asszony' munkája Belgiumról és nyugoti Németországról.

Politica literatura. Gans' vegyes iratai; a' státustudomány' restauratiojának Vd. kötete *Hallertől*, *Constantin Benjamin*' munkái ford., az angol civillista' története *Höffertől*; ide látszanak tartozni *Wetzel*' rajnai levelei is.

A' *történettudomány* aránylag ismét nagyon miveltetett, 's ez jelennen valósággal legerősebb oldala a' német literaturának. Az utolsó húsz év' historiai vizsgálódásait nem lehet eléggé becsülni. Ez uttal megjelentek: *Schlosser*' régi historiája' ötödik kötetének 4d. szakasza; *Vehse*' történeti táblái; *Michelet*' bevezetése a' közöns. historiába, ford.; *Rehmtől* a' köz pkor' története; *Luden*' német történetei' 9d. köt.; egy új ném t historia *Böttigertől*, egy más *Hallingtól*, mellynek első kötete egyedül a' scythákról értekezik; egy más ismét *Weigandtól* (különösben Trier' 's a' rajnai tartományok' történetei); *Menzel Farkas* németek' történetének második kiadása; *Depping*' (Párizsban) jutalomiratja a' zsidókról a' középkorban; *Freibergtől* történeti irományok és oklevelek' gyüjteménye' 4d. köt. első füzete; *Hessetől* a' középkori német történethez pótlékok; *Gaupp*, a' thuringiak' régi törvényei; *Hurter*, III. Incze pápa' érdekes történetei' 2d. köt.; *Warnkönig*: Flandria' hist.; *Kantzow*' régi jeles pomeraniai krónikája, új kiadásban; *Kruse*, Kurland' története a' herczegek alatt; *Raumer* Fridrik' nagy europai historiájának (a' XV. század' végétől) 5d. köt.; *Pallavicini* tridenti egyházgyülése; *Beckertől* Brunszviki György hg' historiája; *Preuss*, nagy Fridrik' története; *Clausewitz*' hadi munkái' 7d. köt. (a' 1812ki orosz táborozásról szól); *Meynert*, I. Ferencz' császár' hist.; Brazilia 's Buenos-Ayres háborúja; *Hortensia* királyné', *Ödön* alkirály' 's *Avrillon* leányasszony' memoirjaik fordítva; *Spaziertől*: a' lengyel forradalom' története — 's több egyéb specialis tárgyu historiai munkákon kivül *Raumer*', *Menzel*' és *Hormayr*' történeti zsebkönyveik.

DÁN LITERATURA.

25. *Oehlenschlaeger*' új tragoediája: „Margit királyné" a' kopenhági kir. játékszínen jeles sikerrel adatott. Ezen műnek egyik legkitünőbb jelenése az, mellyben, épen midőn Margit fejére akarja tenni a' hármas koronát, egy csaló lép fel, 's magát a' királyné' fiának adja ki. Az a' küzdés, melly Margit' keblét szaggatja: ki egy felől örvend fia' feltalálásán, más felől búsúl a' korona' elvesztésén; annak, mint anyának 's királynénak szorongása: mesterkéztől ered. (1833ban, nyáron, ezen jeles költő először utazta be Norvegiát, 's utja — va-

lóságos dialom volt. Visszajövet „a' méh" czimü költeményében fejezte ki annyi kitüntetésért köszönetét).

Paleeden Müller két új költeménynyel gazdagítá legujobban a' dán literaturát; czímeik: „A' daljátéki tánczos", és „Amor' és Psyche' szerelmök". A' szerző szerencsésen utánazza benne lord Byronnak azon festői és kicsapongó költését, melly Beppóban és Don Juanban uralkodik.

Kopenhágban jelennen tizenkét journal jelenik meg. Kettő közűlök, t. i. az ugy nevezett berlini ujság, 's „A' nap" mindennapi politicai hírlapok; a' „Kopenhági Kurir", melly politicai 's tudományos egyszersmind, ötször jelenik meg hetében, 's szabadelmü lap. *Schouw* prof. hetenként adja ki a' „Dán Szemlét", melly a' literaturának és criticának van szánva; a' „Kopenhági Echo"; a' *Heiberg* prof'. szerkeztetése mellett kijövő „Kopenhági szárnyas hírnök" legjelesb mindnyájok közt; a' „Tudományos ujság" vasárnaponként jelenik meg. Van még néhány satyrai journal: A' villám, A' purgatorium, A' raféta; 's egy pár jelentő lap. Ezen lapoknak tilos túlmenni kimért határaikon, 's igen szoros censura alatt sínlenek.

FINN LITERATURA.

26. *Finn népdalok* (finn nyelven, német fordítással „Finnische Runen" czím alatt; gyüjté Dr. Schröter H. R. kiadá Schröter G. H. Stuttgard és Tübingen, 1834. 8.).

Az itt', eredeti nyelven 's egyszersmind német fordítással, megjelenő finn népdalok csak kis részét teszik azon nagy számu énekeknek, mellyek az énekekben olly dús finnok közt kelendők. Soka ezen daloknak, ha formára nem is, de tárgyára felette régi, és eleven emlékezetét foglalják magokban mind az ősrégiségű pogányságnak, mind a' későbbi, de mintegy három század óta e' nép közt már eltünt catholicismusnak. Néha ezen elemek mind össze vannak vegyítve, 's ebből is látszik, milly türödelmes a' népi poesis. Hány mythosaiban a' régieknek nincs ekkép a' régi a' legrégibbel, a' hazai az idegennel vegyítve? A' nép minden időszakaszokból a' legtapadóbbat megtartja, általteszi a' későbbiekbe, és bármilly egyenetlen és különböző is az eredetileg, összehangzó költői alakba tudja egygyé olvasztani. Homer 's a' Nibelungen ének nem különben támadtanak. — A' finn dalok' formája kétképen igen egyszerű. A' versek, minden váltogatás nélkül

nyolcz szótagból állnak, 's maga e' költeményeknek legkülönbözőbb tartalmában is van valami összehangzó; így a' finnus nem könnyen szól valami dologról a' nélkül, hogy azt annak eredetével vagy mythosi születésével ne kezdené. 'S ez legbélyegzőbb oldala ezen költésnek, 's feltünőbb a' sok egyes eredeti fordulatoknál és képeknél, mellyek a' dalokat ékesítik. „A' tüz' születésé"t finn minta-költeménynek lehetne mondani. Sajátképen könyörgés a' tűz ellen; hanem a' finnok' classicai formája szerint ezen elem' mythologiájával kezdődik. T. i. a' tizedik ég' felhőjéből a' tűzszikra egy veres gombolyagban, melly ismét kék gombolyagba van rejtve (a' két villanyos polár-szín), a' Liemo' tavába esik. Ott megégeti a' füvet ugy, hogy az jajt kiált. Erre jő egy kis orrhal 's elnyeli a' szikrát, de maga gyúlad meg most és jajgat, míg egy csuka nem nyeli el. Most ez ég, 's egy lazacz által nyeletik el; ezt, midőn ég, egy ponty nyeli el. Most néhány halász meg akarja fogni a' pontyot hálóval, de hiában, míg a' tenger' hullámai közül Uros, egy iszonyatos törpe rém bukik elő, felhasítja a' pontyot, 's a' lazaczot, 's a' csukát, 's az orrhalat, 's megá' kék gombolyagot, azt letekergeti, utána szinte a' vereset is, mellyből a' sziporkázó tűz rohant elő. — Ezen születéstörténet után következik a' könyörgés, illy formán: „Ukko, ó te arany király! hozz éjszaknyugotról felhőt, egy másikat meg nyugotról, egyet villants napkeletről, tedd, rohanjanak egymásnak; havazz havat, esőzz esőt, hullass jeget, vaskeményt, az elégett helyek fölé! Tedd, hogy a' tűz meg ne ártson, tehetlenné tégyed aztat", stb, 's ismét: „Jőj, te szűz, magas éjszakról, Impi! távol földnek szűze! ki hó harisnyát, jég sarukat, hordasz, 's ruhád dérrel-szegett, jégcsap ingednek gallérja, kinek bőre jéghártyából! jőj te tűzi veszedelemkor! Tedd hogy a' tűz meg ne ártson, tehetlenné tégyed aztat" stb; végre a' pogány dalban, még Jézus és Máriához is folyamodnak. „A' vas' születése" nem kevesbbé nevezetes, melly után könyörgés következik szűz Máriához, hogy a' kard' sebei ellen enyhitő balzamot készítene. Hasonlók a' kigyó, medve, tengerieb, kólika elleni könyörgések; egy sereg dal a' vadászaton szerencsét hoz. A' tulajdonképeni népdalok, mellyek mind ezek után következnek, felette kecsesek, őszinteség 's szerénységgel jelesek, 's gyakran a' híres szerb népdalokra emlékeztetők. Az esthoniai dalhoz képest több szabadlelküség uralkodik bennök, minthogy a' finnok szikláik és tavaik közt mindenkor szabadabbak voltak. A' népköltés ezen gyűjtemény által igen eredeti és köszönetre méltó bővülést nyert.

CSEH LITERATURA.

27. *Dobrowsky's Glagolitica* (a' glagolita literaturáról, a' bukwitza' koráról, a' római-szláv liturgia' eredetéről stb, Dobrowskytól. 2d. javított kiadás Hanka Venczeltől 3 rézzel. Prága, 1832. 8.).

28. *Dobrowsky's Slavin* (Csehországi izenet minden szláv népekhez; vagy azok' mythologiája-, történetei-, régiségei-, literaturái- 's nyelveiről. Egy toldalékkal: a' cseh Cato. Dobrowskytól. 2d. jav. 's bővebb kiadás Hanka Venczeltől. Prága, 1834. 8).

A' szlávok csak a' keresztyénség' felvételével vették fel az irás' mesterségét is. Régiebb irásukkal (a' *cyrillivel*), melylyet a' görög szertartással vettek által, később az úgy nevezett *glagolita* irás jött összeütközésbe, mellynek feltaláltatása sz. Jeromosnak tulajdonítatik, 's melly a' romai szertartást kísérte a' szláv tartományokban. A' tiszteletre méltó Dobrowsky, kinek a' cseh literatura annyit köszön, elmellőzi ezen régi irásnyelvek' szent és regés fölfedezőit, 's fenékig nyomozza a' valóságot. A' glagolita irás csak a' szlávoknak a' romai egyházhoz való térítésök' eszköze volt. Kedvezőbb időpontot e' czélra nem lehetett választani, mint épen a' 13d. század' elejét, midőn a' görög birodalom' fővárosa' elfoglaltatásakor (1204) nagy reménységgel volt Roma a' görögöknek 's görög szlávoknak a' latin egyházhoz kapcsoltatása iránt. Nem is találhatott a' szegniai püspök engedékenyebb pápát mint IV. Incze volt. T. i. ez szívesen meghagyta volna a' moszkáknak (Veres-Russziában) a' szláv nyelvű görög szertartást, csak visszatérjenek a' romai egyház' kebelébe; 's igy annál szivesben engedett a' nevezett püspök' kívánságának a' romai-szláv ritus' ügyében. „Nos igitur — ezek szavai a' bullának — attendentes, quod sermo rei et non res est sermoni subiecta, licentiam tibi, in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine obseruantur praemissa, dummodo sententia ex ipsius varietate literae non laedatur, auctoritate praesentium concedimus postulatam.“ Száz huszonnyolcz évvel előbb VII. Gergely még vakmerőségnek nyilatkoztatta ki, midőn a' csehek azt kérék, hogy szlavon nyelven hallhassák a' misét: Incze engedett, 's ha hozzájárulása nem volt is föltételetlen, elősegítette ez évtől fogva (1248) ama' tartományokban a' glagolita liturgia' lassankénti elterjedését. Még renden levő papok, u. m. barátok, és benedictinusok is engedtek a' nép' kívánságának. A' dalmátok'

és horvátok' nemzeti becsvágya gyönyörködött benne, minthogy a' glagolita könyvek' betűinek első feltalálását 's megkezdését olly híres egyházi tanítónak, sz. Jeromosnak — vélt földiöknek — tulajdoníták; mi annál könnyebben talált hitelt, minthogy nem kételkedtek Jeromosnak Sophroniushoz irt levelében e' szókat: linguae meae hominibus, dalmátokra 's pedig szlávul beszélő dalmátokra érteni. A' mit ohajtottak, azt hitték is. 'S minthogy Jeromos név szerint a' zsoltárokról szól, mellyeket a' 70 tolmács által javítva, az ő-nyelvű embereknek adott, minden, a' jeromosi fordítás szerint változtatott 's új betűkkel leirt zsoltárkönyvet Jeromosénak tartottak. Dobrowsky részletesen ereszkedik ezek után a' glagolita irás' 's legrégiebb emlékei' tulajdonaiba, 's irásformákat is közöl metszésben.

Gazdagabb tartalmu a' 28d. sz. alatti *Slavin*, noha a' többször visszatérő beszélgető forma illy nemű munkákhoz nem látszik illőnek. Csak philosophiai tárgyak kivánjak ezt az előadást, historiaiak bizonyosan nem. Sok új vizsgálatok és közlések mellett, itt holmi ismert dolgokat is találunk, p. o. Herder' nézetét a' szláv népekről, annak „Ideen"jeiből; a' horvátok' erkölcseit Engel' dalmát historiájából, az illyrokéit Taube' szlavoniai hist. és Hacquet' utazásából, Procoptól a' szlávok' rajzolatát, kivonatokat Kayssarow' szláv mythologiájából, Dupré de St. Maures' moszkaországi észrevételeiből, Shaffarik' szláv tudománytörténetéből, Maciejowski' szláv törvényhozásából stb. Továbbá próbák adatnak majdnem minden szláv dialectusokból, minden miatyánkok, tudósítások ritka régi könyvek- 's olly férfiakról, kik már régiebb időkben tettek érdemeket a' szláv nyelv és literatura körül, millyenek Stephanus Consul, Dalmata, Ungnad, Treuber, végre a' Tübingenben és Urachban nyomtatott cyrilli és glagolita könyvekről. Egy szóval, bármi a' szláv nép' ismeretére tartozik, itt helyt talált. Néhány apróság' kiirásával rekesztjük be ez ismertetést. A' morlakokról mondatik: „A' barátság nálok vallási ügy; a' szlavoniai ritualénak különös áldása van két barát' vagy barátné' öszveköttetésére az egész nép' jelenlétében. Így frígyesült barátok' neve *pobratini*, barátnéké *posestrine* volt. Ime néhány orosz közmondás:

Az isten magosan lakik, a' czár messze.
Az ördög nem sír, mikor az apáczák tánczolnak.
Sokáig élt, de hamar halt meg.
Döglött tehénynek legjobb teje.
A' takarmány drágább a' lónál.

Ki engem szeret, az üt.
A' lónak négy lába van, még is botlik.
Ki magasan repül, nem repül messze.
Inkább szerencsétlen légy, mint ostoba.
Gazdag paraszt, szarvas ökör.
Dicséret a' férfi' veszedelme.
Harcz után sok a' vitéz.

LENGYEL LITERATURA.

SZÉPLITERATURA.

28. *Niemcewicz*: *Spiéwy historycne* (történeti énekek; németűl b. Gaudy Ferencztől illy czimmel: Geschichtliche Gesänge der Pohlen. Lipcse, 1833. 8.).

Nimcewicz mint iró 's költő, 's ismét mint státusférfi 's törvényhozó egyiránt tisztelt ember, Kosciusko' bizodalmas barátja 's követője fogságába 's a' tengeren túl; 's most hazájából számüzött aggastyán, már csak *egy* hangot hallat lantján, 's ez: nemzeti dicsőség, honszerelem. Ezek' gerjesztésére irta egyéb munkáit *), irta jelen énekeit. Előképei ezeknél, mellyeket azon népnek ajánl, minek ajkain ohajtja hogy éljenek: a' régi bardusok voltak, Homer, Ossian, Tasso' Jeruzsáleme, a' francziák' ujabb lélek-feltámasztó dalaik, milylyen p. o. a' marseilli ének; 's a' költő énekeltetni akarja dalait, 's azért népi nótákat is csatlott hozzájok. 33 énekben dicsőíti a' költő hona' királyait és hőseit. Tusák, ütközetek, győzödelmek, csatavesztések, választási czivódások, belső háborgások, szóval: Lengyelország' egész története tükrődzik viszsza költeményein. Sok közülök felette szép, csakhogy inkább költői, mint történeti irányt ohajtottunk volna nekik. 'S a' költő többet emlékezik királyokról 's Lengyelország' régi fényéről, kevesbet a' népről 's a' románosról, mi annak erkölcsvonatiban,

*) Zsigmond' uralkodásának története, Varsó, 1819. 3. köt. — Nagy Kázmér, nézőjáték 3 felv. Varsó, 1792. — Mesék és beszélyek, 1820. 2 köt. — A' régi lengyel történeteket világositó emlékirások' gyűjteménye, 1822. 3 köt. — Lengyel zsidók' levelei (németűl is, Berlin, 1825), — Tenczyn János, román, Varsó, 1825. 3 köt. (németül, Berlin, 1828.) — Néhány szót e' jeles iróról l. Tudománytár, II. l. 117.

tájakban, 's a' régi 's ujabb lengyel dalokban uralkodó fájdalmas érzésben van, melly annyira érdeklő. Ő nem kevesbbé hazafi mint Mickiewicz, sőt büszkeségében még azabb, de költői lángészre kisebb ennél. Egyszerűen szép az eke mellől királyi székre hivott Piast' regéje; Kis Ulászlóban megragadólag van Lengyelország' végzése festve, melly szerint örökké harczolnia kell; 's lelkesedéssel énekli I. Lajos királyunk' tündérszép leányát Hedviget. — A' fenn írt német fordításban több olly énekek nem találtatnak *), mellyek kevesebb költői becset és sajátságokat birván, egyébiránt a' lengyelt lelkesítik: ősei' dicsőségét, neveik' előszámolását, vitézségre való felhívást tárgyázván: a' fordító félt, nehogy idegen nemzetű olvasó azokban kevesbbé gyönyörködjék.

29. *Mickiewicz' apróbb költeményei* (németűl Mendelson Gyulától, a' „Der polnische Parnass" czimü gyüjtemény' 1ső füzetében, 1834. 8.).

Mickiewicz-, kire olvasóink a' Tudománytár' II. kötetéből (l. 119—121) fognak emlékezni, a' *nagy* költők közé tartozik, 's azért hadd álljon itt élténck rövid története. Született ő Nowogrodeckben, Litvániában, 1798 nem gazdag szüléktől. Atyja ügyvéd volt. Miután M. anyavárosában elvégezé alsóbb iskoláit, a' minski gymnasiumban 's 1814ben a' wilnai egyetemben képzé magát, 's Kownoban, Samogitiában, literatura' professora lőn. Legjelesb tanítói Borowski Arszlán, lengyel lit. prof., Grodeck Ernest, latin 's gör. lit. prof., 's a' történetek' nagy tanítója Lelewel. Már az egyetemben létekor, 16d. évében, nagy felfogó tehetséget fejtett ki, 's szinte olly korán poetai művek' teremtésére gerjedt. Többet ezen első művei közül a' fenn említett német fordításu gyűjtemény foglal magában, *Dziady* pedig, melly nagyobb költemény hasonlólag ezen időszakba tartozik, ezen Lengyel Parnassus' 2d. füzetében fog megjelenni. 1819ben Zan Tamás wilnai academicus a' tanulók közt egy társaságot alkotott, mellynek czélja volt a' tudományoknak szegényebb 's ifjabb iskolatársaik közt terjesztése, 's a' nemzeti literatura' 's történet' mívelése. Mickiewicz hozzájok csatlakodott. A' moszka kormány ezen ártatlan és csupán tudományos irányu egyesületben országos czélokat látott; 's a' Nowosilzow tanácsos' 's Pelikan egyetemi rector' vizsgá-

*) Összvesen tizenegy. Sajnáljuk, hogy ama' régi hymnust az atya istenhez, mellyet a' lengyel vitézek egész János Kázmér' idejéig szoktak a' csata' megkezdése előtt énekelni, elmaradt.

lataik' következésében, mellyek akkor időben eléggé ismeretesek lettek, minden tagok 's részvevők bebörtönöztettek. E' fogságot kiállván, Mickiewicz Tatárországba vettetett számba, hol a' maga remek krimai sonettjeit irta, mellyek nem sokára, perzsára, 's legujobban Schwab Gusztáv által (l. 1835diki Musenalmanachját) németre fordíttattak. Száműzetése' idejének kitölte után Moszkovába hívatott, hol szoros felvigyázás alatt élt; majd engedelmet nyert Sz. Péter' Várába menni, hol ama' nagyobb historiai költeményét irta „Wallenrod Konrád", melly a' régi litvány és porosz történetekből vétetett, 's hasonlólag több nyelvekre, többi közt németre is fordíttatott, 's róla legközelebbi kötetünkben fogunk bővebben szólni. Először 1822ben jöttek ki költeményei, 's tapssal 's csodálkozással fogadtattak, de leltek ellenségeket is, minthogy M. általok a' classicus babona' gátain áttörvén, a' lengyeleknél a' románo s iskola' első alapítója lőn. 1829ban engedelmet nyert a' külföldre mehetni, de a' kormány által neki kijelelt uton, ugy hogy sehol lengyel földre ne lépjen. Ezért Kronstadtban szállt tengerre, 's szárazra Lübeckben. Innen délnek menvén, Goethénél Weimarban mulatott néhány ideig, innen Schweizot 's Olaszországot járta meg, 's Romában telepedett le, hol a' november' 29d. kitört forradalom' híre érte 1830. Innen 1831 majusban Párizsba ment, mellyet juliusban azon szándékkal hagya el, hogy Lengyelországba menjen nemzetéhez csatlakodni; de Posenben utjának akadályát találta. Varsó' eleste után még néhány ideig Posenben mulatott, honnan a' lengyel had' omladékival Drezdába, 's innen 1832. ismét Párizsba ment, hol maiglan tartózkodik. Itt irta 1833ban a' *Dziady*' 3d. részét, 's a' lengyel zarándokság' könyveit: gyümölcseit a' bú és fájdalomtól összetépett költői kebelnek. Emezek azonnal kijöttenek német, franczia és angol fordításokban, az elsőbb az itt érdekelt „Lengyel Parnassus" 3d. füzetében jöend ki. M. nagy poetai rögtönözési tehetséggel bír, mellynek, magas helyeztetésű jeles barátok' társaságában gyakran adta ragyogó példáit; azonban azt nem engedi meg soha, hogy így szerzett versei (sokszor egész tragicai vagy hist. scenák) leirassanak. — Munkái több ízben kijöttek Sz. Péter' Várában, Moszkovában, Wilnában, Posen, Lemberg, Krakó és Párizsban.

Mendelson' lengyel parnassusa' első füzete *Farys*-sal kezdődik, egy borzadalmas phantasia' igen festőlegcs szüleményével; kimondhatatlan való és szivet sebhető ama' fiatal leányka' keserve, ki meghalván kedvese' halálát, búskomorságba esik; a' románczokban lyrai szellemének egész gazdagságát fejti

ki, és sokkal kevesbbé utánzója a' valódi népdalnak, mint valódi, 's mesterséges reflexio által el nem romlott népdalnok önmaga. Neki nem kell keresnie a' népi hangot, az vele született. Minden darabjai pedig azt mutatják, hogy noha M. kitünőleg epicus, még is rövidségre tökéletesen ura a' lyrának. Ha a' lyrai költés' két első és fő kivánatai: t. i. a' legtisztább objectivitas képben és nyelvben, 's a' legmélyebb, nem csak személyes, hanem egyszersmind nemzeti érzelem *egy* költőben valaha egyesültek, az Mickiewicznél történt. Mennyire különbözik ő a' mai poeták' azon seregétől, melly, megfordítva, objectiv alakok és képek helyett, csak érzelgős phrasisokat és érzés-okoskodást adnak; és nem tudván semmit nagy fájdalmakról, vagy világtörténeti szenvedelemről, mindennapi józan érzéseik' elpengetésével unatják meg velünk az égnek e' szép ajándékát.

SZERB LITERATURA.

30. *Narodne srpske pjesme* stb (Szerb népdalok' gyűjteménye. Kiadta Dr. Vuk Stephanovich Karadgich. 4d. köt. Bécs, 1833. 8.).

A' szerbek népdalaikkal vonták magokra az europai mivelt olvasók' figyelmét, 's én már ez előtt nyolcz évvel szóltam rólok bővebben a' Felső-Magyarországi Minervában (1827, IV. füz.). Magyarra egyes dalokat Vitkovics és Székács forditottak eredetiből, németből az én néhány próbáimon kivül, Széplaki. Ki azokat eredetiben gyűjté, Dr. Vuk Stephanovich Karadgich, nem rég egy negyedik kötetet ada ki, mellyet jelentvén a' híres Grimm, a' többi közt ezeket mondja: Dr. Vuk azon érdemlett dicsőségben részesül, minél fogva Szerbiának szótárirója, grammaticusa 's egy valódi és nemes népköltés' leggazdagabb tárának criticus-gyűjtője lehetett; más ezen munkálkodások' egyetlen egy ágának szerencsés mivelésével is beelégedhetnék: de sehol kölcsönös viszonthatásuk olly felette termékeny nem volt, mint itt. A' grammaticának 's a' szótárnak épen azért kelle itt olly jól járniok, minthogy e' dalgyűjteményben a' legkeresetlenebb példák' nagy telje szinte kinálkozott; 's viszont a' dalgyűjtemény a' szerb nyelv' és metrica' formáit nem tűntetné elő olly tisztán és biztosan, ha a' gyűjtő ahhoz mindenütt grammaticailag kimivelt szemmel és füllel nem járult volna. Tőle azt várjuk, hogy más könyveken kivül egykor még egy igen

hő szerb grammaticát is adjon, melly bizonyosan minden korábbi munkáinak függetlenségével fog birni. Fő hibájok a' szláv nyelvtörzsök' grammaticáinak (pedig a' közönséges philologiára nézve épen ezen nyelvtörzsök egyik legfontosb és termékenyebb) az, hogy legtőbben felette sok idegen rendszert ültetnek által a' nyelvbe, a' helyett, hogy a' nyelvből magából huznának le minden grammaticai szabályokat. Tehát nem csak azt magasztaljuk, mit Dr. Vuk tett, de mindenek előtt módszerét 's bánását is. Vajha cselekvősége mindenkép támogattatnék, 's ne tapasztalna akadályokat ön hazájában is! A' moszka czár az, ki e' tudóst nagynemü, őt 's önmagát egyformán díszesítő gyámolgatással pártfogolja.

E' 4dik kötet' bevezetésében a' kiadó számot ad e' dalok' gyüjtése' módjáról. Ő azokat mind a' nép' azaz a' dalnokok' szájából vette, kik azt neki elődalolták. Vannak ezek közt igen hosszak, 200, 300, 500, néhány 800, sőt 1200 versből állók is, mellyek tehát egy homerósi epos' éneke' nagyságát felérik. Név szerint huszonegy rhapsodust (népköltőt) nevez meg a' szerző, millyenek Tesan Podrugovich, Visnjich Fülöp, az öreg Milija, az öreg Rasko stb, említvén lakhelyeiket, a' mi az egyes dalok' külön hazájára nézve nevezetes, 's életökbeli környülállásaikat is. Köztök előfordul a' kiadó' atyja is, egy jámbor, komoly férfiu, ki tulajdonkép ugyan keveset gondol énekekkel, de mellyek mintegy akaratja nélkül is, megint atyjától 's testvérétől ragadtanak reá. Leginkább *öreg* emberek 's asszonyok voltak énektudósok; 's köztök több *vakok* is; t. i. a' kor a' sokat hallott ének' mesterségében tapasztalással ruházza fel az embert, 's a' vakság az emlékezet' érzékét neveli, erősbíti; egyszersmind pedig mind kettő munkához tehetetlen levén, a' dal nekik derítő foglalatosságot, 's keresetet is szerzett. Nem csak Homer 's Ossian, hanem sok középkori példa is mutatja, hogy a' népköltés' előadásával vak dalnokok széltiben foglalatoskodtak. — A' jelen kötet ismét annyi igen szépet foglal magában, hogy bajos belőle mutatványt választani. Azonban álljon itt „A' gazdag Gavan' felesége," ha gyenge prosában is, melly alig birja az eredetinek könnyen folyó verseit visszaadni.

„Ur isten hiva két, három angyalt: O ti, én angyalaim, három égi fejedelmek, szálljatok le égből a' földre, faragjatok hárfákat száraz juharfából, 's menjetek a' világra, mint méh virágba, isten' ablakától, naptámadattól fogva

kísértsetek meg minden hitűeket, és sorban minden helységeket, hogy valljon tud-é minden, istenről 's isteni nevéről!

És menének az angyalok, leszállának égből a' földre, faragának hárfákat száraz iharból, 's a' világra jöttenek, mint méh virágba, le isten' ablakából 's a' nap' támadatáról 's megkisértének minden hitűeket, és sorban minden helységeket: minden tudott istenről, 's isteni nevéről.

Midőn jőnének udvarához a' gazdag Gavannak, történék, hogy épen szent vasárnap kezdődnék, 's megállának az angyalok a' szép nyári napon mind délig, 's fájtanak lábaik, fejér kezeik belé fáradtak az udvar' ebe ellen magokat védelmeztökben.

Ekkor kilépe Jelena, a' bűszke urné, előtte udvari szüzek, mögötte szolgálók, fején pávák, tollaikkal őt beárnyazók; 's vive Jelena, a' büszke urné, tüzet a' kenyerek alá, melyeket pénteken gyúrnak, szombaton sütnek és vasárnap kivesznek vala. 'S nem ada alamizsnát Jelena, mikép az úr szereti, hanem elveté saruját jobbik lábáról, mondván; ej ti angyalok, mint van istentek, hogy nem tartja embereit önnön házánál, 's hozzám küldi? Van istenem a' háznál, ki nekem alkota udvarokat ólomból, asztalokat ezüstből, és csordákat és pénzt eleget.

És menének az angyalok, találkozék velök István, Gavan' hű szolgája; 's az égiek szólnak: halljad, István testvér, adj alamizsnát az istenért!

De felel István: Halljátok, társak, egyebem sincs egy báránykánál; szolgáltam Gavant kilencz egész évig; koldultam tejet 's fölneveltem vele a' bárányt; kedvesebb most előttem e' bárány, mint minden juhok; de volna itt, od' adnám nektek, minthogy a' pásztorok készülnek azt tőlem ellopni.

István hátra néz, 's ott méne a' bárány a' mezőn bégetve, 's örült Istvánnak, mint anyjának.

István vevé a' bárányt, megcsókolá háromszor, 's od' adá az angyaloknak: ím jó angyalok, ím egy kis alamizsna, hogy érettem istent imádjátok. — Köszönjük, István bátya.

'S menének az angyalok, 's vivék a' bárányt magokkal. Midőn az angyalok jövének Krisztus' színe elébe, elbészélék az urnak, mint járának a' földön (de isten tudta ezt, a' nélkül hogy mondanák). Ekkor monda ur isten:

Halljátok, angyalok, szálljatok le égből a' földre, 's menjetek a' gazdag Gavan' udvarába; az udvaron csináljatok neki mély tavat, 's fogjátok meg Jelenát, a' büszke urnét,

nyakába hideg követ kössetek, a' kőhöz gonosz ördögöket kössetek, kik vezessék a' kínpadon, mint csónakot tengeren."

Melly szépen és sajátságosan hasonlítatik az angyaloknak égből leszállása a' méhnek virágra repüléséhez; melly élénk vonásokkal van a' büszke világi fejdelemnő' lénye festve az ég' küldöttei' átellenében: fején pávatoll hősen legyinti arczát, míg a' könyörgő jövevények a' nap' hevének kitéve állanak, 's megvető mozdulattal czipejét jobb lábáról lelökvén, elutasítja. Mellette a' szegény szolga' kegyessége, ki egyetlen vagyonát, szeretett, ügygyel bajjal fölnevelt báránykáját, kilencz évi szolgálata' silány jutalmát készséggel felajánlja, hogy kedves dolgot tegyen isten előtt. Az ártatlan állat csügg rajta mint anyján, 's ő csókkal ereszti el magától. Ezen nevezetes költemény' eredete olly időbe látszik esni, midőn a' keresztyénség már mély gyökeret vert, de a' pogányság' minden nyomait még ki nem irtotta. Az isten maga küldi le szolgáit hogy látnák, mennyire haladt az igaz hit a' földön; 's ím, a' népnél az beszállott már, de a' gazdagok' udvaraiban még ragaszkodás van a' régi istenekhez. Jelena azt mondja: Van istenem a' háznál, kinek jólétemet köszönöm; 's ez alatt bizonyosan valami bálványképet ért, 's nem férjét: mit a' kiadó kételkedve említ jegyzésében. Feltünő, hogy miért Gavan maga is nem lép föl? meghalt-e már? vagy talán hézagos az ének? Az utóbbi mellett szól az is, hogy a' nagy büntetés mellett, mellyel az ég a' büszke pogánynőt illeti, a' jámbor István' jutalmának el nem kell vala maradni. Azon sorok is, igen bélyegzők, mellyek Jelenának vasárnapi foglalatosságát említik. Tudjuk, milly szigorúan tarták meg minden új megtértek az ünnep és bőjti napokat, 's mennyire tisztelik azokat mind maig különösen a' szláv nemzetek. Jelena' kenyérsütése tehát illy szent napon valóságos iszonyat. — A' könyvhöz csatlott szótárka bővebb lehetne, mert hibáznak itt olly szavak is, mellyek a' nagyobb szerb szótárban nem találtatnak, 's általában kevessé ismeretesek.

31. *Ujabb szellemi mozgások Szerbiában.* A' Tudománytár' szerkeztetője egy, nem rég e' szomszéd tartományból visszatért barátjának (Tasner Antal, m. t. t. l. t.) köszön e' részben néhány érdekes közlést, mellyeknek tartalmát itt röviden adja. Az a' nagy veszedelem, mellyet ez előtt négy századdal az egyesült magyar és szerb hadak Hunyadi János' fővezérlete alatt, nem annyira az ozmanok' tömérdek számu

serege, mint egyik rácz vezérnek Vuk Brankovichnak árulása miatt, szenvedett: a' szerb nemzetet a' nehéz, 's majdj szenvedhetetlen török iga alá szorította, míg ez előtt négy évvel, a' szentpétervári udvar' befolyása által I. Milos Obrenovichban egy rég ohajtott, szelid és igazságos fejdelmet kapott, kit maga a' fényes porta, annak nagy érdemei miatt, mellyeket az mint okos és vitéz vezetője a' szerb nemzetnek ön hazája 's a' porta körül szerzett, Szerbia' örökös fejedelmévé emelt. Milos herczegnek köszöni már most a' szerb nép nemzeti felvirulását, szebb politicai életét; egy elmellőzhetlenül szükséges rendőrséget, jó, ideigleni igazság-szolgáltatást, melly szerint addig is, míg a' munkában levő új törvénykönyv elkészül 's helyben hagyatik, az előforduló esetek eligazítatnak. De nem kerülte el ezen nagy eszű fejedelem' figyelmét (ki egyébiránt maga nem ír 's nem olvas) az, hogy alapja a' status' jólétének a' mivelés 's a' köz nevelés; 's már is nincs nagyobb falu elemi iskola nélkül, minden nagyobb városban normális iskolák vannak, 's Nándorfejérvárban egy úgy nevezett nagyiskola állt fel, kezdete a' nem sokára alkotandó gymnasiumnak, mellynek maga a' herczeg alapítója 's pártfogója. A' hazai literatura' virágoztatására ugyan Nándorban a' herczeg nagy költséggel egy pompás nyomtató műhelyt állított, mellyben a' folióban kijövő *szerb udvari ujságon* kivül, már több oktató könyv is készült, 's szerkeztető önlátomás után vallhatja hogy azoknak külseje aligha nem pirítja magyar hazánkbeli nyomtató műhelyeinket.

A' következő jegyzék, mellyet egy nándorfejérvári buzgó és felvilágosodott férfi irt, fájdalom, azt mutatja, hogy a' szerb literaturára bizonyos helytelen önkény károsan hat. T. i. Azon új helyesirás iránt, mellyet némelly, Ausztriában (és Magyarországban) élő szerb literatorok fogadtak el, 's felette egyszerü, e' tekintetben sok miveltebb népekét felülmúló, 's épen ezért a' netalán szerbul tanulni kivánó idegeneknek is könnyebb; 's melly ezeknél fogva kétképen is előmozdíthatná a' nyelv' 's a' literatura' ügyét: nagyobb része a' nemzetnek megvetéssel viseltetik; a' józanabb rész pedig, melly a' dolgot méltánylani tudná, politicai okok által indítatva kénytelen azt az orosz vagyis egyháznyelv' orthographiájának némelly, a' szerbre nem alkalmazható szabályok' módosítása mellett, feláldozni; 's eltérvén azon irásmódtól, mellyet nekik meggyőződésök javasol, de mellyet a' herczegi udvari censura minden az országban élő szerbnek a' legkeményebben megtilt, a' szláv-orosz cacographiát

kelle elfogadniok, melly több tekintetben a' nyelv' geniusával ellenkezik.

A' belgrádi és bécsi sajtóknál még mindig munkásabb a' *budai* a' szerb literaturára nézve. Bibliographiai közléseink (I. Tud-tár, II és III) mutatják, hogy ott két szerb tudományos folyóiráson kivül 10—12 egyéb könyv jelenik meg évenként, a' mi magában igen kevés lenne, ha a' szerb státus elébb menekedett volna ki a' török iga alól. Legbuzgóbb előmozdítója e' literaturának Milowuk József pesti kereskedő, kinek költségein évenként több, 's pedig nemzeti irányu könyv és kép (mi nem megvetendő) jelenik meg. Mi dicsérjük e' nemzeti törekvést, nem kárhoztatjuk jó oldalai miatt ott sem, hol talán nem egészen van helyén; 's igy annál méltóbban várnók e' szomszédainktól, hogy a' nándori sajtó hagyna fel más nemzet' igazságos kivánatai ellen időnként nyilatkoztatni szokott ellenséges czélzásaival 's gáncsolásaival.

OROSZORSZÁG.

32. *Catalogue raisonné des objets de zoologie recueillis dans un voyage au Caucase stb.* (Tudományos csímsora azon állattudományi tárgyaknak, mellyek a' czár' rendeletére, a' Kaukazusra 's egész a' mostani perzsa határokig tett úton gyűjtött Ménétries E., a' szentpétervári cs. tud. academia' zoologicum museumának gondviselője. Benyújtatott az academiának febr. 1. 1832. Sz. Péter' Várában, 1832. 4.).

Felette ritkán fogjuk olvasóinkat „Oroszország" czikkely alatt moszka nemzeti termékekről tudósíthatni. Néha csak mozog ott is a' nemzeti szellem, mint IVd. kötetünkből (l. 65—72) látszik, de csak néha. Ellenben a' moszka udvarnak természettudomány iránti régi szeretete 's a' pétervári academiának ebbeli munkássága gyakran fog illyen nemü közlésekre alkalmat nyújtani. E' körbe tartozik Ménétries urnak munkája is, ki egy kilencz hónapra számolt tudományos utazásban mint zoolog részt vevén, itt nem utja' leirását, hanem az általa megjárt különféle vidékek' természetének 's fekvésének érdekes átnézetét adja, az utjában talált állatok' rövid bélyegző rajzával együtt. 1829. junius' 11d. hagyá el a' szerző Kupffer, Lenz és Meyer urakkal Sz. Péter' Várát, 's már 25d. Petigorskban volt. Még az nap folytaták az utazók Emmanuel tábornok' hadi parancsa alatt egy havi utjokat a' kaukazi hegyekbe. Illy rövid idő alatt, 's mind a' mellett, hogy az utazók — nehogy a' kauka-

zi népségek által elfogassanak — katonai védeiktől nem távozhattak el, még is meg voltak ezen, természetbuvárok által mind eddig még meg nem látogatott vidékekben tett tudományos zsákmányukkal elégedve. Csakhamar észre vette a' szerző, hogy az eddig kaukaziaknak hirdetett állatok legnagyobb részt csak a' Stauropoltól a' petigorski fürdőkig terjedő pusztaságokból erednek. Minél inkább közelítettek az utazók az Elborus' örök havához, annál idegenebb nemüek voltak a' természet' mívei, 's kár hogy az expeditio olly későn indítatott meg, minél fogva visszatéret a' hegységből, a' völgyekben már tökéletes őszt talált. Ennek okáért az utazás' meghosszabbítatása kéretett, melly azon hozzátétellel helyben is hagyatott, hogy a' caspiumi tenger' partjai hosszanta egész a' jelen perzsa határig haladjon. Az utazók e' végre Petigorskból aug. 15. indultak el 's Kabardán által Grosnajába mentek, honnan tudományok iránti buzgósága által ismeretes Engelhard tábornok' hadi parancsa alatt nyomultak elő. Grosnajáig a' tartomány egyenetlen, nyáron magas füvekkel benőtt, 's a' hegyekben olvadó hótól támadozó vad zuhatagok által átmetszett. Az út a' Terek' vize mellett vonult el. Mosdokban, mellyet e' folyó' áradásai által támadt posványok vesznek körül, a' szerző sok vizi madarakat gyüjtött, 's pedig majd nem azon fajokat, mellyek közép Franciaországban találtatnak; 's a' Tereket körülvevő, többnyire tölgyfaerdőkben szinte sok éneklő madárra akadt, mellyek Franczia- 's közép Németországot lakják. October' végén az utazók elhagyták Grosnaját, honnan felséges tekintet esik a' Kaukaz' hegylánczára 's honnan vagy 10 orosz mérföldnyire ezen hegységnek, részint gyümölcsfákkal benőtt 's vadakkal (többnyire a' mérséklett Europaéival) gazdag előhalmai kezdődnek. Gyűjtést az utazók a' Kaukaz' hosszában tettek egész Kasiurdig, honnan a' caspiumi tenger, név szerint Tarku felé fordultak. Innend kezdve tetemes nehezségekkel kellett utazóinknak küzködni; felette nehéz volt lovakat kapni, az utak roszak voltak, 's a' tatárok sokszor a' legszükségesebb életszereket is megtagadták. Találtattak itt számos vörös réczék (anas rutila), vadludak', gólyák' 's a' mezőkön vadgalambok' tömérdek seregei. Kubitól Bakuig, hol dec. 9. érkeztek meg, ismét nem voltak vontató lovaik, 's így a' vontatást meg nem szokott kozáklovakkal kelle az utasoknak megelégedni, mellyek nem egyszer felfordították a' kocsikat. Bakut több mérföldnyire száraz és terméketlen vidék veszi körül; azon halmok, mely-

lyekhez ezen város támaszkodik, nem régi csigamészből állanak, 's a' melly csigahéjak bennök találtatnak, az ottani tengerpartokon még most is élve láthatók. Innen a' Kúrig már csak fövenysík vagyon, mellyen csak néha néha találtatik egy silány bokor vagy néhány sós növény. A' vadász, ki egész nap szerfeletti hőségnek van kitéve (+ 26° R.), emésztő szomjusága ellen csak rosz édes vizet talál, 's az ezt nyujtó kutak is igen messze esnek egymástól. Az a' sajátnemű tekintet, mellyet a' fejér napvilág a' földön elhint, elfárasztja a' szemet 's bajosan leirható szomoru kedvet okoz — egy szóval, minden, 's így az állatok is (péld. a' futásban versenygő zergék, név szerint az antilope subguturosa, a' pterocles, cursorius, a' reznek stb, 's számtalan sáska) napkeleti pusztaságot mutatnak. Télen által a' szerző igyekezett vizi madarakra szert tehetni, mellyek ekkor a' caspiumi tenger' mellékein szoknak egybegyűlni, és csodálva látta hogy a' tömérdek sokaság közt csak igen kevés fajokat lelt. A' tavasz februar' vége felé kezdődött már; kacsák', ludak', pelikánok' nagy seregei jártak itt, 's a' számtalan reznek kelettől Sirván tartomány felé költözött. April.' 27. az utasok lóháton hagyák el Bakut, 's a' tengerpart' hosszában haladván, máj. 21. Salianba értek. A' Kúr' vizéhez közelítvén, rovarokban (insectum) dúsabb természetre akadtak. Lenkoranba 17. én értek; Kizil-agaz falunál a' felette pompás gyümölcskertek magos fáikkal, a' vad szőllő 's a' fülmilék' millióinak gyönyörü éneke csodálatos contrastot formált a' sakál-rókának koronként hallható, 's büntetett kis gyermek' jajgatásához hasonló panaszaival. A' roppant riskásamezőkkel körülvett Lenkoranból mintegy négyhéti kirándulások tétettek, a' majd nem egészen erdőkkel elborított Talyche hegylánczba, mellynek feneke leginkább fekete porphyrból áll; 's az alatt Lenkoranban a' cholera tört ki. Innnet az utasok a' mintegy 15 orosz mérföldnyire fekvő Sara szigetet látogaták meg, 's jul. 7. ismét Baku felé tengerre szálltak. Itt is uralkodott már a' cholera, miért az 1000 lábnyi, magán álló Bechebermakot járták meg, mellynek a' Kaukazzal hasonló formatiója van. 26d. ismét Kubiba értek, az újabb mész és palakőből álló Sadachra rándultak ki, de hol őrizkedniök kellett az illyenkor e' vidékeken barmaikat őrző 's latorkodni szokott lesgiusoktól; végre Derbentnek Petigorskba menvén, innen Sz. Péter' Várába dec. 19. visszatértek.

A' mi már ezen út' állattudományi eredményeit illeti, a' fajok' egész száma 1307. Az ott előforduló *emlős álla-*

tok többnyire kicsiny rágók, 's csak kevés számu (29) fajokhoz tartoznak, a' sül a' Kaukazon még 8000 lábnyi magosságban is előfordul; vidrát talált egy nagyot, farkával együtt vagy öt lábnyi hosszút, melly hihetőleg új faj. Két új emlős állatot is fedezett fel Ménétrier, egyike a' hangász murmutér (spermophilus musicus Mén.), az ürgénél valamivel kisebb, másika a' sötétes hörcsök (cricetus nigricans Brandt.) melly a' mi hörcsök murmutérunknál valamivel kisebb. Vadbika a' Kaukazon már nem találtatik. A' közönséges ökörnek (bos taurus) egy kicsiny, erős és fáradhatatlan változata ott igen becsültetik, 's mint mondatik, a' perzsa földön, különösen Retsch körül, vad állapotban is találtatik. A' hájfarku juhok' (ovis steatopyga Pallas.) nagy csordái jó izű húst, de annál roszabb gyapjut adnak; e' vidéken keveset gondolnak ezen állattal. — A' *madarak* is csak kevés fajúak, 's többnyire nálunk Európában is ismeretesek; a' 176 itt felhozott faj közt több, eddig kevesbbé ismert szorosabban van leírva, némellyek pedig egészen újak, név szerint: az ugró sziklász (saxicola saltator), körül belül olly nagy mint a' saxicola stapazina, Baku körül; a' házi erdősz (sylvia familiaris), olly nagy körül belül mint a' sylvia galactotes, a' Kúr' partjain; a' sárga erdősz (sylvia icterops) igen hasonló a' hamvas erdőszhöz; a' bajuszos erdősz (sylvia mystacea), közelít a' havasalji erdőszhöz (s. subalpina), a' szirti pityer (anthus rupestris) hasonló a' rőt pityerhez (a. rufescens) a' talychei hegységben; a' kétpettyes pacsirta (alauda bimaculata), mellyet az igen rövid fark bélyegez; a' granátevő sármány (emberiza granativora), olly nagy körül belül mint a' czitrom sármány (e. citrinella); a' caspiumi sármány (emberiza caspia), rövid, boltos orru; a' pterocles caspius, igen ritka; a' közép lile (charadrius intermedius), nagyságra közepett áll a' parti 's a' kisebb lile között; a' keskenyorru récze (anas angustirostris), valamivel nagyobb a' telelő vagy is makkrécénél. — A' *mászányok* (reptilia) közt is találtatnak több, Európában honos fajok; több egészen új a' perzsa határszélen fedeztetett föl, 's hihető, hogy ott még több új faj észrevétlen maradt. A' talychei umakk (coluber) fajok nyulánkságokkal tűntetik ki magokat. A' 40 ott talált faj közt újak: az ötcsíku gyík (lacerta quinquevittata *), a' podarcis irritans, rokon a' podarcis variabilishoz; a' kétcsíku szemhéjatlan (scincus bivittatus), rokon a' pettyes szem-

*) Talán L. strigata Eichw.

héjatlanhoz; az uromastyx fasciata *); Fischer' állábuja (pseudopus Fisch). A' nyaklós umakk (coluber collaris), 10—11 újnyi hosszu, 's lúdtoll-vastagságu; Ravergieri' umakkja (c. Ravergieri), a' bogláros umakk (c. ocellatus) hasonló Eichwald' bogláros tyriájához 's majdnem há romszegű; a' reczés umakk (c. reticulatus), férges u. (c. vermicularis), és felleges umakk (c. nebulosus). Egy *új nem* is fordul elő, mellyet a' szerző ophisops névvel illet, (különösen ophisops elegans), melly talán egy, Eichwald' caspiumi umakkjával. A' caspiumi teknősbékát (emys caspia) a' szerző Lenkoranná egy, 32. R. foknyi kénes forrásban találta; az europai teknősbékát (emys europaea) 2—3ezer lábnyi magosságon túl nem. — Harmincznyolcz *halfaj* közt új egy sincs; a' caspiumi tenger csak a' tok (acipenser), sügér (perca), szemling (salmo), ponty (cyprinus), harcsa (silurus) és gobhal' (gobius) nemeiből valók; 's nevezetes hogy a' caspiumi tengerben, a' gobhal' néhány faját kivévén, nem lakik olly hal, melly édes vizekben is ne laknék; még a' rovarok (insecta) is, mint a' csíkbogár (dytiscus), a' vízsodró (gyrinus), a' csibor (hydrophylus) itt találtatnak: minek okát ezen tengervíznek, melly egyébiránt igen keserü, csekély sótartalmában kell keresni. Úgy látszik, hogy ezen tenger egyetlen egy saját terméket sem foglal magában; a' nagy oceanban olly gyakor (a' Fekete Tengerben azonban igen ritka) meztelen puhányok (mollusca) közül benne egy sem lakik, 's egy kicsiny korallt kivéve még az állatnövények (zoophyta) is teljességgel hibáznak. — *Rovart* 1009 fajt hozott a' szerző, mellyek közt új 256 van, többnyire bogarak (coleoptera); gyűjtettek némelly Meszkaországban eddig ismeretlen nemek is, (péld. siagona, parandra, megacephala). A' pikkelyszárnyúk (lepidoptera) közül sok, déli Franczíaországra emlékeztet; a' többi rendű rovarokra, úgy látszik, nem volt ügyelet, a' névsor legalább hallgat rólok. — *Puhányokban* az ottani tenger, valamint fövenyes száraz vidéke, igen szegény; a' gyűjtött 15 fajt többnyire ismerjük; egy új van csak közte, a' havasi csigabiga (helix alpina) melly 10 ezer lábnyi magosságban lakik a' Kaukazuson.

Látszik ezekből, hogy az utazók rövid idő alatt sokat tettek, 's a' tudományt valósággal meggazdagították; név szerint Ménétries' állatországi tapasztalásaira nézve ohajtandó, hogy a' legérdekesb új fajok a' szentpétervári academia' ér-

*) Talán Stellio caucasius Eichw.

tekezései közt bővebben leirva 's lemásolva kijőjenek. A' jelen könyvhöz kapcsolt 33 tábla a' benne előhozott fajok' geographiai elosztását mutatván, a' kaukazi faunának, 's más europai vidékekhez képesti viszonyainak érdekes általtekintését adja.

MAGYAR LITERATURA.

33. *Legujabb jelenetek pesti novemberi vásár óta.*

A' *szépliteratura*'s mezején legujobban *Garay Nepumuk*' Csatár czímü, Hunyadi J. korából vett hősköltemènye (Pest, Károlyi' nyomt. 8) vonta magára a' műbarátok' figyelmét. Almanachjaink' sorából az Urania 's Nefelejts elmaradtak, 's támadt a' két Aurora mellett egy kisebb „Vilma" czímmel (Pozsony, 24rét.) novellai, lyrai 's dramai tartalommal. *Bajza*' Aurorájában (Pest, ifj. Kilian, n. 12. 425 l.) két víg, 's egy romános elbeszélés mellett *Vörösmarty*' első vigjátéka: A' fátyol' titkai (5 felv. versben 's folyó beszédben vegyest) 's Bajzától egy történeti rajz (Coriolan 's a' háborgó Roma) állanak; lyrai darabokat Bajza, Czuczor, Garay, Székács stb. adtak. Az a' másik Aurora, mellyet a' czím szerint *többen* folytatnak (Pest, Károlyi, 16rét, 346 lap) ez úttal elbeszélésekben (ha eredetiekben nem is) gazdag; néhány régi vers mellett kitünő benne „Mohács" czímmel egy költői elmélkedés. Figyelmet érdemlők még *Vajda Péter*' tréfás elbeszélései: „A' legszebb leány" czím alatt (Pest, 8), 's *Jakab*' vígjátéka: „Falusi lakodalom" (az academia' Eredeti Játékszíne' 3d. kötetében, Buda, n. 12). A' lyrai költés csak *Gr. Teleki Ferencz*' verseivel (kiadta Döbrentei Gábor, Buda, 16) bővült, mellyekhez néhány leveleiből töredékek járulnak. Literaturatörténeti tekintetben érdekesek: Gr. *Gvadányi Józsefnek* Donics Andráshoz irt levelei válaszaikkal (Nagyszombat, Wachter, 8). — *Fordítások:* Wieland' Abderitái, Erdélyi Károlytól (Pozsony, 8. 2 köt.); Musaeus' travestált regéi, Staut József által honosítva (eddig 2 köt. Pest, Károlyi, 8), az Ezeregy éjszaka' 18d. 's utolsó kötete (Pest, Károlyi, 12), Cato' erkölcsi páros versei (Pest, Beimel), 's Kotzebue' jelesb színdarabjai, fordítva többektől (Kassa, Werfer, 16rét) eddig 8. kötetben tizenegy néző v. vigjáték.

A' *nyelvtudományt* legujobban az academia két szókönyvvel bővítette, u. m. *Zsebszótára*' német-magyar részével (Buda, kis 8adrét, 53½ ív, 3 oszlopra); 's egy *Philosophiai műszó-*

tárral (Buda, n. 8ad.), melly a' philosophia' mezején eddig elő, különféle régi 's ujabb irók által próbálgatott műszavakat adja. *Szekrényesy Endre* az ismeretes „Tiszti irásmód' saját szavai" 3d. kiadását nyújtja czélirányos bővítésekkel (Pest, Károlyi, n. 8), 's *Kunoss Endre* „Gyalulat" czím alatt a' magyar beszédben és irásban használgatott idegen szavakat irta össze, azoknak megfelelő, már divatos, vagy ujonan ajánlt magyar szavakkal.

A' *philosophia* folyvást parlagon hever. Csak egy, ide tartozó munkát említhetünk, de azt örömmel: Irány irta b. *Jósika Miklós*" (Kolosvár, 8); jelszava: Virad, haladjunk! czikkelyei: bátorság; uri, aljas; kor; bal irányzatok; szenvedelmek; önnyugtatások; közmép, népkegy; vitatások; illő; gyengédség; anglomania; enyém, tied; különösségek; gúnyiratok; gőg; hiuság, dicsvágy; gazdálkodás, elmésség. Nevelésről *Spányik* Glycer irt, de latinul (Doctrina educationis, Buda, n. 8).

A' hittudomány' mezején három folyóirás tart fenn némi elevenséget; *Guzmics'* Egyházi Tára (eddig 6 kötet, Pest, Beimel' nyomt. kis 8., képekkel), a' Kovács Mátyás által kezdett, 's *Osvald Ferencz* által folytatott „Egyházi folyóirás" (eddig 4 köt., Pest, Beimel' nyomt. n. 8.) 's a' *Salamon József* által szerkeztetett „Erdélyi predikátori tár" (eddig 3. köt. Kolosv. 8. képekkel). Az Egyházi Tárnak legújabb (már a' folyó évben kijött, 6d.) kötetében folytatja Guzmics Éden, Religio, Egyház czimü darabjait 's a' Sambuga' leveleit; 's érdeklő a' hazai régiségek' minden barátjaira nézve a' pannonhegyi templom' története 's leirása *Szedertől*, 's a' nagy munkásságu Koller' rövid élete a' kiadótól. Általánosb érdekűek Osvald' folyóirása' utolsó füzetében *Vass'* történeti értekezése az egyházi birodalomról, 's *Jankovich Miklóstól* a' szentirás' öt különb és eredeti (-ből tett) magyar fordításainak megismertetése. Az erdélyi Pred. Tár' fő tárgyai egyházi beszédek 's agendák; e' helyt különösben említendő a' kölcsönös tanítás' módjának rövid rajza oskoláink' állásához alkalmazva (I. köt.), 's Bod Péter' élete ('s képe *) III. köt.); a' 2d. kötetben álló, erdélyi evang.-ref. egyház' névkönyve szerint jelennen e' test-

*) A' kiadó, Szenczi Molnár Albert 17d. századbeli, nagy nevű magyar iró' képének hozzá küldését kéri, hogy azt Molnár' életirása mellett adhassa. Örömmel terjesztem a' Tudománytár által is Salamon úr' hazafi czélu kérését.

vér hazánkbeli ref. anyaszentegyházban egy püspök alatt (Bodola János), 18 egyházi vidékben, mellynek mindenikében egy esperes, egy v. két jegyző 's egy igazgató van, 611 lelki pásztor sáfárkodik.

Jog- és országtudomány. Történeti tekintetben érdemelnek itt említést a' magyar országgyülés' naplója 's irományai (Pozsony, Weber és Landerer, fol.) 's az erdélyi országgyülés' naplója (csak augustusig), jegyzőkönyve (most még csak januar' 14ig) 's irományai (még csak oct. végeig; mind Kolosvár, az ev.- ref. colleg. bet. fol.). *Császár Ferencz* Beccaria' classicus könyvét adja a' bűnök és büntetésekről, olasz után (Zágráb, Suppan, 8.), és *Srányi János* a' „Statusadósságok és statuspapirosok" felől értekezik bővebben (Pest, Károlyi' bet. n. 8.).

A' *történettudomány*' buvárló ágát *Kovacsóczy Mihály* kivánja historiai zsebkönyvével (Arpadia, IId. év, Kassa, 1835. Werfer. 12.) gyarapítani. A' folyó évi kötet' tartalma: II. Rákóczy Ferencz és Vay Ádám' emléke; a' kenezekről további vitatás; I. Apafi Mihály' emléke; Bálintitt (*Jerney*nek ez iránti kétségeit lásd az idei Tud. Gyüjt.. IId. kötetében); a' Forgácsok; Zrínyi János; Báthori Zsigmond; a' szentléleki vár; Zólyom; diplomaticai tarlózat; Kassa' történeteinek rövid évkönyve. *Gr. Kemény József* m. t. t. tagon kivül, ugy látszik, legmunkásb irója ezen honi zsebkönyvnek a' kiadó maga. A' külföld' történeteire is kiterjeszkedő *Klio* historiai zsebkönyvnek, mellyet prof. *Szilágyi Ferencz* szerkeztet, a' folyó évre hirdetett kötete még nem érkezett meg Pesten. — A' fáradhatatlan *Fejér György* ez év' elején berekeszté 30 kötetnyi magyarhoni oklevéltárát az arpad-anjoui ház' korabeli kötetekhez adott mutatókötettel (Index codicis diplom. Hungariae ecclesiastici ac civilis, stirpis arpadiano-andegavensis, ab anno 1301 —1400. — Buda, egyetem' nyomt. n. 8.). — Fordítások: Ne vezetességek *a' világ' köz történettudományából*, Bredow után (Pest, Eggenberger, 8.); *Magyarország' történetei* rövid előadásban a' hazai ifjúság' számára (Pest, Eggenb. 8.); a' *Zsidó nemzet' történetei* és ritka szokásai, Buxdorf János után (Pest, Beimel, 8.); *'s Napoleon császár' élete*, magyarítva Illés és Szekrényesy által (Pest, Károlyi, 8. 5 füzet). — A' nyelv' és literatura' történetét becses adatokkal gyarapítja *Horvát István* a' Tud. Gyüjt. jelen évi folyamatjában.

Az országismeret 's földirás' körében kevés van, mit említhetünk. Magyarországi geographia gyermekek' számára legujobban Pozsonyban jelent meg (Bucsánszkynál, 8), 's Pesten

az Albaché fordítva *Gegő* Nicephor által (Müllernél, 8.) amaz 12, ez 56 kr. — *Staut* Rosenberg' könyvét fordítá: London és lakosai jelen korunkban (Kassa, Ellinger, 8.).

Mathematicai tárgyu munka az academia' költségével készült legközelebb Londonban, t. i. *Babbage*' teljesen hibátlan logarithmainak 3d. kiadása *Nagy Károly*' magyar bevezetésével. Vannak példányok angol, német, sőt mind a' három nyelven, minthogy a' könyv külföldön is árultatik; 's fejér, sárga és zöld papiroson, mint kinek kinek szeme jobban szereti.

A' természettudomány legparlagabb szokott nálunk lenni; 's jelennen is egy, a' Halley' üstökösét tárgyazó munkácskán (ford. Staut; Kassa, Werfer; 8. rajzokkal) kivül nincs semmi. Így az *orvostudomány*' körében is csak *Lóstáiner* munkálkodott, orvosi tanítást adván a' hirtelen veszedelmet okozható betegségekben való serény segedelemhozásról, a' sebésztanulók' számára (Pest, Landerer' bet., legnagyobb 8rét). Diaeteticai tartalmu *Vajda Péter*' irása a' férfiasságról (Kassa, Literaturai Intézet. 12.).

Annál jobban miveltetik a' *gazdaságtudomány*, külön ágaiban. *Burger*' jeles munkáját: a' Mezei gazdaság' kézi könyvét, Csicseri Elek fordította (2 kötet, Kassa, Werfer, n. 8rét). Az ismeretes Aranybánya újra jött ki 2 kötetben illy czimmel: Az őszinte és hasznos házi barát, városi és falusi gazdák' és gazdasszonyok' számára stb, összegyüjté Zádor Elek (Pest, Heckenast, 8rét); *Leibitzer János* a' „Földmivelést" adja (Pest, Hecken. 8.), egy *névtelen* a' széna nélkül 's igen kevés zabbal való lóétetésnek ujonnan fölfedezett módját" (Kassa, Werfer, 8.), ismét egy *névtelen* „Új általános kertészkönyvet" (Kassa, Literaturai Intézet, n. 12rét képekkel), *Némethy József* a' szüret, borkészítés és borral bánásról értekezik (Pest, Hecken. 8.), *Kesselbauer Károly* a' tokaji borról, és a' tokaji bor-kereskedésről közli észrevételeit (német. és magyarul, Kassa, Werfer' bet. 8.); továbbá, ugyan Werfernél (Kassán, n. 4rétben, képpel) jelent meg egy „Mindenkori tökélyes erdei és vadászati kalendáriom, melly az erdőszet és vadászat körül minden hónapban előforduló foglalatosságokat magában foglalja; *Leibitzer* a' „Méhe-, selyembogár-, disznó- 's baromfitenyésztést", 's ismét az, a' „gazdasági könyvtartást" adja (mind kettő Pest, Heckenast, 8rét).

A' *müvészségek* közül, a' hangászatnak nyertük most theoriáját: „Magyar Apollo" czím alatt, számos példákkal, *Bartay András* által (Pest, Kár. bet. n. 8).

Az *időszaki sajtó* évről évre munkásabb. I. Politicai, 's velök járó melléklapok: 1. Hazai 's külföldi Tudósítások, és Hasznos mulatságok; 2. Erdélyi híradó, és erd. társalkodó; 3. Jelenkor és társalkodó. A' bécsi Kurir' további sorsa még nincs eldöntve. II. Tudományos folyóirások; általánosak: 1. Tudományos Gyűjtemény; 2. Tudománytár. A' Felső-Magyarországi Minerva ez évre még nem jelent meg. Külön tudományos folyóirásai már csak a' hittudománynak vannak, mellyeket e' czikkely alatt említettem. III. Szépliteraturai folyóirások: 1. Regélő és Honművész, képekkel; 2. Rajzolatok a' társ. élet és divatvilágból. IV. Közhasznu folyóirások: 1. Fillértár, képekkel; 2. Vasárnapi ujság. — A' három széplit. és két historiai zsebkönyvek a' magok helyén voltak említve.

VEGYES KÖZLÉSEK.

HIDÉPITÉS.

A' LUGOSI IVLÁNCZHID KRASSÓBAN.

A' lánczhidak délamerikai találmány; eleinte arra szolgáltak, hogy rajtok mély hegyörvényeken lehessen általgyalogolni; 's kötelekből és fából, néha vaslánczból is készülve, már igen korán divatban voltak. Nagyban legelébb Angliában alkalmaztattak; 's midőn Brown kapitány 1820ban, közel a' berwiki kikötőhöz a' Tweed folyón által egy 77 bécsi öl hosszaságu lánczhidat épített volna, ezen építésmód a' continens' figyelmét is magára vonván, nem sokára enthusiasmusra gerjeszté a' mivelt Európát. Az építészet általa egyszerre egy nagynemű találmánynyal gazdagodott; 's lehetséges lön folyamokat 's örvényeket, kőnél 's mortálynál tartósabb anyaggal, 's középoszlopok nélkül, általhidlalni *). A' continens' tapsát nem sokára itt is ott is ezen jeles angol építmények' utánzásai követték, mellyeknél híven megtartatott a' forma 's az elv a' vasrészekre nézve, mellyeknek viselő ereje pontosan megvizsgáltatott; de a' tornyokra és gyámoszlopokra nem fordíthathattak angol summák 's így az a' figyelem

*) „*Általhidlalá* a' Dunát Pestnél", így ír Heltai, a' maga krónikájában, 1575ben; (l. a' győri kiadást, 2d. kötet. l. 384). *Szerk.*

sem, mellytől az illy hidak' biztos volta függ. Ezen hiánynak kell egyedül tulajdonítni a' Szála' vizén, München-Niemburgnál épített lánczhid' leomlását; Párizsban azon szajnai lánczhidnak még megnyittatása előtt történt elbontatását, melly az Esplanade des invalides 's az Elysiumi mezők közt épült; Bambergben a' Regniczen épített, 's több egyéb drót- és lánczhidak' oszlopainak hasadásait. A' vasrészek egynél sem fogyatkoztak ezen hidak közül.

Illy szerencsétlenségek, 's az a' rengés melly ezen hidakon tapasztaltatott, midőn rajtok valamelly teher mozgott, 's melly a' rajtok járókban némi bátortalanság' érzését gerjeszté; a' hidpálya' tetemes ingása, sőt fölemelkedése nagy viharok' idején, mi által a' támpontok' szilárdsága felette nagyon szenved: ezen építmények' hitelét csökkenteni kezdék; 's ezért olly helyeken, hol örök járás kelés van, mint péld. két népes város közt, nem nagy kegyelemben állanak. Másfelől azonban hatalmasan védik e' hidakat a' meinei, hammersmithi 's egyéb helyes lánczhidak' példái; mindazáltal becsök kétség kivül nagyon öregbednék, ha minden érezhető ingásnak és emelkedésnek tökéletesen elejét lehetne venni.

Mind ezeknek megfontolása a' ruszkai *) bányaegyesületet, olly vidéken, hol tetemes zuhatagok (torrens) találtatnak, mellyek semmi hidlábakat medreikben meg nem szenvednek; arra határzá, hogy Renner Károly pesti lakatos mester' javaslata szerint, ki jó ideig a' bányaegyesület' szolgálatában állt, a' ruszkabányai lakatosműhelyben egy, 15 bécsi láb hosszu 's 4 láb széles hidmintát készítetne, melly két, kúpákból (Kasten) szerkeztetett ívből 's 12 függő rudból áll, Ruszka bányahelyben egy árok felett fölállítatott, 's 60 mázsányi tehernek, midőn próbáltatnék, ellent állott.

Ezen hordozó tehetsége mellett is, e' gyaloghidnak közelebbi megtekintése 's a' megterheltetés' ismétlése után több rendbeli aggodalmak támadtak; a) attól kelle félni, hogy egy illy szabadon álló, de jóval hosszabb ív, melly kicsiny basissal csak végpontjain nyugszik, minden egyéb támogatás nélkül oldali irányából könnyen kitérhet, 's így el is törhetik. b) Azon rugós (elasticus) függő rudak, mellyekbe a' hidpálya szabadon be van akasztva, mind a' függirányos rengések, mind a' földirányos ingás ellen gyenge kezességet nyuj-

*) Ruszkabánya, Russberg, a' bánsági határőr-vidékben fekvő bányahely, mellynek szomszédjából Ferenczy szedi a' maga márványait.

tottak. c) Midőn egy vagy más hidpályavégen nagy nyomás történt, az ellenkező hidvégen az egyes kúpák fölfelé tágulni fenyegetőzének. d) Világos lőn hogy, nagyobb hidakhoz a' kúpák aránylag nagyobbra öntetvén, a' szükséges öntöttvas' költsége egyfelől tömérdekre nőne, de illy nagy kúpák, közönséges vasöntőkben nem is készülhetnének. Illy aggodalmak nem látszának ezen építésmódnak kedvezni; azonban folyvást szem előtt tartván a' kitüzött czélt, egy esztendő mulva, midőn a' Karánsebesről Lugosra szolgáló úton a' Csuka' patakján hid' építése határoztatnék, a' bányaegyesület ajánlkozott Krassó vmegye' rendeinek egy illy vas ivlánczhid' építésével, a' javaslatban volt kőhid' helyébe. A' rendek, az egyesület' kezessége mellett, elfogadák a' tervet, 's annak kivitelét valódi hazafiúi részvétellel elő is mozdították.

A' lugosi hid' építése megkezdetett, 's hogy a' sejdített hiányok iránt bizonyosságot nyerjünk, a' hid, készülése' helyén felállítatott, 's valósággal az előre látott hibák tapasztaltatván, azok az által mellőztettek el, hogy két ív helyett négy készült, 's ezek ugy helyeztettek hogy ketten ketten vas bonczokkal (Spange) mind végeikkel, mind pedig peripheriájokban öszveköttetnének, mi által az ívek nagyobb basist nyernek. Hol a' sinus versus nagyobb, ott két ív helyett négyet vagy többet is lehet igy egy egészszé összekapcsolni, melly aztán minden egyéb gyámolgatás nélkül fenn állhat, 's az íveknek helyökből kitérésétől nincs mit félni.

A' rugós függő rudakhoz merő oszlopok is mellékeltettek, mellyeknek alapja olly széles, hogy azok, minden támasz nélkül, magokban megállhassanak. Ezen oszlopok talpokkal az átalgerendákhoz csavaroltattak (srófoltattak), főtéjökkel (capital) az íveket támogatják; mi által nem csak az ívek' helyzete biztosítatott még jobban, hanem a' függőleges rengések is némi részben megelőztettek; egészen mindazáltal ezek csak olly keresztkötők (Kreuzbänder) által távolíthathattak el, mellyek a' merő oszlopokat, a' szorító lánczokat (Spannketten) 's az íveket kölcsönösen öszvekapcsolják. Szintígy a' földirányos ingás is, melly a' hidpályára lépéskor olly tetemes lett, hogy a' rajta menők elesnének, 's az ívek összetörnének, fekvő, hasonlólag merő keresztkötők által orvosoltatott. A' kúpák' tágulása, a' hidfőkben megerősített, 's a' kögvágányok' (segmenta circuli) külső körén elmenő lánczokkal tétetett lehetlenné. Észre vétetett az is, hogy az ívek, olly kúpákból formálva, mellyek felül 's alul is nyiltak, koránt sem birnak azon szilárdsággal, millyet a' cylinderek-

ből készítés igér; a' miért is azon 120 lábnyi hosszu hidnak, melly a' mehádiai fürdőkhöz közel a' Cserna' vizét fogja áthidalni, cylinderekből építése javasoltatott; 's e' javaslat, a' bányaegyesület' kezessége mellett, a' hadi kincstár' részéről, 1834. december' 18., B. 4544 alatt költ határozásnál fogva, el is fogadtatott. — Azt kellett még kifürkészni, milly erejűek legyenek a' kúpa-falak, a' szorító lánczok 's a' függő rudak; 's erről alább szólandunk; miután a' hid' állató részeit, az ide mellékelt rajzra való hivatkozással, el fogtuk számlálni.

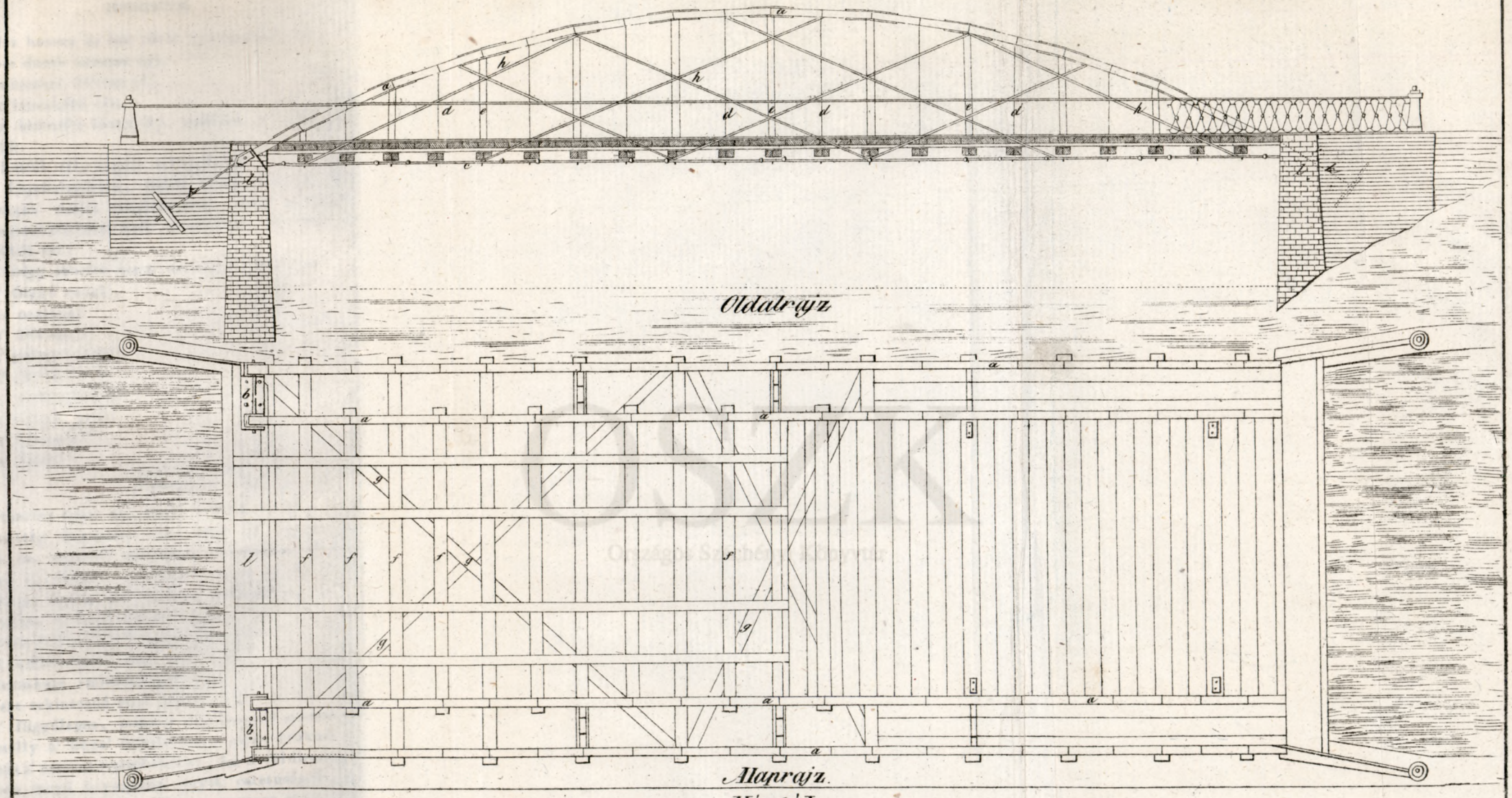
A' hidnak fő alkotó részei: 1. azon négy ív, mellyek mind a' hid' oldalrajzát, mind annak alaprajzát mutató képen *a*-val jelelvék. Állnak ezek a) három lábnyi hosszu, öntöttvasból készült, 's az ívtan' (Bogenlehre) szabályai szerint görbített kúpákból, mellyek végeiken harántfalakkal zárvák; b) csavar és anyacsavarokból, mellyekkel a' kúpák egész ivvé összeköttetnek. c) A' kúpák' visszaható erejének nevelésére, az íveknek teljes egyenbe hozására, 's minden aggodalom' megelőzésére, mellyet öntöttvas-testek hirtelen légmérséki változásokkor támaszthatnának, minden kúpa veres izzótűznek tétetett ki, hirtelen meghűtetett, 's fával béleltetett ki, melly kilúgozás és sütés által minden nedvességeitől megmentetett.

2. Négy, öntöttvasból készült válu (Schabotte; *b*) a' kőből rakott hídfőkön nyugszik, mellyekben mind az ívek, mind a' lánczvégek megerősítvék. A' váluk' falai likakkal vannak ellátva, mellyeken zárszegek mennek keresztül, az íveket és lánczokat összekötők; ezen likak monyorúak (oval), hogy ékek' segedelmével a' szeget helyéből elmozdítani, 's a' lánczízeket megfeszíteni, vagy rajtok tágítani lehessen.

3. Négy szorító láncz (*c*), mellyeknek órakerék-ízei úgy alkotvák, mint minden egyéb lánczhidaknál, csak hogy a' köt-lemezek (Verbindungsblätter) szintolly magosak, mint a' hosszu láncz-izek.

4. Huszonnyolcz függő rud (*d*), mellyek az íveket és szorító lánczokat összekötik. Felül a' rud villaformán végződik, 's két lyukán átmenő szeggel az ívhez van erősítve; alul egy csavarral van ellátva, melly egy, két felül felhajtott öntöttvas lemezt szorít a' szorító lánczra, mi által a' hidpályának a' függő rud által hordozandó része megfeszíthetik.

5. Huszonkét oszlop (*e*), mellyek az íveket a' megkívántatott függőleges helyzetben tartják, az íveket három lábnyi hosszu lemezzel támogatják, 's alsó végökkel a' gyámgerendákhoz vannak csavarolva.

A' LUGOSI ÍVLÁNCZHID
Krassóban.

Nyomt. Schmid.

6. Nyolcz hosszu és hét rövid gyámgerenda (*f*).
7. Három darab kereszt (*g*).
8. Harminczkét fiókvas (*h*).
9. Négy lánczkötő (*i*).
10. Négy biztosító láncz (*k*), mellyek a' válukat a' hidfőkhöz erősítik.
11. A' hidfők (*l*), vagyis talpgyámok.

Annak kipuhatolására, melly elvek szerint kelljen a' használt anyagok' erejét meghatározni, mind állandó, mind történetes megterheltetését kell kiszámolni. Az állandó teher a' következőkből áll:

a' négy szorító láncz' terhéből		2065 font
a' függő rudak',	—	1320 —
az oszlopok'	—	1800 —
a' fiókvasak'	—	1400 —
a' pályacsavarok'	—	460 —
a' jéghárítók'	—	800 —
a' gyámgerendák'	—	6600 —
a' hidgerendák	—	4800 —
a' keresztek'	—	3600 —
a' hidfa'	—	20700 —
Összvesen		43,545 font

A' történetes teher az, melly terhelt kocsik, lovas vagy gyalog katonaság' marsozása által ered. A' legnagyobb súly ezek közül az, mellyet gyalogság' marsozása okoz, 's egy négyszegölre 12 embert számítván, vagy is 15 mázsát, az egész hidpályán leszen 600 mázsa, mellyhez az állandó tehert (435 mázsa 45 font) hozzá adván, a' lehető legnagyobb megterheltetés leszen 1,035 mázsa 45 font.

Ennek kifürkészése után már most azt kell vizsgálni, mennyi visszaható szilárdsággal kell birni egy kúpának, melly akként tekintendő mint boltozatban egy kő: ennél fogva mind a' függőleges, mind a' földirányos nyomás meghatározandó, melly a' kúpa' falaira hat: melly erőkből a' diagonalis nyomás a' szerint mutathatik ki, ha a' földirányos nyomás egy egyenes szegü háromszeg' egyik catetusának, a' 11dik kúpa' függőleges nyomása pedig az egyenes szegű háromszeg' másik catetusának vétetik, miből a' végcylinderre tett egyetemes nyomás $= \sqrt[2]{H^2 + Z^2}$. *H* hasonló egy prismához mellynek hossza a' boltív' félmérője (Halbmesser), sokszorozva egy kúpa' fenékszínével (Grundfläche); 's ennél fogva = 7308 font; és *Z* hasonló egy kúpa' súlyához = 45 font, a' lehető legnagyobb megterhelés' illető részét hozzáadván,

felosztva a' kúpák' számával $= \frac{1035.45}{88}$, sokszorozva 11-gyel, t. i. azon kúpák' számával, mellyek az ív' közepéből a' végkúpákra hatnak = 12947 font, sub stil. $\sqrt[2]{}$ 7308 ^{2} + 12947^2. Ezen fejtegetésből látszik, hogy minden ív' utolsó kúpájának 14867 fontnyi súlyt kell hordania.

Ha már most azon két hosszu falnak, melly a' kúpákat képezi, keresztmetszési színe (Queerschnittsfläche) tekintetik, vastagságok $\frac{1}{4}$, magosságok 6 újnyit tesz; 's ha Karsten, Rondelet, Renier 's egyebek' vizsgálatai szerint azt teszszük fel, hogy egy négyszegúj öntöttvas 1400 mázsányi visszaható erőt bir; mind a' két kúpafal, mellyek' keresztmetszése 3 négyszegúj, 14867 fontnyi megterheltetés által is keveset fog szenvedni.

Mindenik kúpaív alatt egy láncz fut végig, melly talpgyámok (Widerlage) helyett szolgál 's mellyeknek ereje azon esetben, ha a' kúpák szabad ékek volnának, 14867 font X 2 = 29734 fontnyi absolut erővel kellene hogy ellent állhassanak; de, mivel az említett fél újnyi láncz, 's szinte fél újnyi keresztmetszésü négy csavar a' kúpák' tágulását egy újnyi keresztmetszéssel akadályozzák; 's az absolut erő' megkísértése után egy négyszegúj öntöttvas' keresztmetszése veszedelem nélkül elbir — előre bocsátott próbálás után — 300 mázsát: ezen láncz, két újnyi keresztmetszésével minden munkálkodástól fel lenne mentve, ha minden egyes vasrész nem volna teljes egyenlőséggel számba véve, mi szerint minden keresztmetszési újnak 9911 $\frac{1}{3}$ fontot kell hordani.

A' huszonnégy függő rudnak együtt 103545 fontot kell hordani; mindnyájoknak keresztmetszése együtt 14 új, 's így egy új' keresztmetszése 7396 fonttal van terhelve.

A' téglából rakott talpgyámokon vagy is hidfőkön nyugszanak az öntöttvasból készült talp-egyesületek, mellyekbe az ívvégek 's a' szorító lánczok erősítvék, 's így azok 103545 font függőleges nyomást 's az egyetemes ívsúlyt 5060 fontjával, együtt 108605 fontot viselnek.

A' fenékszín, mellyen ezen egész teher fekszik = 10960 négyszegúj. Eitelwein szerint jó téglakövek' visszaható erősségének viszonya egy négyszegújra 1124 font, 's így 10960-é = 12319 0,40 font.

Minekutána ezen híd a' Csuka' patakján Lugos mellett elkészült, ereje az által próbáltatott, hogy nyolcz, két két ökrös és téglákkal megrakott szekér 's 60 ember egyszerre átbocsátatott rajta; 's azóta ezen igen járatos uton napon-

ként számos utazó kocsik, 's a' legterhesebb szekerek járják ezen ivlánczhidat a' nélkül, hogy az, 1833ban juniusban történt megnyittatása óta legkisebb javításra is szorult volna. Az elv, melly szerint e' hid épült, áll. Az annyira félelmes ingás, a' legerősszakosb szélvész által — millyen kevéssel annak megnyittatása előtt volt — történhető fölemeltetése a' hidpályának egészlen el van mellőzve; 's így ezen hiddal a' feladás föl van oldva azon aggodalom' ellenére is, hogy csak hosszu, 's így nehéz hidpályák állhatnak ellent sebesen elhaladó terhelt kocsik' és szélvészek' behatásának. Csak szépség' tekintetében nem egészen kielégítő ezen építmény, minek oka az, hogy az nem előre minden oldalról megállapított terv szerint készült, hanem készülés közben különféle változásokon kelle az egésznek keresztülmenni.

E' közlést egyenesen Hoffmann testvérek és Maderspach Károly uraknak, a' ruszkai bányaegyesület' tagjainak, köszönjük.

HISTORIAI NEVEZETESSÉGEK.

HUNN MARADÉK A' HELVETIAI HAVASOKBAN.

Második közlés.

Az első közlésünkben (Tudománytár III. köt. 1. 230) említett *hunnok' barlangján* kivül még az is megérdemli figyelmünket, hogy a' Mont-Cervin' (Wetterhorn) tömérdek obeliscusa mellett egy más *hunnkő*-nek (Hunnenstein) neveztetik. Alap nélkül, történetesen, e' két név nem születhetett. De lássuk tovább utazónkat. „Vándoroltunkban, u. m., a' grimenzi patak mellett egy roppant szikladarab alatt egy kecskeólra akadtunk, hol egy fiatal nyájas pásztor, az első valóságos hunn maradék, kit e' vidéken láthattunk, egy kis kecsketejjel kinált meg. Arczvonásaiban semmi feltünő, egyetemes kifejezése megelőző jóság. De nyelve felette idegennemü. Nem volt az sem franczia, sem olasz, ámbár e' két nyelv' gyakori hangjaival. A' tejet *lhassie*-nak nevezte, a' havasi rózsákat, mellyek nagy bokrokban virágoztak kunyhójához közel, *schussie;* a' szomszédban lelt, neki mutatott alabastromot *Pezza biack*, kecskéit *tschiehwa*, kunyhóját *kibick-kass*, a' patakot *wodas*, a' hegyeket *starr*, a' jegest *glisch*, a' fákat *rhabi*-nak. Kalaúzunk, ki el tudott ezen emberrel beszélgetni, tolmácsolta ennek feleleteit. Ettől tudtuk meg, hogy kecskéivel három négy hónapot tölt e' magányban, 's ezen idő alatt csak ritkán lát embert, kivévén, ha valami pásztorcsalád kö-

zélit kecskeólaihoz, millyen neki e' vidéken még vagy hat vagyon. Csak egyszer jár be hetenként Grimenze faluba kecskesajtot árulni, 's egy úttal földialmát és sót vásárlani, minthogy tejen és sajton kivül egész nyáron által, egyébbel nem él. Megkináltuk borral; nem kellett neki: ellenben cseresznyevizünk jól esett neki, de ebből is keveset ivott. Köszönetül egy darabig elkésért bennünket a' jó ember Grimenze felé, melly a' „col des Torrents" hoz három órányira esik, 's az anniviersi völgynek egy kisebb, mellék völgyében, melly nevét a' falunak köszöni, fekszik, 4030 lábbal a' tenger' színe felett". A' falu' szük utczájában egy emberrel találkoztunk, ki elég értelmes franczia nyelven kérdezett mit ohajtunk; 's midőn megmondtuk hogy étel kellene, örömmel tudósított, hogy azzal szolgálhat, mert egy rokona meghalván, épen most fog *halotti tor* tartatni. A' temetésnek már vége volt, de annyit megtudtunk kalaúzunktól és grimenzei emberünktől, hogy az nem egyéb mint romai-katholika szertartások' 's némi pogány szokások' vegyülete, mellyek a' többi europai polgárisodott népek' szokásaival feltünőkép ellenkeznek." (Ezt itt nem adjuk elő, minthogy czélunkra semmi érdekest nem foglal magában). A' tornál jelen voltak' arczai senem kitünők, senem kellemetlenek. Olly kalmuk kép, millyen ama' sioni parasztasszonyé volt, itt egy sem volt. Majdnem mindnyájoknak világos kék vagy szürke, zöldesbe átmenő szemeik, szőke vagy barna hajaik, széles csontos homlokok, kissé magos járomcsontjaik, közönséges orraik, széles állok, vastag nyakok és kiálló vállaik voltak. A' férfiak' közép nagysága mintegy 5 láb 2 új, az asszonyoké mind 5 láb alatt. Grimenzének mintegy 250 lakosa van, kik, mint állítatik, legkevesbbé vegyültek össze másokkal. Ezen falu, ugy mondják, csak a' 13d. század óta áll fenn, miután, egy, ugyan illy nevü, de jobban délnek fekvő falu hegyomlás által elborítatott. Majdnem minden lakosok megmenekedtek, minthogy ezen esemény jóval előbb egyes szikladarabok' leszakadása által megsejtetett. Az új Grimenze az egy órányira fekvő, Visoye nevü fárás helység' fiókja. Víg, életszerető népe sem nagy gondokat, sem mesterséges szükségeket nem ismer. Utazók iránt megelőzők, szolgálatra készek; de kedveskedésöket inkább mozgásaikból, mint nyelvökből érthetni meg: ez az idegenre nézve teljességgel érthetetlen, 's csak igen kevés férfi (asszony egy sem) tudja gondolatait tört franczia nyelven előrebegni.

Az egész anniviersi völgynek (7 faluban 's néhány tanyában) mintegy 1700 lakója van. Visoye-ban, melly úgy szólván a' főhely, az utazók a' papnál szálltak, de kitől semmi felvilágosítást az e' vidéki hunn maradékról nem nyerhettek; hanem kérésökre a' tisztelendő úr egy öreg visoyi lakost hivott vacsorára, kitől véleménye szerint a' völgy 's annak lakói felől a' legteljesebb közléseket lehetett várni. Azonban az öregnek elbeszélése sem foglalt sokkal többet magában, mint a' mit már felebb hallottunk.

„Eleink — úgy monda — kik itt letelepedtek, ázsiai katonák voltak, a' hunnok' hatalmas népéhez tartozók, kik Etel vagy Attila királyok és vezérök alatt, egész Európát átkalandozák, 's minden népeket meghódítottak. Haza téret, egy része ezen hadnak, mintegy 200 vitéz, a' seregtől elvágatott. Ez Piemontban, Aosta' völgyében, történt. Nem értvén az ide való nyelvet, 's eltévedve, több hetekig a' hegyekben bujdostak, 's a' völgyi lakók által üldöztetve, mindig magasb és magasb vidékekbe vonultak, míg a' Herin-völgyében rést találván, imez, akkor egészen lakatlan vidékbe jöttek. Itt letelepedtek, 's minthogy csak kevés asszony volt velök, a' tournanchi, pellinai és diemoi völgyeket (mellyek ezen hegyeken túl vannak) éjjel megrohanván, néhány tuczat asszonyt hoztanak magoknak, bizonyosak lévén, hogy hó és jég mögött amazok nem merendik fölkeresni. Legelső illy telepjeik Grimenze és Ayer voltak, mellyek régi neveiket egész maiglan megtartották. A' többi helységek jóval később támadtak, miután a' népség a' Róna' völgyéből történt bevándorlások által megszaporodott; 's ekkor épültek aztán Luc, Visoye, St. Jean, Im Fang, Vercorin 's más helyek, 's a' sioni püspök azokat keresztyén hitre térítette. Mert eleink pogányok voltak, kik mindenféle bálványokat imádtak, 's nekik állatokat vagy embereket áldoztanak. Azt mondják, hogy most hat vagy hét száz esztendeje, mióta ezen völgy a' sioni püspöknek hódolt, 's keresztyén hitre tért. Azóta legtöbb ős szokásaink elenyésztek, 's a' mellyek születés', lakodalom', halálesetek', a' tavaszi 's őszi ünnep' alkalmaival még fenn maradtak, évről évre többet és többet vesztenek eredeti tartalmokból, annyira, hogy alig hasonlítanak már azokhoz, mellyeket ifjúságomban láttam. Ötven hatvan esztendő mulva hihetőleg nyomok is el fogott veszni.“

A' következő, ide tartozható adatokat találjuk még a' névtelen utazó' közléseiben. Az anniviersi *) völgy, német és

*) E' név egy régi szótól látszik eredni, melly annyit tehetett mint: körös körül elzárt.

franczia nyelvet zagyváló népek között fekszik, 's így számos idegen szók és szólásmódok vegyültek a' régi hunn nyelvbe, míg a' franczia *patois* rajta erőt vett, 's olly dialectust szült, melly keménységre és roszhangra a' legvadabbakhoz tartozik. A' lakosokban sok kereskedő szellem van, 's a' mi különös figyelemre méltó, felette nagy hajlandóság a' kóbor, változó élethez: miért ők alig tudnak egy egész telet ugyan azon házban kihúzni, nyárban pedig lakásokat háromszor négyszer is változtatják. Minden illy kivándorlás családostul, marhástul, 's bútorostul történik; 's egy más kunyhóba költözés mindig lakomával jár, mellyre barátok 's szomszédok mindenkor vendégszeretettel hivatalosak. — Így az ayeri völgyben (melly az anniviersinek felső része) számtalan egyes lakásokban, kunyhókban egész családok valóságos nomád életet élnek: t. i. egy háznép 12—16 ólt is birván, ezek körül rendre ellakik.

Megjegyzendő még Chippis falu is, hol az Usenz' vize a' Rónába szakad, 's melly 1650 lábnyira fekszik a' tenger felett. Lakosai egy ahhoz nagyon hasonlító nyelven beszélenek, melly az anniviersi völgyben divatos; miből hihető, hogy a' két népség egykor összekeveredett. Különböznek nyelvökkel az egész környék' lakóitól, név szerint Chaley közel faluétól, mellynek a' csippisi közönség fiókja. S. F.

AZ ÉRSEKUJVÁRI BÉKEKÖTÉS. — MAGYAR NYELV' ORSZÁGOS DIVATA.

A' Luczenbacher által Tudománytárunk' IIId. kötete' 233d. lapján említett érsekujvári magyar békekötés, Katona' Historia Criticájában áll (XXVIII. köt. I. 792 's köv.). Érdemes leszen azt itt azon hasonpárral együtt adni, mellyet a' bécsi császári udv. és házi titkos levéltárban levő eredetiről híven leirva velünk Gévay Antal, az udv. könyvtár' alőre 's m. t. t. l. tag, közlött. Látni való a' két textus' öszvehasonlításából, hogy a' két eredetit két, külön vidékbeli ajku 's külön irásmódhoz szokott kezű magyar irta. Különböztetésül a' Katona' textusa álló, a' bécsi pedig *dőlt* betűkkel van szedve. Rövidség' okáért a' latin kezdetet elhagytuk.

Legh eleőszer az wéghezeödet, hogy Romay Czaszar *Legh elöszer az uigezödeth hogi Romay Chaszar* eö Feölseghe, es az Orszaghok az mellek az Bechy weghe- *eö Fölge *), es az orszagok, az melliek az Bechy uige-*

*) Itt, 's mindenütt, hol kurtítás van, kihagyásjelet kell gondolni.

zesnek, es bekeseghnek weghezeseben egyben keötettek magho-
zesnek es bekesegnek uegezeseben egyben kötettek mago-
kott, es az kett Czaszar keözett walo bekeseghett megh ereö-
kat, es az ket Czaszar közöt ualo bekesegeth megh erö-
setettek ugy mintt Magiar es Czeh Orszagh, Felseö es also
setettek, ugy minth Magiar es Cheh orszagh, fölsö es Also
Austria, Styria, Carinthia, Carniola, Morwa, Sillesia, feöl-
Austria, Styria, Carinthia, Carniola, Morua, Sylesia, föl-
seö es also Luzatia Orszaghok newekkell, Matthias Herczegh
sö es Also Lusatya, orszagok neuekkell Matthias Herczegh
Vrunk eö Feölseghe altal, mintt arra adatott hatalommal
Vrunk eö Fölge altal, mint arra adatoth hatalommal
walo szemel es Magiar Orszaghnak Gubernatora altal el bo-
ualo szemely, es Magiar Orszagnak Gubernatora altal el bo-
czattassanak az kik az etczer el weghezeödett Zittwa torkan
chattassanak az kik az egyszer el uegezödet Sithwa Torkan
walo bekeseghnek modgia szerinth elweghezenek mindenekett
ualo bekesegnek modgia zerint mindeneket el uegezenek,
az portán. Massodszor az mi keöwetinknek, es az Teörek
az Portara. Masodszor, az mi küuetinknek es az Török
keöweteknek elkeöldesenek napiatt rendöltuk negywen nap
küueteknek el küldeseknek napiath rendeltük negiuen nap
alatt hogy legien Komarombol, ha eleöb keöldhetni, annal
alat hogi legien Commarombol, ha elöt küldhetni annal
job leszen, az mint hogy azonis keöll lenni, az üdeö alat
job leszen, az mint azonis kelÿ lenni, az idö alat
penigh sem nylwan, sem tytkon, sem maghoktul, sem masok
penigh sem niluan, sem titkon, sem magoktol, sem masok
altal mind kett feleöl semmi Praktikatt elenkezeött az beke-
altal, mind ket felöl semmi praktikat ellenkezöth az beke-
seggell nem indetnak, sem kedigh semmi kart mind kett feleöl
seggell nem inditnak, sem kedigh semmi karth mind ket felöl
nem igiekeznek sem enghednek tenni, seött semmi ellensegh-
nem igiekeznek sem engednek tenni, söt semmi ellenseg-
heöz walo ielekett maghokon nem akarnak mutatni. Har-
höz ualo ieleketh magokon nem akarnak mutatni. Har-
madszor, Az mi az ayandek be keöldesett elethy, most az
madszor, Ami az Ajandek be küldeset illeti, most az
keöwetektul keöldenek ezust es arany méweöl, es dragha
küuetektöl küldenek ezüst es arany miuöl, es draga
marhawül, és penzeöl, szaz, Eötwen ezer forintott azzal egie-
marhauol s- pinzöl szaz ötuen ezer forintoth azzal egie-

temben aki most budan wagion, az Eötwen ezer forintiatt *temben a' ki most Budan uagion, az öetuen ezer forintiat* akor adgiak megh, az mikor az keöwetek Budara haza erkez- *akkor adgiak megh, az mikor az küüötök Budara haza erkez-* nek, ugy hogy kett szaz Ezer forintra tellesedgiek, es igy *nek, ugy hogy ket szaz ezer forintra telliesegiek, es igi* az bekeseghnek elweghezesenek ebbeölis eleghett tegiunk. Ne- *az bekesegnek el uegezesenek ebböl is eleget tedgiünk. Ne-* giedszer, Az mi elethi az holdotsaghott az Esztergamtaian *giedszer, Ami illeti az holdulsagot az Esztergamtajan* walokrul ugy wegheztük hogy az pecsetes lewelet Magiarol *ualokrol ugi uegeztünk hogi az pechetes Leueleth Magiarol* Beczbeöl az mell az Zittwa toroktul walo weghezesrül wa- *Bechböl, az mely az Sithwa Toroktol ualo uegezesröl ua-* gion Matthias Herczegh Vrunk akorra keölgie Komaromba az *gion Matthias Herczegh Vrunk akkorra külgie Comaromba az* mikor az keöweteket kik az portára mennek, eö Feölseghe *mikor az küueteket kik az portára mennek, eö Fölge* oda keölgy, es az mintt azon lewelbe leszen megh irwa az *oda küldi, es az mint azon leuelyben leszen megh irua az* szerentt legien megh az holdult faluknak alapattiok, hogy mel- *zerint legien megh az hodult faluknak allapatiok, hogi mel-* liknek köllesek hodultatnak lenni, s, meliknek nem, es az *liknek köllesek hodultatnak lenni, s - meliknek nem, es az* szerintt neweztessenek. Az Dunantol, es felseö Magiar Or- *zerinth neueztessenek. Az Dunantol es fölsö Magiar Or-* szaghbeli faluk maradgianak az szerintt, az mintt az Zittwa *szaghely faluk maradgianak a' zerinth, az mint az Sithwa* torkabol walo weghezes tartia, de adgygh az falukott vyon- *Torkabol ualo uegezes tartia, de addig az falukath uyon-* nan sohol *) ne hodultassak, se penigh nehez es keptelen ado- *nan sohul *) ne hodultassak, se penigh nehez es keptelen ado-* zassall az szeghenseghett, az kik most hodultak, ne terhel- *zassall az szegenysegeth az kik most hodultak, ne terhe-* liek. Vtolszor, az mi az panaszokatt, karokatt, es hatalmas *leh. Utolszor. Az mi az panaszokath, karokat, es hatalmas-* kodasokatt ilethi, azt wegheztük, hogy walahol eleö rabok *kodasokat illety, azt uegeztük hogi ualahol elö Rabok* awagy egieb fiele walaminemeö marhak talaltatnak, az rabo- *auagy egiebfele Valaminemö marhak talaltatnanak, az rabo-*

*) E' szó belé van mind a' két textusba toldva.

katt mingiart mind kett feleöl el bochassak, es mindennemeö
kat mingiart mind ket felöl el bochassak, es mindennemö
marha az mellett feöl talalnak wisza adassek, es ez vtan
marha az melliet föl talalnak uisza adassek, es ez utan
nagy beöntetes alatt ne legien szabad hasonlo ghonossaghott,
nagy buntetes alath ne legien szabad hasomlo gonossagot
sem egy, sem mas felnek czelekeödni, az hun penigh walami
sem egi, sem mas felnek chelekedni, az hol penigh ualami
oll marha talaltatnek, az kik azokott el wettek az kapita-
oly marha talaltattatnek, az kik azokoth el uettek az Capita-
niok megh beöntessek, es az marhak azoknak az kikke wol-
niok megh büntessek, es az marhak azoknak az kiké uol-
tanak megh adassanak. Nos igitur praenominati Serenissimi
tanak megh adatassanak. Nos igr praenominati Sermi
Principis ac doni doni Matthiae Archiducis Austriae Guberna-
Principis Matthiae ac doni doni Archiducis Austriae Guberna-
toris Regni Hungar Comissarij et Splis ac Mgci Wezerii Ally
toris Regni Hungar Commissarij, et Splis ac Mgci Wezerii Aly
Passae delegati spondemus, et et promittimus bona fide prae-
Bassae delegati spondemus et promittimus bona fide prae·
fatos Articulos et Capitulationes praedictae pacis seu foede-
fatos Articulos et Capitulationes praedictae pacis seu foede-
ris in onibus punctis et clausulis, firmiter ac inuiolabili-
ris in omnibus punctis et clausulis firmiter ac inuiolabilr
ter obseruaturos. In quorum fidem, ac testimonium hasce lras
obseruaturos. In quor fidem ac testimonium hasce lras
nras chirographor et sigillor nror munimine roboratas dedi-
nras. chyrographor et sigillor nror munimine roboratas dedi-
mus. Actum in Vywar die uigesimo octauo Mensis Martij
mus. Actum in Wywar Vigesima octaua die Men Martij
Anno Millesimo Sexcentesimo Octauo.
Anno Millesimo sexcenmo octauo.

(P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.) (P. H.)
Jo. Prainer *mp.*
Comes Georgius Thurzo *mp.*
Ilieshazj Istuan *mp.* *Istwan*
S. a Kolonitsch *mp.*
Adam H. v. Puchaim Freiherr *mp.*
Ahmed, Nagyságos Ali Pasa' Kiajája *mp.*
Huszein, Simontornyai Szandzsákbég *mp.*
Musztafa, Budai Timar Defterdar *mp.*

E' 3 utolsó aláirás török nyelven és török betűkkel van.

LEVELEZÉSEK.

PETROVICS FRIDRIK, M. T. TÁRSASÁGI RENDES TAGNAK A' KÜLFÖLDRŐL IRT TUDÓSÍTÁSAIBÓL TÖREDÉKEK.

(L. Tudománytár, I. l. 209—16).

III.

Berlin, julius' 20. 1834.

Mult junius hónap' végén Wolfenbüttelben valék, 's az ottani herczegi könyvtárban különös gyönyörüséggel mulaték. Nagyon gazdag ez főképen régi és középkori literaturára, és a' 16 's 17d. század' történeteire nézve. Philologus, bibliographus, historicus megbecsülhetlen kincseket talál benne. Magyar dolgokban nem bővelkedik ugyan, még is vagyon néhány nevezetes darab, mint a' következő lajstromból láthatni.

1. Oratio legatorum hungaricorum in conventu Statuum Austriae et reliquarum provinciarum hereditariarum germanicarum Lintzii 1614 habita pro praesidio pecuniario contra Turcas. — *Leirtam magam.*

2. Bericht von der Belagerung von Kanizsa, anno 1601 vorgenommen. — Translatum e latino impresso 1603.

3. Albrecht des ältern Markg. zu Brandenburg Kriegung mit König Matthias zu Ungarn. — Tudniillik II. Mátyás királyról szól, és épen semmi nevezetest.

4. Relazione del combattimento tra Christiani e Turchi al fiumine Raab dal Sr. Galeazzo Gualdo.

5. Joannis de Hunyad epistola ad Ladislaum de Gara Palatinum Hungariae. Kezd. *Novitates has Vestre Dominationi scribere possumus.* Vég. *non possumus dicere castrum, sed campum propter fractionem et destructionem ipsius.* Dat. Nadoralba Sabbo die proxima ante festum Sti Jacobi apostoli a. D. 1456.

6. Berathschlagung und Bedenken, wie Hungarn macht zu haben. — Német országgyülési küldöttség' munkája, hadi segedelem iránt a' török ellen, millyen igen sok vagyon; és semmi különös érdekűt nem foglal magában.

7. Sententia de regno Hungariae pro Maria regina Siciliae et Carolo nepote eius super possessorio contra regem Bohemiae. — Ez a' catalogusban ugyan annyi szóval 's minden utasítás nélkül lévén jelentve, lehetetlen ráakadni.

8. Von der Krönung Matthias Königs in Ungarn, und von seinem Einfall in Böhmen. — Elveszett.

9. Heinrich von Muglen Ungarische Chronika. Kezd. *Hie hebt sich an dye vorrede in den vngerischen Coroniken. Als dy alten maister vnd die beschreiber d' hystorien vnd der ding dy begangen seynt beschriben han. etc. — Hie hebt sich an die vngerische Coronica vnd von erst von wem die hewne kome sein.* Vég. *doch welten etlich daz der Kunig Karlu von Vngern sein sun Dem kunige Ruprechten empfalh vnd liesz yn do vngekront vnd kom wider mit genad mit den seinen gen Vngern.* Két péld.

10. Sigismundi imperatoris literae Frigiis concessae. Constantiae, 30. Sept. 1417.

11. Eiusdem Bulla von den Pfahlbürgern. — Nürnberg am Palmsontage 1431.

12. Eiusdem Hofgericht zu Nürnberg. Dat. Prag 1437 an unser lieben Fraun Tag der Lichtmess. — Ez a' három csak a' datum miatt érdekes.

13. Gabrielis Bethlen epistola ad comitem Ernestum de Mansfeld. Varadini 18. Sept. 1625. *Leirtam magam.*

14. Exemplum literarum Georgii Rákóczi principis Transilvaniae ad imperatorem. Cassoviae 17. Martii 1644. — *Leirtam magam.*

15. Joh. de Utino Chronicon breve de imperatoribus et papis. In fine Narratio de regibus Hungariae a S. Stephano ad electionem Matthiae Corvini. — *Ez utolsó részét én magam irtam le.*

16. Descriptio coronationis Rudolphi in regem Hungariae. *Leiratását megrendeltem* *).

17. Pasquillum contra die kaiserl. anno circa 1590 in Ungarn commandirende Generals. — Hasztalan dolog.

18. Catalogus Codicum MSS. Bibliothecae budensis anno 1685 repertorum. — Kiadta Pflugk, Jul. Epistola de bibliotheca budensi. Jenae, 1688. 8.

19. Vierjährige Hungarische Kriegsgeschichte und Rechte ab anno 1594—98. Névtelen de nyilván egykoru és olly helyezetü embernek munkája, ki a' dolgokat igen közelről nézhette, 's környülményesen előadhatta. Több helyen azt mondja, hogy

*) Ezt, a' Petrovics' jelentéseiről tudósító küldöttség (Jankovich, Bajza, Luczenbacher) vagy azzal tartja egynek, melly Hevenesi' kéziratai (Tom. IX. p. 100). közt találtatik, vagy azzal, mellyet Kovachich, Solennia inauguralia (Pest, 1790. fol. IV. p. 23) munkájában adott ki. *A' szerk.*

ez 's ez dologról neki és a' fő hadi vezérnek hivatalos jelentés küldetett. Közelebbi olvasás és vizsgálat hihetőleg nyomba utasít. A' kézirat jó vastag in folio, de csonka. — *Leiratását megrendeltem.*

20. Titulaturbuch für die königl. ungarische Canzley. — Maximilián király' idejéből való, 's politicai és genealogiai tekintetből becses. — *Leiratását megrendeltem.*

21. Via ad stabiliendam Concordiam inter utriusque religionis socios regni Hungariae. — Három levél in fol. — *Leiratását megrendeltem.*

22. Anonymi Galli icones pictae praecipuorum munimentorum, urbium ac castellorum Hungariae. — A' várak részint helyesen, részint igen hibásan vannak lerajzolva; azok a' Duna, ezek a' Tisza körül fekvők; ugy hogy kétleni sem lehet, hogy a' szerző az utóbbiakat soha sem látta. Tokaj' várát p. o. tökéletes szigetre, a' Tisza' közepébe teszi.

23. Articuli Praelatorum Baronumque regni Hungariae in Conventu Posoniensi 1722—23 conclusi.

24. Statuta scholae modrensis in Hungaria. — Rithaler Mihály' a' modori evang. gymnasium' rectora ezen oskolai törvényeket 's tanítványainak neveit megirta 's 1675 számkivettetvén, magával Wolfenbüttelbe vitte.

25. Disputatio Albana de Deo cum Socinianis Hungariae, anno 1568. die 8. Martii habita. — Impress. Albae Juliae 1568.

26. Relation über dasjenige, was dem kaiserl. Gesandten an die ottomanische Pforte auf der Reise bis Ofen und allda bei der ersten Audienz begegnet.

27. Türkischen Grossvezir Sinan Pascha Schreiben an den röm. Kaiser, ddo 7. Febr. 1593.

28. Quaedam de morte Ferdinandi I. et Maximiliani II.

29. Epistola Georgii Chiakor ad Wolfgangum Kovacsóczium de morbo et obitu Stephani regis Poloniae.

30. Anonymi examen epistolae Georgii Chiakor ad Wolfgangum Kovacsóczium de morbo et obitu Stephani regis Poloniae. — E' két irományt, mivel erdélyi dolgokra terjeszkedik, *leiratásra méltónak véltem, 's azt meg is rendeltem* **).

31. Qualiter Ferdinandus I. vitam clauserit.

32. Ferdinandi III. amnistia Rákóczianarum partium hominibus data, Viennae 23. Febr. 1644. *Leirtam.*

**) Hihetőleg Chiakor, Epist. de morbo Stephani Báthori. Kolosvár, 1587. 4. czimű munkában foglaltatik. *A' küldöttség.*

33. Nicolai Esterházi, regni Hungariae palatini, epistola ad Leonhardum Torstensonium. Posonii 11. April 1645. *Leirtam.*

34. Leonhardi Torstensonii responsoriae ad comitem Nicolaum Esterházi R. H. Palatinum. Mistelbach, 5/15 April. 1645. *Leirtam.*

35. Klag der hochbetrangten Teutschen oder Sächsischen Nation in 7bürgen ober der an Inen gehebten grewlichen Tyranej des Gabriel Bathori, Ann. 1611. — *Leirtam.*

36. Schreiben des Fürsten In Siebenbürgen (Gabriel Báthori) an Herrn Turso Palatinum, ddo Klausenburg 9. April 1610. *Leirtam.*

37. Copia literarum Civium et Inhabitatorum civitatis Sepheswar (Seghesvár) ad S. Caes. Mattem principesque romani imperii transmissarum. Sephesvár 14. Decembr. 1612. — *Leirtam.*

38. Michaëlis Vajvodae Valachiae epistola ad Caesarem de sua in Moldaviam expeditione.

39. Modus Ottinc, cantilena de clade Hungarorum ad Augustam Vindelicorum. Ki vagyon adva, *Ebert, Überlieferungen. Dresden*, 1826. 8. *Lief.* 1. *S.* 81. 82. — *).

Hase, szász királyi tanácsos, 's a' régiségek' és pénzgyüjteménynek Drezdában igazgatója, kinek az egyedi ibrik' rajzaiból egy példányt küldtem, ezt irja, Dresdában 1834. julius 1. költ válaszában, azon edényről: *Auf jeden Fall gehört dieses Kännchen mit seinen ägyptischen Weihungen zu den interessanteren, und gerade jetzt interessanteren, wo die zu Berney gefundenen und von R. Rochette bekannt gemachten scyphi Homerici so viele Punkte zur Vergleichung bieten. Denn beide sind Proben jener ars bractearia, von der man erst jetzt sich einen Begriff zu machen anfängt. Nach den Bemerkungen Ihres gütigen Briefes scheint indessen, die Befestigung des Silberplättchens auf dem Körper des Gefässes in Aegypten anderer Art gewesen zu seyn, als bei den in der Normandie gefundenen und so lernen wir auf einmal technische Verfahren kennen, die, wie es scheint, wohl der Nachahmung werth wären, bis jetzt indessen gar nicht geahnet wurden.*

Ezt azért irom ide, hogy az e' tudományban gyönyör-

*) A' küldöttség' javaslatára az itt felhozott kéziratok közül az academia még ezeknek iratását rendelte meg: 4. 5. 6. 7. 8. 11. 12. 24. 26. 27. 28. 31. és 38.

ködő 's fáradozó tudós hazafiak, az egyedi ibriket e' tekintetből is vizsgálóba vegyék, 's az ujabban fölfedezett ars bractearia' bővebb magyarázatában 's ismértetése' dicsőségében részesülhessenek.

IV.

Frankfurt (M. m.), sep. 20. 1834.

Berlinből augustus' 17kén megindulván, nagy reménynyel közelíték Hamburghoz szép városi könyvtára miatt, mellybe az ezelőtt 100 esztendővel árultatott Uffenbach-könyvgyüjteményből sok kézirat került: a' nagy tudományu Wolf Kristóf által 400 egynéhány darab zsidó és egyéb keleti nyelvü, Kerestely testvéröcscse által pedig mintegy 1200 darab más különféle tárgyu kézirat. Ezen utóbbiak közt, ha nem valamennyit, legalább jó részét találhatni véltem azon czikkelyeknik, mellyeket e' czímü könyvből: Bibliotheca Uffenbachiana MSta, seu Catalogus et Recensio manuscriptorum Codicum, qui in bibliotheca Zachariae Conradi ab Uffenbach Traiecti ad Moenum adservantur. Halae Hermundurorum, 1720. fol. tom. 1-mus. (több nem jött ki) kijegyeztem. De megcsalatkoztam. Van ugyan elég Uffenbachféle kézirat, de nem az, mit én kerestem. Miket azonban még is találtam, ime következnek.

1. Diarium, was sich vom 7. Juni 1683 bis zu Ende der Belagerung von Wien bei der türkischen Armee zugetragen, wie auch Capitulation der Festung Gran.

2. Extract eines Schreibens, welches Herr Palatinus in Ungarn an Herrn Rákóczi 1630 gegeben, und Antwort darauf.

3. Copia literarum Joannis III. regis Poloniae ad Comitem Tekeli.

4. Relation und Extracten von Aussagen und besonder Kundschaft des Türkens Eroberung Zigeths erfolgt auff den 7. Sept. 1566.

5. Succincta Protyposis gestorum in comitiis posoniensibus regni Hungariae 1608.

6. Des hungarischen Palatin Herrn Thurzo Religions-Attestation.

7. Curieuse Nachricht von dem bisherigen Zustande der evang. Religion in Siebenbürgen, aus wichtigen actis gezogen von einem Reisenden.

8. Paria literarum Hungariae ad Germaniam missarum. *Incip.* Hungaria afflicta Germaniae imperiosae Salutem et mentem saniorem! Erat quondam, mea vicina, tempus etc. *Desin* Iustus est Dominus et iusta sunt iudicia eius. Datum Varadini 14. Aprilis 1662.

9. Transiluaniae epistola ad SS. et OO. regni Hungariae Posonii congregatos. *Incip.* Transiluania Dominis fratribus Posonii in comitiis congregatis Salutem et felicitatem. O vos domini mei Hungari etc. *Desin.* et vestris posteris optime consuletis. Dat. Cibinii Transiluanorum Anno 1662 die 20. Aprilis.

10. Propositiones Sacerrimae Caes. Reg. Mattis SS. et OObus regni Hungariae die 31. Maii A. D. 1662 exhibitae in comitiis Posonii.

11. Literae episcopi transiluanensis ad Imperatorem et Regem Hungariae. *Incip.* Sacra Caes. Regia Mattas etc. Praeter animam et corpus nihil habeo etc. *Desin.* Voluntatem et offerendi promtitudinem S. M. V. clementer suscipere dignetur, humillime supplico. Absque dato.

12. Relatio ad Cameram hung. aulicam extractiva ex petitione oppidorum S. Georgii et Bazin, ut literae redemtionis suae a Com. Steph. Illésházy ipsis germanice datae, in formam Cancellariae hungaricae usitatam transfundentur. Sine dato.

13. Quaedam de Abbatia S. Gotthardi et Széplak.

Leirásra ezek közűl egy darabot sem választék, mivel részint csekélyek, részint nyomtatásban is megvagynak, részint pedig puszta és sietve lecsapott másolatok, datum nélkül. Mindazáltal Petersen tanitó és könyvtárnok szavát adá, hogy ha a' T. Társaságnak úgy tetszenék, ő szives szolgálatát ajánlja, 's mit a' T. T. kijegyez, hiv mását szerezni mindenkor kész leend *).

Bremen' városának könyvtára mind nyomtatott, mind kézirott munkákra nézve csekély számu. Amazok' lajstromát kiadta taval, tudós és szives könytárnoka Rump, két kötetben in 8-vo; a' kéziratokét pedig tán még a' jövő télen bocsátja sajtó alá. Ezek közt vannak némelly nevezetes darabok, különösen a' régi német költészetre és a' classicusokra nézve, mellyekben azonban nagy csorbát szenvede, midőn Krisztina svéd királynénak, Vossius Izsák' ingerlése miatt, vagy 30 da-

*) A' küldöttség' javaslatára iratnak: 1. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 11. és 13.

rab legjobb codexet átengedni kénytelen volt. Hazánkat illetőt csak ezeket birja:

1. Bedenken der Theologen in academia Lipsiensi et Wittenbergensi von der Confession de Coena Domini überschickt vom Superintendenten und Pastoren der sächsischen Kirche in Siebenbürgen.

2. Epistolae autographae virorum eruditione clarorum ab an. 1500—1620. Cod. MS. chart. fol. ex bibl. Goldasti. Inest: Andreae Dudithii ad Henricum Stephanum typographum Genevensem. Dat. Lublin 13. Julii 1566. *)

Illy csekély aratás után, azon reménynyel kecsegtetém magamat, hogy Hanoverben, a' királyi könyvtárban, annyival többet gyüjthetek, 's annak tudós tárnokával, Pertz urral megismerkedem. Hanem ő Pyrmontban a' fürdőben mulatván, nem csak őtet, hanem a' könyvtár' kézirati kincseit sem láthattam, mivel azoknak egyedül ő viseli gondját, 's távollétében tiszti társai hozzájok nem férhetnek. Ezen urak' előadasából azonban csak annyit tanultam, hogy hazánkat illető kézirat Hanoverben egyáltalján igen kevés lehet. Hanem nekünk azt is tudni érdekes, hogy igazán semmi sincs: szomoru tudomás, de szükséges, azon csalfa remény' megszüntetésére, melly a' bizonytalansággal mindig együtt járni szokott. Mindazálta ismételt tapasztalásimból tudom, hogy ott is, hol keveset vagy épen semmit sem igértek a' könyvtárnokok, szorosb kutatás által még is akadtam egyre másra. Én tehát a' T. Társaságot arra bátorkodom kérni, méltóztatnék Pertz urat felszólítani **) ne sajnálna környülállásos jelentést adni, vagyon-e őrsége alatt lévő könyvtárban Magyarországot akármelly tekintetben illető kézirat, 's ha vagyon, mi és millyen az? Ismeretes szivességétől annyival többet várhatni, mivel mint levelező tagja a' társaságnak, ennek ügye némiképen őt is illeti.

Braunschweigban a' hajdani herczegi könyvtár nincs meg többé. Néhány legnevezetesb 's legritkább codexe a' museumba, a' többi kéziratai 's nyomtatott könyvei Wolfenbüttelbe vitettek által.

Wolfenbüttelben is megfordultam még egyszer, kiváltképen Muglen' krónikájának egyik kézirott példánya miatt, melylyet először ottmulatásomkor közelebbről megvizsgálni elmulasztottam vagy inkább elfelejtettem. Ez (20. MS. Aug. 4-to) sokkal régibb, vagy legalább régibb példánynak másolata, mint

*) Iratik.

**) Megtörtént.

az, mellyet harmadik jelentésemben leirtam 's melly 19 MS. Aug. 4-to alatt őriztetik. Látni ezt mindjárt a' betük' alakjából és a' helyesirásból. Egyszersmind nagyobb figyelemmel és szorgalommal vagyon irva, 's következésképen sok hibától ment, mellyek a' másikat csufitják. Klban 19, némelly helyen hibásan *geporn*, Klban 20 helyesen *gekorn*, amabban *demetricus* hibásan, ebben *Emericus* helyesen olvastatik, 's t. e' f. Amabban elől kalendáriom, hátul Lajos király' epitaphiuma találtatik, ebben sem az egyik sem a' másik. Méltó volna Kovachich' kiadásában 's Engel' előbeszédében megnézni, ismerték-e ők ezen két codexet, vagy csak egyikét és melyiket: mit én azért nem tehettem, mivel Kovachich' könyvét nem kaphattam.

A' göttingeni egyetem' pompás könyvtárában, melly, mint közönsegesen tudva vagyon, kéziratokra nem sok gondot és költséget fordít, főczélja lévén, nyomtatott munkáknak minden tudományágban lehetőségig való teljes gyüjteménye, csak ezekre akadtam:

1. Vorstellung und Deduction der Rechte der Evangelischen augsb. Confession und ihrer freien Religionsübung an die Kaiserin Königin nebst Klage über die Bedrückungen mit denen sie verfolgt werden.

2. Joannis Burii micae historico-chronologicae Evangelico-Pannonicae anno 1685 in ordinem redigi coeptae.

3. Acta Comitiorum regni Hungariae posoniensium 24 Maii 1765 finitorum.

4. Anmerkungen über sämmtliche in dem Königreich Hungarn befindliche Comitate cum annexis provinciis, mit Vorstellung wie weit ein jeder derselben in Länge und Breite sich erstrecke, dann was es mit eines jeden Erträglichkeiten, Naturalien, Politicis und Religion der Unterthanen vor eine Beschaffenheit habe. Beschrieben Anno 1746.

5. Wolfgangi Bethlen rerum Transiluanicarum liber XI —XVI. Liber XI ab initio et post pag. 41 mutilus.

*—6. Anonymi sententia consiliaria in causa pacis cum Hungaris exeunte Februario anno 1606.

7. Tabulae pacis inter Ferdinandum et Ioannem reges. Dat. Wratislawiae 10. Junii 1538.

8. Articuli comitiorum posoniensium pro festo beati Lucae Evangelistae anno 1548 congregatorum.

9. Ludovici II. literae donationales, quibus Georgio Marchioni Brandenburgico ducatus Opoliensem et Ratiborensem confert. Datum Ofen Montag nach Galli 1524.

10. Procuratorium regis Ferdinandi ad Turcam de tractanda pace. Dat. 19. Decemb. 1544.

* — 11. Ordinationes circa feudorum administrationem missae in Hungariam. Anno 1548.

12. Beati Widmani Explanatio compendiosa sive Enunciatio Iuris, quod Ferdinando Romanorum Regi, Hungariae quoque et Bohemiae regi etc. ad regnum Hungariae competit, ad Ambrosium Widman. Dat. Myeringen Nono kalen. Septemb. 1531.

NB. A' csillaggal megjegyzetteket, mivel hamarjában nem találtathattak, nem is láttam *).

Kasszelben, az országos, hajdan fejedelmi, könyvtárban is szint azt mondák, mit már gyakran hallottam, hogy t. i. hihetőleg semmit sem kapok nálok: mindazáltal valamennyi lajstromokat egész készséggel előmbe terjeszték. Fürkészésemnek jutalma ez:

1. Libellus memorialis super negotiis in Transylvania peragendis, iussu S. R. Mattis Sueciae etc. Consiliario eius secretiori Dn. Paulo Strassburgk datus, die 29 Aprilis Anno 1631. Instrumentum originale cum autographa Gustavi Adolphi subscriptione eiusque sigillo appresso, hac cum epigraphe: Gustavus Adolphus D. G. Suecorum, Gothorum, Vandalorum Rex M. P. Finland.

2. Humillima relatio de negotiis in Transylvania peractis S. R. Mattem Sueciae etc. Sine dato, ad Christinam reginam.

3. Succincta Relatio de byzantino itinere ac negotiis in Otomanica aula peractis, nec non praesenti facie et statu orientalis imperii etc. per Paulum Strassburgk, an. 1634.

4. Joachimi Rusdorfii nobis Germani literae de republica ad diversos reges, principes etc. etc. 4 voll. fol. Insunt:

Ad Gabrielem Bethlen: a) Londini, 16. cal. Jul. 1624 — b) ibid. idus Januar. 1625. — c) ibid. 6 April. 1625. — d) Salisburgi 7 cal. Novembr. 1625. — e) Kinigstonii, idus Novembr. 1625. — f) Londini, 3 non. Decembr. 1626 — g) Hagae, 4 Idus Januar. 1628.

Ad Stephanum Bethlen. Londini, idus Jun. 1624. — Ibid. 6 cal. Februar. 1625.

Ad Petrum Bethlen. Hagae, prid. non. Januar. 1628 — et ibid. non. Januar. 1628.

Ad Albertum Molnár theologum hungarum. Londini, 16 cal. Jul. 1624 — et ibid. non. Januar. 1628.

---

*) A' küldöttség' javaslatára iratnak: 6. 7. 10 és 11.

Ad Paulum Strassburgk in negotio transiluanico epistolae novem; sed quarta, copiosissima licet ad legatum in rebus aulicis instituendum, nihil prorsus continet, quod ad Hungariae aut Transiluaniae historiam pertineat.

Az 1 szám alatti darab eredeti, a' többi mind gyönyörü másolat. Mind ezeknek, a' Strassburgkhoz irt levelek közt a' negyediket kivevén, lemásoltatását kieszközöltetni azonnal kértem a' könyvtárnoktól, ki is szolgálatát szivesen ajánlá mihelyt hirt veend Pestről. *)

A' marburgi és giesseni egyetemek' könyvtárai, valósággal és egyáltalján semmi kéziratot nem birnak, melly, mint magyar hazát illető, a' T. T. figyelmét magára vonhatná. A' Senkenberg-gyüjteményben, melly Giessenben, a' testáló' akaratjához képest, külön őriztetik, meglehet, tán találkozhatnék valami, kivált a' XVII. századból, mivel Senkenberg sok ideig Bécsben lakván, nevezetes dolgok' megszerzésében sem fáradságot, sem költséget nem kímélt: hanem ezen egész gyüjtemény, különösen pedig a' kéziratok, olly rendetlenségben hevernek, setét szugokban egymásra halmozva, vastag por alá temetve, hogy alig hihetem, hogy valami bizonyosb tudomást nyerheték vala, ha szinte a' könyvtárnokot odahaza kapni szerencsém lett volna is.

A' frankfurti városi könyvtárhoz is erős bizodalmam vala, szinte Uffenbach' gyujteménye miatt, mellyből a' város igen is sokat vett, de néhány typographiai ritkaságon kivül, csupán Frankfurtot és történeteit illetőt. Magyar hazánkat csak egy darab érdekli:

Sigismundi regis epistola ad reginam propria manu exarata **).

Ez figyelemre méltó. Hanem én nem láttam: mert itten is a' könyvtárnok, Bőhmer úr, a' Regesta imperatorum' tudós kiadója, elutazott 's csak több hét mulva váratik vissza. Hova segédje férhete, ott semmit sem találtunk: meglehet, örökre elvesztek, mivel a' mostani városi könyvtárnak jó része, hajdan részint a' kapuczinusoké, részint a' carmelitáké és részint a' cath. gymnasiumé volt, melly a' franczia uralkodás által a' városi könyvháznak adatván tulajdonul, az átszállítás közben igen sok elsikkasztatott belőle. Azonban igérve vagyon, hogy mihelyt Bőhmer úr haza jön, azonnal bizonyos tudósitást kapok.

*) Iratnak 1. 2. 3. 4. **) Iratása megrendeltett.

TERMÉSZETTUDOMÁNYI NEVEZETESSÉGEK.

AZ ÉJSZAKI MAGNESI FÖLDSARK.

A' londoni kir. társaság' gyűlésében m. évi december' 28dikán *Roos* kapitánynak egy emlékirata olvastatott fel az *éjszaki magnesi földsark*' fölfedeztetéséről. A' szerző mindjárt értekezése' elején ezen, meghatározásában olly igen nehéz, tárgy' fontosságának fejtegetésével foglalatoskodik. Jó elődolgozatok azonban már találtattak, minthogy profes. Faraday a' magnetismus' és electricismus' ugyanazonságát megfejtette, az alatt hogy Sabine, Franklin, Parry, Foster stb megmutaták melly irányban kelljen a' magnesi erő' egyesítő pontját keresni. Mielőtt Roos kapitány Angliát elhagyta, az admiralitástól egy, Jones úr által készített „szító tűt" (Inclinations-Nadel) kapott, mellynek pontossága már régibb expeditiók' alkalmával bebizonyodott. Valamelly a' vertical-körben találtató hiba végett azonban, az azzali vizsgálatok 1831ben nem voltak egészen megnyugtatók; azonban a' hiba fölfedeztetvén, helyre is hozatott. Ha már mind ezen vizsgálatok mellett is a' „különbözést" még mindig igen tetemesnek találták, 's az emberek azon véleményben voltak, hogy csak *szárazföldi utazás* vezethet a' magnesi égsark' tökéletes meghatározására, illy utazás, azonban, az expeditio' tehetségeit felülmúlván nem tétethetett: még is pótolva volt az expeditio' fáradozása az által, hogy a' nyúgoti nagy oczeánt fölfedezte. Az utazóknak azon osztálya, melly először kiküldetett, csak igen felületes tudósításokat hozott, minthogy kevés eszközökkel volt ellátva; látván azonban, hogy még egy telet itt kell töltteniök, Roos kapitány közelebbi 's pontosabb meghatározásra tön készületeket. 1831ki majusban a' tengermelléken kikötött, 's több fáradságos próbálatok után végre képes lön a' magnesi délkört és legalább alkalmasint, a' magnesi égsarknak irányát is meghatározni. Roos kap. tehát emlékiratában e' próbálatokat pontosan előadja, azt hiszi, hogy azon pont, mellyen volt, valóban a' magnesi erő' középpontja volt; 's mennyire jó eszközöknek hitelt adhatni, mint bizonyosat el is fogadhatjuk ezen fölfedezést, noha Roos maga is megvallja, hogy ÉNy. és DNy. felé még további pontosb vizsgálatokat kell tenni, hogy meghatározásának netaláltáni némelly kisebb hibái megjavítassanak. Ezen további vizsgálatok, vélekedése szerint, méltán *nemzeti*

közügynek tekintethetnének. Az égsark' iránya meghatározásán kivűl hasonlólag nagy fontosságú lenne az, ha annak napés évenkénti eltérései pontosan kitudathatnának, sőt annak időszaki változásai is, ha netalán némellyek volnának, híven feljegyeztetnének. Azon helyre hova az égsark jelenleg határoztatott, egyébként igen könnyen juthatni 's R. reményli, hogy az éjszaki égsarkon nem sokára angol hajók' vitorlái fognak lebegni. Emlékiratát azzal fejezé be, hogy nyilvános köszönetet mondott *Booth Felix* urnak, egy londoni pálinkaégetőnek, ki mintegy 20,000 font sterlinget adott ez utóbbi expeditio' létesítésére.

MAGNESI TÜNEMÉNYEK MAGNESIÁBAN.

A' cambridgei philosophiai társaságban olvastatott Dr. Yatesnek egy értekezése, mellyből e' helyet közöljük: „A' mint ágyainkból (Magnesiában) fölkeltünk, a' reggelt homályosnak és csípős hidegnek lenni találtuk. Az egész völgy sűrű ködbe volt burkolva. A' szél az éjjel DK. felé fordúlt, 's noha virradókor, úgy látszott, mintha kissé derűlni akarna, még is igen soká tartott, míg a' hegyek' csúcsai a' homályból kibontakoztak. Mi azonban nem késvén legkisebbé is, utra indultunk vezetőnkkel, vigyázva, hogy czélunkat a' törökök észre ne vegyék, mert különben kémeknek néztek, 's tervünkben' hihetőleg meggátoltak volna. Miután a' várost reggeli 10 órakor magunk megett hagytuk, a' várhegyre értünk, melly Sipylus hegylánczhoz tartozik, 's egy óra negyednyi távolságra a' vártól nyugot felé az első vizsgálatot tettük egy czukorsüveg forma hegynek fekvését meghatározni, melly túl feküdt a' Hermus' folyóján 's alkalmasint része a' Temnus-hegylánczna k. Mi e' fekvést 2° NyÉNy. határoztuk. Egész addig a' magnestű semmi változást nem mutatott. Fölebb fölebb haladván ezen irányban, még sok vizsgálatokat tettünk, mindig a' czukorsüveg alakú hegyet vevén középpontul. Végre azt tapasztaltuk, hogy a' compas 12° kelet felé *eltávozott* 's hogy ez iránybani eltávozás minden lépéssel *tetemesült* míg az 56° kelet felé elérte. Néhány pillanattal előbb, hogy sem a' hegy' csúcsára értünk, a' tű *visszamenni* kezdett 's szemlátomást DNy. felé vonatott. Világos lőn most, hogy itt a' közelben valamelly hatalmas vonszó tárgynak kell lenni; minél tovább haladtunk előre, annál jobban tapasztaltuk az eltérést, miből azt következtettük, hogy a' vonszó erőnek most megettünk kell lennie. Azért ismét

visszamentünk 's azonnal tapasztaltuk a' megváltozott irányt magnestűnkön. Ezen körülmény arra birt, hogy magunkat az egész vidék' megvizsgálására legott eltökélnők, 's az eltérések mind inkább növekedtek, míg nem egy *homályos sziklatömeghez* értünk, melly felette hatott magnestűnkre, mert alighogy a' compast reá tettük, legott remegni kezdett a' tű, miképen ha egy *a' föld-felület alatti magnesforrás által lefelé* vonatnék. Ha a' compast a' földre tettük, akár lábaink előtt, akár tőlünk több ölnyi távolságra, a' hatás ugyanaz maradt. A' tű nem a' sziklát mutatta, hanem *voltakép lefelé hajolt* (dipped); *reszketett* 's mint előbb, *lefelé vonatott*, 's csak azután ment vissza előbbi eltérésére, ha e' helyet elhagytuk; miből azt következtettük, hogy e' tüemény nem magával a' sziklatömeggel, hanem valamelly *az alatt fekvő* tárgygyal van egybeköttetésben. Vittünk magunkkal haza kődarabokat e' sziklákból, de nem tapasztaltuk, hogy *legkisebb magnesi erővel* is birtak volna. Minden lépéssel, mellyel ama' nevezetes ponttól eltávoztunk, a' tű mindinkább kevesebbé remegett, 's végre előbbi eltérésébe tért vissza. Mi nyúgoti irányban indultunk volt fölfelé, 's a' hegynek csaknem csúcsát is elértük, a' nélkül, hogy valami különöst tapasztaltunk volna. Az egész vidék' bérczei sok *vasat* foglalnak magokban a' savulás (oxydatio) minden fokaiból. *Chishull* azt mondja (törökországi utazásában 1747): „A' Magnesia körűli hegyvidék előbb a' *magneskő*' bősége végett volt nevezetes, noha Plinius azt állítja, hogy ennek kevesebb vonszó ereje van, mint egyéb vidékbelieknek. Azonban, ez alkalmasint csak azon városról szólt, mellytől Lucretius bizonysága szerint, a' kő a' „magnes" nevet kapta, ugy, mint Lydiától a' próbakő „lapis lydius" nevet kapott. Ezen észrevétel minket azon gondolatra birt, hogy egy hajócompast vigyünk a' „várhegyre", hol mindenfelé mutatott ugyan, de egymásután egész erejét elvesztè" (Berghaus Annalen, Nro 106.).

GARAY.

MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG.

A' társaságnak mult évi novemberben tartott Vdik nagy gyülésében miután Szalay Imre, a' philosophiai osztályban helybeli első rendes tag, veszprémi kanonokságra emeltetésével

pesti lakását a' veszprémivel felcserélvén, helybeli rendes tagságáról lemondott, helyébe azon osztálybeli második rendes tag *Kállay Ferencz* léptettetett; *Szalay Imre* pedig nov. 8. tiszteleti tagul választatott.

A' törvénytudományi osztályba, harmadik vidéki rendes tagul *Szász Károly*, nagyenyedi prof. és lev. tag választatott.

Továbbá levelező tagokul, a' *hazában: Árvay Gergely* praemonstr. kanonok, 's a' szombathelyi gymnasium' igazgatója; *Farkas Sándor*, erdélyi kir. kormányszéki jegyző; *Fillinger Leopold*, kir. egyetembeli zsidó nyelv' prof.; *Horváth Cyrill*, phil. dr 's prof. Szegeden; *Magda Pál*, szarvasi prof.; *Péterfi Károly*, phil. prof. Marosvásárhelyt; *Podhradczky József*, udv. kamarai tiszt; *Somossy János*, prof. S. Patakon; — a' *külföldön*: b. *Humboldt Vilmos* porosz kir. statusminister; *Klaproth Gyula* ázsiai nyelvek' kir. prof. Berlinben; *Palacky József* a' cseh tud. academia' titoknoka; és *Schelling Fridrik* bajor kir. v. b. titk. tan. 's a' tud. acad. elnöke.

— Ugyan ezen nagy gyülésben, el levén határozva a' régi magyar nyelvemlékek' gyüjteményének kiadatása, felügyelőül *Döbrentei Gábor* választatott; 's az óta a' munka' első kötetének nyomatása a' társaság' költségével Budán az egyetem' műhelyében meg is indítatott; tartalma: I. A' két halotti beszéd 1182ből; II. néhány ótestamentomi próféták 1383ból; III. Kinizsi Pálné' imádságos könyve 1513ból; a' 2d. kötetre *Jankovich Miklós* táblab. 's az acad. tiszt. tagja ajánlott kéziratot és költséget. A' nevezett nyelvemlékeken kivül más három áll már készen az academia' levéltárában, u. m. a' tihanyi codex, mellynek ékes másolatával Guzmics Izidor apát 's r. tag kedveskedett, a' Jordánszky-codex, melly Szlemenics Pál prof. és r. tag' felügyelése alatt másoltatott, 's Halabori Pap Bertalan' fordítása az ó testamentomból 1508. Jelennen iratik az érsekujvári kolostornak roppant codexe; 's más hat rendbeli régi kézirat' másoltatására megtétettek a' szükséges rendelések.

— Jó számmal beküldetvén az academia' tagjai, de más hazafiak által is, magyar vidéki szavak' jegyzékei, hogy ezek addig is, míg a' criticai nagy szótár elkészülhet, a' közönség által használtathassanak, a' nagy gyülés ezek szerint egy *magyar tájszótár*' szerkeztetését a' heti ülésre bizta: melly munkához ez, minden egyéb források' használásával együtt, már fogatott.

— Az évkönyvek' IIdik kötetéből eddig már harminczkilencz ív kész.

— Az academiának, nyomtatás végett előterjesztett munkák közül a' nagy gyülés ezeknek rendelte kiadatását: 1. *Győry Sándortól* a' felsőbb analysis' elemeit; 2. Fabini' munkáját a szembetegségekről, fordítva *Dr. Vajnócz Jánostól*; 3. Chelius' sebésztudományát ford. Dr. *Bugát Páltól*. 4. *Kazinczy Ferencz*' eredeti munkái' 1 kötetét; 5. *Szlemenics Páltól* a' magyar fenyítő törvényt. (Mind ezek a' társaság' pénzbeli erejéhez képest elébb vagy utóbb fognak megjelenni.)

— Puchói Marczibányi Lajos' húsz arany jutalmára, mellyhez másod rangunak itélendő munka' jutalmául is 10 ar. tett le a' jutalmazó az academiai pénztárba: m. évi nov. 20ikáig, mint vég határnapig, tizenegy, a' falusi nép' nevelését tárgyazó pályamunka érkezett be a' tudós társasághoz, 's a' nov. 21kén tartott ülésben a' birákul választott öt tagnak kiadatni rendeltettek. A' birálók julius' 31kéig fogják tudósításaikat megtenni, 's a' jutalmak' elitéltetése azontúl legott kihirdettetni.

Az academia által 1833ban kihirdettetett törvénytudományi kérdésre: *Tett-e a' magyar nemzet honalkotmányában az időkhez és környülményekhez alkalmazott változtatásokat, 's ha tett, mellyek azoknak fővonatai?* folyó évi martius' 19ig mint határnapig *hét* jutalomfelelet érkezett; az ugyan akkori orvosi kérdésre pedig: *Mi a' Magyarország' némelly vidékein előforduló pokolvarnak természete, mellyek okai, óvó és gyógymódjai?* ugyan addig *tizenegy* pályairat jött be; 's a' martius' 20d. tartott heti ülésben az e' czélokra választott birálóknak megvizsgáltatás végett kiadatni rendeltettek.

Továbbá martius' 24ig mint határnapig az 1834/5diki dramai jutalomra, tizenkilencz szomorujáték — ezeknek állván ez évben nyitva a' versenypálya — érkezett be, 's adatott ki vizsgálatul a' nagy gyülés által választott hét tagból álló biráló küldöttségnek. Mind a' dramai, mind a' tudományos nagy (100 arany) jutalmak, ugy szinte a' netalán javaslandó mellék díjak is, a' következő Vld. nagy gyülésben fognak kiadatni.

JUTALMAK.

— MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' UJONAN KITETT JUTALMAI. — Az 1835/6ra való *dramai* jutalomra, mellyért csak *vigjátékok* versenghetnek, a' társaság' titoknokához utasítandó pályamunkák' megküldésének vég határnapja martius' 24dike, 1836.

Az új nyelvtudományi és philosophiai kérdésekre (III. 1. 248) 1836. martius' 19d., a' másodszor hirdetett historiai kérdésre (l. ugyan ott) 1836. dec.' 31kéig váratnak be a' pályairatok. — Mind a' négy rendbeli első jutalom 100 arany; másod vagy harmad rangu munkáknak, ha vannak, díjai minden egyes esetben határoztatnak meg. —

— A' MARCZIBÁNYI-INTÉZET' JUTALOMOSZTÁSA ÉS HIRDETÉSE. — Emlékezet után voltunk kénytelenek folyóiratunk' I. kötetében (I. 240) e' fényes jutalomosztásról szólnunk, minthogy csak a' Tud. Gyűjteménynek, a' folyó év' első hónapjában megjelent novemberi kötetében jelent meg róla a' hivatalos tudósítás. Sietünk csonka közlésünket kiegészíteni. Mik valának Nagy Pál', Gáthyak', Szeder' és Kovács' koszorúzott pályairataik' tárgyai, azt ugyan innen sem tudtuk meg; de a' többiek így következnek: a' Vitéz-díjt Jerney a' *kún nyelvről*; a' Pongrácz-díjakat Horváth Antal *a' régi rabszolgákról*, és Simon Florent, a' *szokásról*, a' Fejérváry-díjt Sadler József a' magyarországi kőszénről irt értekezéseikért nyerték. Reményljük e' pályairatok' nem sokára leendő megjelenését.

Új kérdések:

A. Marczibányi-jutalmakra: 1. *Mennyire lehet használni a' külföldi tudósok által rendbe szedetett közönséges grammaticának ujabb találmányait a' magyar nyelvre nézve?* Hirdettetik harmadszor: jutalma 100 vft. Figyelmeztetésül két illy közöns. gramm. címe közöltetik: Joh. Sev. Vater's Lehrbuch der allg. Grammatik. Halle, 1805. 8r. és L. H. Jacob's Allg. Gramm. Lpzg, 1814, 8r. — 2. *Micsoda előmenetelt tett a' magyar nyelv a' mult század' közepétől fogva a' különbféle tudományokról iratott munkák által?* Hirdettetik másodszor, 100 vft jutalommal. — 3. *Kik irtak eddig magyar nyelvtanító könyveket? Érdemel-e egyik vagy másik közülük valamelly elsőséget a' többiek fölött? Mi a' különösen, a' mire az illyen elsőséget építeni lehetne?* jutalma 200 vft a' Marczibányi-alapítványból, megtoldva 100 vfttal Ocskay Antal püspök úr által. — 4. *Hol laknak nevezet szerint a' palóczok, és miképen beszélik a' magyar nyelvet?* jutalma 200 vft. a' Marczibányi-alapítványból, megtoldva 100 fttal Mérey László, és 200 fttal Horvát István úr által; 's így az egész jutalom 500 vft. Váratik a' megfejtőtől, mennyire lehet, a' palócz népnek mind geographiai, mind grammaticai és erkölcsi megismertetése. — 5. *Irattassanak le a' sárközi es ormánsági magyar nyelvnek különösségei*; jut. 100 vft. Itt is kedvesen vétetnék a' geogr., gramm., és erkölcsi megismertetés. — 6. *Miben áll a' különbféle nyel-*

veknek rokonságuk, és mikor 's miből lehet azt tévedés nélkül meghatározni? Melly nyelvek rokonok különösen a' m. nyelvvel, és melly nyelvekre nézve állítatik hibáson a' m. nyelv' rokonsága? a' 200 vft Marczibányi-díjt dr. Forgó György 100 fttal toldotta — 7. *Mik a' névmásai közönségesen a' nyelvben? Mellyek a' m. nyelvnek régi és mostani névmásai? Meg lehet-e határozni ezeknek eredetüket? Minő rendszabásokat lehet megállapítani a' m. nyelv' névmásairól?* jut. 200 vft. — 8. *Minő előmenetelt tett a' m. nyelv' grammaticájának syntactica része a' régi és ujabb nyelvtanitóknak igyekezeteik és rendszabásaik által?* jut. 200 vft.

B. Vitéz-jutalmakra: 1. *Micsoda romai császárok v. fejedelmek alatt, és különösen minő városokban verettek romai pénzek Pannoniában?* hird. 3adszor, 200 vfttal. — 2. *Mellyek a' nemzeti historiának hazai kútfői és forrásai? Miképen kellene azokat a' critica' szabásai szerint a' külföldi kútfőkkel és forrásokkal együtt leghaszonvehetőbbekké tenni?* Hird. 2odszor, 200 vfttal. — 3. *Volt-e fejedelmi fő hatalom a' m. nemzetnél sz. István' országlása előtt? Millyen változtatást tett a' m. polgári alkotmányon e' nagy fejedelem?* Jutalma 200 vft. — 4. *Magyaráztassék meg a' karoknak és rendeknek igazi ismeretük, 's határoztassék meg, kik tészik a' karokat, és kik a' rendeket Magyarországban. Jut.* 200 vft. — 5. *Minő hitelt érdemel Béla király' nevetlen jegyzőjének historiája a' görög irókra nézve? Mellyek bizonyos tévedései? Mikben vádoltatik helytelenül?* A' 200 vftnyi Vitéz-díjt ország' birája ő exja 200 fttal toldotta meg, 's így az egész jutalom 400 vft. — 6. *Mellyek a' köznépnek közönségesebb nyavalyái Magyarországban? miből erednek, és micsoda diaeteticai életmód által lehet azokat megelőzni 's elkerülni?* Jutalma, 200 vft. — 7. *Mit jelent ezen szó: privilegium, a' m. törvényekben és óklevelekben? Kik adtak ugyan ezek szerint privilegialis leveleket, és mit jelent a' magyarországi ajándék - 's egyéb más levelekben ime' szokott befejezés, melly még ma is keletben vagyon: Vbi praesentes nobis in specie reportatae fuerint, easdem in formam privilegii redigi faciemus?* Jutalma 200 vft.

C. Különféle adakozásokból: 1. *Minő neveket tulajdonitottak a' régi történetirók a' m. nemzetnek? Mellyik történetiróban találtatik legrégiebb nyoma mindegyik nevezetnek? Vagyon-e elegendő okunk elhinni, hogy bölcs Leo görög császár előtt a' magyarok törököknek nem neveztettek? Meddig megyen föl a' régiségben a' török nemzet' története és elneveztetése?* Hird. 3adszor; Teleki László és József grófok által alapí-

tott 150 vftnyi jutalmát Reseta János prof. három régi aranynyal, mellyek közt egy I. Mátyás királytól, toldván meg. — 2. *Miben és mennyire különbözött az Európába költözködő m. nemzetnek erkölcsi és polgári culturája Európának akkori culturájától?* Hird. 3adszor; Teleki László és József grófok által 150 vftra tett jutalmát *Jerney János*, nyert 100 vftnyi jutalmával toldván meg.

A' feleletek lepecsételt név és különös jelszó mellett a' már ismeretes mód szerint 1836diki augustus' 29kéig a' m. nemzeti museumhoz utasítandók. —

— A' Schwartner-jutalomhagyomány' gondviselői 1835re következő kérdést hirdetnek 120 vft jutalommal: „*Cum in doctrina de opibus nationum (nationali oeconomia) nonnulli doctores institutorum civilium considerationem, et magis etiam politicas praeceptiones excludere velint, alii nequaquam: definiatur, quibus momentis hanc controversiam diiudicare oporteat.* Beküldés' határnapja a' kir. egyetem' rectorához, 1836. febr.' utolsó napja. A' felelet (a' szokott formaság' megtartása mellett) elfogadtatik külföldi szintugy, mint hazai iróktól, csak latin, magyar, német v. franczia nyelven legyen irva. A' jutalom' elitéltetése' napja junius' elseje 1836. —

NECROLOG.

— A' m. tudós társaság' igazgatósága m. évi septemberʼ 30dikán *Végh Istvánban* sz. István-rendi commendator, főispán, koronaőr stb ő exjában: egyik tagját, a' haza, hű fiát, a' közügy egy fáradhatatlan tisztviselőjét veszté el. A' jelesnek halála ideglázból történt Damonyán, Sopronban, élte' 73d. évében.

Tiszteleti tagjai közül ugyan 1834ben az academia *Kovács Jánost* veszté el, fels. királyunk' hajdani nyelvtanítóját 's több hazafi áldozatok' tevőjét; mint szinte *b. Berzeviczy Vinczét*, a' m. nyelv' 's szinészet', 's általok a' nemzetiség' buzgó emelőjét, ki Kassán mult ki, idegszélütésből, aprilis' 15. élte' 54 évében.

Továbbá *Horvát János*, székesfejérvári püspök 's az academia' tiszteleti tagja, az „Ékesszólás a' koporsóknál" 's több rendbeli jeles értekezésnek a' Tud-Gy. régiebb köteteiben szerzője, végre a' nagy becsü „Egyházi értekezések" nek öt évig

kiadója, f. évi januar' 11dikén mult ki Pozsonyban, éltének 66d. évében.

Igy levelező tagjai közül a' társaság szinte f. évi jan. 20d. *Horváth Eleket* veszté el, a' kaposvári kir. gymn. igazgatóját; végre:

Kőrösi Csoma Sándor hazánkfia 's tagtársunk' halálát említi Berghaus a' maga földirási évkönyveiben (Nro 106. l. 359.); hol Johnson kapitány' himalayai utja' naplójáról lévén szó, a' többi közt ezt olvassuk: „*Kanum*" városában egy Lámatemplomban egy igen jeles könyvtár van, melly mind azon munkákból bir példányt, mik Teschu-Lumbu' nagy gyűjteményében találtatnak. Ebben telepedett le Kőrösi Csoma magyar utazó, a' hunnok' eredete' 's a' hunn és magyar nyelvek' rokonságának vizsgálata végett; 's Johnson kapitány 's társai itt találkoztak e' tudós magyarral, ki nekik azt beszélte, hogy már több érdekes fölfedezéseket tett, név szerint classicusok' néhány fordításait lelte, mellyek közt egy Virgiliusé. Egészben mindazáltal nem igen közlékeny volt. Kőrösi itt valóságos remete-életet élt; *fájdalom, hogy most a' halál földi pályáját bezárta. Vajha kéziratai fenntartattak volna.*" — Várom mindennap Berghaus ur' válaszát tudakozódásimra, 's ennek segedelmével talán többet közölhetek az olvasóval a' legközelebbi kötetben. Berghaus' egy későbbi füzete (Nro III. l. 283—6) Kőrösi' rövid életrajzát adja az angol kir. ázsiai társaság' folyóirataból *), melly így végződik: „a' bengali ázsiai társaság Kőrösit védelme alá vette, mellynek pártfogásával 1825 óta Calcuttában *élt*, 's a' tübet nyelv' és literatura' studiumát buzgóan *folytatta.*" Ezek *mult időben* mondatnak ugyan, de halála világosan nem említetik; holott azt a' londoni ázsiai társaság hivatalosan is tudhatná, minthogy őt 1830ban martiusban (jelenlétemben) tagjává is választá. Annyi bizonyos ujabb adatokból, hogy 1827ben már Kanumban dolgozott, minthogy Johnson akkor látta ott, Jacquemont pedig 1828—32ki indus utjában beszéli, hogy még 1832ben ugyan ott (Kanumban) gyakran volt vele, 's hogy már akkor a' tübeti literaturáról tett dolgozatit nagy részt bevégezte, 's Indiába megvinni készült.

— Academián kivüli tudósaink közül legközelebb ezek multak ki: *Májer József* kanonok 's székesfejérvári plebános,

*) Közlötte ezt a' lipcsei National-Magazin után a' tavali pesti Társalkodó 83 és 91. szám alatt, 's azért az olvasót oda utasítom. *Szerk.*

jeles egyházi szónok, m. évi dec.' 13kán, éltének 50d. évében; *Fogarassy János* kanonok 's egyes. görög pleb. Bécsben, az „Origo et formatio linguae ugoricae-ungaricae" szerzője, ki m. é. dec. 11. halálozott meg; végre dr. *Cserszky Antal* beregi főorvos 's a' szentpétervári természettud. társaság' l. tagja, egykor az Orvosi Tár' egyik lelkesebb irója dec. 30d. élte' 45d. korában halt meg; kéziratban hagyván, de csak P betüig, orvosi encyclopaediáját, magyar nyelven. —

ELEGY HIREK.

— Nemzetünk' valódi férfiúját gróf *Széchenyi Istvánt* legujobban ismét hazánk' több vidékei siettek érdemeiért megtisztelni. A' nagyenyedi casino-társaság „első tiszteleti tagjának" nevezte ki februariusban tartott közgyülésében; Sopron' városa polgárai' számába fogadta; 's Nagy-Hont martius' 20d. tartott köz gyülésében a' grófnak képét gyülési teremében felfüggesztetni rendelé.

Bölöni *Farkas Sándort*, az éjszakamerikai utazót, kit az academia múlt novemberben választa meg tagjai' sorába, a' középszolnoki casino-egyesület Zilahon egy szép billikommal, 's ugyan ez 's a' nagyenyedi casino tiszt. taggá nevezéssel kivánta megbecsülni.

Érzékenyen nyilatkozik, szakadatlan literaturai munkásság 's számtalan szenvedések közt négy évvel ez előtt elhúnyt *Kazinczynk*' emlékezete iránt is a' jobb keblek' részvétele. Megtudván tisztelői, hogy az elhunytnak özvegye sirkővel készül férje' tetemeinek nyugvó helyét megjelelni, azonnal az országgyülés' tagjai közül többen hozzá járultak adománytételekkel, a' kolosvári casinotársaság 100 ez. ftot küldött, 's a' pesti casinóban a' köz gyülés által aláirási iv' kitétele határoztatott.

— Azon emlékhez, mellyet a' nagy császárnak Ajaccióban állítni készülnek, 's mellyre szépen gyűlnek az adományok: a' francziák' királya 6,000 frankot adott.

Ferrárában m. é. sept. 17dik. Ariosto' képszobra ugyan Ariosto' terén, ünnepélyesen megkoronáztatott.

A' meghalt spanyol király megvevén Madrídban azon házat, mellyben egykor Cervantes, a' Don-Quichotte' híres szerzője lakott, azt kijavítatá, hogy homlokcsúcsára e' nagy írónak mellszobra tétethessék.

Thoiretteben (Francziaorsz. Juramegye) a' vetélkedés' egyesülete Bichat híres physiologusnak emléket emelt 's azt m. é. oct. 27. beavatta. T. i. a' melly házban a' nagy érdemü elhúnyt született, a' bejárás felett egy fekete márványtábla falaztatott be illy felirással: Itt született Bichat Xavér, nov. 11. 1771; 's a' dicsőültnek mellszobra két oszlopon nyugszik.

Mősernek, a' híres németnek, Osnabrückben, a' székesegyház' terén bronsz szobra fog emlékül felállítatni; 's annak kivitele Drakéra, Rauch' tanítványára, bízatott.

Az újgörögök is, háladatosak tudományos érdemek iránt, *Korai*, Párizsban elhunyt tudós honfitársoknak Napoli di Romaniában emléket szándéklanak állítni.

Albany' városa Scociában *Walter Scottnak* emléket emel.

Maynzban *Guttenbergnek* a' nyomtatás' feltalálójának szinte emlék állítatik; müvésze Thorwaldsen. Oldemburg' városa e' czélra 400, a' maynzi müvészi társaság 1500, egy névtelen 300. ftot adott, egy angol Bristolból ötven fontot küldött stb.

Kisfaludy Károly' emléke is végre biztosítva van. A' Kisfaludy-társaságnak, a' Jelenkor' 31d. száma mellé tett 3d. tudósítása szerint, eddig már 9493 ft. 19kr. jött be kész pénzbeli hazafiúi áldozatokból, 's az adakozók közt sok főrangu hazafiakon kivül számos egyesületek, társaságok és községek is fordulnak elő. Az emlék jövő évi tavaszszal fog felállíttatni. —

— 1830ban az éjszakamerikai Egyesült-Statusokban 541 találmány nyert patenseket, mellyek közt 42 cséplőmű, 20 mosómű! Világos ebből, melly fontosságot nyert ott a' mezei gazdaság, 's milly szeretete a' tisztaságnak van az uj világ'lakóiban.

— Cloves, londoni könyvnyomtatónál, tizenkilencz szertelen nagyságu gőzsajtó dolgozik, mellyeken óránként 33,250 ív nyomtattatik. Két gőzmű hajtja az egészet.

— Angliában a' gőzkocsik' szaporítására egy társaság állt össze, mellynek pénzalapja már 7,500,000 frankot teszen.

— A' juliusi forradalom előtt Francziaországban 132 keresztyén-iskola 's 539 fratere volt a' keresztyén tanításnak; most iskola 241 's 1035 frater.

— Az orosz kormány a' caspiumi tengeren gőzhajózást állít, mi a' vidékek' miveltségére kedvező befolyással lehet.

— A' Tud. Gyüjt' mult évi utolsó kötetében köz örömünkre jelenti Horvát István, hogy Paulányi József udv. concipista ur Bécsben nem rég „*Hunyadi Jánosnak és Hunyadi Mátyás királynak eredeti magyar levelére szert tett.* Vajha az minél előbb a' nemzet' köz birtokába juthatna. —

A' SZERKEZTETŐ' FIGYELMEZTETÉSE.

Midőn ezen Vd. kötettel folyóirásunk' 2d. évfolyamata indítatik meg, két dolgot kell röviden előre bocsátanom. Tudniillik először; az academia tekintetbe vevén azt, hogy mind eddig egy magyar időszakirás sem vette különösebb szemügyre a' külföld' szellemi mozgásait, a' szerkeztetőnek utasítását azon határozással pótlotta, hogy az idegen literaturák' érdekesb jelenései' megismertetése e' kötettől fogva állandó, 's valamivel bővebb czikkelyt formáljon. Hogy az olvasó többet ne várjon, mint a' mit adni lehet, meg kell említenem, hogy a' mező roppant ugyan, de annál szükebb a' tér, mellyet, mind egyéb oldalu rendeltetésénel, mind ívei' számánál fogva a' Tudománytár e' czikkelynek nyithat; 's hogy literaturánknak számtalan szükségeihez képest, iróink' évenként szaporodó száma mellett is, minden külön ágnak aránylag még kevés alkalmatos dolgozó kéz jutván: ezen hol bővebb, hol rövidebb, könyvismertetéseket ritkán saját utánjárás, legtöbbnyire külföldi criticai folyóirások szerint vagyunk kénytelenek dolgozni. Azonban igyekezetem oda fog czélozni, hogy minél több és fontosabb tudományos jelenések' megismertetése találhasson e' lapokban helyet, 's mindenkor biztos kezességet nyujtható kalaúzok' segedelmével. Néha nem annyira a' munkának, mellyről szó leszen, fontossága fog e' vagy ama' czikkelynek felvételt szerezni, hanem az, hogy benne olly dolgok mondatnak el, mellyeket tudatni vagy emlékezetbe hozni, egy vagy más tekintetből környülményink közt hasznos lehet.

Egy más dolog' érintésére nem nyomtatásban megjelent észrevételek, hanem több oldali privát nyilatkozások adnak alkalmat; mellyek, mint a' közönség' érzéseinek kifejezései, mindenkor méltók az irók' vagy szerkeztetők' figyelmére, 's hol hiba van, orvoslást, hol nincsen, felvilágosítást érdemelnek. Sokan t. i. olvasóink, de iróink közül is, csupa eredeti dolgozatokból szeretnék összeállítva látni köteteinket. Emezeknek legyen itt egész szerénységgel megmondva, hogy több eredetit, mint a' mennyit, czélirányosan használhatót az irók nyújtanak, szerkeztetőnek adni lehetetlenség. Általában pedig eredetiség folyóirásban csak úgy jobb kölcsönzésnél, ha, a' mi adatik,

nem csak eredeti, de jeles, és pedig a' kölcsönzöttnél is jelesb, életre valóbb, 's a' jelen időhez és körülményekhez szabott. Folyóirás jó, ha ébresztő, gyümölcsöző, életben és társasági viszonyainkban felvilágosodottabbá 's bölcsebbé tevő ismereteket, eszméket közöl, 's pedig minél többet; ezen rendeltetését évről évre jobban kezdi az időszaki sajtó, a' tudományok' legmagasb fokain álló, 's eredeti fejekkel épen nem szükölködő nemzeteknél is megismerni; midőn legnagyobb részt a' tudós munkáknak criticai ismertetéseivel, *kivonataival* foglalatoskodik, sokkal ritkábban eredeti értekezésekkel. Nem annyira *előállítni*, mint *terjeszteni* itt a' czél.

Az első év' könnyebb átnézetére, itt tartalmának rendszeres jegyzéke következik.

TUDOMÁNYTÁR, 1834.

Philosophia.

A' philosophia' tárgya', czélja' 's hasznainak fő vonalai. I. lap. 3. — A' philosophia' fordulatpontjai Francziaországban. II. 125. A' tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány I. 1. 162. Törvények' philosophiája III. 121. Az okosságtörvény' (észjog') alapvonatjai. IV. 27. —

Literatura.

Franczia költészet a' XIX. században, I. 1. 77. — Lengyel lit. II. 1. 111. — Cseh literatura, III. 1. 107. — Moszka lit. IV. 1. 72. — Általnézése az 1831—4ig megjelent enyclopaediai munkáknak, IV. 1. 228. — Az 1834d. husvéti könyvvásár Lipcsében, IV. 1. 241. — Petrovics' tudósításai a' külf. könyvtárak' kéziratairól, hazánkra való tekintettel, I. 1. 209. — Régi magyar codexek: a' nagyszombati I. 216; a' müncheni I. 1. 235. Magyar kalend. 1571ből, II. 1. 224. — Magyarországot illető czikkelyek Hormayr' Archivumában IV. 1. 247. — Magyar bibliographia 1831ről, II. 197 — 1832ről, III. 192. —

Nyelvtudomány, nyelvtörténet.

Ujítás a' nyelvben, II. 1. 3. — Magyar nyelv' udvari divata a' 15d. században, I. 235. országos divata a' 15d. századb. II. 1. 229. a' 17d. sz-ban III. 230. egyházi divata, III. 242. ügye a' jelen korban I. 236. III. 244. —

Historia.

Az europai országokban a' nyugoti birodalom' elenyészése által okozott általános változások; az europai országok' első alapulása, III. 169. — Francziaország 1834ben, politicai 's erkölcsi tekintetben IV. 119. — Hunn maradék a' helvetiai havasokban III. 229. A' zsitvatoroki békekötés III. 230. —

Ország - 's népismeret; utazások.

Lander' fölfedezései Afrikában a' Nigeren I. 46. — Arabiai beduínok és wahabiak, I. 1. 147. — A' délsarki szárazföld, I. 199. Celebes II, 31. — A' szellemi és erkölcsi polgárisodás' állapotja Éjszakamerikában III. 135; ugyan ott a' bünhesztő rendszer IV. 105. — Japán birodalom, III. 146. — Kelet és középkor, erkölcsi és phychologiai tekint. IV. 72. Dumond d' Urville' tengeri utazása, IV. 47. — Laplace' utazása a' föld körül III. 210. — Pirch Ottoé Szerbiában, III. 222. — Lamartine Jeruzsálemben, III. 224. — Frivaldszky' természettudományi expeditiója a' Balkány' vidékére, II. 222. — Régi kereskedő utak a' Dunától az Odera' és Viszla' torkolatiig, II. 213. Magyar népszokások (lakodalmiak) II. 217 és 221. —

Jogtörténet.

Törvényhozás' és erkölcsök' kölcsönös hatásaik a' régi népeknél. India; Zsidók; Mahomet; Egyiptom; Perzsia; China; I. 107. Görögök és romaiak, II. 53. — Az angol alkotmány, eredetében, következéseivel, némi tekintettel Magyarországra, III. 3. —

Közgazdaság.

Erőművek' alkalmazása 's száraz 's vizi közlekedés, a' statusra való viszonyaikkal, III. 72. —

Természettudomány.

A' föld' theoriája, I. 182. — A' világegyetem' alkotása 's mathematicai mozgása, IV. 3. — Zamboni' örökmozgója. I. 139. —

Számtudomány.

Babbage' számoló mozgonya, az ujabb kor' legnagyobb fölfedezése, IV. 150. —

Technologia.

Az erőművek' alkalmazásáról 's munkatételeiről, I. 90. — Barrau' magvető 's gyomláló műve, III. 160. —

Művészetek.

Az architecturai szépségről, II. 90. — Régi művészség: Pompeji és Memnon' szobra, II. 231 és 2. — M. játékszin, I. 242. Festészet I. 242 és IV. 260. Szobrászat, I. 244. és IV. 258.

Népnevelés, I. 237. Tudományos intézetek II. 233. M. t. társaság, III. 247. Jutalmak, I. 239. II. 233. Alapítások, I. 243. Necrolog, II. 235 és IV. 262. M. t. társaság' könyvtára I. 246 és IV. 265. M. társ.' pénzgyüjteménye, IV. 263. Elegy hírek, II. 236 és III. 249. —

'S most még egy kérést. Ezen folyóirás' harmadik részének („Vegyes közlések") tárgyai a' magyar academia' dolgain kivül: mindennemű, tudományt 's tudósokat, régiséget, művészetet (ennek minden ágaiban: színészet, festés, metszés, szobrászat, építés stb), művészeket, mesterségeket, miveltséget stb illető bővebb vagy apróbb közlések, különösben pedig minden, a' hazát az említett tekintetekben, 's annak történeteit, literaturáját, régiségeit, természettudományi nevezetességeit, nemzetisége' 's nyelve' tovább fejlését, terjedését; intézeteket, találmányokat stb illető tudósítások.

Hogy ezen czikkelyek, a' mennyiben t. i. a' hazát nézik, minél többet nyujtsanak buzdításul, gyönyörködésül, világosításul: bizodalmasan kérem hazámfiait, hogy bár melyikében az érintett tekinteteknek figyelemre, tudomásra méltó magát körükben előadná, azt velem bőven és gyorsan közölni ne terheltessenek; hogy ez által olly állapotba tétessem, minél fogva évnegyedenként lehető legnagyobb teljességgel 's könnyű áttekintést engedő rendben, hazánk' miveltségi 's nemzetisedési minden haladásairól számot adhassak. Kedvesek lesznek gyakran, magokban kicsinyeknek látszó dolgok is; minthogy ezeknek sikerét is a' többivel egyetemben megitélve, méltatni fogja a' hazafi, ki tudja, mikép a' legnagyobb épület is eredetileg melly apró kődarabokból áll össze.

Kérem egy úttal két hazabeli iró társaimat is, hogy e' folyóirat' tervéhez mért becses dolgozataikat minél számosban hozzám utasítani méltóztatnának. Az e' tárgyat illető föltételek folyóirásunk' borítékja' belső lapján álló titoknoki hivatalos tudósításban olvashatók.

AKADÉMIAI KÖNYVTÁRA

D. Schedel Ferencz,
(Belváros, Kéz-utcza, 14 sz. 2d. em.).

OSZK
Országos Széchényi Könyvtár